

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Мр Марија З. Мартинић

УЛОГА СИНДИКАТА У
ДЕМОКРАТСКИМ ПРОМЕНАМА У
ТРАНЗИЦИЈСКИМ ЗЕМЉАМА: СЛУЧАЈ
СРБИЈА (1990-2013)

Докторска дисертација

Београд, 2016.

University in Belgrade
Faculty of Political Sciences

Mr Marija Z. Martinić

**THE ROLE OF TRADE UNIONS IN
DEMOCRATIC CHANGES IN TRANSITION
COUNTRIES: THE CASE OF SERBIA**

(1990-2013)

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

Проф. др Зоран Стојиљковић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

1. Емеритус проф. др Вукашин Павловић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
2. Проф. др Божа Драшковић, Институт економских наука, Београд

Датум одбране:

УЛОГА СИНДИКАТА У ДЕМОКРАТСКИМ ПРОМЕНАМА У ТРАНЗИЦИЈСКИМ ЗЕМЉАМА: СЛУЧАЈ СРБИЈА (1990-2013)

Резиме

Докторска дисертација "Улога синдиката у демократским променама и транзицијским земљама: Случај Србија (1990 - 2013)" бави се истраживањем деловања синдиката у оквиру укупне демократске транзиције у Републици Србији. Истраживање обухвата два аспекта: 1) аспект улоге коју је синдикат, као друштвени актер, остварио у периоду од 1990. до 2013. године у области економских односа и развоју укупног плуралистичког карактера српског друштва и 2) аспект потенцијала синдиката за даље конструктивно учешће у процесу консолидације демократије.

У дисертацији се полази од релевантних историјских чињеница, у циљу теоријског образложења тезе о савременој улози синдикалног покрета, као класичног традиционалног друштвеног покрета и његовом месту у глобализованом друштву. Истраживање започиње освртом на основне елементе теорије синдиката: појмовно одређење, класификацију модела синдикалног организовања, врсте циљева, функција и метода деловања синдиката, те утврђивање корпуса синдикалних слобода и права, као интегралног дела корпуса међународно гарантованих људских и грађанских права.

Прво поглавље дисертације бави се анализом положаја синдиката у условима савременог неолибералног окружења, са посебним акцентом на социјално-економске последице глобализације по свет рада. Идеализованој визији неолибералног поретка супростављају се тезе савремених теоретичара које трагају за социјално праведнијим начинима превазилажења растуће неједнакости и социјалног раслојавања.

Други део рада, на основу теоријски заснованих критеријума за одређење степена демократске консолидације транзиционих промена у Републици Србији, идентификује кључне недостајуће претпоставке и степен утицаја њиховог одсуства на укупан исход транзиционог процеса. У том контексту, рад истражује утицај избора транзиционог модела на брзину и успешност реформи у Србији, са

посебним освртом на ефекте процеса приватизације - како на укупни економски развој земље, тако и на положај запослених и синдиката.

Узимајући у обзир чињеницу да се улоге синдиката у реформским процесима посткомунистичких земаља знатно разликују, у дисертацији се идентификују специфични фактори који су утицали на њен карактер и развој цивилних и политичких стратегија деловања синдиката. Рад анализира правац и динамику спроведених реформи, на основу чега се изводе основни индикатори за оцену улоге синдиката у појединим фазама демократизације српског друштва. Утврђивање корелације између улоге и степена друштвене моћи синдиката и степена успешности укупних политичких, економских и социјалних демократских промена представља крајњи резултат истраживања.

Систематизујући опште и специфичне факторе који су утицали на умањивање укупне реалне моћи синдиката у српском транзиционом процесу, рад нуди скицу основних елемената за реформу синдикалне стратегије деловања, у циљу европеизације и модернизације синдикалних организација у Србији.

Кључне речи:

синдикат, индустријски односи, посткомунистичка транзиција, глобализација, запосленост, флексибилизација радних односа, стратегија деловања, модернизација

Научна област: *Политиколошко-социолошке студије*

УДК: 331.105.442:316.324.7(043.3)

316.422:331.5

THE ROLE OF TRADE UNIONS IN DEMOCRATIC CHANGES IN TRANSITION COUNTRIES: THE CASE OF SERBIA (1990-2013)

Abstract

Doctoral dissertation "The role of trade unions in democratic changes in transition countries: The case of Serbia (1990 - 2013)" is engaged in exploration of the activities of the trade unions in the context of a democratic transition in Serbia. The survey covers two aspects: 1) aspect of the role played by the trade union, as a social actor, made between 1990 and 2013 in the field of economic relations and the development of the overall pluralistic character of Serbian society and 2) aspect of the potential of the trade unions to continue constructive participation in the process of consolidation of democracy.

The thesis is based on the relevant historical facts, in order to theoretically explain the thesis of contemporary role of the trade union movement, as a classic traditional social movement and its place in a globalized society. The study begins with reference to the basic elements of the theory of trade unions: conceptual definition, classification model of union organization, types of goals, functions and methods of operation of trade unions, and forming corpus of trade union freedoms and rights, as an integral part of the corpus of internationally guaranteed human and civil rights.

The first chapter of the thesis deals with the analysis of the situation of trade unions in contemporary neo-liberal environment, with special emphasis on the social and economic consequences of globalization for the world of work. Idealized vision of the neoliberal order is confronted to the thesis of the modern theorists searching for socially equitable ways to overcome growing inequality and social stratification.

The second part, on the basis of theoretical based criteria for determining the degree of democratic consolidation transitional changes in the Republic of Serbia, identifies key missing prerequisites and degree of the impact of their absence on the overall outcome of the transition process. In this context, the paper examines the impact of the election of the transitional model of speed and effectiveness of reforms in Serbia, with special reference to the effects of the privatization process - to the overall economic development of the country, as well as the position of employees and trade unions.

Taking into account the fact that the role of trade unions in the reform processes of post-communist countries vary considerably, in the dissertation are identified specific factors that have contributed to its character and influenced on the development of civil and political strategy of the trade unions. The paper analyzes the direction and pace of the reforms, based on which are made the main indicators for the assessment of the role of trade unions in different stages of the democratization of Serbian society. Determining the correlation between the role and the degree of social power of trade unions and the degree of success of the overall political, economic and social democratic change represents the end result of the research.

Sistemizing the general and specific factors that influenced the reduction of the total real power of trade unions in the Serbian transition process, the work provides an outline of the basic elements of the reform of trade union action strategies, in order to achieve the europeanization and modernization of trade union organizations in Serbia.

Keywords:

Trade union, industrial relations, post-communist transition, globalization, employment, make more flexible labor relations, strategies of operation, modernization

Science Field: *Political-Sociological Studies*

UDK: 331.105.442:316.324.7(043.3)

316.422:331.5

САДРЖАЈ

Резиме на српском језику

Абстракт на енглеском језику

САДРЖАЈ..... 1

УВОД..... 10

I – СИНДИКАТИ: ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

1. Кратка историја синдикализма	10
1.1. Развој синдикалног покрета кроз историју	10
1.1.Традиционални и нови друштвени покрети	35
2. Појмовно одређење и елементи дефиниције синдиката	42
2.1.Корпус синдикалних права и слобода	50
2.2.Циљеви и модели синдикалног организовања	59
2.3.Функције и методе деловања синдиката	69
3. Синдикати у савременом свету: глобални контекст	81
3.1.Неолиберални и кензијански концепт друштва	83
3.2.Карактеристике глобалног неолибералног окружења	92
3.2.а Социјално-економска димензија глобализације	108
3.2.б Функционалност синдиката и контексту глобалног друштва ...	116
3.3. Могући одговори на кључне противуречности глобалног поретка на почетку XXI века	127

II – УЛОГА СИНДИКАТА У ДРУШТВЕНИМ ПРОМЕНАМА У

ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ 136

1. Теорија друштвених промена и транзицијске земље

посткомунистичког блока.....	136
1.1. Теорије зависног развоја	137
1.2. Теорија модернизације: критеријуми успешности модернизације транзицијског друштва	138
2. (Не) успешност транзиционих реформи у Србији	140
2.1. Утицај избора транзиционог модела на брзину и успешност транзиционих реформи	144
2.2. Основни елементи за мапирање степена демократије у Србији	150
2.3. Фазе и ефекти приватизације у Србији од 1990. до 2013. године .	157
2.3.а Последице приватизације на свет рада	163
2.4. Мерење укупних транзиционих ефеката у Србији: недостајуће претпоставке српске транзиције	186
3. Улога синдиката у социјалним расцепима у транзицијским земљама ..	172
3.1. Пољски сценарио: специфичности покрета "Солидарност".....	176
3.2. Југословенска криза и расцеп синдиката по националним шавовима	181
3.3. Развијеност, улога и ефекти цивилног друштва у транзиционим променама у Србији	186
3.3.а Место синдиката у цивилном друштву: теоријске дилеме	194
3.4. Стратегије деловања синдиката	199
3.4.а Цивилне стратегије деловања синдиката	200
3.4.б Политичке стратегије деловања синдиката	202
3.5. Улога синдиката у демократским променама у Србији	206
3.5.а Улога синдиката у периоду од 1990. до 1998. године	209
3.5.б Улога синдиката у периоду од 1998. до 2000. године	216
3.5.в Улога синдиката у периоду од 2000. до 2013. године	221
4. Узроци релативне немоћи синдиката у Србији данас	226
4.1. Политичко-културни фактори маргинализације улоге синдиката ..	229

4.1.a Синдикална сцена Србије данас: потенцијали и ограничења	230
4.1.б Приоритети запослених у условима економске и социјалне кризе транзицијског демократског поретка у Србији и појава прекарних радника	240
4.1.в Проблем социјалног капитала синдиката	243
4.2. Институционални фактори умањења друштвеног утицаја синдиката	245
4.2.a Нормативни аспекти маргинализације положаја запослених и синдиката	245
4.2.б Недостајући социјални дијалог	251
4.2.в Детерминанте политичког окружења: партијски карактер државе и системска корупција	256

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ:

Трагање за делотворном стратегијом деловања синдиката у Србији	259
--	-----

ЛИТЕРАТУРА	270
------------	-----

Прилози:

1. ПРИЛОГ бр. 1: Енциклика RERUM NOVARUM: Права и дужности капитала и рада	281
2. ПРИЛОГ бр. 2: Манифест Иницијативе за демократски социјализам	283
3. ПРИЛОГ бр. 3: Списак конвенција МОП-а које је Србија ратификовала	288
4. ПРИЛОГ бр. 4: Конвенција бр. 87 МОП-а о синдикалним слободама и заштити синдикалних права	295
5. ПРИЛОГ бр. 5: Конвенција бр. 98 МОП-а о правима радника на организовање и колективне преговоре	300
6. ПРИЛОГ бр. 6: Конвенција бр. 144 МОП-а о трипартитним консултацијама	302
7. ПРИЛОГ бр. 7: Иницијатива УГС НЕЗАВИСНОСТ за доношење	

Закона о судовима рада	306
8. ПРИЛОГ бр. 8: Истраживање: ЕВРОПЕИЗАЦИЈА СИНДИКАТА СРБИЈЕ, (8) Прилози: Фреквенције одговора 100 синдикалних лидера и активиста	309
 БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ	 317

УВОД

Предмет дисертације "Улога синдиката у демократским променама и транзицијским земљама: Случај Србија (1990. - 2013.)" јесте истраживање деловања синдиката у оквиру укупне демократске транзиције у Републици Србији, и то са два аспекта: 1) са аспекта улоге коју је синдикат, као друштвени актер, остварио у периоду од 1990. до 2013. године у области економских односа и развоју укупног плуралистичког карактера српског друштва и 2) са аспекта потенцијала синдиката за даље конструктивно учешће у процесу консолидације демократије.

Рад полази од основних теоријских оквира, излажући за предмет истраживања релевантне чињенице из историје синдикалног покрета, као и одговарајући на теоријску дилему о томе припадају ли синдикати класичним традиционалним или новим друштвеним покретима, на основу чега се изводи закључак о потреби синдикалног организовања у контексту савременог глобалног друштва. Истраживање започиње уводним излагањем основних елемената теорије синдиката: од дефинисања појма, преко модела синдикалног организовања, до основних циљева, функција и метода деловања синдиката, са посебним нагласком на корпус признатих синдикалних слобода и права који, као тековина историјске синдикалне борбе, данас чине интегрални део корпуса међународно гарантованих људских и грађанских права.

Последњи део Првог поглавља дисертације бави се положајем синдиката у условима актуелног тренда глобализације, при чему се, на основу сучељавања неолибералног и кензијанског концепта друштва, детектују основне карактеристике савременог неолибералног окружења, са посебним акцентом на његове социјално-економске последице по свет рада. У овом делу, рад настоји да идеализованој визији неолибералног поретка, као идеолошки општеприхваћеног и готово неупитног, супростави научно засноване тезе савремених теоретичара, посвећених трагању за социјално прихватљивијим начинима превазилажења кључних противуречности савременог поретка (првенствено растуће неједнакости и све дубљег јаза између представника крупног капитала и масовне појаве сиромаштва у свету која има тенденцију константног увећавања).

Други део дисертације посвећен је теоријски заснованим критеријумима за одређење степена демократске консолидације транзиционих промена у Републици Србији, при чему је основни циљ рада идентификација кључних недостајућих претпоставки и одређивање степена утицаја који њихово одсуство има на укупан исход транзиционог процеса који се, упркос парцијалним резултатима, данас перципира као углавном неуспешан. У том циљу, рад истражује утицај избора транзиционог модела на брзину и успешност реформи у Србији, са посебним освртом на ефекте процеса приватизације - како на укупни економски развој земље, тако и на положај запослених и синдиката.

Обзиром на чињеницу да су улоге синдиката, у првом транзицијском периоду, у различитим посткомунистичким земљама биле битно различите, у дисертацији се пореде искуства синдикалног покрета "Солидарност" у Пољској и етнички социјални расцеп унутар синдикалног покрета на нивоу бивше СФРЈ, на основу чега се идентификују најзначајнији специфични фактори који су пресудно утицали на карактер улоге синдиката у реформским процесима транзицијских земаља. Посебна пажња посвећена је синдикатима као цивилно-друштвеним актерима, те њиховим капацитетима за сарадњу са невладиним сектором друштва. У том контексту, акценат је стављен на анализу цивилних и политичких стратегија деловања синдиката.

У циљу утврђивања конкретне улоге коју су синдикати у Србији одиграли у процесу демократске транзиције у посматраном периоду, у раду се анализирају правац и динамика спроведених реформи, на основу чега се утврђују мањкавости процеса приватизације, партократски карактер државе, као и одсуство способности и воље политичке елите, те економских интереса капитала за креирање и реализацију системског и продуктивног приступа транзицији. Узимајући у обзир претходну анализу, изводе се основни индикатори за оцену врсте и степена успешности партиципације синдиката у модернизацији и демократизацији српског друштва који се, у дисертацији примењују на укупну оцену улоге синдиката у Србији у три фазе, у периоду од 1990. до 2013. године. На овај начин, рад утврђује корелацију улоге примењених различитих стратегија синдиката са степеном њихове (не)успешности у превазилажењу релативне немоћи и општег тренда маргинализације како запослених тако и синдиката.

Целокупно истраживање које је предмет дисертације даје одговор на питање у којој мери су на неповољан положај запослених и синдиката у Србији утицали глобални социјално-економски фактори и специфичан карактер националног посткомунистичког економско-политичког поретка, а у којој мери је њихов недовољан друштвени утицај резултат унутрашње синдикалних околности, као што су: комплексна и, у великој мери, аутолимитирајућа синдикална сцена, недостајући социјални капитал, низак ниво развоја социјалног дијалога и реално лош транзициони положај света рада.

На основу спроведеног истраживања, рад у закључном делу идентификује - како опште, тако и специфичне елементе који узрокују потребу за трансформацијом синдиката, односно свеобухватном реформом њихове стратегије деловања.

Рад је пошао од следећих хипотеза:

Општа хипотеза:

Степен успешности свеукупних политичких, економских и социјалних демократских промена у транзицијским земљама у позитивној је корелацији са улогом и реалном друштвеном моћи синдиката и стратегијама синдикалног деловања у тим земљама.

Посебне хипотезе:

1. Карактеристике социо-економске димензије глобалног окружења директно доводе до маргинализације положаја синдиката и радника у планетарној равни.
2. Разлози изостанка позитивних транзиционих ефеката и немогућности консолидације демократског поретка у Србији не крију се само у неспособности политичких елита и мањкавостима процеса приватизације, већ и у одсуству политичке воље и економских интереса капитала као недостајућим претпоставкама за реализацију одабраног транзиционог модела.

3. Синдикат је одиграо значајну улогу у одређеним фазама друштвених промена у земљама у транзицији.
4. Модерни синдикат, по својој природи, припада пољу цивилног друштва, јер се – упркос чињеници да има специфичну преговарачку позицију – залаже за општи друштвени интерес и не укључује се у директну борбу за власт.
5. Реформа друштва и реформа синдиката представљају паралелне и међусобно зависне процесе.

Појединачне хипотезе:

1. Подизање степена функционалности синдиката на глобалном нивоу уско је повезано са њиховим дијалогом са цивилним и политичким актерима из спектра левице и захтевом за социјално одговорном државом.

2.а Процес приватизације који је спровођен у Републици Србији, почев од 1990. године, имао је негативни ефекат на степен друштвене моћи синдиката и тешке социјалне последице.

2.б Међу најважније институционалне препреке за консолидацију демократије спадају: карактер партијског и изборног система, одсуство политичке стабилности, одсуство ефикасности Владе, одсуство парламентарне контроле над извршном влашћу, одсуство контроле корупције, одсуство владавине права (примене закона) и низак степен ефикасности независног судства.

2.в Политичко-културне препреке за консолидацију демократије су: ниска стопа социјалног капитала, наслеђе ауторитарне политичке културе, недостатак активног цивилног друштва, недовољни партиципативни и конфликтни потенцијал грађанства и т.д.

3.а Транзиција синдиката од монистичке позиције 'партијског' синдиката из времена реал-социјализма до позиционирања на лепези синдикалног плурализма праћена је бројним демократским трансформацијама унутар синдикалне сцене, од којих је одређени број у значајној мери утицао на степен политичке и економске демократизације друштвеног система.

3.6 Синдикат, као најмасовнији облик организовања у пољу цивилног друштва, поседује капацитет да преузме улогу носиоца обједињавања укупне демократске друштвене енергије у развоју српског друштва.

4.a Синдикат развија различите политичке и цивилне стратегије деловања, чиме из цивилног поља друштва врши утицај на поље политике.

4.б Цивилно друштво у Србији нема довољно зрелу организованост, у оквиру које би развио свој истински партиципативни и конфликтни потенцијал.

4.в Синдикална сцена Србије показује висок степен демократске незрелости, што за директну последицу има довођење синдиката у позицију реалне друштвене немоћи.

5.a Маргинализација позиције радника и њихових синдикалних организација није последица искључиво нормативне регулативе и институционалних решења, већ одсуства имплементације законодавног оквира.

5.б Враћање синдиката у Србији на позицију релевантног друштвеног актера условљено је креирањем нове стратегије синдикалног деловања.

5.в Укупан друштвени развој Србије као транзицијске земље условљен је, између осталог, и степеном развоја ефективног бипартитног, трипартитног и мултипартитног социјалног дијалога на свим нивоима (од локалног, преко регионалног и националног, до међународног).

У појединим фазама истраживачког процеса коришћене су следеће методе: дескриптивна анализа, научна класификација и типологизација, научна синтеза, емпиријска анализа, студија случаја, научни интервју, статистичка метода, експликативна анализа, анализа садржаја и компаративна анализа.

На основу резултата који су произишли из целокупне истраживачке грађе, у закључним напоменама рад нуди скицу основних елемената за реформу синдикалне стратегије деловања, у циљу увећања укупне друштвене моћи синдиката. Идентификација општих и специфичних елемената који воде креирању нове стратегије деловања синдиката представља посебни друштвени циљ дисертације, усмерен ка јачању капацитета синдиката као незаобилазног социјалног партнера у изградњи социјално и политички стабилног и економски

одрживог демократског система у Србији. Резултати истраживања, такође, пружају допринос развоју теоријског концепта и адекватног оперативног организационог модела синдиката, способног да одговори специфичним потребама света рада у постиндустријском друштву.

I – СИНДИКАТИ: ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

1. Кратка историја синдикализма

За разумевање положаја и улоге коју синдикалне организације имају у савременом контексту глобализованог друштва, као и за анализу њиховог места у транзицијским друштвима земаља бившег социјалистичког блока, неопходно је поћи од основних карактеристика самог појма синдикалног покрета. У том правцу, рад ће понудити општи приказ историјског развоја синдиката, те ће настојати да синдикални покрет објективно одреди у односу на постојећу класификацију на традиционалне (старе) и модерне (нове) друштвене покрете у оквиру теорије друштвених покрета - у оној мери која је неопходна за утемељење општег теоријског оквира синдикалног деловања.

1.1. Развој синдикалног покрета кроз историју

Базично историјско исходиште за настанак синдикалних организација чине опште карактеристике које су обележиле почетак епохе индустријализма: акумулација капитала и подела рада. Индустријска револуција породила је темељно раслојавање друштва и била основ за развој перманентних економских и социјалних неједнакости које су, константно се продубљујући, чиниле снажан мотив за самоорганизацију најамних радника, у циљу борбе за боље услове рада. У том смислу, из овог извора, вишевековним историјским развојем, настаје синдикат, као организована друштвено-историјска појава, устоличена на идеалу социјалне правде.

Демографска експлозија која је погодила Европу у XVIII веку породила је захтеве за убрзаним технолошким развојем и до тада секундарну привредну грану

– индустрију снажно гурнула у правцу иновација у погледу механизације. Нова доктрина А. Смита (*Adam Smith*) означила је крај периода меркантилизма (на трговини заснованих и државно контролираних националних економија) и најавила еру либералног капитализма.

Прва индустријска револуција букнула је у Енглеској, 70-их година XVIII века, одакле се проширила на целу Европу. До 40-их година XIX века, број парних машина се увећао петнаест пута у односу на почетак века, а убрзано су се развијали и британски центри текстилне индустрије. Осим технолошког напретка, XIX век био је обележен и грађанском концепцијом друштва, при чему су константно вођене - како класна, тако и борба између либералне и демократске визије друштва.

Према класификацији коју је дао проф. др Зоран Стојиљковић у књизи "*Конфликт и/или дијалог*" (Стојиљковић, З.: 2008, стр. 189-190), период од прве половине па до краја XIX века представља прву, формативну фазу настанка синдиката. Овај период историчар М.М. Јовичин додатно дели на: 1) период појаве организованог радничког покрета и социјалистичких учења, од 1815. до 1848. године и 2) период борбе за националну еманципацију, грађанску демократију и права радничке класе, од 1848. до 1871. године (Јовичин, М.: 2010, стр. 22).

У овој формативној фази, у развијеним западним земљама света, формиран први елементи радничког и синдикалног покрета, а класификациони период се завршава признавањем првих синдикалних права радницима. Са друге стране, неразвијенија европска друштва (као што су биле: Турска, Русија, Шпанија и т.д.) овај су период и даље провела као доминантно аграрна и у њима су, у то време, још увек постојали значајни елементи феудалног система. Разлике су постојале и међу развијеним западним земљама. Тако, рецимо, у исто време док је Енглеска била водећа европска земља убрзане индустријализације и космополитске визије либерализма, Немачка је развијала модерну економску теорију, али у националним оквирима.

Идеолошке темеље либералног капитализма поставио је Адам Смит, објавивши своје капитално дело "*Истраживање природе и узрока богатства народа*", 1776. године, дакле готово седамдесет година пре настанка првих

синдиката и готово век и по пре признавања првих синдикалних права радницима. Индустијска револуција је, у то време, означила крај епохе феудализма, капиталистички начин производње освојио је и област пољопривредне делатности, успостављен је систем слободне тржишне конкуренције, а практиковање неспутане економске слободе у законски задатим оквирима полако је водило идеолошком и политичком профилисању класе пролетаријата.

Основни узрок настанка идеје о самоорганизовању радника проналазимо у њиховом изузетно неповољном положају и чињеници да, у условима непостојања нити једног механизма за обуздавање безграничне експлоатације којој су били изложени¹, ни висина њихове најамнине ничим није била гарантована. Песимистичну судбину првобитних покушаја да се заштите права пролетаријата предвидео је управо Смит: "Колика је обична плата за рад, зависи свуда од уговора који се обично склапа између ових двеју страна, чији интереси нипошто нису исти. Радници желе да добију што је више могуће, послодавци да дају што мање. Први су склони томе да се уједине да би повећали плате за рад, други – да би их снизили. Ипак није тешко предвидети која од тих двеју страна, под свим обичним околностима, мора имати предност у том спору и мора присилити другу да пристане на њене услове. Будући да послодаваца има бројчано мање, они се могу много лакше ујединити. Осим тога, закон дозвољава или бар не забрањује њихово удруживање, док забрањује удруживање радника. Немамо закона парламента против удруживања да би се снизила цена раду, али има много закона против да би се подигла. У таквим споровима послодавци могу издржати много дуже" (Smith, A: 1998, стр. 82). Наднице су, с тога, могле бити умањиване сходно расположењу капиталисте², па се често догађало да – у случају болести – радник не само што нема социјалну заштиту, већ бива и додатно кажњен уколико не

¹ Радни дан трајао је између десет и шеснаест сати, зависно од годишњег доба, нису постојала ограничења ни у случају женског и дечијег рада, није постојала никаква заштита најамних радника у случају болести, инвалидности или старости.

² У овом случају, речи Адама Смита остале су без одјека у раној капиталистичкој стварности: "Човек мора увек живети од свог рада, и његова надница мора бити бар довољна да га издржава. У већини случајева она мора чак бити нешто виша, јер иначе не би могао издржавати породицу. (...) Најнижа врста обичних радника мора свуда заслуживати најмање двоструко своје издржавање да би могла отхранити просечно двоје деце." (Smith, A.: 1998, стр. 83)

обезбеди послодавцу замену у виду здраве радне снаге. Уговорни односи којим се унајмљивала радна снага били су у потпуности индивидуализовани, у складу са економском либералном доктрином. То је од новонасталих индустријских градских средина стварало подручја беде, у којима се акумулирало незадовољство.

Другу карактеристику овог периода представља забрана сваког удруживања најамника ради заштите заједничких интереса. Теоретичари као пример најчешће користе француски Закон Шапеје (*Loi le Chapelier*) из 1791. године који је забрањивао свако удруживање са циљем утицаја на цену рада³.

Описани дехуманизовани контекст послужио је као плодно тле за развој првих идеја утопијског социјализма. Изникле на крилима просветитељске вере у рацио и у могућност уређивања односа у свету путем договора, појављују се прве артикулације идеје друштвене (не)правде, (не)једнакости и општих друштвених интереса.

Поред Сен Симона (*Henri de Saint-Simon*) који је социјалну раслојеност детектовао као главног узрочника кризе и који се залагао за увођење планске привреде и Фуријеа (*Charles Fourier*) који је упозоравао на разорни карактер који конкуренција има по друштвено ткиво, те се залагао за дистрибутивну правду и систем друштва асоцијација који би водио замени државе федерацијом слободних асоцијација, можда и највећи утицај на сам раднички покрет осварио је Роберт Овен (*Robert Owen*), покушавајући да своју социјалну утопију оживи у пракси – оснивањем комунистичке колоније *New Harmony* на територији САД-а. Пројекат је завршен без успеха, као и наредни реформистички који је предузео у Шкотској, скративши радни дан на десет часова, повећавајући висину наднице, обезбедивши радницима станове, школе за њихову децу и заштиту на радном месту. За евентуално успешни покушај реализације његових идеја о кооперацијама изостала је подршка државе.

³"... Закон Шапеје, који је бранио грађанима истог стања и исте професије да на својим скуповима бирају председника, секретара, а исто тако и да виде записнике, доносе писана решења и одлуке, израђују правилнике који се тичу њихових такозваних општих интереса (члан 2). Затим се забрањује градским административним органима да примају било какве представке, решења или петиције у име било које организоване професије", (Јовичин, М.: 2010., стр. 54.)

Овенове идеје неопходности друштвене промене, путем образовања појединца, а у циљу искорењивања предрасуда и егоизма оствариле су, међутим, знатан утицај на зачетке идеологије пролетаријата.

XIX век је обележен и првим замецима онога што данас називамо радничким законодавством. Први закон који се односио на област рада, односно уговорног односа између буржоазије и најамне радне снаге, донет је 1802. године у Енглеској – било је то историјски прво ограничавање експлоатације деце: њихов рад овим је законом ограничен на дванаест радних часова и забрањен је рад ноћу. Корак даље отишло се 1819. године, када је забрањена експлоатација деце испод десет година старости, а за децу до 18 година уведено је ограничење радног времена на десет сати дневно. Тек 1825. године, након четврт века важења, укинут је Комбиновани акт који је представљао законски сет који је служио утврђивању већ постојеће забране удруживања радника. Следећа фаза било је доношење Factory Act-а, 1833. године, који је у потпуности забранио ноћни рад особама до 21 године старости. Жене и омладина заштићени су тек 1847. године, ограничењем радног времена на десет сати дневно.

Будући да је у то време била најразвијенија индустријска земља, не изненађује чињеница да је управо Енглеска прва увела правну регулативу у новонастале најамне радне односе, премда је и у њој примена ове регулативе у почетку била увелико проблематична: "Ниједан од ових закона није стриктно поштован, јер послодавци нису показали неопходну кооперативност, а држава није имала снаге да их кажњава за непоштовање закона. На руку послодаваца је ишло постојање огромног броја незапослених радника, који су били спремни да раде под сваким условима. Радници су били у стању чак и да од судских инспектора штите послодавца који крши закон на њихову штету" (Јовичин, М.: 2010, стр. 46). За разлику од Енглеске, Француска је тек 1841. године увела прво законско ограничавање дечијег рада.

У ово време, раднички покрет је био тек у настајању и карактерисале су га спонтане методе стихијске борбе, као што су крађе, социјално мотивисана убиства, подметања пожара у производним погонима, ломљење машина (тзв.

Лудистички покрет⁴), устанци Лионских (1831. и 1834. године) и Шлетских ткача (1844. године) и т.д. Први облик артикулације интереса радничке класе⁵ у Енглеској бележи се 30-их година XIX века као чартистички покрет, из којег ће убрзо настати и прва радничка партија која је, као примарни али не и декларативни циљ, имала освајање власти. Програмску платформу чартистичког покрета чинила је *People's Charter* (Народна повеља) по којој је покрет и добио име, а вођа покрета, Вилијем Ловет (*William Lovett*) је, 1831. године, заједно са следбеницима Р. Овена, основао Национални савез радничке класе. Тада су изнети захтеви за укидањем имовинског цензуса као аристократске изборне привилегије, а затражено је и увођење општег права гласа за мушкарце са навршеном 21 годином живота и механизма тајног гласања, те спровођење парламентарних избора на годишњем нивоу. Прва Чартистичка конвенција основана је у Лондону, 1839. године.

Политичка природа чартистичког покрета учинила га је суштински различитим од синдикалног покрета, али су се ова два покрета развијала паралелно, будући да је сличност њихових социјалних захтева надвладала различитости.

Прва радничка удружења била су организована на темељу идеја о међусобној узајамној помоћи и осигурању за случај болести и незапослености, односно били су то облици организовања који су задовољавали потребе које су, у савременом свету, регулисане правима за осигурање за случај незапослености, односно правом на боловање. У то време, удруживање ради покушаја успоставе контроле над процесом рада и обуком за рад био је тек секундарни циљ. У

⁴ Лудистички покрет је име добио по Неду Луду (*Ned Ludd*) који је први разбио машину на којој је радио, а заснива се на уверењу да су иновативна средства за рад која су, захваљујући све већој аутоматизацији, омогућавала смањен број радне снаге – главни кривац за све тежи положај најамних радника. Покрет се, из индустрије чипки у Нотингему, масовно развио и проширио широм Енглеске 1811. године, због чега је донет и Закон против лудизма који је предвиђао смртну казну за уништавање машина. На основу овог закона, 1813. године извршена су масовна погубљења у *Yorku* (Јовичин, М.:2010., стр. 56).

⁵ Изузетак представља покушај формирања централе, односно удруживања радника из свих грана привредне делатности у организацију Филантропски Херкул, 1818. године који се завршио неуспехом.

условима забране деловања, радило се углавном о тајном, илегалним удружења која су, пак, на унутрашњем организационом нивоу имала развијене елементе регулације: имале су своја правила организовања, организациона документа – статуте, своје комитете и, наравно, своје тајно чланство.

Најраније развијена метода радничке борбе која потиче из ове прве формативне фазе у настанку синдикалног покрета био је штрајк – обустава рада, односно делимични или потпуни прекид процеса производње, са циљем остваривања економских или социјалних интереса. Прве штрајкове организовале су неформалне групе, а први масовни штрајкови избили су почетком XIX века, у Енглеској⁶. Први Закон о штрајку донет је 1854. године у Енглеској, док је рад трејдјуниона легализован тек 1871. године, доношењем Закона о синдикатима. У то је време настао I Конгрес синдикалних савета (1868. године, као круна међусобне сарадње синдикалних савета, од којих је први – Лондонски синдикални савет, основан 1860. године) као кровна организација британских трејдјуниона, а у наредном периоду (од 1871. до 1876. године) било је усвојено више додатних закона којима је ближе дефинисан положај синдиката.

У периоду од 1848. године до 80-их година XIX века долази и до масовније организације неквалификованих радника у раднички покрет познат као Нови унионизам⁷.

Време зачетка синдиката и динамика њиховог развоја у осталим земљама знатно се разликују. У Француској је, на пример, синдикално организовање легализовано 1884. године, док је Генерална конфедерација рада основана тек 1895. године и то под државном контролом. У Шкотској, пак, још од 1847. године делују учитељски синдикати, али је централизован Шкотски синдикални конгрес настао тек 1897. године, произилазећи из британске конфедерације.

У Немачкој је забрана радничког удруживања организовања била на снази скоро цео век⁸, до 1840. године, када почиње оснивање радничких клубова широм

⁶ Јовичин нуди пример штрајка ткача из 1812. године у коме је учествовало преко четрдесет хиљада радника (Јовичин, М.: 2010., стр. 58)

⁷ Нови унионизам је окупљао углавном неквалификовану радну снагу која је чинила револуционарни део трејдјуниона. За овај покрет везује се штрајк лондонских докера из 1889. године који га је додатно ојачао (Исто, пп. 77)

земље које је, веома често, подржавала локална власт. Немачка је, пре револуционарне 1848. године, као значајан датум бележила већ поменути устанак шлетских ткача који се одиграо четири године раније, но тек 1863. године бележи се оснивање Опште немачког радничког удружења у Лајпцигу које је имало одлике како синдикалног тако и партијског организовања, на начелима социјалдемократије. У периоду који је уследио од 1878. до 1890. године, у Немачкој је донет сет антисоцијалистичких закона који су фактички забранили све радничке и синдикалне организације. У то време, осим забране синдиката, забрањено је излагање свих радничких новина и часописа.

На америчком тлу, постојала је једна специфичност: прва удружења нису формирали индустријски радници, већ квалификоване занатлије. Ова удружења су имала цеховски карактер. Индустријски радници су, у Филадельфији, организовали први централни савез занатских удружења који је, 40-их година XIX века организовао чак 175 штрајкова (Јовичин, М.: 2010, стр. 200), након чега се, у наредне две деценије, трејдјунионистички покрет угасио. У овом периоду, поједине америчке државе су донеле законска ограничења дечијег рада, али се раднички захтеви највећим делом нису односили на саме услове рада, већ су задрале у област социјална питања (питање општег бесплатног школовања, на пример) или питања реформи политичког карактера. Из ових разлога пропао је првоформирани Национални синдикални савез, 1866. године који је, запостављајући раднички захтев за увођењем осмочасовног радног времена у корист политичких реформи, проглашен елитистичким.

Након оснивања Витезова рада (1869. године)⁹, прва значајна организација која је окупила велики број радника била је Федерација организованих синдиката,

⁸ У ово време, бројна немачка емиграција је, широм Европе, оснивала радничка удружења, клубове и друштва узајамне помоћи, по узору на моделе удруживања у земљама у којима је емиграција живела и радила (Исто, стр. 290)

⁹ Племенити и свети ред витезова рада, што је био пун назив организације, основали су кројачи из Филадельфије, као затворено цеховско удружење. Међу основним захтевима, Витезови рада су истицали: забрану дечијег рада, забрану присилног рада затвореника, изједначавање зарада мушкараца и жена, прогресивно опорезивање и сувласнички однос радника и послодавца у рударству и индустрији. Проширењем чланства са бившим члановима Националног синдикалног

основана 1881. године, док је пет година касније основана Америчка федерација рада као удружење струковних синдиката, прва налик данашњим синдикалним федерацијама. Овај период у САД-у био је такође обележен низом штрајкачких акција.

Када је реч о идеолошком профилисању радничких и синдикалних организација, одлучујући утицај у овој првој, конститутивној фази у развоју синдикалног покрета дали су анархизам (који је, промовишући учења Михаила Бакуњина (*Mikhail Bakunin*) и Пјотра Кропоткина (*Piotr Kropotkin*), своју примену у радничком покрету нашао кроз анархо-синдикализам¹⁰, односно струју у синдикалном покрету која је оправдавала употребу радикалних метода синдикалне борбе, а коме ће бити више речи нешто касније) и католичанство (кроз хришћанско-демократску струју синдикалног покрета¹¹).

савеза, Витезови рада се све више приближавају карактеристикама социјал-демократског синдиката (Јовичин, М: 2010, стр. 207).

¹⁰ "Анархосиндикализам је мишљење, углавном присутно у француском (Ж. Сорел, *Georges Sorel*) и италијанском (А. Лабриола, *Arturo Labriola*) синдикалном покрету крајем XIX и почетком XX века, које одбацује диктатуру пролетаријата и потребу за политичким странкама (у социјализму нису потребни ни држава ни партија), већ будућност види у аутономном развоју радничких синдиката (који би били власници средстава за производњу)" (Косановић, Р.: 2010., стр. 12).

¹¹ Један од најважнијих извора хришћанске демократије потиче с краја XIX века. Енциклика *Regum Novarum*, из 1891. године има поднаслов: *Права и дужности капитала и рада* и бави се нарастајућим међукласним сукобима у 85 тачака. Основна идеја енциклике био је покушај обуздавања друштвених расцепа који увећавају ризик од појаве револуционарног социјализма. У циљу сузбијања социјалистичких тенденција, Католичка Црква понудила је државну заштиту социјалне правде и пласирала захтев за морално ограничење тржишног деловања: "Нека радник и послодавац сачине слободан договор, нека тај договор буде посебно слободан код најамнина; не сме се ићи испод нивоа природне правде, важније и старије него ли било какво уређивање односа човека са човеком. Наиме, те најамнине морају да буду довољне да би потакле штедљивост и добро владање њених уживалаца. Ако ли радник живи у лошим условима, у немаштини и великом злу, тада је он жртва силе и неправде послодавца или уговорног посредника". Такође, у истом документу, Црква даје снажну подршку радничком синдикалном удруживању, у тачки 49.: "Најважније од свега у системима рада су раднички синдикати" (Јовичин, М.: 2010., стр. 177-178.). Више о позитивно конотираном ставу Цркве према радничком удруживању у: ПРИЛОГ бр. 1.

Идеолошка разнородност различитих групација у оквиру радничког и синдикалног покрета најбоље се може посматрати на примеру Прве интернационале која је, од тренутка свог формирања 1864. године у Лондону, сведочила како неупитном интернационалном карактеру класне борбе пролетаријата, тако и богатству идеолошких струјања у оквиру њега самог. Одлучујући утицај на формулисање основних елемената Статута и Оснивачког манифеста Прве интернационале остварио је Карл Маркс (*Karl Heinrich Marx*), уграђујући у њих основне принципе научног социјализма¹².

Са доласком М. Бакуњина 1868. године, Прва интернационала се поларизовала на две групације. Марксова струја се залагала за успостављање диктатуре пролетаријата, док су Бакуњинови анархисти тежили борби против капитализма у искључиво економском домену. Марсистичка струја однела је превагу у овом сукобу, те су 1872. године, анархисти избачени, а Интернационала је распуштена четири године касније.

Осим што је означила прве кораке у признавању права на самоорганизовање радничкој класи, формативна фаза настанка синдикалног покрета индикативна је и по томе што је поставила темеље за будуће идеолошке расцепе унутар покрета.

Развој напетости између различитих идеолошких тенденција у (до тада јединственом) синдикалном покрету, уводи синдикални покрет у период који *Зоран Стојиљковић*, у својој већ споменутој класификацији историјског развоја синдиката, назива фазом крајње поларизације и расцепа синдикалног покрета

¹² "Дефинишући циљеве и мотиве због којих је Прва интернационала створена, Маркс је већ у њеном Статуту истакао: (1) да ослобођење радничке класе мора бити дело саме радничке класе; (2) да борба за ослобођење радничке класе не сме бити јага за привилегијама и монополима, већ за једнака права и дужности и за уништење сваког класног господства; (3) да је економско потчињавање радника ономе који има монопол средстава за рад, основ ропства у свим његовим облицима; (4) да је стога економско ослобађање радничке класе циљ коме сваки политички покрет треба да буде потчињен као средство. Маркс је формулисао основне принципе међусобне сарадње између партија, синдикалних организација и појединаца који приступају Интернационали и они... признају правду, истину и морал као основ сваког понашања у међусобном односу и у односу према свим људима, без обзира на боју коже, вероисповест или националност" (Исто, стр. 317-318).

(Стојиљковић, З.: 2008, стр. 190), а која траје од краја XIX века па све до Другог светског рата.

За овај период карактеристичан је још увек доминантан положај енглеске привреде, те постепени пораст значаја немачке и америчке индустрије. Основна метода синдикалне бробо овог доба било је организовање великих штрајкова¹³. Било је ово и доба борбе за одбрану права на штрајк у Енглеској, признатог пола века раније, а доведеног у питању судском пресудом у случају Озборн (1901.), када су, након штрајка железничких радника у Јужном Велсу, трејдјуниони као организатори штрајка били обавезни на надокнаду штете послодавцу¹⁴. Данас најпознатији догађај који је обележио синдикални покрет у САД-у последица је одлуке Федерације организованих радничких синдиката из 1884. године којом је истакнут захтев за увођењем осмочасовног радног времена. У покушају наметања овог стандарда у условима рада, две године касније (1. маја 1886.) покренути су масовни штрајкови у готово свим индустријским центрима. Штрајковало је укупно око пола милиона радника на територији САД-а, а централне демонстрације одржане су на улицама Чикага. Велики број грађана подржао је штрајкачки захтев, а на завршној вечери 4. маја избио је инцидент који је резултирао жртвама како на страни полиције, тако и на страни окупљених радника. Организатори штрајка су осуђени на смртну казну или доживотне робије следеће године, а 1889. године, на Оснивачком конгресу Друге интернационале, 1. мај је установљен као Међународни празник рада и као такав се обележава до данас.

Коришћење права на генерални штрајк у синдикалне сврхе, у исто време, поделило је и синдикални покрет у Немачкој.

¹³ Јовичин нуди велики број примера штрајкачких активности у овом периоду: од штрајка америчких железничких радника 1884. године, преко бројних примера штрајка са територије САД-а крајем XIX века, затим штрајкова у Великој Британији у периоду од 1909. до 1914. године и штрајка у Даблину 1913/14., па све до генералног штрајка у Каталонији 1919. године (Исто).

¹⁴ Пресуда је укинута пет година касније, као резултат политичке борбе трејдјуниона. Синдикати у САД нису показали такву снагу, па је забрана штрајкова опстајала под изговором евентуалних негативних последица на међународне трговинске процесе, а специфичност ситуације у САД-у почетком XX века лежи и у појави агенција за разбијање штрајкова.

За ову фазу развоја синдикалног покрета, одлучујуће обележје представља и каналисање радничких захтева кроз формирање првих радничких партија¹⁵. Расцеп у оквиру синдикалног покрета, у овом периоду, догодио се по два шава: (1) на нивоу расправе о циљевима синдикалног покрета, јавиле су се три виђења: а) прво је заступало потпуни раскид са капиталистичким начином производње, б) друго је начелно прихватало капитализам и захтевало реформе унутар њега, док се в) треће залагало за различите форме партнерства света рада са светом капитала и (2) по питању средстава синдикалне борбе, покрет се ломио између: а) опције која је заговарала различите методе директне борбе за права радника, од политичког деловања синдиката па све до најрадикалнијег средства (штрајка) и б) опције која се залагала за постизање синдикалне циљеве - путем сарадње са политичким партијама.

Заговорници партнерства рада и капитала, у време успона нацизма, развили су модел корпоративног уређења друштва¹⁶, док су међу заговорницима реформе капитализма најбројније биле организације са доминантно социјал-демократским усмерењем, а значајно место су заузимале и, већ поменуте, хришћанске синдикалне организације.

У оквиру струје у синдикалном покрету која је заступала тврдо становиште неопходности раскида са капиталистичким уређењем државе и друштва, појавиле су се различите визије односа синдиката и политичких партија, као и различити ставови према политичким средствима у овој борби. Ова струја у синдикалном

¹⁵ У Енглеској: Социјал-демократска федерација (1881. године израсла на политичкој платформи марксизма), Независна лабуристичка партија (1893.), Комитет за радничко представништво (који је, 1900. године, основао један део трејдјуниона са разним социјалистичким групама, а који је 1906. године променио име у Лабуристичка партија; у Шпанији: Шпанска социјалистичка радничка партија (1879.), Комунистичка партија Шпаније (1920.) и Радничка партија марксистичког јединства (1935.); у Белгији Социјалистичка партија (1864.); у Немачкој Комунистичка партија (која је, 30-их година XX века, покушала да преузме и идеолошки обликује немачки синдикат) (Јовичин, М.: 2010, стр. 78).

¹⁶ У моделу корпоративног уређења друштва, синдикат представља принудну хијерархијски уређену корпоративну асоцијацију коју карактерише строга подређеност вођи, партији и држави у контексту тоталитарног поретка (Стојиљковић, З.: 2008, стр. 193)

покрету поделила се на две групе: (1) прву су чинили синдикалисти и анархосиндикалисти, а (2) другу марксисти.

Синдикализам, у термиолошком смислу, има извор у старогрчком појму који означава представника, односно правног заступника. Као идеолошки правац се развио у оквиру француског радничког покрета, одакле се, почетком XX века, проширио на тлу Европе и САД-а. Представници синдикализма не захтевају политичку борбу за долазак радничких партија на власт, већ се фокусирају на економску акцију радничке класе, али при томе захтевају радикалну економску борбу генералним штрајком. Будућу улогу управљача привредом (у првом реду, индустријом) они не додељују, дакле, радничким политичким партијама, већ синдикатима, при чему локалне синдикалне организације виде као основне ћелије структуре будућег друштва.

На овом месту, синдикализам се сусрео и спојио са анархистичким визијама друштва ослобођеног од државне власти. Анархизам (термиолошким пореклом из старогрчке речи анархија, односно безвлашће) као основне друштвене ћелије види слободне самоорганизоване групе појединаца, а теоријски га, након Француске буржоаске револуције, утемељују М. Бакуњин, Пјотр Кропоткин и Пјер Жозе Прудон (*Pierre Joseph Proudhon*). О Бакуњиновој улози главног Марксовог противника у расцепу Прве интернационале већ је било речи, док је за раднички покрет овог доба значајно поменути Кропоткинову визију економског система заснованог на узајамној размени и добровољном заједништву, као зачецима идеје кооперативизма.

Из споја ове две визије економског (не-политичког) освајања власти од стране радничке класе, настаје анархо-синдикалистички правац у радничком покрету који ће, до данашњих дана, остати упамћен по опредељењу за радикалне методе радничке борбе која је, поред организованих штрајкова широких размера и револуционарног насиља радничке класе, укључивала и методе индивидуалног терора. Жорж Сорел и Хуберт Лагардел (*Hubert Lagardelle*) пружиће теоријски темељ револуционарног синдикализма који ће, у идејном погледу, бити прилично близак надолазећој системској идеологији фашизма.

Француска је домовина порекла анархо-синдикализма, на чијим је принципима, 1895. године, основана Генерална конфедерација рада (CGT) у тој

земљи, са тзв. берзама рада као основним синдикалним јединицама које су биле под контролом државе. У периоду од 1901. до 1909. године пружала је снажан отпор државним ауторитетима, инсистирајући на скраћењу радног времена на осам сати дневно и повећању најамнине. У Амијенској повељи, усвојеној 1906. године, истичу се "два циља радничког покрета: одбрана тренутних и свакодневних захтева радништва и борба за корените промене друштва и потпуну независност пролетаријата од политичких партија и државе" (Јовичин, М.: 2010, стр. 135). Такође треба поменути и јеврејски синдикални покрет који је у Француској био изузетно снажан у периоду од 1904. године до почетка Првог светског рата.

Након руске револуције, у периоду до 1926. године, у овако постављен раднички покрет у Француској инсталиране су нове идеолошке поделе. У дотадашњем чисто синдикалистичком ткиву, појавили су се замци социјалистичког реформизма који је прихватао могућност договора са буржоазијом и идеје умеренијих метода синдикалне борбе. Под утицајем CGT-а, 1910. године је основана Образовна лига индустријских синдикалиста у Великој Британији, са циљем ширења синдикалистичких идеја и постављања противтеже британским трејдјунионима. Синдикати су додатно јачали током Првог светског рата¹⁷. Амијенска повеља CGT-а остварила је и директан утицај на Слободну асоцијацију немачких синдиката, основану 1897. године која се, након 1903. године, радикализовала у својим анархистичким позицијама. Синдикалистички идејни оквир остварио је значајан утицај на синдикате у Италији и Шпанији, а као пример најуспешније анархосиндикалне организације, настале под утицајем француског CGT -а, у историјским прегледима се наводи Централна радничка организација Шведске (SAC) која, од 1910. године па до данас ужива огромну подршку међу шведским грађанима.

Италијански анархизам, заснован на Бакуњиновом идеолошком учењу, по узору на француске Берзе рада, засновао је синдикални покрет у Италији на формирању локалних Комора рада. Најмасовнији италијански анархистички

¹⁷ Као илустрацију снаге синдикалног покрета у В. Британији током Првог светског рата, Јовичин наводи штрајк 200.000 велшких рудара из 1915. године за повећање надница (Јовичин, М.: 2010., стр. 91)

синдикални савез овог времена био је USI (Италијански синдикални унион). Барселона је, пак, била седиште најснажније шпанске анархо-синдикалне уније Solidaritat Obrera (Радничка солидарност), формиране 1907. године. Ова организација је окупљала искључиво раднике из производних делатности, одлучно одбијајући могућност било какве сарадње са комунистима и социјалистима, те снажно промовишући и у пракси спроводећи генерални штрајк.

На строго анархистичким позицијама деловала је и једна струја америчких Индустијских радника света (друга струја је била доминантно марксистички усмерена), промовишући пропаганду, бојкот и штрајк као основне методе за остваривање интереса радничке класе. На територији САД-а, од 1908. године, био је активан и Синдикат руских радника у Сједињеним Америчким Државама и Канади.

У организацији анархистичких синдиката Холандије и Белгије, 1907. године, у Амстердаму, одржан је и Међународни конгрес анархиста, али је на њему изостало присуство Француске. Исте године, на основу одлуке са овог Конгреса, у Лондону је формирана и Анархистичка интернационала, са циљем стварања међународне базе података о анархистичким покретима ради њиховог лакшег умрежавања. Са радом је престала свега четири године касније.

Друга струја међу синдикатима који су делили визију неопходности раскида са капитализмом дошла је из окриља марксизма. Основна демаркациона линија марксизма у односу на анархо-синдикализам лежала је на линији инсистирања на политичкој стратегији деловања синдиката. Заснован на научном социјализму, марксизам је као крајњи циљ борбе радничке класе поставио шири политички циљ: успостављање диктатуре пролетаријата, подразумевајући, при томе, "јединство радничког покрета и специфичну, секторску поделу рада између синдиката и партија", при чему се руководећа улога даје радничкој партији, јер "она повезује актуелно-историјски оквир и интересе радника са њиховим дугорочним циљевима" (Стојиљковић, З.: 2008, стр.191). Марксизам је, дакле, задржао позитиван однос према генералном штрајку као методи деловања, али му је поставио шире политичке циљеве.

Појаву оваквог отклона од идеја синдикализма директно је проузроковала масовна појава радничких партија. Као одговор на нарастајућу тежњу

обједињавања свих снага у оквиру радничког и синдикалног покрета, Француска социјалистичка партија је, 1889. године, у Паризу, организовала Међународни конгрес социјалистичких партија и радничких синдикалних организација који ће постати познат под називом Друга интернационала.

У ово време, најснажнија синдикалистичка организација, француска Генерална конфедерација рада, почиње да се цепа на више различитих струја, међу којима је једна од доминантних била комунистичка која је, крајем Првог светског рата, покренула низ значајних штрајкова, заговарајући револуционарни пут радничке борбе. Истовремено, у Ирској је јачао синдикални покрет вођен марксистичким идејама Џејмса Конолија (*James Connolly*), док је у Италији 1906. године формирана марксистички оријентисана уједињена радничка синдикална организација Генерална конфедерација рада. У Шпанији је, пак, Генерални раднички синдикат (UGT) био пример прве синдикалне организације која је направила отклон од идеологије анархизма.

Под утицајем Друге интернационале, створене су масовне организације радничке класе, како партијског, тако и синдикалног карактера. У ово доба се значајно и проширила свест о резултатима борбе радника у смислу побољшања њиховог социјално-економског положаја, захваљујући посвећености Друге интернационале комуникацији са јавношћу, путем издавања новина и часописа.

Први ударац Другој интернационали задао је нарастајуће ратно расположење у Европи које погодило саму суштину радничког и синдикалног покрета: његов интернационализам. Заразна атмосфера ксенофобије и почетак Првог светског рата учинили су да одређени број европских социјалистичких партија усвоји националистичке и империјалистичке циљеве својих буржоаских елита и гласа за одобравање ратних кредита. Тиме је дефинитивно напуштено начело социјалистичког интернационализма, десно оријентисано крило било је доминантно, марксисти су били у дефанзиви, а један део радничког покрета остао је колебајући се у центру. Из овог дела ће се касније развити социјал-демократско крило радничког и синдикалног покрета. Друга интернационала је распуштена 1914. године.

Следећи изазов међународном радничком и синдикалном покрету задала је руска бољшевичка револуција 1917. године, изазвавши различите реакције

покрету. Овај историјски догађај на међународну радничку сцену је вратио марксистички оријентисане радничке организације. Централно питање комунистичког покрета постаје питање улоге синдиката, након укидања капитализма и успостављања диктатуре пролетаријата. На ово питање даје се широка палета одговора: од Грамшијевог (*Antonio Gramsci*) виђења фабричких савета као јединог адекватног облика организовања радника у социјализму, преко идеје Троцког (*Lav Trocki*) о подржављењу синдиката и његовом претварању у државни орган управљања привредом и конкурентских залагања за аутономну позицију синдиката као управљача привредом, па све до Лењинове (*Vladimir Ilić Lenin*) концепције трансмисионе улоге синдиката којој је додата функција контроле и заштите радника од евентуалних грешака саме државе (Стојиљковић, З.: 2008, стр. 192). У пракси етатистичког социјализма СССР-а, синдикат углавном није остваривао ову контролну улогу, већ је својом едукативном функцијом служио дисциплиновању саме радничке класе и спровођењу пропагандних акција у корист реализације државних привредних планова.

За разлику од концепција које су захтевале радикалан раскид са капиталистичким начином производње и управљања друштвом, постојале су у радничком и синдикалном покрету и концепције које су се залагале за унапређење положаја радничке класе путем реформи у оквиру самог буржоаског друштва. Једна од концепција из овог иделошког спектра већ је раније поменута, реч је о хришћанским синдикатима који су себе перципирали као професионалне организације које се залажу за класни мир и побољшање положаја радника кроз радничко акционарство, учешће у управљању привредом и социјално партнерство између рада и капитала. Генерално гледано, идеја хришћанског социјализма за циљ је имала да спречи револуционарне социјалистичке покрете у капиталистичким земљама.

Међутим, у појединим случајевима, Католичка црква је реаговала супротно интересима радника. Историја нуди пример великог штрајка у Ирској 1913. године који је резултирао довођењем на ивицу глади већине радника погођених лоцк-оут-ом, због чега су енглески трејдјуниони послали велику солидарну помоћ колегама у штрајку, док је Католичка црква (под изговором заштите од енглеског атеизма и протестантизма) спречила доток помоћи до ирских радничких

породица. У Белгији су, пак, хришћански синдикати формиран под утицајем енглеских трејдјуниона.

Чланство хришћанско-демократских синдиката није било идеолошки хомогено. Са једне стране је постојао тврди "конзервативни католицизам" (Јовичин, М.: 2010, стр. 184), док је, са друге стране, мотивисана жељом да привуче шти шири круг радника, постојала и супротна тенденција развоја верске толеранције која је захтевала да услов за пријем у синдикално чланство буде минималан, односно сведен на прихватање и обавезивање члана на поштовање Статута организације.

Другу концепцију чини идеја произашла из централне струје која се појавила на почетку распада Друге интернационале која је обликовала синдикате социјал-демократског усмерења. Идеолошку претечу социјал-демократских синдиката представља појава Фабијанског друштва 1883. године у Енглеској¹⁸, као удружења угледних интелектуалаца које се залагало за миран, еволутиван пут друштвених промена у правцу постизања идеала друштвене једнакости и равноправности. Оријентисан на масовно ширење свести о борби пролетаријата, марксизам је Фабијанском друштву упућивао оптужбе за елитизам. Фабијанизам је остварио утицај на покрет гилд социјализма који се залагао за стварање гилди – асоцијација произвођача које би преузимале процес управљања привредом и постепено потискивале моћ капитала, путем уговорног политичког савеза са државом.

Уз ове две идејне претече, социјал-демократско усмерење у енглеским трејдјунионима утемељује се након неуспеха генералног штрајка рудара 1926. године. Осим што су на штрајк одговорили lock out-ом, послодавци су рударима смањили наднице и продужили радно време, а након годину дана британска влада је донела и закон којим је забрањен симпатетички штрајк (штрајк солидарности).

¹⁸ Политички програм Фабијанског друштва, под називом Фабијански есеји о социјализму, аутора Бернарда Шо-а (*George Bernard Shaw*), из 1889. године, сведочи о супростављању ове организације идеологијама, заснованим на револуционарном насиљу као средству за промену друштвеног система, као и марксистичким поставкама класне борбе: "Фабијанци су пропагирани своју методологију друштвене метаморфозе која се састојала из јачања друштвене свести, образовања широких слојева друштва путем предавања, митинга, јавних дебата, конференција и летњих школа", (Јовичин, М.: 2010., стр. 85).

Након овога, TUC се окренуо преговарачкој стратегији са групом прогресивних послодаваца. 1928. године, Генерални савет TUC-а је, у свом годишњем извештају, дао следећу анализу могућности које су на располагању трејдјунионима биле након 1926. године, при чему је победило опредељење за прихватање постојећег поретка и, у оквиру њега, проналажење одговарајућег места за трејдјунионе, које би им обезбедило изврстан степен утицаја на формирање основних смерница економске политике. Основна идеја социјал-демократски усмереног синдикалног покрета, дакле, састојала се у прихватању капитализма као општег оквира за остваривање права радника које би требало очекивано да проистекне из заједничког интереса рада и капитала, усмереног на укупни привредни развој и раст продуктивности.

Енглески трејдјуниони извршили су доминантан утицај и на формирање синдиката индустријских радника у Белгији. Белгијски синдикални покрет, поларизован на социјалистичку и католичку струју, до почетка Првог светског рата суочава се са све већим утицајем либералних синдиката трејдјунионског типа. Након неуспеха штрајкова који су организовани 1918. и 1919. године, у Француској се до тада доминантно синдикалистичка Генерална конфедерација рада, такође, разбила на више струја, од којих је једну чинила и реформски настројена струја која је, од 1921. године, започела са укидањима локалних Берзи рада.

Прва синдикална федерација трејдјуниона у САД-у, Америчка федерација рада (AFL), основана је 1886. године, на челу са Семјуелом Гомперсом (*Samuel Gompers*) који је организацијом руководио све до 1924. године. Федерација је израсла на идеолошкој основи прихватања капиталистичког економско-политичког поретка, уз наглашавање његових несавршености (у смислу тензија на релацији између света капитала и света рада), али уз чврсту веру да је ове несавршености могуће превазићи даљим развојем поретка који ће довести и до побољшања положаја радничке класе. У том смислу, AFL је била орјентисана на синдикалне циљеве попут пристојних надница и сигурности радних места. Из Америчке федерације рада, 1935. године израсла је нова синдикална конфедерација: Конгрес индустријских гранских организација (CIO) која је унела битну новину у виду промоције расне, етничке и верске неутралности.

Захваљујући оваквој промени става, амерички синдикални покрет је доживео нагло омасовљење, апсорбујући огроман број афроамеричких радника. Исте године, донет је Вагнеров акт (Национални закон о односима у привреди) који је законски заштитио право радника у приватном сектору на синдикално организовање и колективно проговарање. Законом је предвиђена процедура регистрације синдикалне организације и забрањена дискриминација радника због синдикалне делатности. У жеку велике светске економске кризе, 30-их година XX века, која је претходила Другом светском рату, AFL-CIO се залагао за државни интервенционизам у циљу обезбеђивања сигурности посла, као и социјалне сигурности у случајевима незапослености, болести и старости.

Овај динамични период расцепа у радничком и синдикалном покрету, најбоље се може илустровати на примеру Енглеске, домовине социјал-демократске визије синдикалног деловања. Енглеску је, такође, крајем XIX века, потресао расцеп који је почео захтевом дела делегата на Конгресу TUC-а, 1897. године, за централизованом унутрашњом структуром и милитантним облицима борбе који би водили социјалистичком преображају друштва. Ова идеолошка подела резултирала је, две године касније, оснивањем нове синдикалне централе – Генералне федерације трејдјуниона која је, као друга по величини централа опстала до данашњег дана.

Развој синдиката у Србији споро је пратио динамику развоја синдикалног покрета у свету¹⁹, тако да су прва радничка удружења узјамне помоћи почела да се оснивају тек крајем XIX века²⁰, да би, током Првог светског рата, потпуно

¹⁹ Србија је, у другој половини XIX века, још увек била индустријски неразвијена земља, без модерног саобраћаја и урбаних индустријских центара. Као претежно аграрна земља, није имала довољан број радника да би формирала прве организације, засноване на свести о класној припадности. Најстарије организација у Србији које су имале карактеристике синдикалне организације јесу београдска Дружина типографских радника за узајамно помагање у болести и смрти и Друштво опанчарских радника за умно развиће и братску помоћ из 1896. године, а организовани су и радници из области кројачког и послужитељског заната.

²⁰ У документу који је достављен Уједињеним гранским синдикатима НЕЗАВИСНОСТ 2013. године, а који представља необјављени рукопис из 2003. године на тему: "Слободни раднички синдикати – прилози историјским расправама", Миодраг Николић (на основу књиге Драгише Лапчевића) Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији", 1928., Београд) нуди основне историјске податке о следећим организацијама: Опште радничко друштво, (формирано у Београду,

престала синдикална активност. У ово време, услови рада су значајно погоршани: број радних сати дневно је повећан, а реалне зараде су значајно смањене.

Почетком XX века, радничке организације су биле демократски и реформистички орјентисане (Николић, М.: 2003.), није постојала концепција заостравања класне борбе ни наметања диктатуре пролетаријата, а радничке организације су (развијајући демократске односе) чувале своју аутономну позицију. Сарадња синдиката са Социјал-демократском партијом била је заснована на начелу равноправности. Основна линија расцепа, догодила се - према мишљању М. Николића - уношењем антидемократских тенденција од стране комуниста, после Првог светског рата.

1881. године) као претеча синдиката; Занатлијско удружење из 1887. године које је показало сво нејединство у ставовима између занатлија и радника; као и Занатлијско раднички савез из 1892. године, коме су припадали Драгиша Лапчевић, Васа Пелагић, Јован Скерлић, а које је било познато по ширењу социјалистичке пропаганде путем штампаних медија, те по увођењу праксе прославе Првог маја и ширењу класне свести. Прва права синдикална организација, према подацима расположивим у рукопису, основана је 1896. године, под називом Опанчарско радничко друштво које је, својим залагањем за скраћивање радног дана и повећање надница, проширило оквире до тада делујућих удружења за узајамну помоћ и осигурање у случају болести или смрти.. Након тога, пет година касније, почело је оснивање бројних струковних синдиката, углавном по узору на немачке и аустријске синдикалне организације. Они су, 1903. године, обједињени у Главни раднички савез. На Другом синдикалном конгресу, 1904. године, Димитрије Туцовић је предложио и први правилник о условима ступања у штрајк, док је четири године касније нормиран и рад синдикалних повереника. Упркос томе, српски синдикални покрет није се могао сматрати масовним. У том смислу, М. Николић каже: "Бројно стање синдикалног покрета у Краљевини Србији разочарава савременог читаоца. Од око 150.000 људи који би, по друштвеном положају, спадали у кандидате за синдикално чланство, учлањено је тек 5% до 6%. Био је то врло низак степен радничке организованости. У развијеним европским земљама, синдикално чланство је представљало 30% до 50% свих радника. Таквом нивоу организованости, у Србији би одговарало 45.000 до 75.000, а не осам хиљада колико их је стварно и било. Са гледишта масовности, после десет година слободног рада, синдикати нису постигли много. За тих десет година постављена је добро промишљена мрежа синдикалних организација, створена је добра радничка штампа, окупљен леп број синдикалних вођа. Организоване су редовне прославе Првог маја, приређиване бројне демонстрације, учествовало се на свим изборима. Остаје за решавање друштвено политичка загонетка: зашто одзив радника није био већи?" (Николић, М.: 2013).

Под утицајем Социјалистичке радничке партије, 1919. године је одржан Конгрес уједињења радничких удружења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, но синдикални и раднички покрет је и у периоду између два светска рата остао нејединствен, расцепкан по идеолошко-политичкој линији, на више синдикалних централа. Синдикати се раздвајају на две струје: 1) револуционарну, под утицајем вођа руске пролетерске револуције и 2) реформистичко-демократску, која је следила циљеве и методе рада развијеног радничког покрета европских земаља.

Комунистичка агитација јачала је у радничком покрету²¹. М. Николић идентификује неколико разлога јачања комунистичког радничког покрета у Србији, у времену између два светска рата, међу којима су најважнији: 1) масовни револуционарни набој (проистекао из великог страдања српског народа током Првог светског рата), 2) катастрофално разорена привреда за коју су комунисти тврдили да ју је немогуће обновити на капиталистичким основама, и 3) успех револуционарног преврата у Русији. Према ауторовој процени “револуционарни синдикати су умањили способност удружених радника да се боре за своје непосредне интересе, а нису допринели никаквом убрзању пролетерске револуције” (Николић, М: 2003.). Концепт револуционарног комунистичког покрета тежио је потирању поделе на партијску и синдикалну делатност, те подређивању синдиката диктату комунистичке партије, у циљу реализације заједничког револуционарног духа. Централизација и строга хијерархија, те потпуна зависност синдикалних од политичких организација главне су карактеристике овог концепта радничке борбе. Стални сукоби које су провоцирале присталице Лењинове револуционарне визије са социјал-демократски усмереним синдикалним покретом Европе допринеле су укупном слабљењу радничког покрета и широм отворили врата доласку фашистичких режима и припреми Другог светског рата (Исто.). Жесток расцеп синдикалног покрета у оквиру Краљевине СХС, као и велики број штрајкова²², за последицу су имали забрану сваке, како комунистичке тако и синдикалне делатности, која је

²¹ Крајем 1920. године, укупан број синдикалног чланства у Србији износио је око 250.000, од чега је минимум половина подржавала комунистичку струју (Николић, М.: 2003.).

²² Николић износи податак о преко 600 штрајкова, са више од 250.000 учесника, до половине 1920. године (Исто.).

ступила на снагу крајем 1920. године, прогласом "Обзнана" Владе Краљевине СХС. Синдикатима је забрањена политичка делатност, а строга политичка и партијска неутралност постали су основни услов дозволе за ново формирање синдикалних организација. Захтевана неутралност одржала се само формално, синдикалне организације су и даље имале своје политичке преференције, али је број чланова синдиката опао до нивоа који је цео покрет оставио без претећег потенцијала, односно безбедним за очување постојећег поретка.

Корен укупне слабости радничкој и синдикалног покрета у међуратном периоду сасвим сигурно лежи у неразвијености тадашње привреде²³, као и у огромним регионалним разликама у оквиру Краљевине Југославије. Државна заједница се суочавала са бројним унутрашњим кохезионим изазовима: првенствено са сопственим мултиетничким, мултилингвалним и мултирелигијским карактером, унутрашњим сепаратистичким тенденцијама, као и спољним територијалним претњама. Суочена са оваквим негативним интеграционим факторима, класна свест радника није се перципирала као доминантно значајна.

Ионако слаб, раднички и синдикални покрет поново је обуставио своје деловање током Другог светског рата у свим земљама бивше Југославије, осим у Словенији.

По завршетку светских ратова, свет је ушао у фазу економске консолидације и просперитета. Период који Стојиљковић идентификује као трећу фазу развоја синдикалног покрета – фазу дерадикализације институционалне интеграције синдиката (Стојиљковић, З: 2008., стр. 193) која ће потрајати све до 70-их година XX века. Послератни нагли привредни раст захватио је све земље, независно од економског и политичког уређења, тако да је синдикат инволвиран у поредак како у капиталистичким и социјалистичким, тако и у земљама у развоју.

Почетак интергације синдиката унутар капиталистичког поретка датира из социјалног пакта између синдиката, послодаваца и владе, постигнутог током Другог светског рата у Великој Британији и САД-у. Разијене земље Западне Европе, на темељу кејзијанске економске доктрине, развиле су концепт државе

²³ "Целокупна радничка класа, без запослених у јавној управи, представљала је 1920. године 3,5%, а 1940. године 6% од свег становништва" (Исто).

благостања (Welfare State), у којем су створени услови за констатно унапређење радних и, нарочито, социјалних права радника, а социјални дијалог је постао основни модел синдикалне активности. У овим је земљама прихваћена "концепција о постојању, у зони повећања производње и редистрибутивних стратегија државе, заједничких, или барем комплементарних интереса синдиката, послодаваца и државе и резултирајуће настојање да се одржи и институционализује индустријски и социјални мир" (Исто., стр.194). Према Галбрајту (*John Kennett Galbraith*), синдикат је успостављао трајну равнотежу између надница и цена, чиме је власнике капитала приморавао на усавршавање организације пословања и примену нових технологија, подстичући на тај начин читав систем даље пут привредног прогреса. Ова Галбрајтова теза говори у прилог ставу да синдикати, у послератном периоду, нису били превазиђени, већ да су представљали значајан фактор општег привредног и друштвеног напретка.

Одустајући од радикалних, идеолошки мотивисаних, идеја о синдикалном покрету као алтернативи постојећем капитализму, синдикални чланови у државама благостања претворени су у конзументе приватне сфере потрошње, задовољавајући се државном гаранцијом минималне социјалне сигурности, високим степеном сигурности запослења, различитим бенефицијама новостворене "средње класе" и релативно високим надницама. Логична последица била је пасивизација синдикалног чланства, те бирократизација руководства.

Сличан развој ситуације пратио је и синдикате у социјалистичким једнопартијским системима, с тим што је у њима доминантна била потчињеност синдикалне организације партијској. Синдикат је фигурирао као нека врста партијске школе, а руководство синдиката и партије чинили су исти кадрови. У новој Југославији су, 1945. године, формиран Јединствени синдикати радника и намештеника Југославије на чијем је челу био Ђуро Салај. Овај синдикат је окупљао 700.000 радника и покренуо је први синдикални лист "Рад". Три године касније, организација мења име у Савез синдиката Југославије, са милион радника, организованих у 11.000 синдикалних подружница и 22 синдикална савеза. Савез синдиката Југославије деловао је, више од четири деценије, као продужена рука Савеза Комуниста Југославије и своју улогу трансмисије идеологије диктатуре пролетаријата ка радничкој класи обављају све до распада

Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1990. године. Захваљујући енормној стопи синдикалне организованости, ССЈ је био главни ослонац нових комунистичких власти у послератној обнови земље и успешном вртоглавом расту индустријске производње. Све резолуције које је ССЈ доносио у периоду социјалистичког самоуправља биле су у функцији легитимације постојећег поретка. Након 1980. године, са почетком југословенске кризе, утицај синдиката у СФРЈ је маргинализован.

Последња, четврта фаза у развоју синдикалног и радничког покрета, према Стојиљковићевој класификацији (Стојиљковић, З.: 2008, стр. 190) почиње 70-их година XX века и траје до данашњих дана. Њу карактерише нова дестабилизација синдикалног покрета, узрокована распадом реал-социјализма и изменом карактера капиталистичког система под ударом глобализације.

Посматрано по поједним државама (Faut, Z.: 2012.), данас имамо следећу ситуацију:

1. У САД-у су синдикати релативно слаби, а ако поједини секторски синдикати и имају одређену тежину, они заступају партикуларне интересе, без претензија на деловање у име целокупног друштва (стопа запослености²⁴ је 65,5%, а стопа синдикалне организованости 11,6%);

2. У Великој Британији су синдикати фрагментирани, са значајним штрајкачким, али веома slabим преговарачким потенцијалима, а права су им перманентно умањивана за време владавине М. Тачер (*Margaret Thatcher*), од 1979. до 1990. године (стопа запослености износи 65,8%, а стопа синдикалне организованости 28%);

3. У Немачкој синдикати остварују висок преговарачки капацитет, чиме значајно утичу на висине зарада и услове рада (стопа запослености је, 65,4%, а синдикалне организованости 19,9%);

4. Јапан има високу стопу дугорочне запослености, праћену високим зарадама, социјалним повластицама, учешћем у добити предузећа и dobrим перспективама за напредовање у каријери, што је праћено смањењем утицаја

²⁴ Стопе запослености у овој упоредној анализи рађене су по подацима Еуростата за 2008. годину, а стопе синдикалне организованости датирају из 2007. године (Фаут, З.: 2012.)

синдиката (стопа запослености износи 59,7%, а стопа синдикалне организованости 18,3%);

5. У Шведској су синдикати прихваћени као пуноправни преговарачи још 1938. године, али се овај систем почео урушавати 70-их година XX века, да би тек 1998. године био постигнут индустријски колективни уговор (стопа запослености износи 71,8%, а ово је уједно и земља са највишом стопом синдикалне организованости од 70,8%).

Изнесени подаци имају за циљ да илуструју место које синдикати заузимају у данашњем свету, а сам модерни период превирања у синдикалном и радничком покрету, укључујући анализу узрока слабљења покрета, обрађен је детаљно на наредним странама рада, у тачки 3. овог Поглавља. Поглавље II овога рада намењено је истраживању улоге синдиката у транзицијским земљама посткомунистичког блока.

Кад је о историјском контексту у Србији реч, након 1980. године, са почетком југословенске кризе, утицај синдиката у СФРЈ је такође маргинализован, а од почетка периода политичке и друштвене плурализације која је уследила након слома система реал-социјализма, 1990. године, плурализована је и синдикална сцена у Србији. Од тада, па све до данас, синдикати у Србији још увек трагају за ефикасном стратегијом деловања, суочени са изазовима на два нивоа: на глобалном и унутрашњем, транзицијском.

1.2. Традиционални и нови друштвени покрети

Раднички и синдикални покрет имају бурну историју, пуну превирања. У циљу нужне појмовне дистинкције, треба напоменути да се раднички покрет може дефинисати као у"купност радничких организација које се боре за остваривање радничких интереса", односно за "прерасподелу моћи између радника и послодаваца" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 71- 72), утичући, при томе, пресудно, на формирање и развој класне свести, док је синдикални покрет ужи појам, чија је основна карактеристика већи степен кохезионог јединства и унутрашње организације него у случају радничког покрета.

Као опште друштвени покрети, раднички и синдикални покрет и данас изазивају теоријске расправе, посебно у контексту историјског лоцирања њихове релевантности. Тако постоје теоретичари који их, перципирајући их као традиционалне друштвене покрете, остављају закључане на историјској позорници прошлог века, као и они који у њима проналазе есенцију нових покрета и предвиђају им повратак на велика врата постмодерног доба. Где се, дакле, раднички и синдикални покрет налазе у теорији друштвених покрета?

Друштвени покрети представљају динамичну категорију у политичкој социологији и мењају се паралелно са променама у самом друштву. На самом почетку, неопходно је, према мишљењу Волаша, направити дистинкцију између друштвеног покрета и политичке странке: Покрет је шири облик окупљања, са мањим степеном унутрашње организације и структуре, неидентификованом масом присталица, те последично изостанком унутрашње кохезије одговорности. Странка може бити део, па чак и кључно језгро покрета, али се ни на који начин не може са њим изједначити (Исто., стр. 71).

Основна теза једног од најзначајнијих српских теоретичара покрета, Вукашина Павловића, јесте да друштвени покрети увек представљају реакцију на друштвене конфликте и увек су дефинисани овим конфликтима. Ову тврдњу Павловић подупире класификацијом Алена Турена (*Alain Tourain*) која раздваја време трговачког друштва, у коме су доминирали грађански покрети за човекова права и слободе и модерно индустријско друштво које рађа и развија раднички и синдикални покрет. Класични друштвени покрети утемељени су у класној подели друштва и дефинисани класним конфликтом (Павловић, В.: 2003., стр. 37). У Туреновој типологизацији конфликта (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 44), конфликти у индустријским односима обично одговарају врсти конфликта која за циљ има манифестовање политичке снаге и која за циљ има измену правила игре и "расподелу релативних предности" (Исто., стр. 45), при чему Турен утврђује корелацију између нивоа политичког утицаја синдиката и најрадикалније методе синдикалне борбе: штрајка. Оно што, пак, синдикални покрет разликује од колективне акције (као ужег појма) и заправо чини покретом, према Мелучијевом (*Alberto Melucci*) мишљењу, јесу акције "које прекорачују норме које су

институционализоване у друштвеним улогама, које иду изван правила политичког система или које атакују на структуру класних односа у друштву" (Исто., стр. 47).

Класни конфликт, у Козеровој (*Luis Kozer*) класификацији (Исто., стр. 21), припада врсти реалистичког конфликта, са јасним и непромењивим циљем доласка до одређеног добра, односно остваривања одређеног права или интереса, те различитим алтернативним средствима за његово постизање, међу којима се налази и средство конфликта. Иако, према Стојиљковићевим речима, "класни, како међукласни тако и унутаркласни, конфликт чине најважнији основ социјалне динамике унутар појединих, (...) релативно хомогених, индустријских друштава" (Исто., стр. 22), они, према Турену, не нестају у постиндустријском друштву, већ прерастају у сукоб између класе технократских управљача и класе корисника услуга.

Конфликте, дакле, из којих израстају раднички и синдикални покрет не одређује доминантно њихов класни карактер, већ њихова интересна заснованост. Ако се овакав конфликт одвија у оквиру заједничког система вредности, Стојиљковић сматра да он неће угрозити стабилност постојећег поретка: "Примера ради, сукоб синдикално организованих радника и предузетника око висине најамнине и услова рада, у коме обе стране не доводе у питање постојећи производни и својински образац, без обзира на могуће високе трошкове и интензитет сукоба, по правилу не прелази границе компетитивне партнерске игре око остваривања интереса" (Исто., стр. 24). У овом случају говоримо о синдикалном покрету као о класичном друштвеном покрету.

Са друге стране, са нарастајућим друштвеним променама²⁵, мења се и сама природа социјалних конфликта. Вукашин Павловић, у књизи *Друштвени покрети промене*, истиче да се конфликти у постиндустријском друштву, према Хабермасу (*Jurgen Habermas*), Офеу (*Claus Offe*) и Турену, померају из области

²⁵ Међу најзначајније друштвене промене које карактеришу савремено доба, Бек (*Урлицх Бацк*) убраја глобализацију ризика: "Ризици нису откриће новог доба. Свако ко је кренуо да открива нове земље и континенте – као Колумбо – рачунао је на 'ризике'. Али то су били лични ризици, а не глобалне опасности за читаво човечанство, као оне које настају од нуклеарне фисије или складиштења радиоактивног отпада. У том периоду реч 'ризик' имала је призивак храбрости и авантуризма, а не могућег самоуништења живота на Земљи" (Бацк, У: *Ризично друштво – у сусрет новој модерни*, Филип Вишњић, Београд, пп. 34, наведено према: Ковачевић, О.: 2012., пп. 193).

производње и дистрибуције у поље свакодневног живота, што би за последицу могло да има неопходност да се, у покушају разрешења конфликта, читав постојећи систем доведе у питање.

На овај начин измењена природа друштвених конфликта створила је, 70-их и 80-их година XX века, плодно тле за рађање нових друштвених покрета, међу чије најистакнутије репрезенте Павловић убраја: еколошки, мировни, неофеминистички покрет, студентски покрет из 1968. и т.д. Основну разлику између класичних и нових друштвених покрета чини чињеница да нови покрети немају стриктну хијерархијску и централистичку организацију, универзалистичке политичке претензије, нити идеолошку усмереност против актуелне власти, те да имају већи степен друштвене аутономије (Павловић, В.: 2003.).

Ова подела друштвених покрета на класичне и нове, те сама идеја да сваком типу друштва одговара одређени тип конфликта, може погрешно да наведе на закључак да раднички и синдикални, дакле – класични друштвени покрети, израсли на класном карактеру модерног индустријског друштва, у постиндустријском глобализованом свету који надраста класне поделе – више немају свој "природни" друштвени контекст за деловање.

Анализирајући, наиме, Белову (*Daniel Bell*) теорију о тзв. постиндустријском друштву, Павловић закључује: "Заједнички именитељ америчке и европске верзије теорија о постиндустријском друштву је силазак са друштвене сцене радничког и синдикалног покрета (...) Разлика је само у томе ко наслеђује и преузима кључну друштвену улогу од радничког покрета који је доминирао у индустријском друштву. У Беловој верзији, то је класа професионалаца, стручњака и научника; а у Туреновој верзији у питању су нови друштвени покрети" (Павловић, В.: 2004., стр. 242). Крај XX века дочекан је, дакле, са идејом о нестанку друштва рада у постиндустријском свету.

Две су, међутим, друштвене чињенице које снажно оповргавају идеју о неопходности нестанка синдиката са друштвене сцене. Прва се тиче искуства постсоцијалистичког шока у који су ушле транзицијске земље Југо-источне Европе, почетком 90-их година XX века, а које је показало да су избијања класичних друштвених покрета (у овом случају, ретроградних: традиционалистичких, националистичких и популистичких) итекако могућа и у

постиндустријском добу. Друга, специфично везана за синдикални покрет, односи се на изазове глобализације, односно на чињеницу да растуће друштвено раслојавање, праћено повећањем разлика у богатству, као и најновија серија глобалних финансијских криза – на друштвену сцену снажно враћају питање начина дистрибуције и редистрибуције добара – централно питање синдикалног покрета.

Илустрације ради, на Светском економском форуму који је одржан, 1998. године, у Давосу (Шведска), делегације синдикалних вођа изнеле су свој план приоритета²⁶, у документу под називом *Синдикална платформа*, упозоравајући нарочито на чињенице да у свету има 800 милиона недовољно ухрањених људи, да трећина земаља у развоју живи у беди, те да више од 200 милиона деце у свету ради и не похађа школу. Пораст социјалних неједнакости у постмодерном глобализованом окружењу омогућио је прецизну идентификацију основних изазова (чиме ће се бавити Поглавље II - тачка 3 овог рада) и трасирао правац делатности синдикалног покрета у савременом свету.

Синдикални покрет, дакле, није историјска прошлост, већ покрет који – протоком времена и пратећи друштвене промене у контексту у којем делује – мења своје карактеристике и, од класичног друштвеног покрета који се одликовао ригидном организацијом, високим степеном централизације и унутрашње структурне хијерархије (Павловић, В.: 2003., стр. 54) све више прераста у модерни дифузни покрет, са већим степеном друштвене аутономије и политичке независности, те знатно суженом амбицијом рушења поретка. Демократизован

²⁶ У Синдикалном плану, изложеном на овом Форуму, истакнуто је десет приоритета синдикалног деловања у ХХИ веку: (1) Разматрање и преобликовање структуре и политике глобалних финансијских институција и агенција; (2) Развој и примена скупа смерница о регулисању рада глобалног финансијског тржишта; (3) Развој структура за дијалог између радника и мултинационалних компанија; (4) Стављање система образовања у први план (путем тема: "Образовање и ХХИ век", "Образовање и доба информатике", "У 2000.годину са образовањем за све" и сл); (5) Борба против сиромаштва у свету, са посебним акцентом на искорењивање децјег рада; (6) Учвршћивање демократије широм планете; (7) Увођење социјалне клаузуле у међународне трговинске уговоре; (8) Стварање адекватних система социјалне заштите у свим земљама света; (9) Равноправнија расподела добити од глобалних и регионалних економских уговора и споразума и пораст животног стандарда и (10) Обезбеђење поштовања основних људских и синдикалних права.

изнутра, идеолошки минимално оптерећен, синдикални покрет данашњице напустио је концепт револуционарне борбе и постао изразито реформистички орјентисан. Томе је допринео и тренд плурализације на самој светској синдикалној сцени који је ишао у корак са растућим богатством културе цивилно-друштвеног организовања.

Трансформација синдикалног покрета прати развој друштва и у смислу Инглехартове (*Ronald F. Inglehart*) тезе о померању тежишта са материјалних на постматеријалне вредности²⁷. У том смислу, иако се и даље бави и питањима услова рада и осталим питањима којима се бавио и класични раднички покрет, синдикални покрет данас поставља захтеве који имају нешто другачији квалитет, као што је, рецимо, захтев за достојанственим радом, о којем ће више бити речи у тачки 2.2 овог Поглавља. Општи и универзални изазов радничком и синдикалном покрету најлакше се проналази у бројним променама које прате савремене симултане процесе глобализације у различитим друштвеним пољима. Раднички и синдикални покрети, за сада, немају адекватан одговор на изазове из овог спектра. Оте (*Max Otte*), рецимо, као пример новог друштвеног покрета наводи "Attack" – европску левичарску организацију која окупља противнике економског либерализма и глобализације у земљама Западне Европе, те их у време значајних самита или конференција индустријски развијених земаља ангажује на промоцији алтернативе, радикалне друштвене прерасподеле и укидања светског трговинског система (Otte, M.: 2009., стр. 35).

Као што, међутим, већина теоретичара указује на непостојање јасног отпора неолиберализму из лево орјентисаних академских кругова, тако и *Otte* апострофира релативну немоћ оваквих покрета. Па ипак, појаве попут масовних социјалних протеста на европском тлу, јасно сведоче о зачецима нових друштвених покрета чија је суштина исцртана на линијама које су премрежавале класични раднички и синдикални покрет кроз историју. И док владајућу медијску сцену и даље краси идеолошка неупитност савременог поретка, са улица и тргова чује се нешто сасвим другачије. Почев од 1995. године, рађају се нови покрети који имају карактеристике антикапиталистичких, односно антиглобалистичких

²⁷ Више о истраживањима Роналда Инглехарта, чији су налази изложени у његовој књизи *Тиха револуција*, из 1977. године, у: Павловић, В.: 2003., пп. 55-56.

покрета, а који у основи мотивисани незадовољством социјалним статусом средњих слојева и интелектуалне елите која је суочена са сеобом капитала и флексибилним радним односима, те пратећом несигурношћу радног места: "Капиталистичко друштво истовремено ствара и разара. На једном полу су они који остају без посла и од којих настаје поткласа, а са друге стране је нова транснационална класа, изузетно покретљива, презапослена и географски одвојена од света сиромашних" (Ковачевић, О.: 2012, стр. 194).

Лондонски социолог Тони Пруг даје примере студентских побуна почев од 2009. (посебно побуне у Чилеу), Арапског пролећа 2011., протеста у Грчког (и феномена Сиризе), протеста у САД-у, Израелу, покрета Occupy Wall Street и т.д. Сви ови покрети представљају реакцију на светску економску кризу која је букнула 2008. године, а Пруг (Prug, Т.: 2013., стр. 341-346) им проналази следеће основне заједничке црте: 1) експлицитна усмереност против неке од неолибералних мера, 2) латентне симпатије према директној демократији, односно отпор према представничкој демократији, 3) самоорганизација побуњених грађана, 4) организовање отворених радних група и пленума по потреби, те 5) одсуство хијерархије.

Чињеници да је материјализовање идеје директне демократије на националном нивоу критиковано као утопијско, односно да је практично могуће само у форми референдума²⁸ који је, пак, тек допуна представничког демократског политичког система, Пруг супроставља тезу о увођењу директне демократије на микро нивоу: на нивоу појединих државних институција и предузећа, те на нивоу локалних заједница. Тако се радничка партиципација у облику радничког сувласништва и заједничког управљања предузећима перципира као један од три основна критерија у борби за претварање идеје директне демократије у реалну алтернативу постојећем поретку: "Прерасподела мора укључити замењивање капиталистичке антидемократске економије и економске политике (која укључује и државну монетарну и фискалну политику) новим моделима који ће комбиновати интересе и одлучивање целог становништва са директнодемократским радничким управљањем фирмама" (Исто., стр. 345).

²⁸ Форми референдума, овде се могу додати и форме петиција, опозива, плебисцита и т.д.

Тако, доласком најновије глобалне економске кризе, централне теме класичног радничког покрета постају оса око које се окупља широка палета најновијих друштвених покрета, у чијем окриљу би, према мишљењу словеначког социолога Растка Мочника, традиционалне синдикалне организације требало да пронађу ново тло за утемељење: "Истина је да данас немамо више индустријски систем унутар којег би се обликовала традиционална радничка класа. Данас имамо прекаријат, незапослене, подзапослене и запослене, с тим да су ови последњи угрожена врста. Питање је, дакле, како повезати људе који различито мисле, не раде у истом тренутку на истом месту, односно не деле заједнички радни простор" (Мошник, R.: 2013., стр. 349). Из овог разлога, сматра Мочник, покрет који би имао шансу да мења глобални политички систем морао би имати планетарне размере. Незаобилазну улогу у креирању оваквог новог друштвеног покрета, а уједно и неисцрпан ресурс, он даје интернету, односно хоризонталним каналима истинске он лине дебате.

Међу најпознатијим покретима овог типа, истиче се покрет "Окупирајте Волстрит" који је започео 2011. године, студентском иницијативом изражавања незадовољства према финансијској политици Волстрита, а који се убрзо развио у масовне протесте широм САД-а (различити видови демонстрација одржани су и у Њујорку, Вашингтону, Бостону, Лас Вегасу, Сан Франциску и т.д.).

Један од најсвежијих примера нових друштвених покрета који, строгим фокусом на питање производње и расподеле, сведоче о својој суштинској повезаности са историјским тековинама радничког, односно синдикалног покрета, представља словеначка Иницијатива за демократски социјализам, чији је програм представљен маја 2013. године, у Љубљани, а која се залаже за "систем производње и расподеле који ће бити у складу са потребама сваког појединца и сваке појединке и друштва у целини, узимајући у обзир капацитете и обновљивост животне средине" (из Манифеста ИДС²⁹, <http://www.dpu.si>, приступљено 10.10.2014).

2. Појмовно одређење и елементи дефиниције синдиката

²⁹ Текст Манифеста Иницијативе за демократски социјализам налази се у: ПРИЛОГ бр. 2 овог рада.

Изложени приказ основних елемената у развоју синдикалног и радничког покрета у функцији је расветљавања историјске димензије синдиката као друштвене појаве, чије се теоријско утемељење протеже кроз низ научних дисциплина. У најопштијем смислу, теоријом синдиката бави се општа социологија, у оквиру истраживања друштвених група и покрета. Постоје истраживачи, којима препада и Чедо Волаш, који се залажу за заснивање посебне науке о синдикатима (социологије синдиката), сматрајући да је сам синдикат, као друштвена појава, маргинализован управо због чињенице да, упркос богатом историјском развоју, до сада није био предмет обједињеног и строго фокусираног теоријског истраживања (Волаш, Ч.: 2003.).

Постоји општи консензус да термин 'синдикат' потиче од грчке речи *синдик*, односно *синдикос*, која означава особу, односно организацију која се бави заступањем и пружањем правне помоћи, што је терминолошки најсличније савременом појму адвоката. Овај корен речи задржан је у романским језицима, тако да је 'синдикат' у Француској означен термином *syndicat*, а у Италији и Шпанији термином *sindicato*. У англо-саксонском говорном подручју, користи се синтагма *trade union* (изведено из речи *union* која означава удружење) или *labour union* (у значењу радничког удружења), а у немачком језику за синдикате постоји израз *gewerkschafe*.

У покушају да дефинише основне елементе који воде појмовном одређењу синдиката, Волаш (Исто., стр. 31-32) је истакао следеће четири чињенице:

а) да је синдикат облик организовања радника настао половином XIX века, и то нешто раније од политичких партија;

б) да је то најмасовнији облик организовања радника, што према његовом мишљењу значи да, у глобалу, ниједна друга организација не може обухватити више радника у свом чланству од синдиката. При томе, Волаш упозорава да евентуално малобројно чланство радника у синдикату не значи истовремено да је мали број радника у радничком и синдикалном покрету, јер њихов број може бити знатно већи у покрету него у синдикату;

в) да је синдикат најопштији облик организовања радника, односно да се јавља у највећем броју земаља у свету, независно од различитих облика

политичког, економског и општедруштвеног организовања (синдикати постоје на свим странама света: како у Јапану, тако и у Америци, како у Чилеу, Аргентини, тако и у Аустралији, Европи и сл.);

г) синдикат је, такође, и најнепосреднији облик организовања радника, јер се он (у облику основне синдикалне организације, јавља на месту где радник ради и живи – у предузећу и месној локалној заједници.

Постоје различите и многобројне дефиниције појма 'синдикат' које се међусобно разликују, углавном, по степену обухвата елемената које поједине дефиниције укључују. Овај рад нема претензије да изнесе свеобухватни преглед различитих покушаја дефинисања појма синдикат, већ само да укаже на неке од њихових основних заједничких елемената.

Најједноставнија дефиниција је она која синдикат види као "удруживање радника у друштвено-економске организације које представљају њихове економске интересе, кроз разнолике облике преговарања и борбе". (Јовичин, М.: 2010., стр. 57). Иако ова дефиниција прецизно третира синдикат као правно лице које врши избор и предузима изабране радње у име интереса свог чланства, она те интересе неоправдано своди искључиво на њихову економску димензију, као што то чини и марксистичко поимање синдиката као друштвене организације која уједињује раднике на класним основама, представља њихове економске интересе и бори се за њихову реализацију. Стојиљковић, пак, сматра да "центрираност на услове рада и заштиту права из радног односа чини синдикате најнепосреднијим и најмасовнијим обликом организовања запослених", те да је то "уједно и основна линија разликовања, диферентна специфика, синдиката у односу на професионална удружења, невладине организације, политичке партије и друге облике организовања који се само делом својих активности баве сфером рада и радних односа" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 189)

Кратка дефиниција Аустралијског бироа за статистику, иначе општеприхваћена у западном свету, по којој је "трејдјунион организација коју превасходно сачињавају запослени, и његове основне активности су преговори око висине плата и услова рада својих чланова" (Јовичин, М: 2010., стр. 61), пак, доноси извесну предносткоја, према мишљењу аутора рада, лежи у речи 'превасходно', а која нас упућује на чињеницу да савремени синдикати не

организују нужно искључиво запослене раднике, већ могу да организују и студенте, пензионере, незапослене и т.д. Поред тога, она јасно показује да су преговори о зарадама и условима рада основна али не и једина синдикална делатност.

Кад је реч о обиму синдикалне делатности, корак даље одлази дефиниција из чл. 6. Закона о раду Републике Србије из 2005. године, објављеног у "Службеном гласнику Републике Србије бр. 24/2005", која синдикат одређује као "самосталну, демократску и независну организацију запослених у коју се они добровољно удружују ради заступања, представљања, унапређења и заштите својих професионалних, радних, економских, социјалних, културних и других појединачних и колективних интереса" (Р. Косановић: 2010, стр. 139), што према ширини обухвата инресних сфера синдикате битно разликује од удружења послодаваца који су дефинисани као "самостална, демократска и независна организација у коју послодавци добровољно ступају ради представљања, унапређења и заштите својих пословних интереса у складу са законом" (Исто, стр. 166).

Дефиниција коју, пак, углавном прихватају сами синдикати у Србији, а која се чини најобухватнијом, јер у односу на званичну дефиницију из Закона о раду РС, истиче и додатни елемент масовности и трајности гласи: Синдикат је добровољни, самостални, релативно трајни, масовни и универзални облик организовања запослених, усмерен превасходно на заштиту и унапређење социјално-економских интереса и циљева запослених (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 222).

Из ове дефиниције могу се извући кључна обележја и принципи синдикалног организовања и деловања:

1) универзалност која акцентује чињеницу да синдикално организовање није ни национални ни регионални пројект, специфичан за одређену државу или регију, већ да представља општу друштвену појаву, присутну у целом свету и независну од врсте друштвеног уређења и степена развијености земље у којој се оснива;

2) релативна трајност која нас подсећа на чињеницу да није реч о ад хоц формираним, већ о удружењима дугорочног карактера која се оснивају са намером перманентног вршења својих основних функција у друштву;

3) масовност, као веома специфично обележје синдиката које га разликује од готово свих осталих организованих друштвених група и значајно увећава његов борбени потенцијал³⁰, а које уједно представља и најпроблематичније обележје синдиката у условима савременог глобалног окружења;

4) самосталност и аутономија су атрибути модерне демократске организације и означавају независност (у организационом, програмском, кадровском, акционом и финансијском смислу), како од државе, јавне власти, политичке елите, тако и од послодаваца, удружења крупног капитала и осталих центара моћи³¹;

5) принцип добровољности представља основно начело савремених синдиката и служи као гарант демократског карактера синдикалне организације

³⁰ Синдикати у савременом свету тешко одржавају принцип масовности. Стопа синдикалног организовања опада и у западним демократијама (под налетом неолиберализма) и у бившим социјалистичким друштвима (након слома реал-социјалистичког система који је подразумевао аутоматизовано чланство у зависним синдикатима). Узроци опадања синдикалног чланства на глобалном нивоу биће предмет у наредним тачкама овог Поглавља, али је важно поменути запажање (Петковић-Гајић, Д.: 2010.) да масовност не мора нужно бити у позитивној корелацији са ефикасношћу синдиката (наиме, има бројних примера у којима – као што је случај, рецимо, са Француском и Немачком – иако малобројни, синдикати имају огорман потенцијал за штрајкове и протесте, док са друге стране понекад релативно броји синдикати нису у стању да на улице изведу ни 10% сопственог чланства.

³¹ Волаш узима као релеватна два критеријума аутономности синдиката. Први је везан за процену степена аутономије у односу према држави и састоји се у оцени положаја који има колективни уговор у односу на државно нормирање. Други се индикатор ослања на начин распуштања синдикалне организације, при чему се уважава став проф. Лубарде да су три могуће ситуације распуштања организације, у оквиру аутономног синдиката: 1) добровољно, односно доношењем Одлуке о распуштању, а на основу Статута синдиката, 2) статутарно, односно аутоматски, истицањем рока на који је организација основана и 3) судско, у случају нестатутарног или незаконитог рада синдиката, дакле – оправданом забраном. Ситуација, пак, када се синдикална организација распушта интервенцијом носилаца јавне власти противи се међународним стандардима аутономије синдиката и њој је посвећен чл. 4 Конвенције бр. 87 МОП (Волаш, Ч.: 2003.).

(нико не може бити учлањен у синдикалну организацију 'по аутоматизму' или под било каквом врстом притиска нити икоме може бити лимитирана могућност да, у било ком тренутку, добровољно иступи из чланства у синдикату)³².

Ова дефиниција нормирана српским законодавством, додуше, само запосленима даје могућност да се синдикално организују, у најужем традиционалном смислу синдикалног организовања. Разлог за то лежи у чињеници да, упркос примерима из праксе бројних земаља у свету, законодавство у Републици Србији још увек не препознаје и не допушта синдикално организовање повремено запослених, незапослених, пензионисаних особа или студената пред којима тек предстоје изазови изласка на тржиште рада. О обиму и карактеру интереса које синдикат, у име свог чланства, заступа на друштвеној сцени, како националној тако и међународној, биће више речи у делу који се бави функцијама синдиката и садржајима њиховог деловања.

Богатство елемената који се показују неопходним за прецизно дефинисање појма 'синдикат' говори у прилог тези да синдикати ни у ком случају данас нису једноврсне организације, као што нису то били ни у прошлости. Постоји велики број класификација које препознају различите типове синдиката. За сврху овог рада, најзначајнија је она заснована на вредносном, односно идеолошком критерију. Видели смо да се највећи историјски расцеп унутар синдикалног покрета догодио управо по питању размимоилажења у (не)прихватању постојећег политичко-економског поретка и последичне разлике у ставу о избору реформског, односно револуционарног пута синдикалне борбе. У идеолошкој равни, Јовичин (Јовичин, М.: 2010., стр. 62) синдикалне организације дели на независне (класне) и зависне (жуте) синдикате, при чему се класни синдикати перципирају као двоструко независни: у односу на послодавце и у односу на државу, док се под 'жутим' синдикатима подразумевају организације радника које не истичу захтеве за коренитим променама друштвених односа. У овом смислу, класни карактер би се могао илустровати бројним радничким комунистичким револуционарним покретима, док би се 'жутима' сматрали, на пример, синдикати

³² Принцип добровољности је општи принцип синдикалног организовања који промовише и Конвенција бр. 87 Међународне организације рада. Право синдикалног удруживања, као и право на одбијање синдикалног удруживања гарантовано је и Уставом Републике Србије (чл. 55).

у САД-у. На пола пута између ове две врсте, Јовичин идентификује синдикате који начелно истичу захтев за друштвеним променама, али не делују свеобухватно у том правцу, већ се баве актуелним економским положајем радника. Овој врсти синдиката одговарају европске синдикалне организације социјал-демократског типа. Опредељење за реформистичку, односно револуционарну стратегију деловања, те сврставање синдиката унутар идеолошке мапе у највећој мери зависи од степена развоја земље у којој синдикат делује.

У новије време, у вредносном смислу, пласира се захтев за 'неутралношћу' синдиката, што је значајно допринело слабљењу критичког потенцијала синдикалног покрета у глобалу, као и порастом броја 'жутих' синдиката. Други изазов са којим се суочавају вредносно неутрални синдикати тиче се хетерогеношћу изазваног одсуства консензуса око кључних вредносних оријентација, што може синдикалну организацију довести у озбиљну унутрашњу кризу.

Ако изузмемо пример хришћанских синдиката³³, о којима је већ било речи, данас синдикалне организације углавном прокламују верску, националну и расну неутралност, борећи се активно против дискриминације радника по свим основама.

Главну артерију синдикалног покрета, како у прошлости тако и данас, чини етички принцип солидарности који спаја припаднике организације и чланству омогућава идентификацију сопствених интереса са интересима осталих чланова, као и интересима шире заједнице и на њој засновано акционо јединство³⁴.

³³ Чак ни хришћански синдикати данас не чине апсолутни изузетак. Тако на пример, међународна организација The European Centre for Worker's Question (EZA) која окупља 72 синдикалне организације из 28 земаља које су се обавезале на промоцију хришћанских друштвених вредности и развија партнерске односе и са синдикатима у Африци и Централној и Јужној Америци и чији је рад подржан од стране Европске уније – данас придружује и успоставља партнерске односе и са верски неутралним синдикалним организацијама.

³⁴ Иако знатно ослабљен партикуларизацијом интереса и слабљењем колективног идентитета у неолибералном контексту, принцип солидарности остаје у врху прокламованих вредности Европске уније. У Саопштењу Европске комисије под називом "Обновљена социјална агенда: Могућности, доступност и солидарност у Европи XXI века" из 2008. године, између осталог се

За заокруживање појмовног одређења, неопходно је осврнути се и на основне принципе организовања синдиката. Синдикалне организације у савременом свету имају сложену структуру на неколико нивоа организовања. Организациона структура је утемељена на самим радницима – синдикалним члановима који представљају конститутивни елемент сваког синдиката и који, на нивоу својих предузећа, оснивају синдикалне организације код послодаваца, повезујући их даље са организацијама из сродних предузећа у струковне, односно гранске савезе (вертикално повезивање) или са другим синдикалним организацијама, по територијалном принципу (хоризонтално повезивање). Гранска и територијална удружења, потом, имају могућност уједињавања у различите видове савеза, односно конфедерација, а и сами савези (синдикалне централе) у највећем броју случајева оснивају своје регионалне подружнице. Структура синдиката, на тај начин, представља изузетно сложену мрежу међусобног, како хоризонталног тако и вертикалног, повезивања. У савременом свету, све више се тежи гранском принципу организовања који се затим, на нивоу националне конфедерације гранских савеза комбинује са територијалним организационим принципима. Овај модел се, до сада, показује као најефикаснији.

Свака синдикална организација, независно од нивоа организовања, има свој Статут (или други оснивачки акт) и своје органе руковођења³⁵. У случају националних савеза, синдикалне централе се међусобно разликују по степену унутрашње (де)централизације и хијерархије, а надлежности појединих нивоа организовања дефинисане су усвојеним Статутима и осталим нормативним актима организације. Националне конфедерације на централном нивоу развијају и

каже: "Када кажемо солидарност, мислимо на деловање којим се помаже онима који су у неповољном положају – који не могу да искористе предности отвореног, брзим променама изложеног друштва. Мислимо на неговање социјалне инклузије и интеграције, учешћа и дијалога и на борбу против сиромаштва. Мислимо на пружање подршке онима који су на удару привремених, пролазних проблема глобализације и технолошких промена" (Петковић – Гајић, Д.: 2010.).

³⁵ "Синдикални органи би се, аналогично са структуром државне власти, условно могли поделити на законодавне (конгреси, конференције), извршне (већа, председништва, извршни комитети) и надзорно-судске органе (надзорне и статутарне комисије и одбори)", (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 223).

читаву палету стручних (углавном правних и економских) служби, програмских одбора, образовних, информативних и маркетиншких, те одељења за међународну сарадњу – као сталних структуралних елемената, односно (зависно од захтева актуелне ситуације) мрежу ad hoc формираних и краткотрајних комисија и радних група.

Захваљујући масовности, синдикалне конфедерације су, почев од делегатског изборног система на Конгресу, неминовно 'осуђене' на представнички систем одлучивања. Из овог разлога, није редак случај да се, у одсуству стриктне статутарне дисциплине, развију у синдикатима бирократске структуре, што може отворити проблем унутрашњег демократског дефицита који затим индукује изванредан степен унутрашњег незадовољства. Узрок урушавања унутрашње кохезије, осим демократског дефицита, може лежати и у сукобу различитих интереса унутар савеза.

2.1. Корпус синдикалних права и слобода

На самом почетку стварања синдикалне историје, пре мање од два века, радници организовани у прва синдикална удружења и њихови лидери били су изложенији најразличитијим кршењима онога што данас, као цивилизацијску тековину, препознајемо под појмом општих људских права. У претходно изнетом историјском прегледу, видели смо да су први организовани радници неретко осуђивани на смрт, док су хапшења, претње и удаљавања са радних места представљала свакодневну појаву. Временом се друштвена моћ ових организација постепено увећавала, освојивши, а затим и константно проширујући простор испуњен синдикалним слободама и правима. Цела историја синдикалног покрета може се, у ствари, посматрати као историја освајања синдикалних слобода и права - као дела корпуса људских слобода и права која је одавно, из националних оквира, избила на међународну сцену на којој је израсла у индикатор и механизам даљег економско-социјалног и политичког развоја сваке заједнице са демократским префиксом.

На самом почетку, неопходно је синдикална права разликовати од радних права која проистичу из радних односа, а која су регулисана Законом о раду,

колективним уговорима, уговорима о раду и т.д. За разлику од радних права, синдикална права, као колективна права запослених, представљају "права удружења запослених да самостално и независно одређују своје моделе рада и организовања, те да преговарају са социјалним партнерима у интересу побољшања радних и социјалних права, а синдикални представници и чланови не смеју због припадности синдикату бити прогањани нити стављени у неповољнији положај" (Чанак, Б.: 2010., стр. 17). Корпус колективних права запослених, као базичну групу синдикалних права и слобода, Стојиљковић (Стојиљковић, З.: 1998., стр. 141) дели у четири категорије:

- 1) право на слободно синдикално удруживање и деловање;
- 2) право на штрајкове и протесте изван круга предузећа;
- 3) право на колективно преговарање; и
- 4) право на партиципацију у управљању предузећима, са напоменом да ово право – путем практиковања демократског механизма трипартитног социјалог дијалога, временом прераста оквира предузећа и отвара могућност учешћа у креирању макроекономске политике.

Са овако конципираним корпусом права и слобода, синдикати су целокупне демократске односе прелили и на област радних односа, односно индустрије. Истовремено, синдикална права и слободе нужно су испреплетане са средствима синдикалног деловања, јер овако груписана права представљају права на одређене методе деловања.

Основна права из области индустријских односа данас имају изворе домаћег и међународног порекла (Косановић, Р.: 2010., стр. 61). Косановић домаће изворе права дели на хетерономне (чији је доносилац држава), као што су: Устав, закони, подзаконска акта и судска пракса и аутономне (које, поред државе, креирају и социјални партнери, а који су донети на основу хетерономних), као што су: колективни уговори, трипартитни споразуми и нормативни акти послодаваца на нивоу предузећа.

Када је, пак, реч о међународним изворима права из области индустријских односа, њихов историјат се може пратити почев од доношења Опште декларације о људским правима Уједињених нација. Легализација слобода и права свих, без дискриминације, представља основ међународно признатих синдикалних права и

слобода: "Тако се у Општој декларацији о људским правима из 1948. године већ у преамбули утврђује да основни циљеви који се у тој декларацији наводе представљају циљеве сваког демократски оријентисаног друштва у свету, па тиме и синдиката (.....) Питања која се у декларацији наводе представљају премисе и за позицију и слободу самог синдиката, а то су: признавање достојанства и једнаких и неотуђивих права свих грађана на свету, слободу и правду за све, што представља захтев сваког демократског синдиката у свету" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 93-94). Волаш као посебно значајан наводи принципијелан став да "нико не може бити подвргнут тортури и окрутном, нељудском или понижавајућем поступку или казни" (Исто), чему су радници који су се борили за своја права били изложени кроз до тада читав век дугу синдикалну историју.

Слобода синдикалног удруживања и организовања дефинисана је тачком 4 чл.23 у којем се каже да "свако има право да штити своје интересе оснивањем и приступањем синдикатима" (Исто). Исти члан садржи и, за синдикат кључне, следеће одредбе: "Свако има право на рад, на слободан избор запослења, на правичне и повољне услове рада те на заштиту у случају незапослености. Свако без икакве дискриминације има право на једнаку плату за једнак рад. Свако ко ради има право на праведну и повољну накнаду за тај рад која њему и његовој породици осигурава егзистенцију вредну људског достојанства, те на додатке у случају потребе од стране других институција друштвене заштите" (Исто). Тиме се око стоосамдесетпет држава чланица Организације Уједињених нација обавезује да ће, осим обезбеђивања основних права из радних односа, грађанима обезбедити и основна социјална права, за случај болести или незапослености.

Ова су права детаљније разрађена у Члану 22 Међународног пакта о грађанским и политичким правима³⁶ и Члану 8 Међународног пакта о економским, социјалним

³⁶ Члан 22 Пакта о грађанским и политичким правима:

"1. Свако лице има право да се слободно удружи са другим лицима, укључујући и право на оснивање синдиката и учлањење у исте ради заштите својих интереса.

2. Вршење овог права може бити само предмет ограничења предвиђених законом, а која су потребна у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности, јавног реда или ради заштите јавног здравља и морала или права и слобода других лица. Овај члан не спречава да се вршење овог права од стране чланова оружаних снага и полиције подвргне законским ограничењима" (Маринковић, Д.: 1998., стр. 28).

и културним правима³⁷ Уједињених нација, 1966. године, као и Резолуцијом о синдикалним правима Уједињених нација, из 1970. године.

Пакт о грађанским и политичким правима забрањује сваку дискриминацију, па самим тим и дискриминацију у области рада и запошљавања. Он, истовремено гарантује једнакост свим грађанима приликом запошљавања у јавним службама, једнакост пред судом, као и право на партиципацију у јавном животу.

Пакт о економским, социјалним и културним правима уводи обавезу обезбеђења адекватних услова за рад (минимална зарада, правична и једнака зарада за исти рад. "Овај пакт, рекло би се, по први пут на међународном плану легализује право на штрајк које може бити ограничено националним, економским или другим интересима. Пакт то ограничење дозвољава само у оружаним снагама – војци, полицији и државној управи. Пакт изричито фаворизује Конвенцију бр. 87" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 297).

До данашњег дана, у модерном демократском свету, развијена је читава мрежа нормирања радних односа на свим нивоима која има тенденцију да вишеструко заштити радна, социјална и синдикална права грађана.

Међународна регулатива економско-социјалних и радних права почела је 1919. године, када је, мировним уговором у Паризу, основана Међународна организација рада која је, након Другог светског рата, постала део Уједињених нација. Генерална конференција рада коју чине представници земаља чланица, као главни орган ове трипартитне међународне организације доноси конвенције и

³⁷ Члан 8 Пакта о економским, социјалним и културним правима:

"Државе чланице овог пакта обавезују се да обезбеде:

- а) право које има свако лице да са другима оснива синдикате и да се учлани у синдикат по свом избору, уз једини услов да правила буду утврђена од стране заинтересоване организације, у циљу унапређења и заштите економских и социјалних интереса. Остваривање овог права може бити предмет једино ограничења предвиђених законом и која представљају потребне мере у демократском друштву, у интересу националне безбедности или јавног поретка, или заштите права и слобода другога;
- б) право које имају синдикати да слободно обављају своју делатност, без другог ограничења осим оног које предвиђа закон, а које представља потребну меру у демократском друштву, у интересу националне безбедности или јавног поретка, или заштите права и слобода другога" (Исто, стр. 29).

препоруке које, затим, државе чланице добровољно прихватају у процесу ратификације. Након што држава ратификује одређену конвенцију, она је имплементира у национално законодавство (директно, када конвенција постаје правно обавезујућа или индиректно, уносећи одредбе дате конвенције у већ постојећи законодавни оквир).

Међународна организација рада је, до 2010. године, донела 188 конвенција и 199 препорука за њихово спровођење (Косановић, Р: 2010, стр. 79). Оне се, ради лакшег разумевања, класификују по следећим групама: 1) основна права, 2) мигранти, 3) запошљавање, 4) инспекција рада, 5) услови рада, 6) социјално осигурање, 7) запошљавање жена, 8) запошљавање деце и омладине и 9) посебне категорије лица (Маринковић, Д: 1998, стр. 32). Конвенцијама се успостављају минимални међународни стандарди који су тако конципирани да пружају могућност имплементације у различитим специфичним националним законодавним одговорима. Разлог флексибилности лежи у чињеници да Међународна организација рада у свом чланству има државе које се међусобно значајно разликују по условима рада, а конвенције претендују на универзалну примену, у циљу што је могуће већег уједначавања ових разлика: "С обзиром да у закључивању конвенција и препорука учествује већина влада, послодаваца и синдиката у свету, конвенције дају свој допринос хармонизацији права која значи уједначавање права радника а она представљају једну од фундаменталних вредности синдиката. Тако данас и поред велике удаљености различитих влада, синдиката и послодаваца у свету имамо сличне садржаје радног законодавства, колективних уговора, права на годишњи одмор радно време, право на синдикално деловање и организовање и слично" (Волаш, Ч: 2003, стр. 281).

За заштиту основних синдикалних права и пуно остваривање синдикалних слобода најзначајнија је Конвенција број 87 о синдикалним слободама и заштити синдикалних права, донета 1948. године у Сан Франциску³⁸. На почетку је битно напоменути да, иако назив саме Конвенције сугерише да је реч о правима синдиката, односно радника, ова права се једнако односе и на послодавце и њихова удружења. Дакле, Конвенцијом бр. 87 и радницима (осносно, запосленима) и послодавцима се гарантују следећа права:

³⁸ Интегралну верзију текста ове Конвенције погледати у: ПРИЛОГ бр. 4 овог рада.

1. Право на оснивање сопствене организације (синдикалне или послодавачке), без икаквих претходних органичења – ово право представља "златни стандард" демократије и фактички забрањује, како постојећим синдикалним и послодавачким организацијама тако и носиоцима државне власти, све активности које би се могле сматрати актом притиска или принуде радника, односно послодаваца да се учлане у већ постојеће организације или покушаје претходног условљавања за оснивање нове организације. Право на синдикално организовање може бити једино ограничено забраном организација са субверзивним, односно терористичким циљевима, као што је, рецимо, случај у Француској (Маринковић, Д.: 1998., стр. 33) или неком сличном одредбом која је неопходна ради очувања националне безбедности. Од овог права изузети су делови јавног сектора, односно државни органи (војска и полиција, на пример) и специјалне службе (као што су, рецимо, ватрогасна служба или хитна медицинска помоћ) и то из разлога природе посла. У већини демократских земаља, и у овом сектору постоји право на синдикално организовање, али уз ограничења у погледу синдикалног права на штрајк. У оквиру остваривања права на оснивање организације без ограничења, обухваћено је и право њеног оснивања без придобијања претходне дозволе. То фактички значи да се новоосноване организације само пријављују за регистрацију и да није неопходно да од надлежног државног органа прво добију неку врсту одобрења за рад. Из овог разлога, "процедура регистрације синдиката, односно организације послодаваца, коју дефинише национално законодавство сваке земље важан је индикатор слободе синдикалног организовања" (Исто, стр. 34);

2. Право на оснивање или приступање организацији (синдикалној или послодавачкој) по сопственом избору – у пракси се ово право често ограничава прописивањем услова за регистрацију синдиката, као што је рецимо праг минималног броја чланова или постотак запослених у одређеној делатности, те условљавање одређеним обликом организационе структуре;

3. Право синдикалних и послодавачких организација да слободно и самостално доносе своје статуте, правила и прописе и бирају своје представнике – ово право значи да носиоци јавне власти немају права да се, на било који начин, мешају у унутрашња питања уредно регистроване независне организације.

Друга за синдикална права и слободе базична конвенција донета је годину дана касније, 1949. године. Конвенција број 98 о правима радника на организовање и колективне преговоре³⁹ потврђује право синдиката и послодавца на удруживање, организовање и деловање. Њоме се штите радници од могућности антисиндикалне дискриминације (на пример, условљавање радника неучлањењем у синдикат приликом запошљавања), отпуштања радника због синдикалног чланства, покушаја успостављања контроле над синдикалном организацијом од стране послодавца или јавне власти. Заштитом представника синдиката од застрашивања, прогањања и хапшења детаљније се бави Конвенција бр. 135.

Кад је о колективном преговарању реч, поред Конвенције бр. 98, оно је предмет Конвенција бр. 151 и 154, као и Конвенције 144 о трипартитним консултацијама⁴⁰. Једно од темељних права је и право радника да буду информисани, консултовани и укључени у процес одлучивања. Ово право може се остварити на свим нивоима синдикалног организовања, од нивоа предузећа до националног нивоа и "представља тековину синдикалне борбе и у том смислу је одличан показатељ друштвене моћи синдиката" (Маринковић, Д.: 1998., стр. 63).

На нивоу Европске уније, 1961. године је, у Торину, усвојена Европска социјална повеља којом су установљена права и слободе, те успостављени механизми за гаранцију њиховог поштовања од стране држава чланица. Ревидирана европска социјална повеља је усвојена 1996., а на снагу је ступила, три године касније. Представља допуну Европске конвенције за заштиту људских права и слобода, а "популарно се сматра својеврсним Социјалним уставом Савета Европе" (Косановић, Р.: 2010., стр. 46). Садржи тридесет и једно основно право⁴¹,

³⁹ Интегралну верзију текста ове Конвенције погледати у: ПРИЛОГ бр. 5 овог рада.

⁴⁰ Интегралну верзију текста ове Конвенције погледати у: ПРИЛОГ бр. 6 овог рада.

⁴¹ Основна права садржана у Ревидираној европској социјалној повељи су: 1) Право на рад, 2) Право на правичне услове рада, 3) Право на безбедне и здраве радне услове, 4) Право на поштену накнаду, 5) Право на организовање, 6) Право на колективно преговарање, 7) Право деце и омладине на заштиту, 8) Право запослених жена на заштиту материнства, 9) Право на професионалну оријентацију, 10) Право на професионалну обуку, 11) Право на заштиту здравља, 12) Право на социјалну сигурност, 13) Право на социјалну и медицинску помоћ, 14) Право на бенефиције из службе социјалног старања, 15) Право хендикепираних лица на независност, социјалну интеграцију и учешће у животу заједнице, 16) Право породице на социјалну, правни и

при чему је свака држава, у процесу ратификације, дужна да ратификује шест од следећих девет основних права: 1) право на рад, 2) право на организовање, 3) право на колективно преговарање, 4) право деце и омладине на заштиту, 5) право на социјалну сигурност, 6) право на социјалну и медицинску помоћ, 7) право породице на социјалну, правну и економску заштиту, 8) право радника миграната и њихових породица на заштиту и помоћ, 9) право на једнаке могућности и једнак третман у питањима запошљавања и рада без дискриминације у односу на пол (Исто, стр. 46).

Ревидирана европска социјална повеља представља кровни стандард Европске уније и са њеним одредбама се усаглашавају национални стандарди држава чланица, као и држава које се налазе у процесу преговора за приступање Европској унији, као што је Србија.

Република Србија је, до данас, ратификовала 72 Конвенције Међународне организације рада⁴². Волаш примећује да је, у СФРЈ, ратификација конвенција и препорука трајала, у просеку, по десет година, уместо 18 месеци колико је предвиђено Уставом Међународне организације рада. Узрок томе може бити дилема око ратификације појединих конвенција, али може бити и неефикасност тадашње администрације (Волаш, Ч.: 2003., стр. 278). Примена нормативне регулативе и проблем ефикасности спречавања кршења ратификованих

економску заштиту, 17) Право деце и омладине на социјалну, законску и економску заштиту, 18) Право на уносан посао на територији друге стране уговорнице, 19) Право радника миграната и њихових породица на заштиту и помоћ, 20) Право на једнаке могућности и једнак третман у питањима запошљавања и рада без дискриминације у односу на пол, 21) Право на информисање и консултовање, 22) Право учешћа у одлучивању о радним условима и радној средини и њиховом побољшању, 23) Право старијих лица на друштвену заштиту, 24) Право на заштиту у случајевима окончања запослења, 25) Право радника на заштиту њихових потраживања у случају несолвентности, 26) Право на достојанство на послу, 27) Право радника који имају одговорност према члановима своје породице на подједнаке могућности и једнак третман, 28) Право радничких представника на заштиту у предузећу и на додељивање адекватних погодности, 29) Право на информисање и консултације у случајевима колективног отпуштања, 30) Право радника на заштиту од сиромаштва или искључења из друштва и 31) Право на стан (Косановић, Р.: 2010, стр. 46-47).

⁴² Списак ратификованих конвенција, са годином ратификације, налази се у: ПРИЛОГ бр. 3 овог рада.

конвенција и прихваћених међународних стандарда рада и данас су предмет жустрих дебата између социјалних партнера.

Полазну основу радних и социјалних права у Србији даје Устав Републике Србије⁴³, а даље их разрађује Закон о раду и остали закони из области радног законодавства. Општи колективни уговор у Републици Србији склопљен је 2008. године и на снази је био три године. Након 2011. године, преговори за закључивање новог никад нису настављени. Сам Закон о раду, уз озбиљно кршење Конвенције бр. 144 МОП-а, недемократски је измењен пре две године, чиме је отежано и склапање гранских колективних уговора.

⁴³ Изводи из Устава Републике Србије:

Члан 44.

Јамчи се слобода политичког, синдикалног и другог организовања и деловања и без одобрења, уз упис у регистар код надлежног органа.

Забрањено је деловање које има за циљ насилно мењање Уставом утврђеног поретка, нарушавање територијалне целокупности и независности Републике Србије, кршење уставом зајамчених слобода и права човека и грађанина, изазивање и подстицање националне, расне и верске нетрпељивости и мржње.

Члан 35.

Свако има право на рад.

Јамчи се слобода рада, слободан избор занимања и запослења и учешће у управљању. Свакоме је, под једнаким условима, доступно радно место и функција.

Запосленима може престати радни однос против њихове воље, под условима и на начин утврђен законом и колективним уговором.

Забрањен је принудни рад.

Члан 36.

Запослени имају право на одговарајућу зараду.

Јамчи се, под условима утврђеним законом, право на материјално обезбеђење за време привремене незапослености.

Члан 37.

Запослени имају право на штрајк, у складу са законом.

Члан 38.

Запослени имају право на ограничено радно време, на дневни и недељни одмор и одсиство, у складу са законом, односно колективним уговором.

Запослени имају право на заштиту на раду, у складу са законом.

Омладина, жене и инвалиди имају посебну заштиту на раду, у складу са законом

(наведено према: Маринковић, Д.: 2000., стр. 153)

Корпус синдикалних права и слобода представља једну од најзначајнијих тековина готово два века дуге синдикалне борбе. Овај корпус права је, међутим, и даље изложен сталним нападима у виду најразличитијих кршења синдикалних права, те покушајима да се његов обим сузи, због чега бива актуелан предмет синдикалне борбе на свим просторима. Из овог разлога, и даље се (у оквиру некадашње Међународне конфедерације слободних синдиката, а данашње Мешународне конфедерације синдиката) израђују годишњи извештаји о кршењима синдикалних слобода и права.

Кршења синдикалних слобода и права су, очекивано, учесталија у неразвијеним земљама света, али ови извештаји показују да од њих нису изузете ни развијене демократске земље, као и да сам адекватна законска регулатива није довољна за њихово спречавање: "Деловање синдиката на овом плану је утолико сложеније што сложеност постојећих економских, правних и политичких система, које чини читав низ међусобно испреплетаних институција пружа могућност за бројне прикривене облике кршења синдикалних слобода и права" (Маринковић, Д.: 1998., стр. 36). Из овог разлога, борба, не само за унапређење, већ и за одбрану стеченог нивоа синдикалних права и слобода остаје стратешки циљ сваке синдикалне организације.

Међу базичне претпоставке за остваривање синдикалних права, Стојиљковић убраја: постојање деморкатског друштвеног амбијента (слободе медија, говора, удруживања, право на јавну критику носилаца државне и јавне власти и т.д.), тржишног привредног амбијента (са прецизно дефинисаним својинским и радним односима), као и ефикасног механизма обезбеђења имплементације позитивних правних прописа, на првом месту независног судства (Стојиљковић, З.: 1998., стр. 142). На тај се начин ниво реализације ових права претвара у веома прецизан индикатор развоја индустријске демократије и реалне друштвене моћи синдиката.

2.2. Циљеви и модели синдикалног организовања

Одбрана и унапређење стеченог нивоа синдикалних права и слобода чини основну претпоставку за оставаривање циљева и задата сваког синдиката. Сами

циљеви синдикалног деловања могу се, условно, поделити на четири групе (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 214):

1. Обезбеђење радне и социјалне сигурност, односно сигурности радног места и социјалне и материјалне заштите у случају незапослености

Ревандикативна (заштитна) улога је најстарији облик деловања синдиката и потиче из времена британских трејдјуниона. Околности у којима су тада радници радили биле су другачије него дан, радни дан је трајао и по 16 часова, а наднице су биле толико ниске да је било немогуће да радник обезбеди минималне егзистенцијалне животне услове за себе и своју породицу. Заштита у случају болести радника није постојала, као ни у случају незапослености. Циљеви синдикалног деловања тада су били усмерени искључиво на сузбијање овако неповољног положаја радника: на скраћење радног дана, повећање надница и побољшање основних услова рада.

2. Обезбеђење пристојног живота и зараде

Овај циљ произилази из горе поменутих околности којима су били обележени радни односи у време појаве првих организованих синдиката и представља један од најстаријих циљева синдиката. Данас се ови циљеви настоје остварити путем прецизног дефинисања цене рада, егзистенцијалног минимума, као и креирања пореске политике и уређења тржишта рада, при чему су синдикати принуђени да стално одржавају баланс између настојања да константно увећавају ниво реалних зарада и интереса да се повећа број радних места и смањи стопа незапослености.

У регулисање тржишта рада, синдикати у Србији се данас укључују, на пример, учешћем у доношењу годишњих националних и локалних акционих планова запошљавања, те заузимањем сталне конститутивне позиције у односу на државне актере као што су надлежно Министарство за рад, борацка и социјална питања и Национална служба запошљавања.

Процедура утврђивања минималне цене рада одређена је законом и колективним уговорима, а на основу Конвенције Међународне организације рада бр. 131, из 1970. године. "Елементи за утврђивање минималних плата према овој конвенцији су: а) потребе радника и њихових породица, водећи рачуна о општем нивоу плата у земљи, трошковима живота, давањима социјалног осигурања и релативном животном стандарду других социјалних група, б) економски фактори, укључујући захтеве економског развитка, ниво продуктивности и пожељност да се постигне и одржи висок ниво запослености" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 292).

У Србији се процедура утврђивања минималне цене рада, такође, реализује на трипартитној основи: у процесу консултација са социјалним партнерима, у оквиру Социјално-економског савета Републике Србије. Као таква, свугде у свету, па и код нас, представља најчешће конфликтно подручје међу социјалним партнерима.

3. Обезбеђење одређеног нивоа квалитета живота (односно, радних и укупних животних услова)

Овај циљ обухвата питања безбедности и здравља на радном месту, еколошке заштите радне и животне средине, социјалне, здравствене и пензионе заштите и осигурања, стамбене политике, комуналне инфраструктуре, као и питања права запослених на плаћене годишње одморе и додатно образовање.

Конвенцијом Међународне организације рада број 132, из 1970. године, право на годишњи одмор запослених гарантовано је увођењем минимума од 18 радних дана одмора годишње, што је преузето у већини радних законодавства на националном нивоу.

За област безбедности и здравље на раду значајна је Конвенција бр. 155 из 1981. године коју је, шест година касније, ратификовала бивша СФРЈ.

Ова група циљева оријентисана је на очување и унапређење животног стандарда који у обзир узима следеће елементе: демографске услове, здравље, исхрану, школство, запосленост, радне услове, становање, социјалну сигурност, облачење, одмор, забаву, људске слободе и т.д.

4. Учешће запослених у одређивању развојних циљева и политике на микро и макроекономском плану

Историјски посматрано, ово је најновији циљ деловања синдиката који је, у модерном друштву настао, са једне стране, као последица развоја тржишне привреде и процеса укрупњавања капитала, а са друге стране, као израз нарастајуће моћи сад већ значајно омасовљених синдикалних организација. Ова улога синдиката се, на нивоу предузећа, манифестује као радничка партиципација у доношењу одлука о инвестицијама, чије се последице директно или индиректно рефлектују на сигурност радног места и висину зараде. На макро плану, пак, запослени преко чланства својих синдикалних представника у различитим трипартитним телима и органима, стичу могућност утицаја на радни положај запослених.

Радничка партиципација се, посредована деловањем синдикалних организација, одвија углавном кроз механизам колективног преговарања и склапања колективних уговора на различитим нивоима. Међутим, постоје механизми увођења посебних институција радничке партиципације, као што су раднички савети који онда проблематизују поделу надлежности између савета и синдиката, не ретко производећи ситуацију конфликта која увек иде на штету самих радника.

Заштитна улога синдиката, до данашњег дана, битно је проширена на многе специфичне циљеве. За неке од њих, борба је перманентног карактера, док су многе временом добиле своје минималне стандарде, дефинисане међународним документима. Тако Конвенција бр. 100 о једнакости у награђивању мушкараца и жена за посао који има исту вредност настоји да стане на пут вековној дискриминацији по основу пола. Жене су заштићене и од ноћног рада, првенствено у индустрији, рудницима и грађевинарству, Конвенцијом бр. 89. На сличан начин, само по другом основу, од дискриминације су заштићени и легални мигранти, Конвенцијом бр. 97. Младе је, пак, Међународна организација рада заштитила Препоруком бр. 146 из 1973. године, којом се укида дечији рад, а захтева посебна заштита младих радника од 16 до 18 година старости.

Побројани су само одређени примери, селектовани са циљем да да илуструју неке од резултата вековне ревандикативне улоге синдиката. У савременом свету, међутим, циљеви синдиката добијају значајно већи обим и комплекснију структуру. Најновији међународни стандард који је као циљ поставила Међународна организација рада, 1999. године, јесте достојанствен рад. У свом *Синдикалном лексикону*, Рајко Косановић достојанствен рад дефинише као "рад који омогућава добар живот" (Косановић, Р.: 2010., стр. 37).

Концепт достојанственог рада утемељен је на ставу да су, за стварање најбоље перспективе за социјални напредак и развој, неопходне следеће четири компоненте: запошљавање, радничка права, социјална заштита и социјални дијалог⁴⁴. Почев од 2008. године, 7. октобар се слави као Светски дан достојанственог рада, а овај концепт представља праву слику комплексног круга циљева синдикалног деловања данашњице.

Када је о организационим моделима реч, синдикати савременог демократског света, у највећем броју случајева, практикују грански принцип организовања у комбинацији са територијалном организацијом која се усваја на

⁴⁴ 1. Под запошљавањем се подразумевају: пристојан приход који омогућава достојанствени животни стандард, једнак третман и једнаке прилике за све, добри услови рада, здравствена заштита и сигурност на радном месту, могућност смисленог и продуктивног рада и могућност личног развоја;

2. Радничка права подразумевају: слободу организовања, слободу изражавања, да и жене и мушкарци имају могућности да учествују у доношењу одлука које утичу на њихове животе, право на колективно преговарање, слободу од дискриминације, слободу од присилног рада, слободу од дечијег рада, правно признање и приступ правном систему, постојање радног законодавства и опште владавине закона;

3. Социјална заштита се односи на: важне везе између продуктивног запослења и сигурности за оне који из било ког разлога нису уопште запослени, заштиту од губитка или смањења прихода услед незапослености привреде, родитељства или старости и постојање праведног и инклузивног друштва;

4. Социјални дијалог истиче: да радници и послодавци имају право и начин да буду представљени кроз своје организације, да се најбоља и најтрајнија решења постижу кроз сарадњу која је основ социјалне стабилности и равномерног раста и развоја и да постоје канали кроз које се конфликти дискутују и решавају.

(Косановић, Р.: 2010., стр. 37)

нивоу националне конфедерације гранских синдиката. Овај модел се показао као ефикасан у одговору на изазове модерног друштва. Сложена организациона структура утврђује се Статутом синдикалне организације, а верификује на Конгресу. Надлежности се разликују по нивоима синдикалног организовања:

1. Синдикати организовани код послодавца, односно у појединачном привредном субјекту, у Србији: штите своје чланове у случају спора са послодавцем, као и пред инспекцијским органима, дају мишљења у вези евентуалног отказа уговора о раду, учествују у преговарању и закључивању колективног уговора код послодавца, разматрају иницијативе за приватизацији и учествују у изради социјалног програма у предузећима којима предстоји процес приватизације и дају мишљења о програмима за решавање вишка запослених.
2. Грански синдикати окупљају основне синдикалне организације, формиране код послодаваца исте или сродне привредне делатности. Они пружају помоћ синдикатима у појединачним предузећима у свим синдикалним активностима, а посебно току преговора и приликом закључивања колективних уговора код послодаваца, као и у заштити радних права синдикалног чланства у случају спора са послодавцем, инспекцијског надзора, незаконитог отказа или пред судским органима. Помажу припрему и организацију штрајка у предузећу и укључују се у активности везане за приватизацију привредних субјеката. На нивоу гранског синдиката, учествују у процесу преговора и закључивању посебних (гранских) колективних уговора. Грански синдикати, поред централе, могу имати развијену гранску међународну делатност.
3. Синдикална централа представља конфедерацију гранских синдиката на националном нивоу. Њен основни задатак је да активно учествује у трипартитном социјалном дијалогу на националном нивоу – кроз учешће у раду, не само Социјално-економског савет, већ и свих осталих радних група и тела формираних на трипартитној основи. Учествују у закључивању Општег колективног уговора, дају предлоге, мишљења и сугестије на нацрте закона и других нормативних аката из области радно-правних, економских и социјалних односа, учествују у изради стратешких докумената. Носиоци су иницијативе и реализације генералног штрајка и протеста. На нивоу

синдикалне централе врше се и све значајне активности на успостављању и унапређењу међународне сарадње. На унутрашњем плану, синдикална централа се бави организацијом стручне делатности на националном нивоу и едукацијом и информисањем сопственог чланства.

Поред ова три нивоа организовања, у неопходно је нагласити да савремени синдикати посебну пажњу поклањају и организовању младих, жена и пензионера. Млади су, генерално гледано, најмање заступљени у синдикалном чланству и најмање заинтересовани за синдикално организовање. Из овог разлога, незаобилазни елемент модерне синдикалне организације мора чинити посебан унутрашњи организациони облик (најчешће су то тзв. секције младих) намењен привлачењу и организацији младих којима тек предстоји излазак на све сложеније и за запошљавање неповољније тржиште рада. Како су млади одувек били погонска снага друштвених покрета уопште и главни носиоци већине историјских промена у друштву, рад са њима би синдикати плански требало да отпочну још током њиховог школовања. Младе је неопходно едуковати, како о радним и социјалним правима и условима који их чекају на тржишту рада, тако и о улози и значају синдиката у савременом свету.

Осим младих који чине убедљиву већину у армији све већег броја незапослених у свету, друга најосетљивија категорија на тржишту рада су жене. Оне још увек имају подређени положај у друштву, а приликом запошљавања редовно се сусрећу са чињеницом да добијају лошије плаћене послове, да им се нуди мања зарада за исти рад него мушкарцима, да их се дискриминира по основу права на мајчинство, да теже долазе до одговорних или руководећих послова у предузећима. Жене су лоше заступљене и у самим руководећим органима синдиката, те углавном напредују само до оног нивоа на којем почиње учешће у процесу одлучивања. Путем организовања жена у посебне организационе облике (опет су то, као и у случају младих, тзв. секције жена), синдикати стављају у функцију свој еманципаторски потенцијал и тиме додатно мотивишу запослене жене да се синдикално организују.

Када је реч о пензионерима, Волаш упозорава на чињеницу да су интереси радника и пензионера често супростављени: "Пензионери понекад заборављају на радничке проблеме, а радници да ће бити пензионери. У пензионисању радника,

синдикат види могућност решавања вишкова радника, што пензионери доживљавају као оптерећивање њихових фондова" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 277). Са друге стране, пензионери и радници чине јединствен "социјални блок" (Исто) те из те чињенице произилази нужност њиховог заједничког деловања. Сарадњу са пензионерима, синдикати не ретко остварују формирајући и прикључујући својим националним савезима удружења пензионера, те учешћем представника пензионера у руководећим синдикалним телима.

О синдикалним слободама и правима у Републици Србији биће нешто више речи у II Поглављу, тачка 4.1. На овом месту биће приказани само основни елементи нормативног оквира у коме синдикати делују⁴⁵:

У вези услова за рад синдиката, право синдиката, односно његовог овлашћеног представника уређено је члановима 209-214. Закона о раду (Сл. Гласник бр. 24/2005, бр. 61/2005, бр. 54/2009) и обухвата: право да буде обавештен о економским и радно-социјалним питањима везаним за положај запослених, као и да му се обезбеде техничко - просторни услови и приступ подацима и информацијама неопходним за обављање синдикалне функције.

Послодавац има обавезу да синдикалној организацију код послодавца, без накнаде, посредством служби послодавца, одбије износ синдикалне чланарине од зараде запосленог и уплати га на одговарајући рачун синдиката, у складу са Статутом синдикалне организације. Такође, он је у обавези да синдикалним представницима омогући плаћено одсуство за обављање синдикалне функције, у трајању утврђеном колективним уговором или споразумом синдиката и послодавца, а најмање у трајању утврђеном Законом о раду. Послодавац мора да, без накнаде, обезбеди следеће услове за рад синдикату: 1) коришћење опремљеног пословног простора чија величина зависи од броја чланова синдиката, 2) право коришћења по потреби и других просторија послодавца за одржавање већих скупова неопходних за остваривање улоге синдиката, 3) основне техничке услове за рад и приступ подацима и информацијама неопходним за

⁴⁵ Из интервјуа са Драгицом Мишљеновић, вишом саветницом за законодавство и радно-правна питања у Уједињеним гранским синдикатима "Независност" који је вођен 20. фебруара 2013. године, у Београду.

обављање синдикалних активности и 4) посебна места за оглашавање синдикалних информација.

Послодавац има обавезу да представницима синдиката омогући одсуствовање са рада: ради реализације програмских активности синдиката, присуствовања синдикалним састанцима, конференцијама, седницама, семинарима, и конгресима, едукативним семинарима, а синдикалним представницима који су изабрани у више органе синдиката - ради учествовања у раду тих органа. Број плаћених часова за обављање синдикалне функције утврђује се колективним уговором или споразумом послодавца и синдиката.

Заштиту од дискриминације по основу синдикалне припадности дефинише члан 188. Закона о раду који каже да "послодавац не може да откаже уговор о раду, нити на други начин да стави у неповољан положај представника запослених за време обављања функције и годину дана по престанку функције, ако поступа у складу са законом, колективним уговором и уговором о раду".

Такође, синдикат коме је утврђена репрезентативност има право на колективно преговарање и закључивање колективног уговора и на учешће у раду трипартитних и мултипартитних тела на одговарајућем нивоу, односно на нивоу на коме је репрезентативност утврђена.

Из овог кратког прегледа, јасно је да законска регулатива у Републици Србији у потпуности прати елементарне демократске трендове развијених земаља света. Проблем, према речима Д. Мишљеновић, настаје у процесу имплементације нормативних одредби: "Можете имати идеалне законе, али од тога немате ништа ако се они у пракси не споводе"⁴⁶. Неусклађеност законских норми и правне праксе у Републици Србији биће детаљније обрађено у тачки 4.1. II Поглавља.

Степен остваривања синдикалних слобода и права генерално не зависи само од нормативне регулативе, већ и од основних функција које синдикат обавља у демократском друштву. Функционалност синдиката, са друге стране, умногоме зависи од самог модела, при чему организациони модел показује вишеструке предности у односу на сервисни модел синдиката (Чанак, Б.: 2010.). Сервисни модел синдиката темељи се на услужном односу између организације и њених

⁴⁶ Исто.

чланова⁴⁷, док организовани синдикат израста на трајно успостављеној вези између сложене синдикалне организације и синдикалног чланства и у њему је синдикално чланство у средишту интереса, те се велики напори од стране руководства улажу у едукацију чланства и њихово редовно информисање, у циљу њиховог оспособљавања за препознавање и ефикасно решавање проблема у процесу рада.

Разлику између ова два модела синдикалног организовања најбоље илуструје пример дат у следећој табели (наведено према Чанак, Б.: 2010., стр. 22):

Питање/Проблем	Сервисни модел	Организациони модел
Послодавац крши прописе о заштити на раду	Представник синдиката улаже жалбу или тражи помоћ од органа надлежног за спровођење прописа	Синдикат тражи од оштећених радника да потпишу петицију, организују протестни збор или уложе групну жалбу
Колективни уговор треба да се обнови и предстоје преговори	Руководство синдиката преговара о колективном уговору и ставља га на увид чланству које га ратификује	Чланови синдиката учествују у формулисању захтева и избору преговарачког тима, спроводе различите врсте притисака на управу, а затим гласају о прихватању, односно одбацивању понуђеног текста колективног уговора
Синдикат тражи усвајање одређеног закона	Синдикални лобисти о томе преговарају са законодавцима	Синдикално чланство потписује петицију, пише дописе, разговара са законодавцима и активно учествује у јавној расправи

⁴⁷ "Другим речима, радници плаћају чланарину у замену за синдикалне услуге. У овом случају се не очекује од чланова да раде било шта за узврат осим да плаћају чланарину. Тако се развија синдикална организација која је турска, не шири мрежу знања, идеје продаје члановима и члан након учлањења остаје препуштен сам себи. Синдикати који примењују овај модел реагују само када чланови то затраже. Размишљајући на тај начин, синдикат подцењује и искоришћава своје чланство јер оно не стиче никаква знања, а није ни мотивисано за синдикалне акције, јер се не осећа делом решења, па с тога све очекује од синдикалних професионалаца. Таквим члановима је синдикат крив за све, а синдикат нема иза себе ону снагу која му је потребна за притисак на послодавце" (Чанак, Б.: 2010., стр. 21).

Као што се из приложених примера може видети, сервисни модел генерално је 'туторског' карактера и одговара ауторитарном политичком систему, док организациони модел представља демократизацију односа унутар самог синдиката и активности и део одговорности спушта на ниже нивое синдикалног организовања, односно до нивоа синдикалног чланства. Осим што гарантује унутрашњу демократску процедуру, организациони модел се у пракси показује и ефикаснијим, јер је у њему сваки синдикални захтев оснажен транспарентношћу активног учешћа чланства. Превазилажење сервисног и успостављање и неговање организационог модела води повећању укупне друштвене моћи синдиката, о чему посебно треба водити рачуна приликом анализе елемената за нову синдикалну стратегију.

2.3. Функције и методе деловања синдиката

Функције синдиката уско су испреплетане са самим садржајем синдикалног деловања. Своју традиционалну ревандикативну функцију⁴⁸ синдикат остварује обједињујући напоре за обезбеђење радне и социјалне сигурности, пристојног живота и зарада, те одређеног нивоа квалитета живота. Кроз читаву своју историју, синдикати су постепено проширивали опсег радничких права и успешно се изборили за увођење одређених стандарда по питању висина надница, услова рада и социјалних права запослених. На тај су начин синдикати обезбедили радничкој класи позицију класе која учествује у расподели укупне друштвене добити која произилази из привредног развоја друштва. Ово није било могуће постићи без чињенице да се синдикат историјски наметнуо као "инструмент сабирања расутих енергија и јачања друштвене моћи радништва" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 215). На тај начин су синдикати допринели довођењу света рада и света капитала у неку врсту равнотеже, при чему је заштитна функција, у савременим условима капитализма, у којима се

⁴⁸ "Заштита и унапређење колективних и појединачних права и интереса запослених, односно заштита права из рада и по основу рада, представља основну функцију синдиката, која је садржана у бићу сваког синдиката који се оснива на изворним принципима синдикалног организовања и деловања" (Косановић, Р.: 2010., стр. 140).

нужним показује - не само потреба за увећањем, већ и потреба за перманентном одбраном већ стечених радних права - опстала као константа. Сигурност радника и данас је на удару различитих покушаја злоупотреба њихових легализованих права. Традиционална функција синдиката се данас најчешће појављује у облику захтева за утврђивањем минималне зараде и борбе за ограничавање разлике у зарадама по основу пола, положаја предузећа и привредне гране.

Како би ефикасно проширио своју листу захтева и ван обима радног односа, на пример - на поље остваривања социјалних права (као што су: заштита у случају болести, осигурање у случају незапослености, медицинаска заштита, побољшање положаја пензионера, борба против незапослености и сиромаштва и сл.), ову основну функцију је синдикат неминовно мора допунити и широм – политичком. Признавањем синдикалних слобода и права и проширивањем укупних економских и социјалних права грађана, синдикати су одиграли кључну улогу у ширењу укупних људских и грађанских права. У демократском политичком поретку, у коме постоје снажни и масовно организовани синдикати, политичка власт је приморана да са њима сарађује на партнерској основи. Своју политичку функцију синдикати реализују различитим методама које чине елементе политичке стратегије њиховог деловања, о којој се више може прочитати у Поглављу II, тачка 3.4.a.

Међу главним садржајима синдикалног деловања, претходно је наведено и учешће запослених у одређивању развојних планова, односно политике, како на микро, тако и на макроекономском плану. Функцију учешћа у управљању економском друштвеном сфером синдикати оставрују на различите начине, зависно од друштвеног и политичког окружења у коме делују⁴⁹. Ова функција синдиката отвара две дилеме: 1) прва се односи на питање сврсисходности радничког учешћа у управљачким процесима (па чак и власничким односима) у

⁴⁹ "Ради се пре свега о читавој скали решења која иду од: (1) модела информисања, консултовања и саветовања, у коме мишљења и ставови органа који репрезентују раднике немају обавезујући карактер, преко (2) праксе учествовања у одлучивању о питањима која се тичу само уређења односа у непосредном радном окружењу, (3) модела саодлучивања, унутар паритетних или самосталних органа, о широком кругу надлежности, до (4) модела и праксе радничке контроле, или (5) најразвијенијих модела радничког (само)управљања производњом" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 217).

појединим предузећима, о чему постоје различита мишљења која се крећу у лези од претпоставке да ће радници бити мотивисани за рад и стварање профита тек уколико имају акционарску позицију и могућност партиципације у управљању па све до тезе да је свака врста радничке партиципације тек икебана развијене индустријске демократије; 2) друга дилема тиче се оцене утицаја на однос синдиката и органа радничке партиципације (најчешће су то савети запослених у савременом западном свету) које, опет, зависе од конкретних практичних модела и крећу се од позитивног приступа (у земљама у којима представници синдиката чине чак 90% представника запослених у саветима) до крајње негативне тезе о партиципативним радничким телима као средству за сузбијање моћи синдиката.

Овим функцијама, Стојиљковић додаје и праксу синдикалног предузетништва (илуструјући је примером канадског кооперативног покрета и праксом израелског синдиката, у оквиру којег се одвија чак 30% укупне националне привредне делатности), чији смисао види у остваривању додатног прихода који се може преусмерити на суфинансирање синдикалних активности и, на тај начин, значајно ојачати финансијску позицију синдикалне организације (Исто, стр. 218).

На интерном плану, синдикат обавља функцију информисања и едукације сопственог чланства. Све озбиљне синдикалне организације улажу значајан део својих средстава у образовање чланства. Како расте свест о превазиђености сервисног модела синдикалног организовања и нужности унутрашње демократизације, паралелно расте и потреба за оспособљавањем чланова синдиката, у правцу њихове све веће акционе самосталности. Важност ове функције синдиката можда најбоље илуструје чињеница да је Европска конфедерација синдиката основала сопствени научни институт: Европски синдикални институт који пружа подршку образовним активностима организацијама – чланицама конфедерације. И у многим другим деловима света постоје синдикалне школе, високошколске установе, колеџи и институти, у чији рад се улаже значајан постотак синдикалне чланарине.

Путем процеса информисања, синдикат обавља неколико важних функција (Волаш, Ч.: 2003., стр. 206): 1) стварајући мрежу унутрашњих веза међу

синдикалним чланством, оно се мобилизује за синдикални рад и акцију; 2) ширећи знање и искуство, синдикат врши гносеолошку функцију и од пасивног члана ствара свесног и одговорног синдикалног активисту; 3) путем подизања степена свести о заједничким интересима и циљевима, информисање обавља синдикату преко потребну интегративну функцију; и 4) добра информисаност води лакшем избору адекватних средстава и доношењу адекватних одлука, те информисање у овом смислу има и инструментални значај.

Све своје функције синдикат остварује предузимајући читав низ добро испланираних и организованих активности које се могу груписати у основне методе деловања синдикалне организације, а које можемо поделити на интерне и екстерне (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 219).

Под интерним методама подразумевамо унутарсиндикалне методе деловања, у које спадају: информисање и едукација синдикалног чланства, координација активности, активности узајамне солидарне помоћи и сл.). Да би остварио функцију едукације сопственог чланства, синдикат мора да развије и кадровски стално ојачава сопствене експертске центре, као и да систематски и стратешки улаже у маркетиншку и издавачку делатност. Информисање, при томе, не сме да буде једносмеран процес, већ је неопходно пронаћи и адекватне канале којима синдикални чланови могу благовремено да изразе своје потребе за едукацијом по одређеном питању. Снага синдиката лежи у масовности, односно броју његових чланова (због чега је основна делатност сваког синдиката – организовање чланства), али она не зависи само од квантитета (броја чланова) већ и од квалитета (броја свесних, синдикално едукованих и активних чланова).

На унутрашњем плану, синдикат такође развија и методе солидарне социјалне заштите, намењене угроженим синдикалним члановима која је, пак, предмет законског ограничавања.

Екстерне методе обухватају све активности синдиката у политичко-економском друштвеном окружењу и разврставају се, према степену конфликтног потенцијала, у четири основне групе (Исто):

1. Методе преговарања

Методе преговарања обухватају процесе бипартитних и трипартитних колективних преговора који се могу водити на: 1) на нивоу предузећа, када преговарају синдикално организовани радници са послодавцем о радним односима, условима и цени рада и права запослених и синдиката; 2) на нивоу привредне гране, односно делатности, када у циљу склапања посебних, односно гранских колективних уговора, преговарају грански синдикати, представници удружења послодаваца из дате делатности и државних органа надлежних за дату привредну грану (најчешће министарства); 3) на националном нивоу преговарају представници репрезентативних синдикалних и послодавачких организација и владе и државних агенција, а предмет преговора су садржај општег колективног уговора и општи стандарди постављени унутар радног и економско-социјалног законодавства.

На највишем (националном) нивоу одређује се минимум права за све запослене у држави, док се на нивоу посебних и појединачних колективних уговора преговара о увећавању права гарантованих на претходном нивоу општости, што начело хијерархије чини једним од конститутивних начела колективног преговарања. Из овог разлога, модерни синдикати улажу пуно у развој кадровских ресурса, јер су за практиковање методе преговарања неопходни подршка експертских тимова (правника, економиста, социолога и психолога) и искусни преговарачи.

Право на преговоре и закључивање колективних уговора на међународном плану је регулисано Конвенцијом број 98 Међународне организације рада⁵⁰. Историјски посматрано, колективно преговарање свој корен има у пракси Велике Британије XIX века и представља једну од најзначајнијих тековина синдикалне борбе до данас: "Оно што је заједнички именован дефиниција и што представља суштину колективног преговарања, јесте да колективно преговарање представља данас најефикаснији и општеприхваћени инструмент уређивања међусобних односа, интереса и права света рада и света капитала, који у највећој мери омогућава ефикасно усклађивање интереса ова два социјална партнера и на томе заснован релативно стабилни социјални мир" (Маринковић, Д.: 1998., стр. 11). Овај механизам подразумева аутономију воље социјалних партнера, што

⁵⁰ Интегрални текст ове Конвенције налази се у: ПРИЛОГ бр. 5 овог рада

значи да воља синдикалних и послодавачких представника у преговорима може бити ограничена једино и искључиво интересима организација које репрезентују.

Када говоримо о колективном преговарању на нивоу појединачних предузећа, под њиме углавном подразумевамо бипартитни преговарачки однос у којем за компромисним решењем трагају представници рада и представници капитала, без значајнијег укључивања органа државне власти, осим у случају државних и јавних служби, где се сама држава појављује у улози послодавца. На вишим нивоима се држава, у доба либералног капитализма XIX века, у односе организованих синдиката и послодаваца мешала тек лимитирајући максимум зарада, док се током XX века значајније укључује у привредни живот и предузима прве кораке ка улози заштитника радничких интереса, не дозвољавајући тржишној привреди да, у периодима привредне рецесије, цена рада опадне испод одрђеног минималног нивоа (независно од тога ради ли се о нивоу неопходном за биолошки опстанак или нивоу који гарантује одређени степен животног и друштвеног стандарда).

У процесу колективног преговарања, нарочито у периодима економских криза, синдикати су принуђени да трагају за најправичнијим балансом између висина зарада и степена запослености, што потврђује тезу о нужности постојања експертских преговарачких тимова у оквиру организације. Укључујући се активно у борбу против незапослености, синдикати у овој ситуацији прибегавају дефанзивним стратегијама очувања већ стечених права.

На гранском и националном нивоу, у процес преговора се активно укључује и држава, али овог пута не само у улози класичног послодавца, већ и као законодавац који нормативно регулише оквир и елементе преговарачког процеса, у циљу подстицања конструктивних односа између послодаваца и запослених, те као гарант стабилности нормативног оквира. На овај се начин обезбеђује поштовање начела трипартизма.

Право на колективно преговарање углавном је обезбеђено уставним гаранцијама, било директно или неком врстом посредне гаранције. Маринковић наводи Италију и Француску као примере земаља у којима постоје директне уставне одредбе везане за признавање статуса правних лица синдикатима и наћела колективног преговарања, а Устав Немачке као пример индиректних

одредби о слободи удруживања радника и формирања синдиката, као уставно-правном оквиру за колективно преговарање (Маринковић, Д.: 1998., стр. 19). Поврх тога, наводе се и бројни примери односа колективних уговора и њиховог нормативног односа, при чему се разнородне праксе могу груписати на следећи начин: регулисање материје колективног преговарања и закључивања колективних уговора посебним законима (на пример, у Немачкој и Холандији), у оквиру закона о раду - у Француској, Аустрији и Италији, на пример, или у оквиру закона који се баве облигационим односима, као на пример - у Швајцарској (Исто).

Савремених радне односе у развијеним демократским друштвима одликује тенденција да се предност да колективним уговорима, односно да се законски регулише тек минимум права, а остало учини предметом преговора и компромиса. Такође, значајно је напоменути да се правно дејство колективног уговора односи на све запослене, независно од њиховог чланства у синдикалној организацији, са изузетком правне праксе САД-а која се значајно разликује од европске и која се, у највећем броју случајева, концентрише на праксу из донетих судских пресуда.

Колективно преговарање, дакле, представља најкомплекснију методу синдикалног деловања која, осим правног, има одлике и економског, социолошког и психолошког процеса и, као таква, захтева од синдиката сложен и обиман скуп активности.

2. Методе представљања и заступања

Синдикати представљају своје запослене чланове у оквиру трипартитних радних група, органа и тела које се оснивају на свим нивоима, ради спровођења процеса консултација и омогућавања радничке партиципације у управљању посебним државним институцијама социјалног карактера (као што су, рецимо, национални сервиси за запошљавање или фондови пензионог и инвалидског осигурања) или у процесу одлучивања о радном, економском и социјалном нормативно-правном оквиру. Трипартитна радна тела могу имати перманентни карактер или бити ад хоц формирана, ради решавања неког конкретног проблема. Синдикати, на пример, у оквиру сталних трипартитних тела, могу покретати

иницијативе за доношење или измене и допуне системских прописа. У оквиру њих, као и привремених радних група формираних на трипартитној основи, синдикат остварује своју пуну улогу репрезента интереса запослених. Универзаност ове методе деловања доказује се све интензивнијом афирмацијом социјалног дијалога: "На глобалној равни националних држава и регионалних интеграција, попут Европске уније, представљање запослених врши се кроз успостављање различитих форми и облика социјалног дијалога – од јавних расправа, преко успостављања ад хоц комисија за поједина питања (утицај приватизације или технолошких промена на запосленост) све до формирања сталних трипартитних органа консултовања и заједничког одлучивања представника владе, синдиката и послодаваца" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 220). Више речи о пракси социјалног дијалога у савременој Србији биће у Поглављу II, тачка 4.2.

Поред овога, синдикати своје чланство и заступају на два нивоа. Први се тиче радно-правне заштите, када тимови правника члановима пружају бесплатну правну заштиту у оквиру радних спорова, односно заступају их пред надлежним или специјализованим судовима рада. Такође, они врше констатни притисак на функционисање инспекција рада и, по потреби, других надзорних органа, у случају кршења права из радног односа⁵¹. На нивоу предузећа, синдикални повереници су дужни да реагују на проблеме својих чланова, а у случају продубљивања проблема или његовог неуспешног решавања, у помоћ пристижу правници и експерти за радно право које ангажују грански синдикат или национална конфедерација.

3. Методе посредовања

⁵¹ У свету, такође, постоје и "одређене институције за решавање колективних радних спорова у које спадају јавне службе за мирење и посредовање, правосудни органи, првенствено радни судови, управни судови, а у САД-у одређене ингеренције за решавање колективних радних спорова везане су за Белу кућу и председника САД, за представнике локалних органа власти у Италији, за овлашћења владе у Јапану у решавању колективних радних спорова, и.т.д." (Волаш, Ч.: 2003., стр. 306-307)

Методе посредовања, односно мирног решавања спорова, примењују се у случајевима када преговори нису дали резултате и када је изостао компомис⁵², а истовремено не постоји (из било којег разлога) спремност да се прибегне конфликтним активностима. Све облике посредовања обележава присуство трећег, неутралног и непристрасног актера у спору, чија се одлука, зависно од овлашћења која су му дата, може бити у форми мишљења које није ни на који начин обавезујуће за стране у спору (тада говоримо о мирењу, односно концилијацији) или у форми обавезујућег става (у случају арбитраже). При томе треба имати на уму да је арбитража често знак слабости организације: "Тако арбитража значи теснац у који су пали социјални партнери, антиномију или нерешиву противуречност коју не могу сами решити. Тиме социјални партнери, мисле многи, губе самопоуздање и ауторитет и показатељ су слабости организације за борбу, односно неравноправног положаја" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 127).

У већини тржишно оријентисаних развијених западних демократија, мирном решавању радних спорова даје се велика предност, те држава формира специјалне службе за мирење (у Србији је то Агенција за мирно решавање радних спорова). Избор миритеља и арбитра најчешће је, такође, предмет преговора, јер ови актери, осим непристрасности и комуникационих вештина, морају да поседују и одређене компетенције, како би били у стању да предлажу одговарајућа решења.

4. Конфликтне методе синдикалног деловања

⁵² Уколико спор настане у току процеса колективног преговарања, а узрокован је преговарачким стратегијама и реалним односима снага послодавачких и синдикалних организација, онда се ради о интересном радном спору. Без равнотеже снага тешко да се може говорити о истинском процесу преговарања, без наметања решења од једне стране другој. Ова равнотежа постиже се равнотежом моћи која произилази из латентне могућности употребе силе (у случају синдиката, ради се о претњи штрајком, односно у случају послодавца – lock out-ом). За разлику од интересног, правни радни спор је спор који настаје на основу већ закљученог колективног уговора, због проблема у тумачењу или примени његових одредби (Маринковић, Д.: 1998.).

Конфликтне методе су најсложенији елементи синдикалне стратегије деловања и, иако су у прошлости чинили фактички базичну синдикалну активност, у савременом свету се примењују ретко, односно тек када све остале методе синдикалне борбе остану без успеха. Суштински циљ конфликтних метода данас углавном је увек садржан у настојању да се оснажи преговарачка позиција синдиката и, са те позиције, изнова уђе у преговарачки процес. Данас се, дакле, много ређе сусрећемо са уласком синдиката у отворене и широке конфликте којима су циљ радикалне измене друштвеног и економског поретка. Конфликтне методе могу имати различити степен обухвата и интензитета, те их делимо на: 1) прикривене радне конфликте, 2) штрајкове и 3) шире социјалне протесте. Све су оне обухваћене појмом индустријске акције као "метода решавања индустријских конфликта који се примењује у случају неуспеха мирних метода решавања колективних радних спорова, мада није искључено и да претходи методи мирног решавања радних спорова" (Косановић, Р.: 2010., стр.59). Треба имати у виду да овако дефинисана индустријска акција подразумева и акције које предузимају послодавци, односно лоцк-оут методу⁵³.

Штрајк представља најстарију методу синдикалне борбе и у почетку је представљао најчешћи и најефикаснији модел организоване обуставе или успоравања процеса рада, ради остваривања одређених радних, економских, социјалних или политичких захтева. Јовичин тврди, на основу позитивних историјских извора, да је термин 'обустава рада' први пут употребљен још у древној Египту⁵⁴. Увођење термина 'штрајк' се, пак, везује за побуну лондонских

⁵³ Lock-out Косановић дефинише као "привремено затварање предузећа или забрану од стране послодавца довољно великом броју радника да приступе својим радним местима у предузећу, у циљу вршења притиска на раднике и синдикат да одустану од својих захтева или да прихвате захтеве послодавца", наводећи четири врсте lock-out -а: 1) привремени или офанзивни lock-out, када послодавац доноси одлуку о lock-out -у пре избијања штрајка, 2) одбрамбени или дефанзивни lock-out, када одлуку доноси по избијању штрајка у свом предузећу, 3) накнадни или реторциони lock-out, у случају кога послодавац одлуку о lock-out-у доноси након окончања штрајка и 4) lock-out солидарности, када послодавац приступа lock-out -у у жељи да допринесе успеху примарног lock-out -а, изреченог од стране другог послодавца којем помаже. (Косановић, Р.: 2010., стр. 85)

⁵⁴ Према подацима са папируса који се данас чува у Градском музеју у Торину, први познати штрајк организован је 1152. године пре н.е., у Египту, у доба фараона Рамзеса III, од стране

морнара који су, у знак подршке побуњеним грађанима Лондона, 1768. године исекли једра трговачких бродова у лондонском пристаништу, онемогућивши их да исплове (Исто).

Енглеска синдикална историја пуна је података о веома дуготрајним штрајковима који су, неретко, у случају употребе силе над имовином капиталисте или државним службеницима од стране радника у штрајку – прерастали у оружане побуне или устанке⁵⁵.

Најмасовнији штрајк у индустријски најразвијенијој земљи на почетку XIX века био је штрајк ткача из 1812. године, у коме је учествовало преко четрдесет хиљада радника. Захваљујући низу штрајкова великих размера који су уследили у првој половини XIX века, 1854. године је у Енглеској донет закон којим је штрајк признат као легитимно средство радничке борбе (Исто). У то време, штрајкачки захтеви су углавном били усмерени на побољшање социјалног положаја радништва и захтевали су огромну храброст, будући да радници нису остваривали никакве приходе током штрајка, нити су имали одакле надоместити претрпљене материјалне губитке.

У многим земљама, штрајкови су легализовани тек током XX века: У Шведској 1905. године, у САД-у 1935., Кини 1970., Пољској 1980., Мађарској 1989. године. Међународна организација рада је право запослених на штрајк заштитила 1951., а Уједињене нације 1966. године (Волаш, Ч.: 2003., стр. 308). У појединим земљама (као што су, на пример, Француска и Италија) постоји експлицитно признато право на штрајк, а у појединима се оно имплицитно изводи из гарантоване слободе удруживања и деловања (на пример, у Немачкој и Грчкој).

Термин 'штрајк' потиче од енглеске речи *strike* (ударац). Смисао организованог прекида рада је да се послодавцу нанесе ударац. Како је масовна синдикална организованост неопходан услов за коришћење штрајка као средства борбе за радничка права, организација успешних спроведених штрајкова постала је

занатлија које су уређивале унутрашњост фараонове гробнице, на левој обали Нила, који су незадовољни закидањем на надницама - одбили да наставе посао. (Јовичин, М.: 2010., стр. 58)

⁵⁵ Као пример се, у литератури, често наводе Први и Други устанак лионских ткача из 1831., односно 1834. године, као и Устанак шлетских ткача из 1844. године. Сва три устанка су угушена у крви.

могућа тек са појавом класне свести радничке класе, односно са ширењем свести о томе да ову методу није могуће користити без што шире колективне акције. Основно синдикално начело солидарности, у случају штрајка се подиже на виши ниво, јер сада више није довољна солидарност у уверењу да се само заједничком акцијом могу заштитити заједнички интереси, већ је неопходна и материјална солидарност ради обезбеђивања егзистенцијалног минимума штрајкача за време трајања штрајка. Из овог разлога, већина синдикалних организација посебну пажњу поклања оснивању и управљању штрајкачким фондовима.

Штрајк се најчешће дефинише као "прекид рада који запослени организују ради заштите својих професионалних и економских интереса по основу рада" (Косановић, Р.: 2010., стр. 163), а који може бити организован: 1) код послодавца, 2) у грани, односно привредној делатности и 3) као генерални штрајк. До данашњих дана, развијено је мноштво врста радних конфликта и штрајкова⁵⁶, али им је свима заједничко да морају бити законити. Синдикат, наиме, не може заштити раднике од последица у виду отказа или захтева послодавца за надокнаду штете у случају незаконитог штрајка и, у највећем броју случајева, не подржава штрајкачке акције уколико оне крше законске норме за покретање и вођење штрајка.

⁵⁶ То су, на пример: 1) штрајк ситне саботаже, када запослени успорено или погрешно извршавају радне задатке; 2) штрајк ревности у служби, када радници задатке извршавају са екстремним ситничарењем и поштовањем правила, чиме се ограничавају корисни ефекти рада, 3) штрајк тромбоза, у којем рад колективно прекидају радници само у једном делу предузећа, обично оном које је функционално најважније за свеукупни рад, док већина радника не учествује у обустави рада; 4) кружни штрајк, када радници, по одређеним фазама, ступају у штрајк; 5) штрајк изненађења, као кратки и ненајављени спонтани израз незадовољства радника, 6) штрајк упозорења, који кратко траје (најчешће један сат) и у функцији је упозорења послодавца, 7) штрајк са окупацијом предузећа (пасивни штрајк), када радници остају на својим радним местима, спречавајући послодавца да их евентуално замени другим радницима, 8) штрајк солидарности, чији је циљ пружање подршке радницима који су ступили у штрајк у истом или другом предузећу, односно грани, 9) штрајк самовољног рада који се организује у случају када послодавац привремено затвори предузеће, 10) витални штрајк, организован у делатностима од виталног значаја (здравство, телекомуникације и сл.) који је обично детерминисан законским ограничењима за службе од виталног значаја и т.д. (Исто).

Када нису усмерени искључиво на побољшање услова рада или подизање зарада, већ када постоје скивени циљеви, штрајкови добијају стратегијски карактер. Пример стратегијског штрајка је политички или генерални штрајк који не садржи захтеве из области радног права или, ако их и садржи, онда се ради о захтевима које послодавац није у могућности да испуни, већ то може само држава.

Оваква врста штрајкова генерално води у шире социјалне протесте који садржајем и адресирањем захтева превазилазе оквире радних односа и израз су нарастајућих социјалних тензија на општем економско-социјалном и политичком плану. Протестима, такође, често прибегавају и запослени у службама од јавног значаја којима је законски ограничено право на класичан штрајк.

Поред изложених, историја синдикалног покрета препознаје и многе друге методе и активности које су углавном представљале различите облике притисака на јавно мњење, као што су: петиције, јавни наступи, дебате, конференције за новинаре, митинзи и сл. У том смислу, синдикат се може посматрати и као својеврсна друштвена група за притисак. Развој и проширење метода и активности требало би да буду међу темељним циљевима израде стратегије ефикасног синдикалног деловања, јер своју савремену улогу синдикати не могу успешно обављати уколико им је укупна активност редуцирана на склапање колективних уговора и штрајкове.

3. Синдикати у савременом свету: глобални контекст

Током своје стоседамдесет година дуге историје, синдикални покрет је прошао кроз различите фазе синдикалне борбе – пратећи опште које су се догађале у друштву. Свака промена друштвеног контекста резултирала је адапционом реформом синдикалног покрета, при чему су реформисани сви елементи синдикалне борбе. Паралелно са изменама друштвеног окружења, мењале су се и синдикалне слободе и права, што се последично одражавало и на ревизију самих садржаја, циљева, задатака, функција и метода деловања синдикалних организација. Почев од половине XX века, понајвише захваљујући

експлозивној технолошкој револуцији, свет је ушао у фазу перманентног убрзавања друштвених промена.

Најзначајнија карактеристика наше епохе јесте чињеница да живимо у глобализованом друштву. Процес глобализације је изазвао низ промена у економском поимању суверенитета и знатно изменио његову економско-финансијску карту. У наредним одељцима, биће речи о основним карактеристикама глобалног неолибералног окружења, са посебним фокусом на социјално-економску димензију процеса глобализације, као кључног елемента за поимање савремене улоге синдиката. Посебан акценат у сагледавању основних елемената глобализације стављен је на противуречности које је овај процес креирао или заострио. Међу њима су, са становишта синдикалног покрета, најзначајније управо противуречности социјално-економског карактера.

Међу последицама глобализационог процеса које имају директан утицај на снагу синдикалног покрета, истичу се: стално продубљивање социо-економских и генерални пораст опште неједнакости, дерегулација тржишта рада, раст стопе незапослености (уз растући тренд дугорочне незапослености) и стопе сиромаштва, опадање реалне моћи запослених, измени у структури радне снаге и структури зарада, флексибилизација радних места и радних односа, те последично урушавање радних и социјалних права. Све је ово, у знајачној мери, утицало на драстично опадање функционалности класичног синдикалног покрета. Синдикати су се суочили са великим падом броја синдикалних чланова, а овај тренд се наставио све до данас, доводећи у питање масовност синдикалних организација и покрета и слабећи колективни идентитет запослених.

Појава мултинационалних корпорација, у којима значајно опада реална могућност постизања синдикалних циљева некада најмоћнијом методом синдикалног деловања (штрајком), додатно је ослабила позицију и моћ синдикалних организација у већини земаља.

У новом глобалном контексту, дакле, досадашње методе синдикалног организовања и деловања испостављају се као застареле, а сами синдикати су се показали исувише тромима и са озбиљним дефицитом капацитета да на ове изазове одговоре брзим и ефикасним прилагођавањем.

Независно од чињенице да је ситуација у транзиционим земљама, у којима је још увек проблематично и само демократско ткиво друштва – још сложенија, синдикати се генерално суочавају са проблемом сопственог позиционирања. Биће неопходно да, путем дијалога са економско-политичком левицом, те уз озбиљне и темељне унутрашње реформске захвате, синдикалне организације пронађу нову стратегију којом ће одговорити на изазове укупне друштвено-политичке и економске глобализације.

3.1. Неолиберални и кензијански концепт друштва

За разлику од чињенице да постоје огромна размимоилажења у теоријским ставовима о природи и карактеру савременог светског економског и друштвено-политичког поретка, између његових промотера и критичара постоји, пак, општа сагласност око дефиниције контекста: на почетку XXI века, живимо у глобалном добу. И док критичари постмодерне истичу његове бројне противуречности, поборници глобалног доба сматрају га готово невероватним цивилизацијским дометом. Немачки професор економије Макс Оте тврди, ипак, да је истоветни глобални економски систем (са, додуше, нижим степеном технолошког развоја, али такође и са - за то доба развијеним - светским прометом људи, роба и капитала и светским монетарним системом у виду "златног стандарда") постојао већ у периоду од 1870. године до Првог светског рата⁵⁷.

Двадесети век обележила су три кључне економске теорије и на њима засновани идеални типови економског система: 1) економски либерализам А. Смита; 2) Марксов антикапитализам и 3) усмеравани капитализам Ј. М. Кејнса (*John Maunard Keynes*). Колико год се данашњи глобализовани свет трудио да докаже да је дошао крај – ако не историје, како тврди Фукујама (*Francis*

⁵⁷ Као значајно технолошко достигнуће које је, у то време, узроковало повезивање на планетарном ниову, Оте наводи први прекоморски кабл из 1856. године, те успостављање сигурних телеграфских веза између В. Британије и САД-а од 1874. које је, коначно, 1905. године, довело до телеграфског умрежавања целог света. Када је реч о монетарном систему, Оте истиче улогу Енглеске берзе као места сакупљања капитала, одакле је и до 5% укупног британског економског учинка било инвестирано у прекоморским земљама (Otte, M.: 2009., стр. 36).

Fukuyama), онда барем идеологије, његова реалност се још увек циклично креће око ове три теорије. На то је упозорио и сам *Кејнс*, рекавши да су "практични људи који верују да су потпуно ослобођени интелектуалних утицаја – у ствари робови давно умрлих економиста" (Keynes, J.: 1966., стр. 323, у: Faut, Z.: 2012., стр. 12).

Након Првог светског рата, уследила је век и по дуга владавина принципа националних економских политика. У овом периоду економске политике, заснованом на теорији британског економисте Кејнса о потреби економског управљања привредним растом од стране националне државе (за коју кензијанци и данас тврде да је способна да предупреди кризе), појавила су се бројна ограничења интернационалног кретања капитала⁵⁸. Кејнс је био присталица тезе да држава не може да избегне сопствену одговорност у борби против недостатака тржишта, а кејзијанизам (теорија усмераваног капитализма) је зачет у његовом делу *Опита теорија запослености, камате и новца* (1936.) које се бавило анализом структурне нестабилности капитализма, у светлу велике светске економске кризе која је почела 1929. године. Кејнс је држави дао у задатак да интервенише на тржишту, у циљу обезбеђивања радних места и привредног раста. Залажући се за прераспodelу, он ју је сматрао - не само социјално пожељном, већ и економски оправданом, у смислу одржавања здравог нивоа тражње као предуслова за привредни развој (Faut, Z.: 2012., стр. 26). Кејнсов модел оснаживања потрошње путем већих социјалних давања, примењен је и у САД-у, када је демократски председник Френклин Рузвелт (*Franklin D. Roosevelt*) 1933. године иницирао политику *new deal*-а којом су повећане јавне инвестиције. Политика потражње заснована је на обезбеђивању сталне тражње, путем раста плата - стопом која је иста или већа од раста продуктивности. Кејнсову економску логику потражње можда је најсликовитије илустровао Х. Форд (*Henry Ford*), оснивач *Ford Motors Company*, који се залагао за масовну производњу, отварање

⁵⁸ "Мени су више симпатични они који желе да што више ослабе везе међу нацијама, него они који желе да их ојачају. Идеје, знање, уметност, гостопримство, путовања – то су ствари које по својој природи треба да буду интернационалне, али пустите да се робе производе у домовини када је то сврсисходно и практично, а пре свега пустите да финансије буду у првој линији националне", (Keynes, J.: 1966., у: Faut, Z.: 2012., стр. 49)

нових радних места и веће плате у својој компанији и коме се приписује изјава да "аутомобили не купују аутомобиле!" (Исто, стр. 35). Високу стопу незапослености, Кејнс је перципирао као погубну, обзиром да, због превелике социјалне цене коју изискује, може произвести изразиту политичку нестабилност. На његовом уверењу да "држава може осигурати истовремено пуну запосленост и ниску инфлацију, ако пажљиво подешава агрегатну потражњу, коришћењем инструмената фискалне, монетарне и доходовне политике" (Saad Filho, A.: 2013., стр. 33), после Другог светског рата су изграђене тзв. државе благостања, које је карактерисала готово пуна запосленост, висока стопа привредног раста и растућа стопа дохотка, те висок степен социјалне интеграције. У овом периоду, остварено је и право радника на слободно колективно преговарање путем синдикалних организација и на заштиту синдикалног чланства, те је значајно ојачана преговарачка моћ синдиката.

Међутим, 70-их година XX века, политика државног интервенционизма је постала недовољно ефикасна, привреда је стагнирала, инфлација расла, а јавни дугови су се гомилали. Тензију између високих захтева синдиката за повећањем животног стандарда радника и успоравања привредног раста, владе су решавале монетарном политиком која је производила пораст стопе инфлације, при чему се "инфлација може разумети као израз аномије у друштву које, због структуралних разлога, не може да усагласи заједничке критеријуме о социјалној правди" (Исто, стр. 145). Поред реалних проблема који су пратили државу благостања, кензијански концепт је био оптерећен и поделом кејнзијанизма између конзервативних америчких кејнзијанаца и левичарски орјентисаних британских пост-кензијанаца⁵⁹. У овим околностима привредне рецесије и непостојања

⁵⁹ "Поделе међу кензијанцима су се у великој мери темељиле на различитим теоријама расподеле дохотка. Амерички кензијанци уопштено су остали верни неокласичној теорији расподеле на темељу граничног производа рада (прихватао ју је и Кејнс), која је имплицирала да је постојећа расподела у основи праведна – држава само на маргинама мора интервенисати у расподелу, а да ће флексибилност реалних надница повећати ниво запослености. Британски су пост-кејнзијанци такве закључке одбацили. За њих расподела дохотка примарно зависи од институционалних варијабли и односа моћи (...) Британски су кејнзијанци по правилу били усредоточени на дугорочну динамику стабилизације и ублажавање тврдокорних облика неједнакости", (Saad-Filho, A.: 2013., стр. 34).

јединственог кејнзијанског одговора на њу, државе су почеле своје одлучно повлачење из економских односа (Otte, M.: 2009.), промовисана је политика стимулације понуде и свет је кренуо путем неолиберализације, засноване на делу Адама Смита.

Говорећи о значају Смитове теорије за целокупну либералну традицију савременог света, Мирослав Прокопијевић (Прокопијевић, М.: 1998., стр. 10) овог аутора не сврстава само међу теоретичаре економије, већ о њему говори и у контексту политичког скептицизма и смешта га у оквире моралне филозофије. Смитов политички скептицизам Прокопијевић дефинише као "начелно неповерење према политици уопште" (Исто), док његово залагање за слободно тржиште тумачи као "тражење тачке непристрасности у моралној филозофији" (Исто.). У делу *Теорија моралних осећања*, Смит је фер односе, поверење и искреност, те узајамну емпатију истакао као неопходне предуслове за нормално одвијање економских односа (Faut, Z.: 2012., стр. 15), што се данас прилично често заборавља, односно потпуно нестаје у економско-либералној идеологији тзв. чикашке школе Фридмана (*Milton Friedman*) и Хајека (*Friedrich von Hayek*).

Значај који је Смит придавао економији и економским интересима, дајући им изразити примат над политичким установама и целокупним друштвеним животом, говори у прилог тези да је данашњи неолиберални глобални поредак – остварење Смитове визије света, лишене своје етичке димензије. Наиме, управо је положај личног (економског) интереса био суштина његовог одговора на питање о факторима који су, у време замаха индустријске револуције, одлучујуће утицали на брзину економског успона западноевропских земаља, при чему је брзина развоја посматрана у директној корелацији са слободом појединца да делује и унапређује свој интерес, односно обрнуто сразмерна снази и обиму (државно) наметнутих правила и ограничења у максимизацији сопственог интереса.

Без механизма пацификације сукоба интереса, свет о коме је сањао Смит лако би склизнуо у Хобсово (*Thomas Hobbes*) "природно стање рата" (стање у којем влада "рат свију против свих"). Таквом исходу, међутим, супротставља се Смитово уверење да, у људској природи, постоји и неогоистична димензија која подразумева уважавање интереса других и која, тиме искључујући склоност ка једностраности, доводи до непристрасности. Овај механизам непристрасности

носи (горе поменуто) моралну димензију која недостаје савременом неолибералном реалитету.

Могућност остварења економског интереса појединца, према Смиту, зависи од степена личне слободе, а услов такве слободе јесте – приватно власништво које је аутор сматрао неупоредиво ефикаснијим од јавног власништва. Ова мантра о предностима приватне својине (удружена са идејом о апсолутним вредностима Смитове "невидљиве руке": слободног тржишта и конкуренције), постала је временом аксиом данас светски доминантног капиталистичког дискурса.

Улогу државе⁶⁰, Смит је свео на три базичне функције: 1) заједничку одбрану од спољашњег насиља, односно обезбеђивање мира; 2) заштиту сваког појединца од насиља и ометања простора његове личне слободе - како од стране других појединаца, тако и од стране саме државе (Смит је ову функцију назвао "подношљивом деобом правде") и 3) оснивање и одржавање установа и услуга за које појединци немају интереса, али које су у јавном интересу (пр. систем образовања, саобраћајне инфраструктуре и сл.). Овакав концепт "минималне државе" тријумфовао је крајем двадесетог века (250 година након времена када је Смит постављао своју политичку економију), заједно са самоурушавањем етатистичког концепта источних реалсоцијалистичких система и разрадњом западних држава благостања.

Политику понуде, базирану на делу Адама Смита, наставили су да развијају Дејвид Рикардо (*David Ricardo*), Џон Стјуарт Мил (*John Stewart Mill*) и други, инсистирајући на стварању што бољих услова који компанијама омогућавају стварање већег профита. Ова теорија полази од тога да ће јачање на страни понуде роба и услуга аутоматски испровоцирати и раст тражње, при чему држава треба да се уздржи од интервенисања, минимизирајући субвенције, јавну својину, прописе, порезе и доприносе. Уз ограничење државног интервенционизма, Смит је инсистирао и на политици компаративне предности која је, такође, реафирмисана крајем XX века.

⁶⁰ Систематизовано према Прокопијевић, М.: 1998., стр. 24

Са доласком Маргарет Тачер на место премијера Велике Британије и Роналда Регана (*Ronald Reagan*) на место председника САД-а, те са њиховим реизбором (1983., односно 1984. године), упркос политичким последицама њихове дефлаторне политике која је изазвала наглу деиндустријализацију и нагли пораст стопе незапослености - неолиберална теорија (базирана на приватизацији и дерегулацији) је постала нешто налик прилично агресивном светском економском и политичком водичу. У исто време, процес глобализације одиграо је кључну улогу на пораст сиромаштва у свету и продубљивање економских неједнакости – негативним утицајем на концепт државе благостања.

Када су се, почетком 80-их година XX века, појавиле расправе о противуречностима и могућностима будућег развоја овог концепта, одлучујућа дилема тичала се антагонизма између либералних аспеката и аспекта државе благостања, као гаранта колективне грађанске сигурности (Шуковић, Д: 2001). Суштину ове дебате, Шуковић је илустровао шематским приказом који је понудио Клаус Офе⁶¹, а који интеракцију државе благостања и тржишне привреде објашњава на следећи начин: тржишна привреда је позитивно перципирана као оквир привредног раста из кога су финансирана социјална давања и услуге, али су неке њене последице (на пример, смањена потреба за радом, услед технолошке револуције) негативно утицале на тенденцију обезбеђивања дугорочне пуне запослености, што је једна од основних претпоставки државе благостања. Са друге стране, сам концепт државе благостања показао се дестимулативним за инвестиције, запосленост и рад, што је узроковало растући државни дефицит. Овим противуречностима придружио се став одређеног броја теоретичата о тзв. "моралној штети" коју изазива држава благостања, одсуством механизма који би пружили гаранције за испуњавање грађанских обавеза и одговорности од стране примаоца социјалних услуга и помоћи.

Упркос залагањима социјал-демократских снага, синдиката и уопште демократске левице за наставак државног финансирања социјалне сигурности, преовладао је став да је овај концепт државе благостања постао превелики терет

⁶¹ Шематски приказ интеракција тржишне привреде, односно политичке демократије и државе благостања (Offe, С.: *Модерност и држава*, Београд, 2000., стр. 217/218) видети у: Шуковић, Д.: 2001.

за привреду. Сумирајући искушења државе благостања с краја XX века, Шуковић каже: "Проблем је у томе што је једини пут да се побољшају материјални услови радника и сиромашних људи релативно висока државна интервенција, а сама држава не делује као поуздан механизам за то. Пацијент је болестан, лекови постоје, али је доктор неспособан" (Шуковић, Д.: 2001., стр. 71) и закључује да је, у решавању проблема социјалне сигурности, потребно тражити нове излазе.

Након победе неолибералног над кејнзијанским концептом, процес глобализације се до данас наметнуо као готово потпуно институционализована стварност. За период тхацхеризма/реаганизма карактеристичан је заједнички напад Владе и послодаваца на синдикате, што је за последицу имало опадање стопе синдикалног организовања, уз стални раст незапослености: "Подстицањем индивидуализма у највећој могућој мери, неолиберализам потпуно занемарује социјална и друштвена питања јер она, према таквом стајалишту, својим утицајем нагризају индивидуални суверенитет и слободу. У том смислу ће и Маргарет Тачер (...) наглашавати како "друштво не постоји, већ постоје само појединци и њихове породице". Ту се брише граница између десног конзервативизма и неолибералистичке концепције друштва која подстиче капиталистичко тржиште без ограничења" (Чакардић, А.: 2013., стр. 171). Тако су социјална правда и сигурност као циљеви државе благостања у неолибералној стварности замењени продуктивношћу и економским растом, заштита радног односа и социјална сигурност збрисане су флексибилношћу и иновацијама, начело социјалне инклузије ушло је у сенку принципа својине и конкуренције, а уместо саодлучивања у оквиру предузећа које послује у политички задатим оквирима наглашена је аутономна функција предузећа.

Пред крај Другог светског рата, 1944. године, на основу компромиса који су постигле Велика Британија и САД, на Међународној монетарној и финансијској конференцији у Bretton Woodsu, на којој су учествовале 44 земље, установљени су ММФ (Међународни монетарни фонд) и IBRD (Међународна банка за обнову и развој, данас позната под називом Светска банка). Ове две институције су основане са циљем финансирања обнове Европе након Другог светског рата и спречавања будућих криза, путем додељивања кредита за обнову и развој, те решавањем проблема привремених трговинских дефицита суверених

држава. У то време, на основу Кејнсове замисли, државе су могле, у великој мери, да воде самосталну економску политику, односно нису биле директно контролисане од стране ових институција.

1947. године, у Хавани је склопљен ГАТТ споразум (General Agreement on Traffic and Trade, односно Општи споразум о царини и трговини) који је слободну трговину промовисао у основни економски принцип. Овај је споразум Америци осигурао водећу позицију, јер су у преговорима могле учествовати само земље које остварују више од 10% светске трговине одређеном робом. Уследио је низ регионалних трговинских споразума, од којих је један и формирање Европске Заједнице, односно касније Европске Уније.

Одбацујући у потпуности став о неопходној улози владе у стварању запослености (J.E. Stiglitz: 2004), ММФ, Светска банка и Трезор САД су, 1990. године, постигле тзв. Вашингтонским консензус који је принципе неолибералне економије (фискална строгост, приватизација и либерализација тржишта) наметнуо као иницијални покретач земљама у Латинској Америци, а касније и осталим земљама у развоју.

У периоду од 1986. до 1994. године, вођена је уругвајска преговарачка рунда ГАТТ-а која је, 1995. године, довела до преображаја ГАТТ-а у WTO (World Trade Organisation, односно Светску трговинску организацију) коју данас чини сточетрдесетдевет земаља које преговарају о даљим отварањима светске економије (Otte, M.: 2009.). Специфичност WTO у односу на ММФ и Светску банку је у томе што она не успоставља и не намеће правила, већ обезбеђује форум за трговинске преговоре и склапање и реализацију одговарајућих споразума.

Од осталих међувладиних институција, треба поменути: Уједињене нације (посвећене одржању мира у свету), друге бројне организације у склопу ОУН (на пример, Програм за развој Уједињених нација UNDP или Конференцију Уједињених нација за трговину и развој UNCTAD), WHO (Светску здравствену организацију која се бави унапређењем здравствених услова, посебно у земљама у развоју и т.д. За потребе овог рада посебно је важно истакнути ILO (International Labour Organisation, односно Међународну организацију рада), основану 1919. године на трипартитном нивоу, са циљем унапређења "пристојног рада" која се

између осталог бави и преиспитивањем у коликој мери ММФ води рачуна о положају радника.

ММФ и Светска банка наметнуле су се као кључне међународне економске институције, посебно са доминантним проширивањем њиховог поља деловања на земље бившег социјалистичког блока, након рушења Берлинског зида и распада Совјетског Савеза 1990. године⁶². Међу факторе који су допринели развоју доминације филозофије економије понуде убрајају се: флексибилност и отвореност англо-саксонског тржишта капитала, искуство англо-америчких елита са интернационалним и транснационалним бизнисом и спремношћу да послују мултинационално, корпоративна структура америчких и британских фирми и њихова већа заинтересованост за профитабилност и акционарске приходе него за традиционалне односе и тржишна учешћа, релативна флексибилност радне снаге у САД и Великој Британији, традиција арм'с-ленгхт (на одстојању) државе у овим земљама и т.д. (Cernu: 2000., у: Јосифидис, К. и Прекајац, З.: 2001., стр. 61).

Испоставиће се, међутим, да је време глорификације тврдог неолиберализма који је победнички ушао на велика врата глобалног поретка брзо истекло, изненадивши и затекавши неспремне чак и његове најжешће критичаре. Светска економска криза која је захватила свет почев од 2007. године вратила је државу и политику у област финансија, а питања регулације финансијског тржишта и међународне контроле су реактивирана⁶³, што намеће и потребу преиспитивања улоге међународних финансијских институција (а посебно ММФ-а и Светске банке). Све чешће се поново чује Кејнсов глас: "Можда су

⁶² Земље бившег социјалистичког блока су своје економске системе заснивале на критици капитализма немачког политичког филозофа Карла Маркса који је капитализам доживљавао као нестабилан и, у основи деструктиван, те га перципирао као главни узрок осиромашења радничке класе (Faut, Z.: 2012., стр.19).

⁶³ "Током три године након 2008, дистрибуциони сукоб у демократском капитализму се претворио у компликовани рат натезања између глобалних финансијских инвеститора и суверених националних држава. Док су се у прошлости радници борили са послодавцима, грађани са министрима финансија, приватни дужници са приватним банкама, сада се финансијске институције рву са истим оним државама које су недавно уцењивале да их спасу. Међутим, конфигурација моћи и интереса која се налази у основи свега овога, много је сложенија и још чека да буде системски истражена" (Wolfgang, S.: 2013., стр.151).

шпекуланти нешкодљиви, попут мехура од сапунице на сталној струји предузетничке страсти. Али ситуација постаје озбиљна када предузетничка страст постане мехур од сапунице у виру шпекулација. Када се кретање капитала у некој земљи претвори у нус-производ активности у некој коцкарници, вероватно је да ће цела прича имати тужан крај" (Keyns, J.M: 1966., стр. 134, у: Faut, Z.: 2012., стр. 29).

Разрешење ове приче даће одговор на актуелну дилему: да ли се ради о још једној кризи унутар капитализма коју ће неолиберализам успешно апсорбовати и превазићи или је у питању криза самог неолибералног концепта као идеологије за коју Ђ. Павићевић каже да нити има подршку нити наилази на отпор (Павићевић, Ђ.: 2013.). Недостатак лево орјентисаних алтернатива додатно компликује проналажење адекватног одговора на питање превазилажења кризе.

3.2. Карактеристике глобалног неолибералног окружења

Као што је показано, у времену од почетака кризе концепта државе благостања почетком 80-их година прошлог века па до данас, неолиберални поредак је однео тријумфалну победу на глобалном нивоу. Захваљујући готово невероватном повећању брзине укупних друштвених промена, процес глобализације је постао централни феномен који се нашао у средишту - како економске, тако и социолошке и политичке савремене мисли. Будући да је у питању процес који у себи носи дубоке противуречности, ставови о њему се веома разликују. И док једни глобализацију са усхићењем поздрављају као неповратан и неупитан процес, други је виде као агресивно наметнути пост-модерни пројекат који се некритички проглашава најбољим решењем за економско и политичко преуређење света, односно решењем без алтернативе.

Сам појам глобализације различито је схваћен, а већина је постојећих дефиниција вредносно опредељена. Реч је о веома сложену феномену који се састоји од низа паралелних процеса који, сваки у оквиру себе - развијају низ противуречности. Слабљење националних држава и њихове регулаторне улоге, јачање интернационалне економије и доминанација слободног тржишта, транснационална повезивања независна од државе и тенденција унификације свих

подручја друштвеног живота - само су неки од процеса који се одигравају под таласом укупне глобализације и који снажно отварају питања будућег система управе. С тога је изучавању феномена глобализације неопходно приступити интердисциплинарно, што доводи до значајне разноликости у покушају дефинисања основног појма. Распон лезе бројних схватања суштине процеса глобализације, Коста Јосифидис и Зора Прекајац, са Економског факултета у Новом Саду, одредили су на следећи начин: "Глобализација је или зрела фаза капитализма, културна или политичка интеграција, или праг односно критична тачка на којој се постојећи социјални и политички аранжмани подвргавају фундаменталним преиспитивањима и реформулацијама, отуда представља системску трансформацију светске економије у правцу успостављања нових структура и нових модела функционисања" (Јосифидис, К. и Прекајац, З.: 2001., стр. 52).

Једну од данас најпопуларнијих дефиниција глобализације понудио је Гиденс (*Anthony Giddens*): "Глобализација је интензификација друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и вице верса" (Вулетић, В.: 2001., стр. 96). Хелд (*David Held*), пак, глобализацију схвата као низ процеса који обухватају преображај просторне организације друштвених односа и трансакција – одређених њиховим опсегом, интензитетом, брзином и учинком – стварајући трансконтиненталне токове и мреже деловања (Чакардић, А.: 2013., стр. 165).

Овај рад нема претензију да понуди општеважећу дефиницију појма глобализације, па се с тога и не бави анализом постојећих одређења. Значајно је, међутим, диференцирати појам глобализације од појма модернизације. В. Вукотић разлику између ова два појма види у ширини интереса и правцу деловања. Он модернизацију види као "покрет интелектуалаца да промене паланку", односно ексклузивни процес везан изричито за науку и институције који потиче "одозго". За разлику од модернизације, глобализација је процес који долази "одоздо" и који је ближи интересу већег броја људи (Вукотић, В.: 2001., стр. 11).

За потребе овога рада, чини се најприхватљивијим покушај проналажења минималног заједничког елемента у бројним постојећим одређењима. То место

несумњиво припада економској глобализацији која се испољава као све већа економска међузависност између земаља, праћена убрзањем размене роба, услуга, капитала и знања, те повећањем удела директних страних инвестиција у светском GDP⁶⁴. Међутим, како је чест случај да појам глобализације неоправдано бива редукован на своју економску димензију, Вратуша-Жуњић (Вратуша-Жуњић, В.: 2001., стр. 41) сматра нужним његову допуну са следећих шест аспеката: 1) друштвено-институционални аспект, који дефинише као "преовладавање робних односа отворене и међузависне урбане цивилизације", 2) инфраструктурни аспект, који се јавља као последица технолошке револуције која доводи до брзог повезивања капитала, роба, услуга, радне снаге и информација у целом свету, 3) политички аспект, који се испољава у облику кризе легитимитета регулаторне функције националних држава, те кроз формирање регионалних и светских институција управљања, 4) културни аспект, под којим се подразумева неспорно ширење доминације западног потрошачког културног обрасца, 5) војни и геостратешки аспект, оличен у нестанку биполарне поделе света и стварању униполарне структуре физичке силе и 6) еколошки аспект, који се манифестује као глобална опасност од исцрпљивања природних извора, климатски промена и сл.

Овај рад се фокусира на социо-економску димензију глобализације која је у непосредној корелацији са темом, док ће остали аспекти бити тек секундарно поменути.

Већ нешто више од тридесет година, у јавности су присутне расправе о глобализацији којих има неупоредиво више него што је то случај за развијеном теоријском мисли на ову тему. И док јавне расправе обилују поједностављеним

⁶⁴ Чак и код одређеног броја класификација фаза развоја глобализације, под њом се подразумева, у ствари, економска глобализација. Тако, рецимо, Р. Буквић и М. Зељковић хронолошки развој процеса глобализације деле на три фазе које се разликују по економским карактеристикама: 1) фаза од половине XX века коју карактерише интензивирање међународне трговине и постепено ограничавање трговинских рестрикција; 2) 70-е и 80-е године XX века карактеришу: увођење процеса приватизације и дерегулације, интеграција финансијских тржишта и слободније кретање капитала; 3) фаза која почиње 90-их година XX века, у којој се јавља доминација капиталних над трговинским токовима, те долази до преовлађујуће улоге страних директних инвестиција и почиње развој транснационалних компанија (Буквић, Р. и Зељковић, М.: 2001., стр. 225-226).

личним или групним ставовима и предрасудама, теоријска виђења се разликују углавном у оцени значаја и домета глобализације, као и у процени њених потенцијалних културно-политичких последица на постојећи светски поредак. Владимир Вулетић (Вулетић, В.: 2001., стр. 87-99) теорије глобализације дели на теорије претече и савремене теорије.

У теорије претече он убраја: 1) теорије империјализма Р. Хилфердинга (*Rudolph Hilferding*), В. Илича Лењина и Р. Лухсембург (*Rosa Luxemburg*), чији је циљ био указивање на империјализам као последњи стадијум развоја капитализма, а које су предвиделе начин на који долази до повезивања међусобно удаљених теориторија у глобално доба; 2) класичне теорије модернизације и конвергенције које су, анализирајући односе развијеног запада са земљама трећег света (теорије модернизације), односно социјалистичким земљама (теорије конвергенције), у први план истицале технолошки развој и указивале на нужну хомогенизацију света. Осим ових теорија, претечу савременим теоријама глобализације, Вулетић проналази и у идејама Сен Симона и Огиста Конта (*Auguste Conte*) о паневропској влади, схватање Карла Маркса о пролетаријату који нема своју државу, Спенсерову (*Herbert Spenser*) идеју о универзалним ступњевима друштвеног развоја и т.д.

У савремене теорије глобализације, Вулетић убраја:

1. Теорију зависног развоја која неразвијеност трећег света схвата као директну последицу развоја развијених земаља, чији колонијални капитал разара: а) економску структуру земаља трећег света које остају лимитиране на искључиву производњу примарних добара и потпуно зависне од западног капитала, технологије и тржишта за извоз и б) друштвену структуру, развијајући екстремну друштвену неједнакост. Ова теорија, дакле, истиче чињеницу глобалне међузависности којој, у вредносном смислу, придаје негативно значење;
2. Волерштајнову (*Immanuel Wallerstein*) светско-системску теорију за коју тврди да данас представља главну ривалску теорију савременим теоријама глобализације. Волерштајн, наиме, дискурс глобализације посматра као обману наметнуту од стране моћних група која води игнорисању стварних питања и погрешној перцепцији реалне кризе, односно замагљивању

стварности у којој се одиграва трансформација целокупног капиталистичког система у "нешто друго";

3. Теорију глобалног система Лесли Склера (*Leslie Sklair*) која, такође, захтева разумевање логике капитализма, али (за разлику од Волерштајна који анализу заснива на националној држави) инсистира на томе да глобални поредак (а не национална држава) мора да буде основна аналитичка јединица и да се мора очувати разлика међу појмовима интернационалног, транснационалног и глобалног;
4. Постмодернизацијске теорије глобализације које обухватају радове:
 - Ентони Гиденса који глобализацију везује за модернизацију из које је изводи, те систематизује њене четири димензије: а) светску капиталистичку економију, б) систем националних држава, в) светски војни поредак и д) међународну поделу рада. Гиденсов посебни допринос чини дефиниција основних актера глобализације (на економском нивоу то су мултинационалне корпорације, а на политичком - националне државе), као и указивање на чињеницу да процеси глобализације и локализујуће тенденције нису нужно у супротности;
 - Урлиха Бека који, такође, глобализацију види као последицу радикализоване модерности, а глобални свет одређује као друштво глобалног (првенствено еколошког) ризика, при чему се ризик одређује као стање између сигурности и поверења, с једне стране и деструкције, са друге. Излаз из стања глобалног ризика, Бек види у стварању "космополитске демократије", за коју су нужне претпоставке: јачање космополитске свести, јачање институција цивилног друштва и јачање јавног мњења; и
 - Роналда Робертсона (*Ronald Robertson*) који упућују на згушњавање света и интензификацију свести о свету као целини, при чему је глобално поље подељено на четири димензије: а) национална друштва, б) појединци, ц) односи између националних друштава који чине свестки систем и д) човечанство. Између ова четири поља ствара се мрежа интеракција коју чине процеси индивидуализације, интернационализације, социјетализације и хуманизације који теку мимо унутрашње динамике појединих националних друштава. Иако вредносно неутралног значења, код Робертсона је процес

глобализације који чини да свет постане један простор - незауостављив и вођен сопственом унутрашњом логиком.

5. Теорије међународних односа које обухватају радове:

- Френциса Фукујаме чија је теза о "крају историје", схваћена као покушај легитимације доминантног либерално-демократског идеолошког пројекта⁶⁵ која је, посебно у САД-у, у време председника Буша (*George W. Bush*), проглашена памфлетом новог светског поретка, али за коју Оте тврди да је тек "лоша шала" коју је ратна стварност у бившој Југославији, Чеченији и Руанди демантовала после нити једне целе деценије (Otte, M.:2009.); и
- Семјуела Хантингтона (*Samuel Huntington*) који је, критикујући Фукујаму, формулисао своју теорију сукоба цивилизација. Ова теорија се обликује око појма културног идентитета, при чему се оштро критикује тренд наметања "страних" и урушавања традиционалних вредности који, према Хантингтону, доводи до изразито негативних последица које се испољавају у различитим формама ирационалног насиља. Као крајњу тачку овог насиља, Хантингтон види глобални рат цивилизација који, како тврди, зависи од избора вођа хоће ли одржавати мултицивилизацијски карактер глобалне политике.

Као и у случају бројних покушаја дефинисања појма глобализације, и теоријским радовима који се реферишу на тему глобализације доминирају вредносни судови и процене, односно идеолошки елементи⁶⁶. Идеолошки

⁶⁵ Д. Стајић сматра да је Фукујаминим тврдњама о крају историје неопходно супроставити перцепцију глобализације као "великог историјско-идеолошког пројекта, који укључује смањивање или полагамо одумирање сиромашних и малих етничких група" а који се темељи на глобализацији медија "као креатора јавног мњења", односно "инструмента насилног стварања вредносног система и слике света код грађана практично свих земаља" (Стајић, Д.: 2010., стр. 246).

⁶⁶ Потребу за сталним критичким преиспитивањем економске науке која обилује идеолошким елементима, истакао је немачки економски новинар Андреас Хофман који је, у "Suddeutsche Zeitung", 16.09.2006., објавио следеће: "Не могу да уђем у авион а да не помислим на субвенције. Економисти мрзе субвенције. Субвенције потичу из царства зла, јер паралишу економију. Али без субвенција не би летео ниједан Аирбас. Једини разлог због којег можемо данас да летимо Airbasom је што су неке главешине у држави одлучиле да треба да се граде авиони. У супротном, Boeing би владао ваздухом као Бил Гејтс компјутерским светом (...) Или моћ синдиката. Наводно, синдикати умањују успехе фирми. Али, зашто онда управо немачки произвођачи аутомобила,

карактер савременог неолибералног поретка најчешће је скривен иза постмодерног фрагментизма који одбија могућност целовитог сагледавања друштва и државе, на шта је упозоравао и Хабермас. Постмодерно филозофско бављење глобализацијом не захвата целину феномена, већ се свет објашњава партикуларно⁶⁷. На тај начин идеолошки карактер неолиберализма који, "поставши идеологија, преко масовних а пре свега електронских медија сугерише поруке становништву целог света да глобализација ствара један модел тржишне привреде и парламентарне демократије која представља једини добар облик људског друштва" (Стајић, Д.: 2010., стр. 108) остаје прикривен.

Оно што се, пак, код свих истраживача појављује као неспорно, јесу извори процеса глобализације. Нема дилеме да су функцију главног окидача за покретање процеса убрзане глобализације одиграле технолошке промене и развој који се одигравао током прошлог века, посебно у његовој другој половини, а који је довео до наглог отварања лепезе нових масовно доступних могућности за комуникацију и мобилност свих фактора производње.

Основни елементи процеса глобализације могу се систематизовати у неколико тачака:

1. Убрзани технолошки развој као основни извор глобализације који се не перципира само као главно исходиште почетка глобализационог процеса, већ и

градитељи машина и металска и електропредузећа бележе светски успех? Заправо би морала да пропадну, пошто су синдикати у тим предузећима најјачи (...) Иначе, указивање на праксу је код правих стручњака за економију од изузетно мале користи. Онда од економисте добијете негодујући поглед, иза ког следи реченица да није реч само о реалности, већ о "приступу економској политици" (...) Али зашто често није исправан ни правац на тој мапи? Први светски рат никада није смео да избије, пошто су га економисти оцењивали као неисплативог. Осам дана пре Црног четвртка у октобру 1929. године економиста-звезда Irving Fisher је изјавио да никада неће доћи до берзанског краха. Ни једну једину од пет рецесија у Немачкој никада није предсказао ниједан економиста, а ни нагли развој интернета у 90-им годинама, такође", (Faut, Z.: 2012., стр. 33).

⁶⁷ Лино Вељак постмодерно мишљење види као "распршени тип мишљења фрагментирања света, који реагује подједнако фрагментираним мишљењем", док Дубравка Стајић тврди: "Фрагментација света огледа се у фрагментацији теорије, њихових односа и места у данашњем свету. Фрагментација света доживљава се у свести људи као стално присутна, претећа несигурност" (Погледати оба у: Стајић, Д.: 2010., стр. 110).

као његова базична погонска снага. Највиши развојни донети савременог света достигнути су у пољу комуникација, што је остварило директан утицај на масовно смањивање цена телекомуникација и авио транспорта. Паралелно са ширењем свести о значају технологије за привредни развој, јача и свест о значају знања. Противници глобализације с тога често трпе критике да су, у ствари, противници технолошког развоја.

2. Транзиција бивших социјалистичких земаља Источног блока ка западно-демократском поретку: овај процес је започео 1990. године, рушењем Берлинског зида и распадом Совјетског Савеза.

3. Процес приватизације у бившим државама благостања: Тренд приватизације државних предузећа и националне инфраструктуре започет је реформом Маргарет Тачер у Великој Британији, а настављен је до данашњег дана. Почетком XXI века, појављује се и као доминантна пракса транзиционих држава Југо-Источне Европе.

4. Дерегулација државе, односно тријумф неолибералне идеологије слободног тржишта: Заснован на Смитовој визији "невидљиве руке", идеал слободног тржишта је готово догматски прихваћен на глобалном нивоу, а дерегулација државе у корист доминације тржишне регулације економије 80-их година XX века је прихваћена као примарна мера за достизање тог идеала. У домену међународне трговине, као доминантна наметнула се теорија компаративних предности.

5. Померање економског центра: Нагли успон азијских земаља (Кина, Тајван, Хонг Конг, Сингапур, Јапан) праћен је бројним кризама, али се и данас намеће као регион који ће снажно утицати на развој целокупне светске економије. Оне предвиђа да ће Кина⁶⁸ која је у WTO ушла 2001. године, најкасније до 2025. године, успоставити "нестабилну равнотежу снага" са САД-ом, као економски, у најмању руку - изједначена са њом. Поред Кине, он значајну улогу придаје и успону Индије, посебно у ИТ сектору.

⁶⁸ Оне износи још неке занимљиве компаративне предности Кине, у области образовања, на пример: Кина је у 2005. години имала 3,3 милиона факултетских диплома (од чега 600.000 нових инжењера наука) насупрот 1,3 милиона (односно 70.000 инжењера) у САД. Ту је, такође, и константни тренд који траје већ 20 година у којем Кина има већи број произведених доктора наука од САД-а (Отте, М.: 2009., стр. 70).

6. Регионални и међународни интеграциони процеси: Премрежавање света регионалним и мултилатералним интеграционим процесима једна је од кључних карактеристика глобализације. Сви се ови процеси одигравају у складу са правилима Светске трговинске организације, а Европска Унија се често истиче као пример овог процеса. Сваки од ових интеграционих концепта заснива се на глобално прихваћеним вредностима (као што су: владавина права, демократска јавна управа, транспарентност и т.д.) и тежи да привуче што већи број земаља. На мултилатералном плану, бројне међународне привредне институције се појављују као доминантни облици испољавања ових процеса⁶⁹. О њима ће више речи бити у делу о институцијама глобализације. Међународне институције глобализације заправо представљају, на прелазу XX у XXI век, један од два погонска упоришта читавог процеса. Друго упориште глобализација проналази у мултинационалним компанијама.

7. Мултинационалне корпорације и логика крупног капитала: Регионални и међународни интеграциони процеси, отварање финансијских тржишта и слободно међународно кретање капитала довели су до рађања и силовитог јачања мултинационалних компанија (под термином MNE/мултинационална компанија подразумева се компанија која производи или продаје у више, а најчешће – у великом броју земаља, углавном преко својих филијала или партнерских фирми у другим земљама). Наднационални карактер овим компанијама омогућава мању зависност од националних политика⁷⁰. Оне данас контролишу више од 70% светске трговине.

⁶⁹ Међународне институције углавном имају специјализоване области деловања: ММФ (стварање услова за успостављање макроекономске, политичке и монетарне стабилности националних држава), Светска банка (финансирање изградње великих инфраструктурних пројеката и структурно прилагођавање националног банкарског система), IFC (финансирање развоја малих и средњих предузећа), IDA (финансијска подршка под концесионим условима), MIGA (стимулисање токова страних директних инвестиција, гаранцијама за некомерцијалне ризике), WTO (постављање правила која се односе на светски трговински систем, стални форум за преговоре о питањима међународне трговине), BIS (доношење правила за смањење ризика међународних банака и за спречавање националних банкарских криза) и т.д. (Ђурић, Д.: 2001., стр. 83).

⁷⁰ Мултинационалне компаније (MNE) су се појавиле током XIX века. Драшковић даје детаљан опис предглобализацијских стратегија које су тада развиле, да би 80-их година XX века (од стране најјачих MNE) дошло до формулисања "глобалне стратегије" које су, затим, прихватале остале

8. Културна хомогенизација: Последице процеса глобализације на културне идентитете представљају најпроблематичнију тачку спора међу поборницима и противницима глобализације. И док први у глобализационом процесу виде могућности за повезивање различитих култура и ширење мултикултурализма, други га схватају као врсту културног империјализма. Паралелно са тенденцијом уједначавања стила живота на глобалном нивоу, јачају и супротне тенденције развоја и јачања националних система вредности.

9. Тријумф индивидуализма: У време стварања националних држава, колективни (национални) дух био је мотор напретка. Данас глобализација захтева индивидуалну иницијативу и грађанску одговорност, те се губи могућност утапања појединца у маси.

10. Међу осталима карактеристикама којима се одликује глобално доба, истичу се: јачање и ширење религије и уметности, развој биологије, повећање учешћа жена у процесима управљања и лидерству и т.д.

Дубравка Стајић (Стајић, Д.: 2007.б, стр. 337) указује и на постојање изразите неусклађености између развоја технологије и друштвено-културних вредности која је довела до бројних ретроградних процеса, међу којима истиче: а) разградњу политичке и правне свести засноване на идејама партиципације запослених и широке друштвене солидарности; б) поновно оспоравање већ освојених права из области рада (право на одмор и на безбедност на раду, на пример) и слободу синдикалног удруживања; в) наметање егоизма и конкуренције као врхунских вредности, што води изолацији појединца; г) остајање правне државе у нормативним оквирима недовољно функционалних

MNE: "Сматра се да је стратегија неке MNE глобална ако фирма истовремено уважава следеће захтеве: а) глобално схватање свестког тржишта и конкуренције, б) добро познавање својих конкурената и подела светског тржишта с малим бројем такође глобалних MNE, ц) потпуна контрола својих трансакција у свету (...), д) понашање у стилу глобалног играча, што значи бити флексибила, прилагодљив и иновативан, е) учешће у високотехнолошким индустријским гранама, ф) размештање сопствене производње на најрентабилнија места, у складу са законом компаративних предности, г) координација својих делатности помоћу адаптивне и врхунске информационе технологије, х) интегрисање свих организационих јединица у јединствени систем рачуноводства, (...) те јединствену мрежу управљања, и и) стално укрупњавање компаније и диверсификација делатности" (Драшковић, В.,: 2001., стр. 143-144).

институција, уз непостојање правне свести грађана, што за последицу има изостајање свести о потреби даље институционалне надоградње (кроз цивилно друштвене организације и синдикате), те политичку и општу апатију грађана; и т.д. На тај начин је, сматра Стајић, отворен пут деструкције појмова грађанин и демократија. Дефинишући нарастајућу апатију као Хабермасов "отклон од еманципаторских аспирација", она потврду тезе о катастрофалним политичким и социолошким учинцима глобализације проналази у подацима који показују да, у последње две деценије, у Европској Унији драстично опада - како број синдикалног чланства, тако и број активних чланова политичких странака (Исто, стр. 375).

Упркос митологији савременог света, у чијем центру се још увек налази мит о прогресу који М. Miegel описује као "мит о расту", односно "заблуду о благостању" (Otte, M.: 2009., стр. 36), противуречности глобализације су бројне и чине стални извор неслагања, како у вредносној процени читавог процеса, тако и у оцени последица које изазива на свим нивоима. Са друге стране, Оте указује на чињеницу да нема много економиста који се усуђују да прогнозирају економско назадовање. Узрок ове појаве он не види у научној објективизацији глобалне економске ситуације, већ у страху економских аналитичара од друштвеног изолационизма⁷¹.

Основна противуречност глобализације се односи на константно прудубљивање економских неједнакости, што за последицу има усложњавање социјалних, економских и политичких проблема. Цену плаћају мале земље које, упркос томе што су, на крилима Вашингтонског споразума, усвојиле неолибералне принципе још пре готово три деценије, остају на периферији, не успевши да смање своје стопе сиромаштва. Стално прудубљивање јаза између центра и периферије доводи до тога да развијене земље постају субјект, а

⁷¹ "Ту и тамо све светска економија може да кашљуца, могућност једног озбиљног обољења бива стално негирана. Ово није никакво чудо: економски институти су плаћени државним или новцем удружења – ту се наравно јако исплати оптимизам по потреби. О могућности дуге кризе један социјално ситуиран и прилагођен члан економске бранше из тог разлога и не говори. Ако неко то и учини, ризикује друштвену изолацију. Ако се ове прогнозе и покажу тачним, тешко да њихови даваоци могу да рачунају с тим да ће накнадно бити рехабилитовани. Доносиоцима лоших вести се обично ретко захваљује" (Otte, M.: 2009., стр. 19).

неразвијене – објект глобализације (Драшковић, В.: 2001.). Већина неразвијених земаља бива још снажније маргинализована, уз стални пораст броја апсолутно сиромашних.

Дерегулација државе, такође, није једнозначна појава. У оквиру овог принципа развија се противуречна тенденција централизације на нивоу развијених земаља, чију упечатљиву политику двоструких мерила илуструје најновија државна интервенција коју су САД спровеле у циљу спашавања банкарског сектора, током најновије светске финансијске кризе која се распламсала 2008. године, узрокована шпекулацијама на тржишту некретнина. Инсистирање на отварању привреда неразвијених земаља, уз задржавање права на протекционистичке државне мере у развијеним земљама, води учвршћивању међународних монопола и продубљивању јаза између развијеног и мање развијеног света.

И у теоријском смислу, постоје неслагања око могућности и стратегија државне интервенције у економске процесе глобализације. Они се, према Вратуша-Жуњић, крећу у распону од конзервативне глорификације регулаторног потенцијала слободног тржишта и конкуренције (ово полазиште које неједнакости перципира као природне, а интервенцију у спонтано деловање тржишних закона схвата као негирање слободе индивидуе, налази се у темељу идеологије данашњег ММФ-а, Светске банке и СТО), преко реформистичких захтева за ограничавањем државне интервенције на уједначавање шанси свих друштвених слојева да буду добитници у тржишној утакмици и кејнзијанске економске политике социјалне државе (која је улогу ММФ-а и Светске банке дефинисала сасвим другачије него што је она данас), па све до радикалних захтева за подруштвљавањем контроле над целокупним процесом репродукције, заснованих на веровању у тесну завереничку повезаност МНЕ и државних, односно војних елита развијеног света (Вратуша-Жуњић, В.: 2001., стр. 44-49) .

Креирање међународног финансијског тржишта и убрзавање циркулације капитала у оквиру њега довело је до наглог пораста удела шпекулативног капитала. Немачки професор Макс Оте (Otte, М: 2006.) управо је у променама на кредитном тржишту видео могућу тачку слома глобалне економије, упређујући светски финансијски конструкт са "кулом од карата" која ће се неминовно

урушити под теретом укупних ненаплативих дугова⁷². Његова прогноза се убрзо материјализовала, када су 2008. године шпекулације на тржишту хипотекарних кредита у САД довеле комплетну глобалну економију у велику кризу.

Противуречности су продубљене чињеницом да у свету значајно расте удео страних директних инвестиција, што има значајне репрекусије на положај радника и синдиката. Посебан аспект проблема, дакле, чини сет погубних социјално-економских последица глобализације на свет рада (раст незапослености, угрожавање положаја и стечених права радника и т.д.) који се налази у директној негативној вези са функционисањем синдикалних организација и перспективама синдикалног покрета, а коме ће бити посвећена поглавља 3.2.а и 3.2.б у наставку рада.

Следећи круг проблема представља концентрација моћи у мултинационалним компанијама која, улазећи у домен нормативне регулативе путем међународних институција, доводи до сукоба државних и транснационалних интереса, односно релативизује функцију националне државе, што за собом повлачи питање суверенитета. О размерама овог проблема и његовим могућим негативним последицама, Р. Буквић и М. Зељковић кажу: "Све је очигледнији несклад између формалне власти појединих држава и транснационалних корпорација које на њиховим територијама организују своје производне погоне и филијале. Угрожен је и сам демократски поредак, јер грађани гласају за политичке партије, а власт практично преузимају гигантске корпорације. Масовне демонстрације против глобализације, као израз демократске воље грађана проглашавају се за непријатељске, чиме се на груб начин негира слобода удруживања и слобода манифестовања, које спадају у корпус основних људских права" (Буквић, Р. и Зељковић, М.: 2001., стр. 227).

То је један број критичара глобализације изазвало да у питање доведу сам појам државног суверенитета. Међутим, Дејвид Хелд, у *Моделима демократије*, износи став да интервенције међународних финансијских институција не могу да

⁷² Отоеву прогнозу заснива на чињеници да се, почев од 1980. године, количина роба повећала 4 пута, а новчана маса чак 400 пута! Он наводи тезе Карла Маркса, Ј.М. Кејнса и Ј.К. Галбрајта да у економији, у којој продуктивност расте брже од надница и прихода, неминовно расте склоност ка шпекулацијама, а самим тим и склоност ка кризи (Otte, М.: 2009.).

се схвате као претња суверенитету, јер (захваљујући чињеници да ММФ интервенише на захтев владе или политичких странака) ипак постоји минимални простор за независну националну политику. Слично томе, Драгана Ђурић сматра да је држава још увек јака и да има утицаја у креирању макроекономског окружења (путем законодавства, фискалне политике, субвенционисања привреде, стварања амбијента пословања, економске дипломатије и сл.) и билатералним економским преговорима (Ђурић, Д.: 2001., стр. 83). Оно што, пак, остаје неспорно јесте чињеница да национална држава све више губи моћ, што најчешће скрива иза националистичке реторике.

Дубина проблема државног/националног суверенитета (дефинисаног територијално, Вестфалским миром из 1648. године) манифестује се све чешћим запажањима да хијерархијску структуру света постепено замењује релациона, што за последицу има конфузију у пољу интерног и екстерног суверенитета (Јосифидис, К. и Прекајац, З.: 2001.) и води до креирања утопијских идеја о глобалном демократском форуму (парламенту) као оквиру за расправу о проблемима економске правде, стандарда рада, еколошке природе и сл.

Насупрот томе, неки аутори сматрају да постојеће тенденције фрагментације (регионализација, локализација) воде таласу сецесионизма, обзиром да зависно од социјалних снага које носе ове тенденције и њихових резултата, регионалне интеграције могу имати прогресивни карактер, праћен увећавањем шанси за економски опоравак, али и регресивни карактер који подразумева процесе антимодернизације, ретрибализације и тоталитаризације (Петковић-Гајић, Д.: 2010.). Осим економској, јављају се и отпори снажној културној хомогенизацији који, такође, јачају захтеве за локалном аутономијом, те су све присутнија крута инсистирања на очувању регионалних/националних идентитета која показују тенденцију да, у што је могуће већој мери, зауздају флексибилизацију у овом пољу. Тежња за неконтролисаним увећањем профита путем смањења трошкова, поред овога, доводи и до озбиљних еколошких ризика⁷³. И, на крају, чини се незаобилазним питање међународних финансијских

⁷³ Поред општепознатих претњи климатским променама, Буквић и Зельковић ову опасност илуструју конкретним примерима појаве "болести лудих крава" и епидемији слинавке и шапа у Великој Британији, на прелазу у XXI век (Буквић, Р. и Зельковић, 2001., стр. 226).

институција, посебно после 1999. године, од када је готово сваки састанак ММФ-а, Светске банке и WTO пропраћен све снажнијим протестима, како у земљама Трећег света, тако и у развијеним западним земљама.

Основна замерка коју Стиглиц (*Joseph E. Stiglitz*) упућује ММФ-у јесте да је економска политика ове институције (чији рад сматра крајње нетранспарентним⁷⁴) заснована на "истрошеној" претпоставци о апсолутној ефикасности слободног тржишта и недопуштању "пожељних" државних интервенција и мера које би водиле економском расту. Он, наиме, упозорава да је мисија ММФ-а од почетног чуvara од нове глобалне депресије постао мисионар идеолошки острашћеног, наметљивог и искључивог промотера надмоћи тржишта. Тако је ММФ, трансформисан у фонд за стимулисање привреда са значајним и интензивно коришћеним уцењивачким потенцијалом, у чијем корену лежи (потпуно супротно кејзијанском уверењу на темељу кога је настао) захтев за сужавање економске активности државног апарата.

Иако су ММФ и Светска банка, обе вођене вољом Г-7 (групе коју чини седам индустријски најразвијених земаља: САД, Јапан, Немачка, Канада, Италија, Француска и Уједињено Краљевство, са проширењем на Русију као осму чланицу), имале јасну поделу надлежности⁷⁵, ММФ се постепено (манифестујући забрињавајуће одсуство схватања потребе за дијалогом) наметнуо као институција без чије сагласности Светска банка фактички не може да ради свој посао. Стиглиц комплетну мисију ММФ-а оцењује као неуспешну, а њено инситирање на либерализацији тржишта у земљама које за то још нису истински спремне –

⁷⁴ "ММФ је јавна институција, финансијски заснована на новцу пореских обвезника широм света. То је важно да се не заборави, јер ММФ не извештава непосредно о свом раду ни грађане који га финансирају, а ни оне на чије животе утиче", или "Научио сам, међутим, да су потребни огромни напори и време, чак и изнутра – да би се издејствовала промена у ставу међународне бирократије. Такве организације су пре непрозирне него транспарентне и не само да мало информација зрачи из њих према спољњем свету, већ можда још мање информација може споља да продре у њих", (Stiglitz, J.: 2004., стр. 26, 46).

⁷⁵ ММФ се, у првобитној замисли, бавио питањима макроекономије одређене земље (буџетским и трговинским дефицитима, стопама инфлације, монетарном политиком), док су Светској банци у "опис посла" стављена структурна питања (буџетски расходи, финансијске институције, тржиште рада и трговинска политика), (Исто, стр. 27).

узроком глобалне нестабилности и пораста сиромаштва у свету (Stiglitz, J: 2004.). Извор негативне улоге ММФ-а, он види у проблему управљања међународним економским институцијама: "Те институције нису само под доминацијом најбогатијих индустријских земаља, већ и комерцијалних и финансијских интереса у тим земљама. (...) Док су данас скоро све активности ММФ-а и Светске банке у земљама у развоју, њих воде представници индустријализованих нација. (...) Они се бирају иза затворених врата, и никада се није сматрало као услов да треба да имају било какво искуство са светом у развоју. Институције нису представници народа којима служе" (Исто, стр. 32). Овај систем управљања, Стиглиц назива "глобалним управљањем без глобалне владе". Ипак, док Светска банка обезбеђује стручњаке који живе у земљи корисници, ММФ управља по налогу Вашингтона, а преко једног сталног представника, без адекватних овлашћења, што његову објективност чини озбиљно мањкавом.

Из свега овога произилазе бројне негативне последице, а критичари глобализације данас најчешће наводе огромну друштвену и политичку цену глобализационих процеса. На њене огромне размере и неправедну расподелу указују бројни радови, а Оте (Otte, M.: 2009.), у том смислу, наводи књигу *Замка глобализације* коју су, 1997. године, објавили Мартин (*Hans Peter Martin*) и Шуман (*Harold Schumman*) који упозоравају на изгледни нестанак средње класе, успон радикалних вођа и пропаст политике⁷⁶. Још драматичније упозорење дао је Ерик Хобсбаум (*Eric Hobsbaum*): "Све је могуће. Инфлација, дефлација, хиперинфлација. Како ће људи реаговати ако нестане свака сигурност, ако се изместе из сопствених живота, ако се њихови животни снови брутално униште?"

⁷⁶ Упркос свом песимистичком тону, ово виђење је далеко од мрачног уколико га поредимо са прогнозама које долазе из окриља анархизма који себе перципира као најозбиљнијег кандидата за употпуњавање празног места које је оставило повлачење класичне модерне левице из идеолошког простора данашњице. Тако, говорећи о "креативној исцрпљености и моралном слому епохе", Зерзан каже: "Потврдило се да је сама Цивилизација била грешка, а да је човечанство завршило ликвидирајући само себе кроз безусловну предају свим могућим облицима доминације. Тај тотални пораз и цинизам заиста се савршено уклапају у преовлађујући постмодернистички поглед на свет. (...) Како другачије гледати на запањујуће прилагођавање постмодернистичког духа, алергичног на саму помисао да се у питање доведу темељи владајуће техно-капиталистичке малигности? ", (Zerzan, J.: 2002/2003.)

Моје историјско искуство ми говори да се крећемо ка трагедији – не могу да искључим ту могућност" (Hobsbaum, E., интервју објављен у *Stern-у*: мај 2009., у: Destre, F: 2013., стр. 333).

3.2.a Социјално-економска димензија глобализације

Након идентификације кључних карактеристика процеса глобализације на почетку XXI века, рад ће настојати да потврди једну од почетних хипотеза да последице социјално-економске димензије глобалног окружења директно воде до маргинализације положаја радника и синдиката у свету.

Упркос фасцинантном технолошком напретку који је начинио глобалну револуцију у међународним економским односима и омогућио вртоглави привредни раст, процес глобализације је проузроковао и низ социјално-економских последица које су, у најмању руку, забрињавајуће. У делу који се односи на противуречности процеса глобализације, већ је речено да су противуречности у овој димензији (поред еколошких) можда најспорније са аспекта садашњег историјског тренутка, како то сликовито приказује Оте: "Скоро сваки технолошки развој може бити и благослов али и проклетство: економске промене производе добитнике и губитнике. Још никад није живело толико богатих људи на Земљи, али никада у исто време није било толико сиромаша без икакве наде или достојанства. Да, у просеку људи постају све богатији, али за оне две милијарде, који у исто време живе у екстремном сиромаштву, то није никаква утеха. Море може бити у просеку дубоко један метар, али од утопљавања на дубљим местима то не може да сачува" (Оте, М.: 2009.).

Стално продубљивање социјално-економских неједнакости⁷⁷ праћено је и растућим недостатком економских и социјалних права. Како ова права чине

⁷⁷ Под социјално-економски неједнакостима, овде се подразумевају неједнакости на свим нивоима: од оних на глобалном (између развијеног и неразвијеног дела света), преко неједнакости на националном (унутар појединих држава, са тенденцијом нестајања средњег друштвеног слоја) и

неодвојиве елементе корпуса људских права⁷⁸ - то, у крајњој консеквенци, проблематизује и сам концепт слободе⁷⁹.

Социјално-економски контекст глобализације обухвата интернационализацију економије и пратећу неравнотежу у дистрибуцији моћи, дерегулацију тржишта рада, пораст неједнакости на штету запослених, као и драстични пораст стопе незапослености и стопе сиромаштва, што актуелизује питање добитника, односно губитника у овом процесу.

Узроке раста неједнакости треба тражити у огромној диспропорцији између стопе увећавања капитала (профита) инвеститора и неупоредиво нижег степена прогреса у приходима запослених и расту животног стандарда. У развијеним земљама неравнотежа у расподели дохотка се стално увећава, чему сведоче подаци које је систематизовала Д. Петковић-Гајић: средином 60-их година прошлог века, однос између плата извршних директора америчких компанија и просечних плата радника износио је 39:1 (Петковић-Гајић, Д.: 2010.). Тај распон је, у наредних тридесет година, упркос нешто мањој стопи годишњег привредног раста, повећан на 254:1, а зараде менаџера и банкарских стручњака биле су потпуно ван контроле. Тако, Канада бележи пад прихода

регионалном плану (у смислу постојања огромних разлика у степену развијености појединих региона).

⁷⁸ "Свако има права на животни стандард који одговара његовом здрављу и здрављу његове породице, укључујући храну, одећу, становање и медицинску негу и неопходне социјалне услуге, као и право на сигурност у случају незапослености, болести, инвалидитета, губирка брачног друга, старости или некаквог другачијег губитка основних средстава за живот у околностима на које не може утицати", члан 25, Универзална декларација о људским правима (усвојена на Генералној скупштини УН-а, 10. децембра 1948., преузето са: www.poverenik.rs, присуљено: 17.09.2014).

⁷⁹ О различитим виђењима везе између имовинских односа и концепта слободе (од става да је право на неограничену акумулацију капитала гарант слободе до оног који слободу везује искључиво за широко подељено власништво на друштвено продуктивном имовином) погледати више у: Moore, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005. Определујући се за визију Френклина Бенцамина (*Franklin Benjamin*) који се залагао за право заједнице да редистрибуира "вишак имовине", аутори концепт слободе заснивају на економској сигурности грађана: "Економском несигурношћу није ограничена само наша слобода да делујемо као грађани, него и наша лична слобода. Френклин Рузвелт (*Franklin D. Roosevelt*) је то схватање сажео рекавши да" људи који имају потребе нису слободни људи". Због тога је 1944. године позвао да се усвоји још један закон о правима човека који је усредсређен на право на посао који доноси приход", (Исто, стр. 351)

најсиромашнијих за 5%, уз истовремени пораст прихода најбогатијих за 7%. Уз додатни негативни утицај демографских фактора, број незапослених је у сталном порасту, а уз све већи број људи који остају ван система социјалне заштите – стопа сиромаштва расте. Овај тренд најбоље илуструје пример САД-а у којима је чак 25% становништва сиромашно.

Још је већи раскорак у стопама сиромаштва између земаља у развоју (оптерећеним дужничком кризом) и развијених западних земаља: "У очајничкој трци за страним улагањима, владе земаља Трећег света су спремне да страним корпорацијама одобре све, од директних субвенција, преко изузимања од пореза, па све до ослобађања од гломазних прописа о радним односима или заштити животне средине (...) Компаративна предност не иде људима или животној средини земаља Трећег света, него пре страним интересима" (Moore F. Collins, J. Rosset, P.: 2005., стр. 247), кажу аутори *Дванаест митова о глади у свету*, описујући начин на који, у једној крајње неравноправној трци, развијене земље и мултинационалне компаније добијају знатну предност⁸⁰ коју додатно штити Светска трговинска организација коју виде као "суд у корист корпорација које имају осећај да су владе ограничиле њихово право да слободно тргују" (Исто, стр. 259).

Проблему међународне дистрибуције добара придружио се и проблем поделе ризика. Бек уочава да се, за разлику од материјалних добара која се концентришу на врху, ризици концентришу на дну пирамиде (Bask, U.: 2001., у: Исто). Подаци из извештаја Програма УН за развој из 2000. године (Шуковић, Д.: 2001.) говоре да је светско богатство у последњих 50 година увећано 6 пута, док је стопа сиромаштва (у 100 од 174 испитане земље) повећана. Надаље, имовина три најбогатија човека на свету већа је од GDP-а 48 најсиромашнијих земаља, док 15 најбогатијих појединаца поседује имовину која је већа од GDP-а целе субсахарске Африке. Половина светске популације живи са мање од 2 америчка долара

⁸⁰ Током 90-их година, америчка Корпорација за приватна улагања у иностранству (ОПИС) подржала је 84 милијарде долара улагања америчких корпорација у 140 земаља, а појавила се и као кључни субјект у "корпоративном преузимању" бивших социјалистичких земаља Југо-источне Европе, чиме је изршила чак и већи утицај на политику ових земаља него што је то учинила званична америчка помоћ. О томе већи део јавности не зна ништа - како у САД-у, тако и у земљама у које је капитал ушао (Исто, стр. 307).

дневно, док 80% светског становништва располаже са тек 20% укупног GDP-а на глобалном нивоу. У прилог тврдњи увећања економских неједнакости између развијених и неразвијених земаља, Шуковић наводи податак о енормном повећању диспропорција: распон између пет најбогатијих (Канада, Норвешка, САД, Јапан и Белгија) наспрам пет најсиромашнијих земаља (Сијера Леоне, Нигер, Етиопија, Буркина Фасо и Бурунди) 1960. године је износио 30:1, док је до 1997. године нарастао на 74:1.

Опадање стопе запослености забележено је и у развијеним, и у земљама у развоју и транзицији. Упркос тврдњи њених заговорника да ће глобализација угасити бројна радна места, али и отворити још више нових, чини се да привредни раст ипак није, у одговарајућој мери, био праћен отварањем нових радних места⁸¹, а процес дерегулације оставио је тржиште рада готово потпуно ван домета државних институција. У оваквој ситуацији, било је илузорно очекивати да се успостављени стандарди пристојног рада могу задржати на достигнутом нивоу. Наиме, захваљујући новим технологијама, број људи који су потребни за обављање неког посла је значајно смањен, а у новоствореним професијама инсистира се на знању, вештинама и компетенцијама – тако да велики број незапослених радника нема услове да се одазове оваквој врсти потражње на тржишту рада. Постојећи ниво запослености могуће је одржати само уколико се радна снага оспособи за константно и динамично прилагођавање сталним променама у потражњи на тржишту радне снаге. Концепт целоживотног учења је био одговор Европске Уније на овај захтев времена.

Додатно оптерећење представља и тренд дугорочне незапослености, обзиром да у том случају радници, протоком времена, губе своје радне квалификације, односно умањују им се шансе за поновно проналажење посла. Овај тренд представља велики проблем са којим се тренутно суочава Европска Унија. Покушај да се размере овог проблема умање административно (корекцијом

⁸¹ Између 1977. и 1990. године, у Лондону и New Yorku, удео запослених у индустрији је опао са више од 20% на мање од 10%, док су значајно порасли делимична запосленост и незванични рад. Пуна запосленост је претворена у делимичне послове или временске ограничене радне односе, при чему се у већини случајева ради о слабо плаћеним пословима (Dicken, P.: 2007., стр. 478, у: Deppe, F: 2013., стр. 330).

дефиниције појма незапослености, којом су из те категорије избачени сви који су радили барем један или више сати недељно и који раде по позиву), осим статистичког - нема никаквог стварног ефекта. Наиме, слика која се добија из Анкете о радној снази, а у којој у добијеном укупном броју "запослених" значајан проценат одлази на статистички запослене, односно егзистенцијално угрожене "запослене" који немају могућности да прехране своје породице - не буди баш никакав оптимизам, већ само (у одсуству идеје о ефикасним привредним мерама и присуству тек бирократског покушаја замагљивања стварности) јача глобални осећај несигурности. У развијеним земљама, овај осећај додатно бива интензивираан приливом огромног броја радних миграната који, по правилу, представљају за ту земљу нелојалну конкуренцију, односно јефтину радну снагу. Из тог разлога је чак и Европска Унија, на инсистирање Немачке и Француске, уводила рестрикције на прокламовану слободу кретања радне снаге, па је тако ово право Румунији било ограничено чак пуних седам година од тренутка уласка у Унију.

Глобализација је изменила и ниво и структуру зарада запослених, и то на следећи начин: 1) смањење зарада ниже квалификованих радника, углавном захваљујући конкуренцији јефтине радне снаге из земаља у развоју и 2) пораст зарада висококвалификованих радника који Стојановић назива "порастом вредности људског капитала", настало напором послодаваца да обезбеди одређени ниво идентификације запосленог (који постаје кључни субјект иновативности) са интересима компаније⁸².

Тржиште рада је постало динамична категорија, а његова дерегулација је довела до флексибилизације радних односа и, успостављајући праксу алтернативних облика радног ангажовања – еродирало класичан уговор о раду и смисао колективног преговарања. Зарад конкурентности на динамичном тржишту рада, садржај рада, висина зараде и радно време постају променљиви (Петковић-Гајић, Д: 2010), послодавац постаје субјект редефинисања регулативе радних

⁸² "Захтеви нове конкуренције нису сагласни са хијерархијским системом контроле, будући да су висока креативност и менаџерска контрола у контрадикцији. Да би био креативан, радник мора бити одговоран, а одговорност је повезана са његовом аутономијом и слободом – која подразумева одређени степен организационе независности", (Стојановић, Б.: 2001., стр. 136)

односа, а радно законодавство постаје немоћно у погледу обезбеђивања радне сигурности. Радни однос, од досадашњег темеља социјалних права, срозан је на краткорочни однос који се испољава у различитим облицима комерцијалног карактера и постиже различитим средствима: уговорима на одређено време, уговорима о повременим и привременим пословима, хонорарним уговорима, уговорима о ауторском делу, измештањем рада ван седишта компаније, подуговарањем и запошљавањем преко све већег броја посредничких агенција за радно ангажовање (што отвара питање субјекта којем власник таквог уговора о раду одговара) и т.д. Креирани по мери интереса послодавачких структура (које тржишне губитке сада већ редовно надокнађују ускраћујући запосленима зараде - било путем кашњења исплате, било путем исплата минималне зараде), ови флексибилни уговорни односи стварају све бројнију армију социјално искљученог становништва, међу којим млади људи и жене представљају најрањивије социјалне групе. Међу младима, који су углавном дугорочно незапослени, налази се највећи број запослених у неформалној, тзв. "сивој" економији. Са друге стране, одређени број аналитичара флексибилизацију радних односа сматра заслужном за повећање броја жена у укупној структури запослених.

Флексибилизација радних места отворила је питање идентитета појединца у сфери рада⁸³. Извори идентитета појединца се потпуно измештају из сфере рада и фрагментирају у различита поља потрошачког менталитета постаје. Ово, у крајњој консеквенци, води смањењу узајамног саосећања међу људима, те друштвеној и политичкој пасивизацији јединке која, обузета осећајем

⁸³ Петковић-Гајић, у овом смислу, излаже тезу социолога Ричарда Сенета (*Richard Sennet*) о промени идентитета од некадашње ситуације у којој је човек био укореењен и сигуран у свом рутинизираним послу који је био патерналистички управљан до ситуације у данашњим светским компанијама, у којима се одговорност пребацује на ниже инстанце које немају контакт са носиоцима институционализоване моћи. Недостатак ауторитета и пракса честе промене послова довели су до неспособности човека да се идентификује са послом који обавља. Сенет каже да људи више немају посао, већ каријере. На појединцу, при томе, није само терет одговорности за лични успех, већ се на његова плећа пребацује и терет феномена социјалне кризе и структуралне незапослености. О тексту Р. Сенета "Улица и канцеларија: два извора идентитета", објављеном у: Haton V., Giddens A. (ур), *На ивици: живети са глобалним капитализмом*, видети у: Петковић-Гајић, Д.: 2010.

беспомоћности, отуђености и апатије, постепено губи осећај припадности политичкој заједници (Исто).

Једну од можда најотворенијих критика глобалног поретка, у чијој основи проналазе тврду логику "доминације профита над човеком", изнели су Frances Moore LaStre, Joseph Collins и Peter Rosset, у књизи *Дванаест митова о глади у свету* која се у САД-у појавила 1998. године. Своје схватање узрока друштвене неједнакости и механизма који доводе до урушавања економских (нарочито радних) и социјалних права, аутори су приказали на нивоу искуства Порторика. Порторико је, наиме, пред крај XIX века доспео под власт САД-а, ситни земљорадници су избачени са својих имања, а америчке компаније за производњу шећера су формирале огромне плантаже. До 1925. године, 70% становништва Порторика чинили су безземљаша. После 1940. године, почела је да долази лака индустрија, у потрази за увећањем профита (на рачун ниских пореза и јефтине радне снаге). Тада се код послодаваца појавио страх од "губитака" у случају трудноће запослених жена, па је у спречи локалних власти и средстава Владе САД вршена масовна кампања стерилизације. До 1968. године, чак трећина репродуктивно активних жена било је стерилисано, а да чак нису ни упозорене да је то трајно стање! Данас се, пак, наводе аутори, сличне "мере" спроводе у америчким фабрикама у Мексику, где се женама као услов за запослење тражи негативан тест на трудноћу!

Структура рада и радне снаге у постиндустријском друштву је битно измењена. Светска привредна машинерија довела је до великог пада запослености у производним областима, односно енормног пораста запослених у терцијалном сектору (сектору услуга)⁸⁴. У односу на осамдесете године XX века, однос

⁸⁴ Можда најречитији пример пуног опсега глобализације у области услуга даје Ришар (*Jean Francois Rischard*): "На подручју Кариба, око 30.000 људи је, за рачун америчких компанија, ангажовано у цалл центрис. Осигуравајућа друштва из САД шаљу ноћу своју документацију авионима у Ирску, где их радници из малих села уносе у електронску базу. По истом принципу, америчка осигуравајућа кућа Aetna запошљава чак 400 људи у Акри, у Гани. Индијска компанија Bangalore сада извози софтверске услуге у вредности од 7 или 8 милијарди долара годишње, чиме се, пре десет година, уопште није бавила. У Washingtonu, лекари телефоном диктирају белешке које им се, путем сателитских веза, враћају неколико сати касније, пошто су их у Индији откуцале обучене медицинске сестре", (*Rischard, J.F.: 2008., стр. 34*).

процента запослених у производним и услужним делатностима драстично је измењен: у САД-у са 32:65 на 26:71, у Великој Британији са 39:59 на 29:69, а у Италији са 40:49 на 32:59 (Петковић-Гајић, Д.: 2010.) у корист услужних делатности. Као последица измена у структури радне снаге, јавља се, према мишљењу Дубравке Стајић, чињеница да "инжењери, већина лекара, као и сви запослени у делатностима финансираним из државних буџета (нарочито образовање, наука, култура, социјална заштита, локална самоуправа) заузимају место пролетера класичне радничке класе" (Стајић, Д.: 2007.б, стр. 379), при чему ова радна снага има углавном високо стручни образовни профил, ради прековремено без надокнаде за прековремени рад и, услед непостојања колективних уговора, није у стању да заштити своја радна права. Знатно је увећана потреба за висококвалификованим радницима - стручњацима који чине овај "нови пролетаријат", што огроман број незапослених без или са ниским квалификацијама, у великој конкуренцији за све мањи број расположивих радних места, оставља готово без шансе да пронађу посао. У овом контексту, Б. Стојановић нуди пример Немачке која је, према оцени Министарства рада, 1976. године имала 35% у понуди послова намењених радницима са нижим квалификацијама, да би тај проценат – до 2010. године, био спуштен на 10% (Стојановић, Б.: 2001., стр. 130). Нова реалност, чије превазилажење надилази могућности појединца од којег се очекује индивидуална одговорност за сопствену егзистенцију, снажно негира неолибералну претпоставку о томе да је незапослен само онај ко неће да ради.

На промену структуре рада утицало је, такође, глобално потискивање улоге државе у јавном сектору. Трећи принцип који је промовисан Вашингтонским консензусом (поред дерегулације и либерализације) била је приватизација која је, следствено захтевима међународних финансијских институција за смањењем јавне потрошње, захватила јавни сектор. Ово је довело до пребацивања јавних (па чак и социјалних) услуга на приватне компаније, те последичног масовног отпуштања радника из државних (јавних) предузећа. Укупан број запослених у јавном сектору је смањен и има тенденцију даље смањивања.

Технолошка револуција је изазвала различите последице на ниво и структуру запослености у различитим привредним гранама. Стојановић (Исто, стр. 131) тврди да је позитиван утицај глобализације (у смислу омогућавања додатне запослености) најнижи у традиционалним производним секторима и секторима који примењују високу технологију, док значајно присутан једино у сектору услуга. Ово се објашњава чињеницом да нове технологије стварају потребу за новом врстом услуга (на пример: пројектовања, истраживања тржишта, организација информационих система и сл.), што повећава тражњу за радом. Он наводи као релевантну процену Америчког бироа рада, по којој ће кључна занимања у наредној деценији бити: одржавање станова, одржавање рачунарске опреме, обрада података, здравствене услуге, старање о деци и сл.

Међутим, према оцени Депа (Дерпе, F.: 2013.), у савременом неолибералном свету и даље централно место заузима контрадикција између најамног рада и капитала, с тим да је национални приход у облику надница значајно редукован у корист прихода од имовине и капиталног профита, уз појачану социјалну искљученост, што је довело до дубоких структурних промена у оквиру радничке класе која престаје бити "револуционарни чинилац": "Удео прекарних народних класа је (у последњих пола века) порастао са мање од четвртине на више од половине светске урбане популације – при чему се тај феномен пауперизације у великој мери вратио и у саме развијене центре"⁸⁵.

Све наведене социјално-економске последице глобализације синергијски су узроковале и постепено одумирање тзв. "средњег слоја друштва" који је, у досадашњој историји, традиционално бивао изворном снагом радничког и синдикалног покрета.

3.2.6 Функционалност синдиката у контексту глобалног друштва

Контекст брзих економских промена кроз које пролази читаво глобално друштво на свим нивоима захтева и брзу, корениту реформу свих субјеката: од појединца, преко различитих друштвених, политичких и привредних

⁸⁵ Samir Amin, *Labour and the Challenges of Globalisation*, 2008, у: Deppe, F.: 2013., стр. 330

организација, па све до националних држава и међународних организација и институција. Процес глобализације као да је заробио свет у стање перманентне промене, а способност свакодневног прилагођавања постала је основна вештина, неопходна за преживљавање. Као што смо на основу претходно изнетих елемената овог процеса видели, стално убрзавање динамике промена довело је до снажних измена у свим доменима друштва: дерегулација државе је довела до минимизирања њене економско-регулативне функције, отварање финансијског тржишта довело је на светску сцену нове међународне светске институције, дошло је до потискивања моћи националних заједница у односу на нове регионалне интеграције, мала и средња предузећа су изгубила снагу у корист мултинационалних корпорација, колективни идентитет појединца уступио је место индивидуалној одговорности, приватизација јавних услуга је значајно умањила заштитничку улогу социјалне политике и њених институција, а друштво се убрзано раслојава – продубљујући разлике између богатих и сиромашних, док све већи проценат некадашњег "средњег слоја" бива преведен у заједницу сиромашних.

Последице овог процеса, нарочито у његовој социјално-економској димензији, доводе у питање и све демократске организације савременог отвореног цивилног друштва, а питање досадашњег концепта синдикализма се намеће као ургентно. Синдикалне организације, онакве каквим их знамо већ скоро два века, у данашњем постиндустријском глобалном свету - више нису функционалне. Циљ овога рада јесте да, за почетак, идентификује опште елементе који узрокују пад функционалности синдиката и намећу потребу за његовом трансформацијом на нивоу глобалног постиндустријског друштва, како би нешто касније било могуће идентификовати и специфичне елементе који утичу на реформу синдикалних стратегија деловања у земљама које се налазе у процесу посткомунистичке демократске транзиције, а којима припада Србија.

Смањење стопе синдикалне организованости забележено је, од краја XX века, у свим земљама света, што се најчешће тумачи као опадање моћи синдиката да утиче на стање на тржишту рада. Према подацима ОЕСД-а (Gombert, Т.: 2012.), проценат запосленог становништва које је синдикално организовано пао је свуда у свету и 2007. године је износио: свега 11,6% у САД, 28% у Великој Британији,

19,9% у Немачкој, 18,3% у Јапану, док је Шведска са 70,8% задржала пристојан ниво синдикалне оргнизованости.

Општи елементи социјално-економске димензије глобализације који су довели до маргинализације синдиката у целом свету, могу се систематизовати у четири групе:

- 1) елементи везани за промене на тржишту рада;
- 2) елементи везани за промене у структури радне снаге;
- 3) елементи везани за стварање јединственог светског финансијског тржишта; и
- 4) унутарсиндикални елементи, везани за застареле моделе синдикалне организованости и деловања.

1. Елементи који се односе на промене на тржишту рада а који су значајно утицали на пад функционалности класичних синдикалних организација су:
 - а) смањење стопе запослености, б) повећање стопе незапослености (нарочито дугорочне незаполености), те в) пораст стопе незапослености младих радника.

Смањење укупне стопе запослености за директну последицу има опадање синдикалног чланства, како нумерички (због смањивања укупне масе потенцијалног чланства) тако и због тога што, паралелно са растућом лакоћом губитка посла у неолибералном свету, опада и поверење у основну функцију синдиката – заштиту радних, економских и социјалних права запослених. Сигурност у радно место и могућност постепеног побољшања животног стандарда коју су најшири друштвени слојеви осећали у време после Другог светског рата растопила се под налетом флексибилног запошљавања⁸⁶.

На то се надовезује и проблем растуће дугорочне незапослености која додатно компликује степен запошљивости радника који су погођени овим проблемом, што све заједно доводи до тога да, када једном нађу посао, ови радници бивају знатно несигурнији, рањивији и подложнији притиску да не

⁸⁶ Једна студија Friedrich Ebert фондације из 2007. године показала је да се чак 63% становника плаши друштвених промена (Исто, стр. 51)

приступају синдикатима. На њих антисиндикална кампања коју спроводе послодавци (у већини случајева, подржани од стране влада) има најснажније дејство, јер је утемељена на најједноставнијем психолошком ефекту страха од губитка запослења.

Смањење стопе запослености младих представља можда и највећи изазов с којим се суочавају синдикати данас. Млади се појављују као веома рањива категорија на тржишту рада, у време када се синдикати суочавају са огромним проблемом сопственог старења. Синдикално чланство, свуда у свету, из деценије у деценију, све више стари, а синдикалне организације не успевају да изнађу начин да се овој тенденцији адекватно супроставе. Свесна неопходности подмлађивања свог чланства, већина синдиката је организационо устројила тзв. секције младих, чији је задатак да синдикалне циљеве приближе младима који тек ступају на тржиште рада и да их мобилишу у своје чланство, те активирају у што је могуће већој мери. Ове мере до сада нису дале значајне резултате. Један од разлога несумњиво лежи у чињеници да је стопа незапослености младих веома висока, да велики број њих бива апсорбован од стране неформалне (сиве) економије, те да је од оних који успевају да пронађу посао – већина запослена у терцијалном сектору (сектору услуга), у којем синдикат има најслабије упориште. Поред тога, последице које је глобализација произвела у погледу индивидуализације која прати потрошачки менталитет глобалног друштва – најснажније се осећају управо међу младима који су рођени и социјализовани у неолибералном систему вредности.

2. Елементи који се односе на промене у структури радне снаге обухватају: а) гашење производних (уз успон услужних) делатности, б) приватизацију јавног сектора и в) технолошки напредак и његове последице по образовну структуру радне снаге.

Стално смањење запослених у традиционалним производним делатностима разорило је масовност и колективни идентитет радништва, какве смо познавали у време убрзане индустријализације. У модерним друштвима насталим након индустријске револуције, радници су углавном били у сличном

положају, те их је било могуће окупити око једног броја неспорних заједничких интереса који су, као основну снагу синдиката, представљали базу принципа солидарности. У оваквој ситуацији, упозорава Стојановић (Стојановић, Б.: 2001.), са процесом наглашене индивидуализације⁸⁷ и порастом међусобне изолације радника, принцип солидарности се урушава, што би могло да доведе до масовног одвајања радника од синдиката. У том случају, синдикати би би били сведени на организације за заштиту привелегованих група радника, што би водило негацији масовности (као једне од основних карактеристика синдикализма) и, у крајњој линији, до нове дискриминације на тржишту рада⁸⁸. У досадашњем процесу колективног преговарања, синдикати су се углавном борили за повећање надница,

⁸⁷ Тенденцију индивидуализације односа запосленог и послодавца британски публициста Р. Тејлор (*Robert Taylor*) такође сматра најодговорнијим узроком кризе синдиката у Великој Британији, због констатног инсистирања на превазиђености колективног преговарања, те увођења праксе у постмодерном друштву да се статус запосленог реализује кроз индивидуални контакт са послодавцем. Тејлор закључује да је на тај начин склопљен уговор о раду – уговор две неравноправне стране. У Великој Британији су радни односи дерегулисани почев од 1992. године, када је британска Влада објавила документ под називом "*Људи, послови и могућности*", у коме се наводи превазиђеност традиционалних облика индустријских односа, те се инсистира на томе да запослени све више жеље и интереса имају да са послодавцем сарађују директно, него посредством синдиката. Тиме је почела антисиндикална кампања у којој су синдикати прихваћени тек као нужно зло. Тејлор, у својој студији *Будућност синдиката*, објављеној у Лондону, 1994. године, наводи говор тадашњег британског министра за запошљавање, одржаног у Удружењу индустријалаца, у којем се истиче да ће мотив будућих синдикалних чланова за учлањење у синдикат бити прагматичног карактера, те да – у одсуству класне солидарности – синдикати морају да се трансформишу у неку врсту корисничког сервиса, усмереног на појединце. Тејлор оправдано сматра да овакав став поништава резултате стогодишње синдикалне борбе за колективно преговарање, те да свођење синдиката на неку врсту менаџмента људских ресурса представља праву опасност за запослене који би, у индивидуалном контакту са послодавцем, свакако били губитници на тржишту рада. Више о студији Ричарда Тејлора у: Петковић-Гајић, Д.: 2010.

⁸⁸ "На ширем плану социолози говоре о радикалној промени основне јединице друштва – од породице се иде ка појединцу. Управо 'стара' парадигма синдикалне организације била је усмерена на породицу и стандардни посао са јасно предвидивом каријером – школовање, зрела радна доб, пензија (Drucker, P.: 1991.). Сада су се ствари битно измениле. (...) Пружање више слободе тржишту подразумевало је смањење бенефиција и социјалне сигурности радника. Тиме се иницирала селф-хелп филозофија", (Станојевић, Б.: 2001., стр. 129)

док су данас, узроковани различитим условима рада код послодаваца, и сами интереси запослених постали знатно разнороднији, што доводи до формирања већег броја независних синдиката. Плурализација синдикалне сцене доводи до даљег драстичног опадања синдикалне моћи.

На другој страни, приватизација јавног сектора је доводи до констатног пада запослености у јавном сектору који је представљао друго упориште синдикалног покрета које се сада убрзано осипа.

Повећање броја запослених у услужним делатностима за сада не успева да амортизује губитке које синдикат трпи губећи своја традиционална упоришта, из разлога што овај сектор окупља углавном мала и средња приватна предузећа, са релативно малим бројем запослених, у којима је синдикално организовање знатно теже, те већина запослених прибегава неолибералном моделу индивидуализованог односа са послодавцем. У САД-у, рецимо, тек је 7,5% од укупног броја запослених у приватном сектору учлањено у синдикалне организације, а 80-их и 90-их година XX века у САД-у је највећи пораст броја запослених забележен у следећим занимањима: благајник, домар, возач камиона, келнер, продавац на велико и продавац на мало (Moore, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005.)

Технолошки развој је изменио и образовну структуру запослених, константно подижући потражњу за висококвалификованим образовним профилима који су, будући да су и у мањини и у предности, по правилу склонији индивидуализму и – иако често изложени бројним кршењем права из области рада – ипак недовољно сензибилисани за колективистички дух солидарности, те их је тешко мотивисати за синдикалну активност. У њима Д. Стајић види "нови пролетаријат" (Стајић, Д.: 2010).

3. Елементи везани за неолибералну дерегулацију и стварање јединственог финансијског тржишта обухватају: а) појаву, развој и доминацију мултинационалних компанија и последице које овај процес има на положај радника у свету, односно б) флексибилизацију радних односа и в) омекшавање радно-правне нормативе.

Отварање финансијских тржишта и појава и развој мултинационалних компанија раднике су учинили основним субјектом који сноси социјалну цену глобализационих процеса⁸⁹. Пракса Светске банке да подстиче инвестирања у земљама у којима Владе, у циљу привлачења страних инвестиција, допуштају најдрастичније кршење радних и социјалних права било је предмет најоштрије критике ове кампање. Као одговор на ову чињеницу, синдикати су у своје захтеве уврстили и захтеве за контролу светског финансијског тржишта и укључивање Међународне конфедерације синдиката у преговоре са Светском банком и ММФ-ом, као и "захтев да се у агенду светских финансијских институција укључи запошљавање и ниво радних права као један од услова за добијање кредита" (Петковић-Гајић, Д.: 2010) који је подржан од стране Међународне организације рада.

Снажна доминација мултинационалних корпорација раднике је учинила најнесигурнијим социјалним слојем, јер су у пракси ових компанија (мотивисане променом профитабилног потенцијала) честа дислоцирања производних капацитета и/или промене производних профила, тако да се потребе послодавца за радном снагом на одређеној територији стално мењају – и квантитативно (у смислу броја радних места) и квалитативно (у смислу образовног профила). Висока мобилност различитих делова производног процеса увећава способност послодавца да се, рецимо, одупре покушају штрајка, што додатно слаби синдикалну моћ. Атомизација радника у мноштво повезаних малих или средњих предузећа у интернационализованом пољу еродира осећај заједништва који је постојао када је велики број радника радио на истом месту у индустријским погонима. Руководство мултинационалних компанија пословне одлуке доноси углавном реферишући се на краткорочне интересе акционара за увећањем

⁸⁹ "У чувеном документу Светске банке *Doing business* који се публикује једном годишње даје се листа земаља које су најпогодније за инвестирање и отварање нових послова. На челу листе налазе се земље у којима је најкраћи административни пут за отварање послова и погодно пословно окружење, али и оне које немају регулативе о ограничењу трајања радног времена, клаузуле "отпусног рока" и отпремнине у случају губитка посла, као и категорију минималних зарада. На овај начин се промовишу земље са рестриктивним радним законодавством, што је и велика претња Достојанственом раду и глобалној кампањи коју води МОП у коју је, поред синдиката и МОП-а, укључено и других седам специјализованих организација УН", (Петковић-Гајић, Д.: 2010.)

профита од дивиденди, док улагања у саму компанију и њене људске ресурсе има секундарни значај. Често се прибегава смањивањима плата, отпуштању радника и финансијским шпекулацијама. Чињеница да, при запошљавању радника у мултинационалним корпорацијама (било да се ради о директним представништвима корпорације или о заступничким националним предузећима), у процесу учествује све већи број посредника (агенција за запошљавање, на пример) додатно усложњава слику. Наиме, радници се синдикално организују код послодаваца, а у овом случају конфузију уноси субјективитет послодавца (да ли је то агенција за запошљавање са којом радник потписује уговор о раду или је то компанија у којој ради радник којег је агенција 'изнајмила'). За разрешавање овог проблема, неопходна је јасна и детаљна норматива која, пак, постоји на националним нивоима, али којој мултинационалне компаније успешно одолевају својим наднационалним карактером. Са друге стране, на интернационалном нивоу, постоји тек 'мека' регулатива (у виду уредби и препорука) која нема обавезујући карактер нити потенцијал да системски реши овај проблем.

Флексибилизација радних односа је, према речима Б. Стојановића (Стојановић, Б.: 2001., стр. 128), почела још 80-их година XX века, када се појављују први колективни уговори који не гарантују сигурност радног места, већ сигурност радног односа. Наиме, ови делови колективни уговори, осим стандардног садржаја, обухватају и одредбе којима се регулише обавеза радника на преквалификацију. У складу са политиком приоритета поновног запошљавања отпуштених радника, полако нестају класични уговори о раду, а радни односи све чешће бивају регулисани другим флексибилним облицима радних уговора⁹⁰ који су временски ограничени. Све ово доводи до значајног сужавања простора за одбрану радних права. Класичне синдикалне организације постепено губе битку

⁹⁰ Пример дерегулације радних односа који нуди Д. Петковић-Гајић представља искуство Италије која је, још 1948. године, добила уставну клаузулу према којој је "Италија република заснована на раду", да би 1970. године добила Статут радника којим је гарантован класичан уговор о раду. Данас, међутим, у Италији влада потпуна мода запошљавања "по пројектима", а број уговора по позиву се са 80.000 попео на 150.000. Неповољна законска решења која су, у Италији, усвојена 2003. и 2006. године, отвориле су врата енормном порасту неформалног запошљавања и опште атмосфере несигурности (Исто.).

чак и у борби за очување достигнутог нивоа права радника⁹¹, те – као организације којима је примарни циљ да ова права унапреде, губе поверење како међу новозапосленим радницима (потенцијално новом чланству) тако и међу постојећим синдикалним чланством: "Либерализација радног законодавства враћа запослене на статус пре Другог светског рата, када је уговор о раду са послодавцем био једино валидан за утврђивање обавеза запослених. Синдикати су ослабљени, а у пракси често подељени, те њихова укупна друштвена моћ и утицај на сферу законодавства и праксе слаби, или је маргинализована" (Стајић, Д.: 2010., стр. 115).

Омекшавање радно-правне нормативе отворило је значајан маневарски простор, како послодавцима, тако и самим државама у пракси социјалног дијалога. Повлачење државе односно државна дерегулација, тако снажно присутна у пољу економских и финансијских токова - не само да потпуно изостаје, већ добија и супротне тенденције, кад је реч о пољу синдикалног деловања. Поред послодавца, и држава се све чешће и интензивније меша у рад синдиката.

4. Унутарсиндикални елементи представљају једину групу узрока опадања синдикалне моћи на коју постојеће синдикалне организације могу непосредно да утичу. Они се углавном тичу застарелих модела синдикалне организованости и деловања.

Основна замерка која се на ставља на терет синдикатима јесте адаптивна спорост. У досадашњем процесу глобализације, синдикати углавном нису били у стању да испрате брзину промена које су се догађале у пољу рада. Док се глобално радно окружење мењало брзином коју је диктирала експлозија

⁹¹ Тако Thomas Haipeter указује на губитак значаја синдиката као реформистичке друштвене силе: "Синдикат се може, на основу резултата глобалне реорганизације, подучити само мањим успехом у погађању у корис својих чланова. (...) Поред тога, сигурност запослења је сада главни интерес чланова (...) чије остварење могу угрозити уговори о надницама. Положај синдиката је посебно деликатан у предузећима у којима чланови и фабрички савети, заједно са управом, у 'незваничној' сарадњи, теже снижавању секторских норми за ниво надница", (Haipeter, 2009:67, у: Дерре, F.: 2013., стр. 330)

технолошких и информатичких иновација, синдикати су показали неспособност да одговоре брзим и ефикасним прилагођавањем. Један од основних узрока тромости синдикалних организација лежи у њиховом застарелом хијерахијском моделу организованости. Само друштвено ткиво у коме делују, више није вертикално структурирано, већ се готово преко ноћи трансформисало у хоризонтално премрежено ткиво, у оквиру кога једна класична хијарархијска структура више не може стабилно да се позиционира. Овај проблем је можда најбоље илустрован примером већ поменутог неуспеха синдиката да мотивишу младе на активно синдикално чланство. На потребу подмлађивања сопствених редова, синдикати су реаговали формирањем секција младих, чији је задатак био омасовљење младог синдикалног чланства, бављење специфичним проблемима и потребама младих на тржишту рада и заштитом њихових радних, економских и социјалних права. Секције су, у том смислу, донекле модификовале своје деловање у складу са специфичним карактеристикама своје циљне групе: осмишљене су посебне активности за привлачење младих, реализовани су посебни програми за њихову синдикалну обуку, омогућено им је интернационално повезивање са секцијама младих у другим националним синдикалним централама и међународним синдикалним организацијама. Али, услед недовољно озбиљно схваћене нове (хоризонтално умрежене) друштвене реалности, секције (посебно у транзицијским земљама Југо-Источне Европе) нису постигле довољан степен повезаности и међузависности са осталим институцијама и организацијама цивилног друштва које се баве проблемима младих. Захваљујући спором изласку из модела строго хијерархијске организованости, оне нису достигле ни довољан степен финансијске аутономије ни аутономије у одлучивању, већ су остале под строгим патронатом синдикалног руководства које, услед све већег генерацијског јаза, нема довољан степен разумевања за младе и тешко пронази адекватне начине да им приступи. Строга хијерархија код младих који сазревају у условима неолибералног поимања слободе и демократије, истовремено буди отпор према синдикатима.

Осим тога што је сам модел унутрашње организације застарео и тром, синдикати се сусрећу и са проблемом гранског принципа организованости. У ситуацији у којој се колективно преговарање све снажније потискује из области

привредних грана и националних оквира, те све више концентрише на појединачна предузећа и међународни план, грански синдикати губе моћ. Традиционално снажни у гранским облицима деловања, синдикати све мање реалног простора за деловање имају у овој области. Истовремено, веома споро усмеравају своје капацитете са гранских на међународни план и ниво појединачних предузећа, па се у овом пољу показују недовољно ефикасним.

Суочени са великом брзином глобалних друштвених промена, синдикати углавном још увек лутају у потрази за моделом сопствене унутрашње реформе и трансформације, те за ефикаснијом стратегијом деловања у новим условима XXI века⁹².

Након идентификације механизма утицаја општих елемената социјално-економске димензије глобализације можемо закључити да ова димензија има за директну последицу маргинализацију положаја радника и синдиката у целом свету. Подаци о опадању синдикалног чланства, како у развијеним западним, тако и у земљама у транзицији и равоју, говоре у прилог оцене о укупној нефункционалности класичног синдиката на глобалном нивоу, те неопходности његове радикалне реформе и трансформације.

Ипак, пре него што се приступи конструкцији нове стратегије синдикалног деловања, неопходно је разрешити противуречности које задиру дубоко у вредносни систем новог неолибералног глобалног поретка. Уколико људска слобода буде и даље схватана као право на неограничену акумулацију капитала, уз последично ограничавање права државе на прерасподелу у складу са начелима правде, овај ће концепт у значајној мери угрозити основно људско право на

⁹² "У МОП-овој студији "Unions in a changing world" износе се подаци да је у САД-у проценат учлањености запослених између 1950. и 1993. године опао са 35% на 15%, у Италији између 1980. и 1990. са 49% на 38%, у Великој Британији у истом периоду са 50% на 39%. Слична је ситуација и у Немачкој која је, за само неколико година, изгубила 11% свог чланства" (Петковић-Гајић, Д.: 2010.). Поред тога, велике су и разлике међу појединим земљама у степену синдикалне организованости радника. Белгијски синдикати окупљају око 70% запослених, док је стопа синдикализованости у Француској тек 5 до 8%. Пораст броја синдикалног чланства бележи једино Шпанија. Са друге стране, имамо пример успеха у организовању нових група радника који је постигао Амерички синдикат у области услуга (SEIU) који је за једну деценију нарастао са 1,1 на 2 милиона чланова, уз успешну организацију 450.000 радника ангажованих на кућним пословима.

егзистенцију⁹³. Суочени са свим противуречностима које је постмодерном друштву донео процес убрзане глобализације, теоретичари су покушали да понуде различита решења.

3.3. Могући одговори на кључне противуречности глобалног поретка на почетку XXI века

Противуречности глобализације, кратко описане у претходним поглављима, изузетно су снажне и имају тенденцију убрзаног продубљивања. Упркос широко распрострањеним отпорима да се, уз свеprisутно прихватање догме глобалног неолиберализма, признају и негативни ефекти које он неспорно производи у великом делу света и бројним областима живота, ипак постаје јасно да процес глобализације није процес који ће испунити развојне циљеве из Миленијумске декларације Уједињених нација који теже ка обезбеђивању да глобализација постане позитивна снага за све људе на свету (Петковић-Гајић, Д.: 2010.). Чак и међу земљама које су се, у време дужничке кризе и економских потреса, потпуно усклађивале са препорукама међународних финансијских институција (као што су, на пример, Мексико и Аргентина) дошло је до озбиљних економских ломова, а патенти и генетски инжињеринг постали су основне полуге "новог колонијализма" (Исто). Уз све гласнија упозорења да, поред растућих економских и социјалних разлика, глобализација доноси и неједнако распоређен

⁹³ Аутори књиге *Дванаест митова о глади у свету* нуде размишљање филозофа Шуа . (H. Shue) са Универзитета у Мериленду на ову тему. Наиме, Шу право на одржавање живота (одговарајућу исхрану и здравствену заштиту) види као темељни услов слободе, упоређујући га са правом на физичку сигурност, односно сигурност од свих облика насиља. Обзиром да право на сигурност од физичког насиља теорија људских права легитимише чињеницом да, без њега, ниједно друго право човек не би могао да ужива, Шу на исти начин аргументује и неопходност легитимације права на ствари неопходних за егзистенцију, јер је лакше одбрани се од нападача који нас физички напада, него довести у питање целокупну структуру друштвеног поретка који човеку ускраћује храну и основна средства за егзистенцију (Morre, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005., стр. 352).

(али и глобално изузетно висок) еколошки ризик, постаје јасно да се овај процес, на неки начин, мора обуздати⁹⁴.

На првом месту, сматра Оте⁹⁵, неопходно је регулисати финансијска тржишта, као најосетљивија подручја економског живота. Последњи талас велике светске економске кризе из 2008. године потврдио је неопходност повратка политике у свет финансија. САД, као до тада водећи противних државног интервенционизма, уложиле су 700 милијарди долара у државну интервенцију за спас банкарског система. На светском финансијском самиту у Вашингтону (новембар 2008.) расправљало се о делотворнијој регулацији финансијских тржишта, изградњи поверења, јачању међународне контроле и реформи међународних финансијских институција, на првом месту ММФ-а и Светске банке. Током 2009. године, синдикати су подржали захтеве за контролом кретања финансијског капитала. Тако се ЕТУС (Европска конфедерација синдиката), у *Париској декларацији*, заложила за уређење финансијског тржишта, праведну дистрибуцију богатства и спречавање повратка на тзв. казино капитализам. У документу *Људи пре свега*, ЕТУС захтева нови социјални *deal* и поновно увођење регулације, у циљу спречавања финансијских шпекулација.

⁹⁴ Зоран Видојевић, са Института друштвених наука у Београду, сматра чак да упозорења да је "биологија јача од технологије" и на њима базиране негативне утопије које предвиђају масовне социјалне немире – нису баш сасвим бесмислене и нереалне. Он упозорава да ароганција западне цивилизације "заборавља шта све може учинити спој гладних уста и фанатизоване идеологије". Политичку идеологију, односно религију он види као моћне покретаче разарајућих нереда светских размера, који могу постати глобална претња уколико су удружени са масовном социјалном бедом (Видојевић, З.: 2001., стр. 108).

⁹⁵ Оте, такође, у предговору српском издању књиге *Слом долази*, наводи схватања немачког филозофа културе, Освалда Шпенглера (*Oswald Spengler*) који је, још 1920. године предвиђао за наредни век светски сукоб између слободне трговине и социјализма пруског модела, утемељеног на немачкој традицији витешких редова: "Данас се то зове индивидуализам и социјализам. Иза ових речи крију се врлине првог ранга. Самоодговорност, самоодређење, одлучност, иницијатива тамо, верност, дисциплина, беспоговорно подређивање, лична посвећеност овде. (...) Из погледа и осећаја према свету насељеника витешких редова је настао неопходни принцип економског ауторитета државе. Појединац је примао своје економске задатке. Права и обавезе производње и расподеле роба су подељени. Циљ није био богаћење појединаца, него процват свих..." (Otte, М.: 2009.).

Економску и финансијску глобализацију, као што смо видели у претходним поглављима, прати и процес њене међународне институционализације. Често се, као један од најуспешнијих покушаја стварања институционализоване наднационалне заједнице, истиче пројекат Европске Уније којему, пак, Оте замера висок степен круте бирократизације и технократску регулативу која, захваљујући свом унифицирајућем карактеру, недовољно води рачуна о специфичностима појединих региона. Он ово илуструје примером једне савезне државе у Немачкој која је, под претњом казне од 700.000 еура, била принуђена да донесе законски пропис о жичарама, упркос чињеници да највиши географски врх у овој држави досеже висину од 179 метара! (Исто, стр. 164). До пре пет година, неоправдано гломазни регулаторни рад ЕУ изнедрио је око 130.000 различитих прописа. Сложена бирократска структура, оптерећена строгом процедуралном регулативом, учинила је Европску Унију спорим, па самим тим и недовољно ефикасним, механизмом који често не успева довољно брзо да се прилагоди променама. Осим ефикасности, у питање је доведен и ниво демократичности ЕУ, јер упркос постојању општег права гласа, јаз између грађана земаља-чланица и извршне власти у Бриселу постаје све већи. Ово је додатно отежано проширивањем ЕУ на земље Југо-Источне Европе које је актуелизовало питања политичког идентитета и структуре Уније, те наметнуло захтев за дубоким промишљањем могућности њене реформе. И Ришар, такође, указује на велики проблем у неспособности институционалног праћења брзине промена, правећи разлику између перцепције времена у развоју нове светске привреде и демографске експлозије, са једне стране, те развоју институција друштва, са друге стране (Richar, J. F.: 2008.). На сличан начин на који је Оте говорио о неспособности гломазног чиновничког апарата Европске Уније да одговори потреби за брзом променом, Ришар говори о проблему "бирократског времена", тврдећи да институцијама треба седам година за оно за шта човеку треба једна (пример је спорост постизања и ратификације споразума као, за сада недовољно успешних, покушаја решавања глобалних противуречности). Неспорна је чињеница да ће, у глобалном процесу у коме се хијерархијски начин организације све више повлачи пред тенденцијом хоризонталног умрежавања целог света, за

обезбеђивање функционалне друштвене заједнице бити неопходна коренита промена структуре друштвених институција.

У том смислу, Ришар (Исто) детаљно развија модел хоризонтално уређеног друштва са децентрализованим управљањем који нуди као одрживији концепт решења за ефикасну борбу против глобалних проблема. Главни субјекти овако структурираног друштвеног ткива биле би Global Issues Networks (GIN), односно мреже које се баве решавањем глобалних проблема. Сваки GIN бавио би се једним глобалним проблемом (којих, према Ришаровој систематизацији, има двадесет)⁹⁶, а као основне предности оваквих мрежа аутор истиче: брзину доношења норми, увођење "репутационог фактора" као гаранта њихове примене (односно подизање степена одговорности појединачних држава) и креирање нове базе легитимитета (засноване на масовном креирању веза и партнерских односа између јавних, приватних и међународних актера). Овај модел има бројне недостатке и ограничења⁹⁷, али за потребе овог рада јасно указује на неопходност

⁹⁶ GIN-ови би, према овом моделу, пролазили кроз три фазе: 1) једногодишњу фазу конституисања, током које нека глобална мултилатерална институција иницира окупљање партнера из политичког поља (националне владе развијених и земаља у развоју), цивилног поља (стручњаци из мрежа организација међународног цивилног друштва) и економског поља (легитимне представнике послодаваца из области на коју се проблем односи), да би се затим заједнички радило на успостављању кодекса понашања, прикупљању финансијских средстава, формирању базе знања и ширењу мреже; 2) фазу креирања норми која би трајала 2 до 3 године, а током које ће се мрежа ширити и у оквиру које ће долазити до организације експертских округлих столова и широке јавне дебате којој је циљ постизање консензуса (ова фаза предвиђа и коришћење огромних потенцијала интернета, те сазивање електронских градских састанака, што овом моделу даје изразито демократски карактер) и стварање низа норми и стандарда које би националне државе требало да имплементирају у своје законодавство и 3) фазу примене, за коју се очекује да ће трајати више од десет година, а током које би мрежа (уз стално повећавање свог чланства) вршила процену примене стандарда од стране националних влада и, на основу тога, рангирала државе једном годишње, рачунајући на то да ће овај "репутациони фактор" појединачне националне државе натерати да донете норме примене у пракси (Rischar, J.F.: 2008., стр. 209-221).

⁹⁷ На првом месту, ту је питање хоће ли, у одсуству принципа обавезности, тзв. репутациони фактор заиста имати ефекат на национална законодавства какав Ришар очекује. Потом, модел не нуди критеријуме за утврђивање репрезентативности актера који мрежу креирају у фази конституисања, а недостају и механизми путем којих би актери унутар мрежа били приморани да поштују кодексе понашања које су утврдили. И на крају, не постоје идеје о начину на који би били

јавног дијалога и хоризонталног повезивања друштвених институција у новонасталом глобалном устројству света.

Одређени број аутора, као још један могући механизам за разрешење нагомиланих противуречности глобализације, нуди и локализационе процесе. Р. Буквић и М. Зељковић под локализацијом сматрају процес који се креће у супротном правцу од процеса глобализације, односно процес фаворизовања локалног, при чему се израз "локално" може схватити и као регион, и као национална држава, и као њен део (Буквић, Р. и Зељковић, М.: 2001., стр. 228). Аутори се позивају на уверење Colin Hinesa⁹⁸ да би оваква политика, вођена у смеру локализације, појачала моћ друштвене заједнице и државе у контроли над локалном економском политиком, те да би водила смањивању неједнакости и повећању друштвене кохезије.

Проблем постоји и на страни међународних институција које су задужене за планетарно ширење принципа Вашингтонског консензуса: од почетка XXI века више није могуће сакрити да су се (у основи добре) намере са којима су стваране међународне економске институције временом развиле у нешто сасвим другачије. Стиглиц критикује праксу којом су земље у развоју приморане да отворе своја тржишта за увозне производе као конкуренцију (и иначе рањивим) истоврсним производима домаће индустрије и подсећа да су све развојене индустријске земље (укључујући и САД и Јапан) изградиле своју привреду мудро и селективном заштитом делова сопствене индустрије, све док нису довољно ојачале да постану конкурентне на међународном тржишту (Stiglitz, J.: 2004., стр. 30). То снажно намеће питање легитимитета политике двоструких стандарда. Практика преране либерализације тржишта је, за земље у развоју, имала катастрофалне социјално-економске последице. Стопе запослености су драстично смањене, а инсистирање ММФ-а на очувању чврсте монетарне политике је онемогућило ново запошљавање. Све се ово догађало прерано, односно пре успостављања стабилних мрежа социјалне заштите и за последицу је, уместо привредног раста, имало ширење сиромаштва и осећаја несигурности. Стиглиц, дакле, основну грешку

разрешени односи између различитих мрежа (које се баве различитим глобалним проблемима) нити адекватни одговори на могућност појаве више мрежа, окупљених око истог проблема.

⁹⁸ Colin Hines, *Localization. A Global Manifesto*, Лондон, 2000., у: Исто.

види у крутости коју ММФ манифестује тврдоглаво инсистирајући на правилима која су се показала контрапродуктивним, те одбијајући да флексибилизује своју економску политику у складу са специфичностима земље у развоју са којом склапа аранжман. Опасност од овакве политике међународних финансијских институција, он сликовито описује на следећи начин: "Мале земље у развоју су као мали чамци. Брза либерализација тржишта капитала у маниру фаворизованом од стране ММФ-а исто је као послати мали чамац на узбуркано море чак пре него што би рупе на његовом трупу биле поправљене, као и пре него што би се капетан увежбао за свој посао, или пре него што би појасеви за спасавање били постављени. Чак и при најбољим од ових околности, велика је вероватноћа да ће се чамац преврнути када буде захваћен великим таласом" (Исто). Претерану крутост мера, Стилиц сматра одговорном за заустављање развоја. Као пример земље у којој програми структурног прилагођавања нису донели одрживи раст, упркос строгом праћењу упутстава ММФ-а, он истиче Боливију, а тврди и да је ММФ директно одговоран за отежавање кризе у Индонезији и на Тајланду, после 1997. године. Аутори *Дванаест митова о глади у свету* били су још оштрији у критици, те су ММФ и Светску банку прогласили "утеривачима дугова за приватне банке" (Moore, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005., стр. 309).

Критике рада међународних финансијских институција које се све чешће чују јасно сугеришу оправданост Стиглицове замисли потенцијалног решења за нагомилане противуречности која се може описати као захтев за флексибилизацијом и реформом приступа Међународног монетарног фонда и Светске банке у погледу поступности, редоследа и динамике којом се реформе спроводе, односно за отварањем ових институције за креирање модификованих економских политика које би своју успешност заснивале на прилагођавању специфичним условима земље у којој се интервенише.

За овакву врсту реформе институција глобализације неопходно би било изменити систем управе. Наиме, основни узрок проблема Стиглиц проналази у одговору на питање: Ко одлучује шта оне треба да раде?, односно у изразито недемократском карактеру управљања међународним финансијским

институцијама⁹⁹. Говорећи о проблему пораста глади у свету, и други аутори такође његов узрок проналазе у недостатку демократије: "Демократија у себи носи принцип одговорности. У демократском друштву, људи се питају за мишљење у вези са одлукама које их се највише тичу. Власт полаже рачуне према потребама већине. Антидемократске структуре су оне у којима је власт толико чврсто концентрисана да се већина људи ни за шта не пита. Вође полажу рачун само једној моћној мањини (...) Политичка демократија помаже нама као грађанима да заштитимо одређена (универзална грађанска, прим. М.М) права... Али ни ми немамо идеју о економским грађанским правима. Још нисмо успоставили универзална економска права која би била паралела општим политичким правима, као што је право на ресурсе којима се одржава живот или право на учешће у економском одлучивању" (Moore, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005., стр. 11).

У прилог тврдњи да је дошло време за реформу институција економске и финансијске глобализације иду и све бројнији и масовнији протести који, захваљујући потпуном одсуству демократских механизма за дебату и евентуално постизање компромиса, владајућу неолибералну идеологију у питање доводе на

⁹⁹ "Те институције нису само под доминацијом најбогатијих индустријских земаља, већ и комерцијалних и финансијских интереса у тим земљама (...) Док су данас скоро све активности ММФ-а и Светске банке у земљама у развоју, њих воде представници индустријализованих нација (...) Они се бирају иза затворених врата, и никада се није сматрало као услов да треба да имају било какво искуство са светом у развоју. Институције нису представници народа којима треба да служе. Проблеми такође настају и из тога ко говори у име неке земље. У ММФ-у то су министри финансија и гувернери централних банака. Сваки од ових министара је блиско повезан са изборном базом унутар своје земље. Министри трговине одражавају интересе пословне заједнице – како извозника (...), тако и произвођача добара (...) Ти сектори, дабоме, желе да задрже толико много баријера колико могу, и да сачувају било које субвенције за које могу убедити парламент да им одобри. Чињеница да трговинске баријере подижу цене које потрошачи треба да плате, или да субвенције представљају намет на пореске обвезнике, је од мањег значаја него профити произвођача (...) Министри финансија и гувернери централних банака су типично блиско повезани са финансијским круговима у својим земљама; они долазе из финансијских фирми, и после њиховог мандата у служби Владе, у те фирме се поново враћају (...) Они, природно, виде свет очима финансијске заједнице", (Stiglitz, J.: 2004., стр. 32-33.).

улицама које су, за сада, једино место на којем грађани који трпе последице одлука ових институција могу јавно да искажу свој став.

У САД-у је покренута кампања "50 Years Is Enough"¹⁰⁰, усмерена против ММФ-а и Светске банке, а која позива на олакшавање терета дуга Трећег света, тако што помоћ земљама у развоју више не би била условљена структурним прилагођавањима, већ би овим земљама била дата слобода да саме започну процес промене. Глобално посматрано, покрети за промене (најчешће социјалног карактера) оснивају се на различитим местима и, из дана у дан, су све бројнији. Ако се у обзир узме већ широко распрострањена доступност *on line* средствима за информисање и комуникацију, за очекивати је да изоловани, атомизовани покрети широм света у будућности крену путем покушаја обједињавања у неку врсту озбиљнијег и устројенијег антиглобалистичког друштвеног покрета.

Захтеви за променама не произилазе само из улоге међународних финансијских институција и последица које оне стварају. Генерално посматрано, продубљивање јаза између све малобројнијих богатих и све масовније армије сиромашних, уз постепено нестајање средњег друштвеног слоја, дају глобализацији један изразито негативан дехуманизујући карактер. У циљу смањивања растућих неједнакости у свету¹⁰¹, неопходно је ублажити социјалне последице економског раста: "Држава може да захтева покорност, али зато има и обавезу старања. Један социјални систем, који не ослобађа појединце њихове одговорности, али истовремено задржава и државну обавезу старатељства, био би важан корак" (Otte, М.: 2009., стр. 14). Због тога се Оте снажно заложио за модел социјалне тржишне привреде (Исто., стр. 201), у којем је држава јака, постављена изнад партијских интереса и посвећена стварању услова за фер конкуренцију.

¹⁰⁰ wb50years@igc.apc.org (приступљено 3.05. 2015.)

¹⁰¹ Према подацима Уједињених нација, обим раста броја становника који живе у апсолутној беди, у периоду од 1987. до 1998. године, је следећи: у Европи и Централној Азији са 1,1 на 24 милиона; у Јужној Азији са 474,4 на 522 милиона; у подсахарској Африци са 217,2 на 290,9 милиона; у Латинској Америци (са Карибима) са 63,7 на 78,2 милиона, а смањење броја становника који живе са испод 1 USA \$ дневно забележено је само у Источној Азији и Пацифичком региону (укључујући и Кину) са 417,5 на 278, 3 милиона, као и у региону Средњег Истока и Северне Африке са 9,3 на 5,5 милиона. Детаљнији подаци (по годинама) дати су у табеларном приказу у: Шуковић, Д.: 2001., стр. 67).

Као основно намеће се питање праведне расподеле. Наиме, сведоци смо чињенице да је стварност у потпуности побила тезу да ће глобални раст производње, сам по себи, смањити социјални ризик за светску већину сиромашних. У студији о глади у свету која је, као резултат истраживања Светске банке, објављена 1986. године¹⁰², истиче се неопходност прерасподеле куповне моћи и ресурса у правцу сиромашних, за шта је неопходна комбинација утицаја слободног тржишта и влада, односно државних механизма, јер слободно и неспутано тржиште (остављено изван политичке контроле) не реагује на социјалне трошкове глобалног напретка и концентрише економску моћ до нивоа који озбиљно угрожава демократске вредности (Moore, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005.). Према Ришару (Светска банка), прошло је време размишљања о повратку на централно-плански начин привређивања, односно дефинитивно је превазиђено поимање државе као субјекта привреде, али је отворено питање усклађивања тржишно оријентисаног начина привређивања са политиком обезбеђивања социјалне сигурности људи: "Ако тржишту препустимо решавање свих проблема, онда неће бити никога ко би се бавио социјалним проблемима. На пример, нова светска привреда као да чини неизвесним колико ће неко остати у послу, чак и када је незапосленост ниска, као и Сједињеним Државама и у пар других земаља. Једно од решења за ову неизвесност било би да се пензије више преносе, али тржиште то неће само учинити. Као што смо видели, нова светска привреда, за кратко време, снижава услове накнаде неквалификованих у односу на квалификоване раднике. Било би потребно осигурати да минималне плате не постану смешно застареле, што се догодило у неким богатим земљама. Поново, тржиште то неће само учинити. Ако верујемо да ће тржиште средити све наше проблеме, на крају ћемо имати на десетине непотребних друштвених стресова у наредних двадесет година – и много демонстраната на улицама" (Rischard, J.F.: 2008., стр. 53).

У корену свих побројаних проблема, као што смо видели, налази се висока социјална цена неолибералне идеологије коју, захваљујући одсуству адекватних механизма праведне социјалне редистрибуције, плаћа све већи и већи број

¹⁰² World Bank: *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*, Washington, 1996, погледати у: Moore, F., Collins, J., Rosset, P.: 2005., стр. 135

грађана. Следствено томе, у темељу свих потенцијалних решења, лежи захтев за повратком социјално одговорне државе у домену заштите базичних људских социјално-економских права.

Подизање степена функционалности синдиката на глобалном нивоу, у овом смислу уско је повезано са степеном развијености дијалога синдикалних организација са цивилним и политичким актерима из политичког спектра левице, те њиховим обједињеним захтевом за успостављањем социјално одговорне државе.

II – УЛОГА СИНДИКАТА У ДРУШТВЕНИМ ПРОМЕНАМА У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

1. Теорија друштвених промена и транзицијске земље посткомунистичког блока

Демократизација бивших ауторитарних политичких система која се одиграла током XX века данас се сматра интегралном компонентом укупног процеса глобализације о којем је било речи у другом делу претходног поглавља. Само у петнаестогодишњем периоду (од 1974. па до пада Берлинског зида), демократизовано је тридесетак земаља света (Huntigton, S.: 2004., стр. 7). Међу њима се налазе земље Јужне Европе (Португалија, Шпанија), Латинске Америке (Еквадор, Перу, Боливија, Бразил, Хондурас, Гватемала...), Азије (Индија, Филипини, Тајван, Пакистан...) и т.д. Након наглог урушавања режима у комунистичком блоку до тада биполарног света, 1990. године, овом броју придружио се велики број земаља Централне и Источне Европе. Цео овај

глобални процес Хантингтон је назвао "трећим таласом демократизације"¹⁰³, а одликовао га је велики међународни утицај.

Друга велика економска криза крајем 80-их година XX века сломила је европске привреде базиране на планској производњи и друштвеној својини и покренула транзицију у двадесет и осам земаља бившег Варшавског блока. Овај процес, за разлику од претходних транзиционих таласа, није био ствар избора социјалистичких елита, већ више ствар нужности. За разлику од кинеског транзиционог пута којег је одликовао низ постепених економских реформи у правцу изградње тржишне конкурентне привреде, уз очување социјалистичког политичког поретка, већи део европских социјалистичких елита 1990. године је још увек веровао у могућност остваривања неких облика друштвене и економске реформе у оквиру постојећег социјалистичког система, те није ступао плански на пут демократске трансформације. Изузетак од овог правила, према Линцу (*Juan J. Linz*), чине само примери Мађарске и Пољске. Из ових је разлога неопходно овај талас транзиције посткомунистичких земаља посматрати у контексту глобализационих процеса.

Основну разлику међу савременим теоријама глобализације, о којима је било речи у тачки 3.2. претходног поглавља, чини нормативна одредница самог глобализационог процеса. На основу овог критеријума можемо разликовати две групе теорија: теорије зависног развоја и теорије модернизације.

1.1. Теорије зависног развоја

Теорије зависног развоја, као што смо видели, карактерише негативно вредносно одређење процеса глобализације, при чему се у развоју развијених земаља проналази главни узрок неразвијености и раширеног сиромаштва у неразвијеном делу света. Према овим теоријама, развијене земље врше одређену врсту притиска према мање развијеном делу света, са циљем остваривања постимперијалистичке доминације над зависним земљама чија се национална

¹⁰³ Под таласима демократизације, Хантингтон подразумева "групе транзиција из недемократских у демократске режиме које наступају у одређеном временском периоду, а бројношћу значајно превазилазе истовремене транзиције у супротном смеру" (Huntington, S.: 2004., стр. 22).

привреда плански и систематски слаби. Као главно "оружје" у овој постмодернистичкој варијанти „поробљавања“ перципирају се експанзионистичке политичке иницијативе, подржане екстремном акумулацијом капитала у новим међународним центрима моћи, као и војном силом.

Једно од исходишта теорија зависности јесте теорија о геополитичкој употреби трговине Алберта Хиршмана која је за предмет имала спољну трговину Немачке пре Другог светског рата: "Идеја је била да се на различите начине, рецимо, повећа зависност неке земље од извоза на одређено тржиште, па да се онда утиче на политику те земље прећутном или изричитом претњом да ће изгубити то тржиште. Или, уколико је реч о увозу који нема лаку замену, да ће он бити заустављен ако се не води одређена политика" (Глигоров, В.: 2014.). Овако су изгледали зачеци теорија зависности из времена 70-их година прошлог века.

За Волерштајна, креатора теорије светског система, основну аналитичку јединицу представља глобални капиталистички систем, при чему се дискурс глобализације посматра као идеолошки мит, односно обмана наметнута од стране моћних група. Централно место у овој теорији заузима теза да се савремени проблеми не могу решавати на нивоу националних заједница, већ искључиво као део глобалног процеса, у којем најразвијеније земље света диктирају (како технолошке, тако и политичке) промене постатку света, системски маргинализујући интересе већине светског становништва и оснажујући богату мањину (Петковић-Гајић, Д.: 2010.).

Развијене савремене теорије зависности, на нивоу посткомунистичких транзицијских земаља веома често долазе у додир, односно преплићу се са тзв. "теоријама завере" бројних друштвених актера који се самодекларишу као активистичке антиглобалистичке групе које се од првих разликују углавном по питању научне утемељености.

Један од примера савремене теорије зависности представља и покушај Љубомира Кљакића да кризу српске посткомунистичке транзиције објасни теоријом историјске кризе Фернана Бродела и Имануела Волерстина као структуралну транзициону кризу која траје од 1974. године (Кљакић, Љ.: 2010.), при чему се процес евроатланских реформи и интеграција перципира као завршна фаза успостављања корпоративног поретка који је назван капиталистичким

социјализмом (социјализам за богате и капитализам за сиромашне). Према његовој теорији овом идеолошком концепту пут су отворила три колапса која се одиграла у другој половини XX века: колапс кензијанског капитализма, колапс национално-ослободилачких покрета и колапс социјализма.

Без обзира на негативне ефекте које је процес глобализације имао на земље у развоју, а посебно имајући у виду тешке социо-економске последице и изазове које је ставио пред савремену друштвену теорију и политичку праксу, овај рад ће настојати да транзицију у посткомунистичким земљама, а посебно у Србији, посматра са становишта теорија модернизације које позитивно вреднују цео овај процес трансформације.

1.2. Теорија модернизације: критеријуми успешности модернизације транзицијског друштва

Када је реч о савременим теоријама модернизације, по којима би земље у развоју требало да следе развој развојених земаља Запада, након индустријске револуције, рад је већ дао основне тезе о теоријама Е. Гиденса, У. Бека и Р. Робертсона. Заједничко теоријама модернизације јесте инсистирање на променама у области културе, при чему се нарочито истичу: процес превазилажења традиционалне друштвене организације, изградња урбаних институција, секуларизација државе и т.д. Уопштено говорећи, појамом модернизације оперише се као појмом који сугерише развој, напредак, подизање образовног нивоа, принципе рационализма и индивидуализма, примену нових технологија, демократске државне и друштвене институције и владавину права, насупрот ирационалном, митолошком, аграрном, затвореном и органском као атрибутима појма традиционалности.

Основни проблем са постулатима теорија модернизације је што транзицију виде као процес преузимања западног модела модернизације у традиционалним источним друштвима, при чему се као главни критеријум успешности модернизације узима западно искуство (Петковић-Гајић, Д.: 2010.).

У својој анализи студије коју је, 2001. године, објавила Светска Банка, под називом "Транзиција. Првих десет година. Анализе и лекције за Источну Европу и

бивши Совјетски Савез", Бранимир Криштофић (Криштофић, Б.: 2002.) разматра проблем обезбеђивања политичке подршке неолибералном реформском моделу, истичући при томе као главни недостатак теорије модернизације чињеницу да она није довољно флексибилна да може да подржи идеју о два различита модела економских реформи. Као пример тзв. другог пута узима се искуство Словеније које се показало изузетно успешним, упркос томе што се није одвијало под патронатом међународних финансијских центара моћи и што у Словенији није било пуно директних страних инвестиција, иако ММФ и Светска банка тврде да су привредни раст и развој без њих фактички немогући.

Генерално, Криштофић у чланку проблематизује аксиоматско постављање "раста као централне категорије и математике као аналитичког инструмента", чиме се "избегава масовна и унутарња приватизација" (Криштофић, Б.: 2002., стр. 166-167). При томе, указује се на опасности до којих доводи инсистирање на тврдом неолибералном транзицијском моделу у смислу повећања укупне незапослености, смањења обима социјалних услуга, пораста цена и т.д., при чему је искуство показало да се, чак ни у случају стабилног привредног раста, индекс сиромаштва не мора нужно смањивати (Исто, стр. 169). За разлику од ортодоксних економиста који заговарају искључивост неолибералног модела транзиције, група коју од 1999. године предводи Стиглиц (а која нема финансијску подршку међународних монетарних институција) заговара могућност алтернативних (већином социјал-демократских) модела која би посебну пажњу обраћала на специфичности сваке засебне државе у креирању њеним карактеристикама прилагођеног транзиционог пута.

2. (Не)успешност транзиционих реформи у Србији

Обзиром на специфичности својих социјалистичких обележја, Југославија је, у тренутку имплозије социјалистичког рађања посткомунистичког света, деловала као држава у којој ће процес трансформације у плуралистички тржишно-демократски поредак тећи најбрже, упркос чињеници да је њен социјалистички економски систем, у периоду од 1945. до 1990. године, био обележен базичном диспропорцијом између укупне производње и растуће потрошње, те захтевном

социјалном редистрибуцијом која је, 1980. године, довела до енормне спољне презадужености земље (Зец, М.: 2012., пп. 69). Међу најзначајније компаративне предности које су од стране аналитичара приписиване југословенској привреди, издвајали су се: нижи степен централизације управљања системом, виши степен универзитетских слобода, већа дугогодишња фреквенција путовања и контакта са западним демократијама, нестатистички облик друштвене производње, базиран на радничком самоуправљању, као и виши степен укључености у међународну поделу рада: "Јер, независно на монопол једне партије и аутократски режим као и у другим социјалистичким земљама, у том друштву је било више слободе, демократије и децентрализованог одлучивања (у политичкој сфери), више аутономности предузећа и његовог тржишног понашања и укључености у међународну поделу рада (у економској сфери), него што је то било у другим социјалистичким земљама. Уз то је ишао и одређени међународни углед Југославије, који је пружао повољне изгледе за међународну подршку тим нашим трансформационим процесима" (Секуловић, М: 2004., стр. 56). Југославија је, како је то уочио и Линц, била под знатно блажим међународним притиском за демократизацију, јер су многи теоретичари демократије управо у концепту радничког самоуправљања видели потенцијал за развој демократије.

Упркос значајним почетним предностима које су, на почетку трансформације система, утицале на оптимистичке прогнозе о брзини транзиционих промена, Социјалистичка Федеративна Република Југославија је (уместо на пут корених системских реформи у правцу демократизације политичког и економског система) крочила у деценију експлоатације сопствених компаративних слабости. Мултинационални карактер заједнице убрзо је трансформисан у сепаратистичко-шовинистичку ратну разградњу федерације и формирање независних националних држава, од којих се већина данас налази на зачелу европске транзицијске колоне. Управо у неуспешном "усклађивању троструког односа између државности, национализма и демократије" (Linz, J. and Stepan, A.: 1998, стр. 275) Линц детектује основни разлог неуспеха демократске транзиције у појединим постсовјетским земљама. Иако државе настале на тлу бивше Југославије нису биле предмет његове анализе изложене у делу "Демократска транзиција и консолидација: Јужна Европа, Јужна Америка и

посткомунистичка Европа", делом и због чињенице да је, у време писања овог дела, на ex-Yu просторима још увек беснео рат¹⁰⁴, овакав закључак може се (на основу сличности између СФРЈ и СССР, у погледу конфликтног урушавања федерације) применити и на наш случај: "Етнички грађански ратови и економски хаос, делом изазван готово потпуним одсуством државе у неким државно-политичким ентитетима растрзаним нередима и насиљем, имају за последицу изузетно велике тешкоће у оживотворењу начела владавине права, а такође и у стварању цивилног, политичког и економског друштва " (Исто, стр. 276).

Деценију након ратног распада СФРЈ и међународне изолације, Србија се нашла међу три најмање развијене земље Југо-источне Европе, чији је БДП чинио тек 40% БДП-а из 1989. године и која се одликовала технолошком привредном заосталашћу, те дубоком банкарском и финансијском кризом (Милетић, Д.: 2001., стр. 241). На основу различитог степена успешности транзиционих реформи, бивше социјалистичке европске земље поделиле су у две групе: прву чине напредне транзицијске земље (попут Мађарске, Пољске, Чешке и Словеније) које су се, релативно брзо, интегрисале са развијеним земљама западне Европе, док у другу спадају земље заостале транзиције које се, са више или мање успеха, налазе тек на путу достизања истинских европских вредности, независно од чињенице јесу ли већ постале званичним чланом Европске уније или се налазе тек у поступку придруживања.

Уколико транзицију дефинишемо као "процес трансформисања затворених, ауторитарних политичких режима у отворена, мање или више стабилизована демократска друштва и поретке које карактеришу плурализам и непристрасна правила тржишне и политичке изборне утакмице" (Стојиљковић, З.: 2008, стр. 87), суочићемо се са бројним изазовима у покушају да пружимо релеватну процену њене успешности у Републици Србији.

¹⁰⁴ Осврћући се, тек успутно, на случај Југославије, Линц и Степан кажу: "Кад је 1989. година стигла, многе групе и појединци на власти у југословенским републикама били су у стању да се одупру пуној демократизацији и успостављању либералних вредности, заступајући националистички став према својим суседима и домаћим националним мањинама. На тај начин је независност већинских етнократских " држава-нација" постала преобладајућа у односу на либералне демократске вредности и демократизацију, схваћених у смислу наших дефиниција" (Linz, J. and Stepan, A.: 1998, стр. 282-283).

Основни проблем је проблем одређивања почетка транзиционог процеса у нашој земљи, односно дилема да ли је транзиција почела 1990. године (увођењем политичког изборног плурализма и првих покушаја измене својинских односа које су водили челници старог социјалистичког режима), па прекинута ратом, санкцијама и готово деценијском међународном изолацијом земље или је, заправо, почела тек након 5. октобра 2000. године, сменом режима Слободана Милошевића. Ову дилему Стојиљковић покушава да разреши увођењем појма 'двофазне', односно 'двостепене' транзиције, при чему Србија, у првој фази, остаје заглављена у националном колективистичком обрасцу (који смењује онај класни), а "политичка власт се конвертује у економску моћ", уз тек спорадичне и половичне реформе, да би затим ушла у деценију 'одложене', односно 'блокиране' транзиције (Исто).

Следећи круг проблема тиче се критеријума процене успешности транзиционог процеса у националним оквирима. У самим транзиционим теоријама, не проналази се јасан одговор на питање о томе који степен развоја либерално-демократског модела означава крај транзиционе трансформације и почетак развојне фазе демократије (Вулетић, В.: 2012., стр.18). Уколико бисмо прихватили Линцов став да се транзиција завршава увођењем слободних вишестраначких избора и доношењем адекватног законског оквира који обезбеђује својинску трансформацију у корист приватног капитала и тржишне услове пословања, онда бисмо закључили да је процес транзиције у Србији довршен. Уколико се, пак, као критеријум узму економски раст и чланство у Европској унији (или, барем, испуњење копенхашких критеријума за чланство у ЕУ), онда процес није ни из близа довршен.

Можда најреалнију слику транзиционог процеса нуди Вукашин Павловић, опредељујући се за теорију демократске револуције Ралфа Дарендорфа (*Ralph Dahredorf*)¹⁰⁵ која за разлику од класичних теорија транзиције, нуди тростепену класификацију транзиционог процеса, при чему иза фазе конституционалних промена, у којој се балансирају начела поделе власти и "способност Владе да влада" и фазе "нормалне политике" коју карактерише период спровођења

¹⁰⁵ О теорији Ралфа Дахрендорфа, изложеној у књизи *Размишљања о револуцији у Европи*, из 1990. године, у: Павловић, В.: 2003., стр. 70-76

економских и политичких реформи, следи кључна фаза у којој разгранато цивилно друштво, утемељено на грађанским правима и врлинама, најављује смену времена у ком доминирају правници и политичари једним новим добом - "добом грађана". Будући да доба грађана, према Дарендорфу, не може бити достигнуто без слободе и плурализма медија, независности и транспарентности финансирања политичких странака, аутономних универзитета и културних институција, те друштва заснованог на солидарности и последичној редистрибутивној политици, намеће се закључак да је овако схваћен транзициони процес – у Србији тек на самом почетку.

Без обзира на непостојање консензуса међу теоретичарима о суштинским циљевима и, на основу њих дефинисаном, трајању транзиционих промена, у овом делу рада биће истражени основни елементи успешности и ефеката транзиционих токова у Србији, у периоду од формалног увођења политичког плурализма 1990. године па до краја 2013. године. Рад ће се бавити критеријумима за одређивање степена демократских промена, посебно са аспекта идентификације кључних недостајућих претпоставки и степена утицаја њиховог одсуства на укупан исход транзиције која је, у Србији, за сада, дала тек парцијалне резултате.

На основу установљених критеријума изведени индикатори за оцену врсте и степена успешности партиципације синдиката у модернизацији и демократизацији српског друштва биће темељ за анализу укупне улоге коју су синдикати у Србији имали у овом процесу.

2.1. Утицај избора транзиционог модела на брзину и успешност транзиционих реформи

Након готово две и по деценије широке лепезе реформских покушаја, стиче се утисак да транзиција у Србији стално долази на нови почетак, док транзициона рецесија не показује оптимистичне знакове јењавања. Критичари транзиционог процеса су, у највећем броју случајева, склони да период тзв. одложене, односно блокиране транзиције (током које је, захваљујући погубној националној политици првог српског постсоцијалистичког режима, читава прва транзициона деценија изгубљена у ратовима, изложености економским санкцијама, урушавању

комплетне привреде и потпуној међународној изолацији Србије¹⁰⁶) прогласе главним кривцем за каскање Србије у спровођењу унутрашње економско-политичке трансформације и позиционирању земље у међународни контекст европских интеграција. Без намере да умањи значај утицаја специфичне ратне историјске авантуре која српску транзицију разликује од успешнијих транзиција посткомунистичких земаља, овај део рада биће посвећен фактору избора транзиционог модела и његовом утицају на брзину и степен успешности укупних транзиционих реформи.

Са, иако не довољном, оно бар пристојном временском дистанцом од четврт века од почетка транзиционог таласа, насталог на рушевинама бивших комунистичких режима, данас постаје све јасније да је Фукујамино одушевљено проглашење "краја историје", односно "краја идеологије" у ствари било тек илузионистичка димна завеса која је прикрила управо изнимну идеолошку агресивност једног крајње симплификованог неолибералног пројекта, потпуно некритички прихваћеног од стране већине посткомунистичких елита. О улози политике тзв. Вашингтонског консензуса коју доследно спроводе ММФ и Светска Банка и њеним комплексним последицама на земље у развоју већ је било речи у претходном поглављу. За Србију остаје, међутим, отворено питање зашто је (упркос свим својим компаративним предностима и капацитетима којима је располагала 1989. године) пристала на позицију полупериферне земље примитивног капитализма, односно зашто се није озбиљно позабавила питањем могућности примене алтернативних транзиционих модела? Или, још конкретније: зашто је јавности у Србији пласирано уверење да питање транзиционог модела није изборно питање?

¹⁰⁶ Тако, рецимо, у основне неекономске факторе који су утицали на српску привреду 90-их година XX века, М. Филиповић убраја: 1) распад јединственог југословенског тржишта које је бројало 24 милиона потрошача, 2) деветогодишњу међународну изолацију земље која је узроковала "аутаркичан развој привреде у условима изолованости", базиран на "самодовољности и ослањању на сопствене снаге", 3) рат на простору ex-Yu и национални одливи који су 1992/1993. године износили чак 13% БДП-а, односно премашивали укупан обим инвестиција и 4) бомбардовање СРЈ од стране НАТО-а 1999. године које је узроковало пад БДП-а за 25% и нанело укупне директне и индиректне штете у износу процењеном на између 35 и 50 милијарди долара (Филиповић, М.: 2001., стр. 176).

У свом излагању на Конференцији "Лавиринти транзиције" која је одржана крајем 2011. године, на Факултету политичких наука у Београду, Загорка Голубовић се, са правом, запитала: "Није ли евидентно да је у најразвијенијим државама претерано форсирање неолибералног концепта 'саморегулишућег тржишта' и дерегулације, укидање 'социјалне државе' и, сходно томе, успостављање 'посесивног индивидуализма' који искључује појмове 'јавног добра', солидарности и социјалне правде – довело до глобалне кризе и до деградације демократије без могућности да се траже алтернативе модерном капитализму и оздраве демократски системи?" (Голубовић, 2012.: стр. 27).

Смена политичког монизма изборним страначким плурализмом чини се једноставним почетним кораком, у поређењу са стратегијским осмишљавањем преласка са планске привреде, базиране на друштвеној својини, државној регулацији и дистрибуцији на тржишну привреду, утемељену на плурализму облика својине, тржишној регулацији и повлачењу механизма државног интервенционизма. На проблеме избора модела путем којег ће се одиграти укупна економска транзиција упозорио је још Стиглиц, супростављајући глорификованом ММФ-овом моделу "тржишног фундаментализма" (Stiglitz: 2004, стр. 50) алтернативу кинеског транзиционог пута, односно заговарајући бар градуалистички приступ транзиционим реформама насупрот модела "шок-терапије" на којој инсистира ММФ, залажући се за чврсту монетарну политику.

Наиме, претпоставку "да тржишта сама по себи воде ка ефикасним исходима" Стиглиц сматра "истрошеном" (Исто, стр. 12), те као највећи недостатак политике ММФ маркира управо "забрану" државног интервенционизма, односно одсуство државне стратегије у осмишљавању и предузимању мера које би водиле економском расту.

Стиглиц тврдњу о погрешном избору транзиционог модела¹⁰⁷ који су понудиле међународне монетарне институције посткомунистичким земљама

¹⁰⁷ "Инсистирање ММФ-а код земаља у развоју на одржавању чврстих монетарних политика, водило је ка капацитетним стопама које би стварање нових радних места и под најбољим околностима учиниле немогућим. И пошто се трговинска либерализација дешавала пре него што су тзв. мреже социјалне заштите биле успостављене, они који су изгубили запослење били су приморани на сиромаштво. Због тога, либерализација врло често није праћена обећаним растом,

илуструје сликовитим примером разлике у економском развоју између Русије (у којој су у потпуности изостали ефекти увођења тржишне економије и која се сусреће са порастом сиромаштва) и Кине (која је, сопственом стратегијом, ушла у процес постепених реформи и брзим привредним растом значајно смањила стопу сиромаштва).

Погрешан избор транзиционог модела лежи и у корену катастрофалних социјалних последица које је процес преласка на тржишну економију произвео у преко двадесет година дугој трансформацији у Србији. Један од узрока избора овог модела транзиције лежи и у неспособности државне управе да се одупре захтевима ММФ-а који је приступ фондовима за финансирање дефицита условио прихватањем економске политике, базиране на фискалној нефлексибилности, приватизацији и либерализацији тржишта која, при томе, нимало није водила рачуна о редоследу реформи, односно чињеници да ће либерализација (у условима непостојања адекватне социјалне заштите и регулаторног оквира) и приватизација (без претходно институционално обезбеђене конкуренције) довести до огромних социјалних губитака¹⁰⁸ и потпуног разарања средњег слоја друштва. Већина земаља посткомунистичког блока (са изузетком Пољске, Мађарске, Словачке и Словеније) остала је заглављена у нечему што је требало да буде тек краткотрајна транзициона рецесија.

Са данашњег аспекта, чини се да је екстремна тактика "шок терапије" која је наметнута посткомунистичким земљама изазвала дугорочни карактер кризе која још увек у Србији блокира транзиционе резултате, те да је градуалистички приступ који је изградњи институционалних капацитета и регулаторног оквира давао предност над гвозденим принципима Вашингтонског консензуса био примеренији српској транзицији: "Артикулишу се социјалне снаге које желе да

већ повећаном бедом, а чак и они који нису изгубили свој посао били су погођени повећаним осећајем несигурности" (Stiglitz: 2004., стр. 30).

¹⁰⁸ "Важно је сагледати не само оно што ММФ ставља на свој дневни ред, већ и шта одлаже на страну. Стабилизација је на дневном реду; отварање радних места се одлаже. Опорезивање и његови неповољни ефекти су на дневном реду; земљишне реформе се одлажу на страну. Има новца за *bailout* банака, али не и за плаћање побољшања образовних и здравствених услуга, а да не говоримо о спасавању радника који су изгубили свој посао због лошег макроекономског менаџмента ММФ-а" (Исто, стр. 93).

реафирмишу неке од позитивних вредности тог (кејнзијанског, прим. аутора) система, што се види по успесима левих снага на изборима у неким од постсоцијалистичких земаља (Пољска, Мађарска, Русија, Литва). Економски успеси азијских социјалистичких земаља (Кина, Вијетнам) и специфични начини реформисања њихових привреда, скрећу на себе пажњу аналитичара, те се и на теоријском плану одвија поларизација на поборнике радикално-либералне и еволутивно-реформистичке транзиције постсоцијалистичких привреда" (Секуловић, М.: 2004., стр. 79). О предностима градуалног економског развоја, говорио је и Липсет (*Мартин Сеумоур Липсет*) (Lipset, Lakin: 2006., стр. 222), апострофирајући ризик од заоштрених социјалних напетости који се могу претворити у антидемократске покрете, у случају да неусклађеност темпа промена разори постојеће друштвено ткиво.

Не искористивши успешан пример Словеније која је својевремено одбила "правила игре" ММФ-а, те игноришући Стиглицово упозорење да је, пре приватизације и либеризације, неопходно успоставити владавину права и ефикасне институције тржишне економије, као и развити продуктивну јавну расправу о реформском правцу, Србија је остала на путу неолиберално пројектоване транзиционе руте, носећи све последице свог избора.

У таквој транзиционој политици коју су пригрлиле многе посткомунистичке земље један је важан демократски аспект занемарен: питање друштвене подршке реформама, односно неопходност постизања што ширег социјалног консензуса о правцу и динамици системске трансформације. Тежња ка постизању реалног друштвеног консензуса, такође, према мишљењу Љ. Маџара, иде у правцу развоја стратегије малих транзиционих корака¹⁰⁹. Чињеница

¹⁰⁹ "У планирању скромних, малих корака могуће је ослонити се на искуствене увиде и емпиријска сазнања прикупљена праћењем и коришћењем постојећих (...) институционалних устројстава; мали кораци нас не одвлаче далеко од онога што је рутински коришћено, емпиријски истражено и већ познато. Они се зато могу планирати прецизније и неупоредиво поузданије; мали кораци носе много мањи ризик и, посебно, много мању вероватноћу катаклизмичних урушавања. Додатна предност малих корака у односу на преамбициозне и неумерено дозиране састоји се у томе што ови потоњи, (...), понекад и великим исклизнућима, имају крупне и крајње неповољне дугорочне импликације. Болне последице крупних корака који су окончани неком глобалном или макар широком катастрофом дуго се памте и за последицу имају наглашену аверзију јавности према

неспорног општедруштвеног консензуса о прихватању тржишног модела привредног развоја не може бити разлог за игнорисање специфичности српског друштва, уколико се жели одржати пожељан ниво консензуса у свим фазама реформске политике. Међу изазове о којима је нужно водити рачуна током читавог трансформацијског процеса, С. Максимовић, између осталих, убраја и следеће: 1) потребу измене система индивидуалних и друштвених вредности (од доминације колективног духа и начела општедруштвеног добра ка индивидуализму и доминацији материјалних вредности) која захтева дужи проток времена и 2) прелазак из система готово пуне запослености, праћене задовољавајућим економским положајем и развијеном социјалном заштитом, у систем капиталистичких односа са нарастајућом социјалном несигурношћу (Максимовић, С.: 2001., стр. 34). Неизоставни елемент који се мора имати у виду приликом дизајнирања српске транзиционе трасе јесте оно што М. Секуловић назива "социјалним генотипом" (Секуловић, М.: 2004., стр. 64), а који подразумева основна обележја и природу датог етноса и степен његове пријемчивости за промене.

У склопу објашњења већег, односно мањег степена успешности демократизације једног друштва, Липсет такође инсистира на уважавању фактора културе, упркос њеној апстрактности и ограниченим могућностима мерења утицаја (Lipset, Lakin: 2006., стр. 210). Он истиче немогућност брзих промена политичке културе и културне традиције као резултата историјског процеса, што у случају постојања антидемократског културног обрасца додатно захтева поступност промена, како поредак не би изгубио легитимност.

Обезбеђење широке подршке реформском процесу, међутим, нипошто не подразумева само изазове на страни придобијања социјално угроженог дела грађанства, већ и обезбеђење подршке од стране бирократизованог државног апарата који би своју традиционалну улогу трансмисије државног патернализма требало да замени улогом реализатора новог регулаторног оквира и гаранта

смелијим будућим променама.... Они јавност чине конзервативном за дуга будућа раздобља, а садашњи неуспеси чине сва будућа настојања да се употпуне или усаврше институције много тежим и рискантнијим због отпора које ти даљи реформски захвати наилазе у најширој јавности " (Маџар, Љ.: 2012, стр. 50).

минималне социјалне сигурности грађана. У том смислу, Линц и Степан упозоравају: "Революционарном акцијом могуће је уклонити дириговану привреду, али ако се партијска држава при том уруши изнутра а ефективне политичке снаге нема, на који се начин може изградити нови регулаторни оквир економског друштва?" (Linz, J. and Stepan, A.: 1998., стр. 303)

У контексту свих побројаних изазова, чак и у условима општеприхваћене потребе за приватизацијом друштвеног капитала, није лако постићи сагласност ни о обиму ни о методама приватизације. Посебно дискутабилном се испоставила приватизација јавног сектора која је додатно оптерећена питањем одржања квалитета и стабилности јавних услуга од општедруштвеног значаја. У овој сфери се, тек однедавно, решење покушава пронаћи у сложенем концепту јавно-приватног партнерства.

Након свега изложеног, намеће се закључак да је, приликом избора транзиционог модела у Србији, много више урађено стихијски него плански, што је последица како непостојања ваљаног теоријског концепта транзиције (Секуловић, М.: 2004, стр. 62), тако и изостанка визије и стратегије дугорочног привредног развоја Републике Србије. Из овог разлога, ни на након петооктобарских промена 2000. године, нисмо сведочили изласку из рецесионе деценије, већ даљем паду производње, недостатку директних инвестиција страног капитала, расту спољног дуга и даљем неповољном кретању у области малих и средњих предузећа.

2.2. Основни елементи за мапирање степена демократије у Србији

Многе теорије демократије, посебно оне засноване на модернизацијским постулатима, према којима степен економског раста води учвршћивању демократског поретка, у обзир узимају временско трајање, а не квалитет, односно степен достигнуте демократије. За њено одређивање неопходно је у анализу укључити и карактер политичког вођства, институционалне основе, али и културу, односно културне вредности, доминантне ставове (Lipset and Lakin: 2006). Када је о транзицијским земљама реч, за овакву врсту анализе степена демократије потребно је размотрити сложенији систем елемената који утичу на

консолидацију демократског поретка, а који "се не мере површинским материјалним, финансијским или политичким успесима, већ унутрашњим дубинским променама које омогућују изградњу новог квалитета живота" (Голубовић, З.: 2012., стр. 26).

У односу на класичне дефиниције демократије, Хантингтон предност даје Шумпетеровој (*J. Schumpeter*) процедуралној дефиницији демократије као "институционалног уређења доношења политичких одлука у којем појединци стичу моћ одлучивања путем конкурентне борбе за гласове људи" (Schumpeter, J: 1947., у: Huntigton, S.: 2004., стр. 14), при чему мерила степена демократије обухватају надметање на поштеним периодичним изборима и учешће гарантовано правом гласа. У том контексту, "демократија се може сматрати консолидованом када је политички живот доминантно обликован социоекономским поделама, тј. онда када се грађани политички организују и такмиче у односу на своје социоекономске интересе" (Спасојевић, Д., Лончар, Ј.: 2012., стр. 217).

У новим транзиционим демократским системима, Хантгтон констатује три круга проблема, од којих сваки на свој начин утиче на процес консолидације демократије: 1) први би се, условно речено, могао назвати кадровским проблемом, односно проблемом уклањања службеника бившег ауторитарног режима који су учествовали у кршењима људских права (при чему се подразумева и укидање ауторитарних агенција, попут тајних цивилних и војних полиција) и успостављање цивилне контроле над апаратима репресије; 2) други круг обухвата проблеме контекстуалног карактера који су специфични за сваку поједину транзицијску земљу и могу бити већа или мања препрека процесу демократске консолидације и 3) трећу целини чине системски проблеми тек успостављених демократских поредака који се, најчешће огледају у блокади доношења одлука, те доминацији економских интереса и демагогије (Huntigton, S.: 2006).

Мапирање степена достигнутог нивоа консолидованости демократског поретка у транзиционим земљама можда је најобјективније започети Линцовом дефиницијом потпуно спроведене (завршене) транзиције, према којој је "демократска транзиција завршена кад је постигнута довољна сагласност о политичким поступцима за долажење до једне изабране владе, када влада долази на власт непосредно на основу слободних и свеопштих избора, када таква влада

има фактичку власт да ствара нову политику и кад извршна, законодавна и судска власт коју је створила нова демократија не мора де јуре да дели власт са другим органима" (Linz: 1998., стр. 15), при чему се питање институција демократског поретка намеће као кључни изазов у постизању ситуације у којој је "демократија постала једина игра у граду" (Исто, стр.18).

За пуну консолидацију демократије, према Линцу и Степану, неопходан предуслов јесте заокруживање државне целине, без сепаратистичких тенденција и оспоравања њеног територијалног суверенитета. Што се заокружене државности тиче, упркос чињеници да њиховом анализом није обухваћено питање транзиције на територији бивше Југославије, аутори су користили примере СФРЈ и Совјетског Савеза за илустрацију значаја овог предуслова демократске транзиције. На федерализму израстао етнички национализам (праћен супротстављањем етничког територијалном принципу организовања), по њиховом мишљењу, изазвао је процесе ратне дезинтеграције, потпомогнут чињеницом да се погрешило у редоследу транзиционих корака, односно да се прво приступило либерализацији и реструктурирању привреде, док је изградња демократске државе, у напорима старих комунистичких елита да изграде своје националне државе – изостала. Тек након успостављања пуног суверенитета у јасно дефинисаним границама националних држава и разрешеног односа државанација-демократија¹¹⁰, друштва настала на тлу бивших југословенских република могла су кренути путем демократске трансформације.

Степен пута који је пређен у консолидацији новог демократског поретка, по Линцу се може мерити кроз структуру следећих пет арена: 1) прву арену чини грађанско друштво које мора имати услове за свој неспутан развоје слободе и активности; 2) другу - политичко друштво које мора бити аутономно и имати пун

¹¹⁰ "Па ипак, у многим земљама у којима демократија још није стабилизована политика коју следи национална држава често има логику различиту од оне која одговара демократији... Демократска политика у оквиру процеса изградње државе јесте она политика у којој је акценат на ширини и свеобухватности, код признавања права грађанства, и на једнакости, у индивидуалним правима" (Linz, J. And Stepan, A.: 1998., стр. 41/2). Или, како на другом месту аутори напомињу: "Једна од најопаснијих идеја по демократију може се најсажетије изразити у максими да свака држава треба да тежи да постане национална држава (држава једног народа) и да сваки народ треба да има сопствену државу" (Исто, стр. 48).

легитимитет; 3) трећа арена представља институционални оквир владавине права који пружа гаранције за поштовање грађанских слобода; 4) четврту арену чини употребљив државно-административни апарат и 5) пета арена је економско друштво, са развијеним тржишним институцијама (Linz, J. and Stepan, A.: 1998.).

У ових пет арена може се разврстати и десет кључних хипотеза о условима демократске стабилизације и консолидације у процесу транзиције које је понудио Дејвид Бичем (*David Beetham*) (D. Beetcham: *Демократија и људска права*, 1999., у: Павловић, В.: 2003.).

Арена слободаног развоја активног грађанског друштва умногоме зависи и од капацитета друштва који извире из традиционалне политичке културе, о чему говори Бичемова хипотеза о значајном утицају карактера претходног режима на изгледе за консолидацију демократских промена, посебно у смислу популистичких навика, развијаних под туторством колективистичких режима ауторитарног типа, као и хипотеза о значају мирног (ненасилног) начина преласка ка демократији (Павловић, В.: 2003., стр. 79).

Један од занимљивијих Линцових налаза тиче се тезе да су потиснута улога православне цркве у време атеистичког комунизма и њена аутокефалност значајно допринели слабљењу цивилног друштва, за разлику од међународно организоване католичке и протестантске вере, у којима је аутор пронашао извор активности опозиционе тоталитарном режиму. Иако проф др В. Павловић Бичемову хипотезу о томе да су "одређене религије инкомпатибилне са одрживом демократијом" сматра "превише тврдо формулисаном" и једностраном (Павловић, В.: 2003., стр. 83), она се заправо налази потпуно на линији Линцовог налаза.

Поред изостанка улоге цркве, Линц узроке слабог цивилног друштва проналази у чињеници да је већину грађанских организација (попут синдиката, других радничких, пољопривредних и културних удружења) у бившим социјалистичким земљама створила и над њима остваривала потпуну управљачку функцију – партија која је тоталитарно владала, те да су такве (слабе) цивилне структуре наслеђене и у посттоталитарном периоду. Процес деморкатизације у државама са антидемократским наслеђем компликује се чињеницом да се културне и економске варијабле веома ретко померају истим темпом (Lipset and Lakin: 2006, стр. 212), будући да транзицијске земље обично ступају на тло брзих

економских реформи, док је за стицање демократске политичке културе¹¹¹ потребно много више времена. Једно је сигурно: без измене система вредности у правцу општедруштвено прихваћених демократских вредности¹¹² – ниједна демократија не може бити до краја стабилизована и, према мишљењу Хантигтона, у случају меких диктатура које су остваривале одређене економске резултате, врло вероватно ће произвести "носталгију за ауторитарним" (Huntington, S.: 2004., стр. 247). Уколико демократске вредности нису чврсто укорене у широкој јавности и значајним групама елите, повратак у ауторитарност је могућа.

Овој аргументу припада и следећа Бичемова хипотеза: "друштва подељена јасно диференцираним и историјски антагонистичким културним групама имаће велике тешкоће у одржању демократије" (Павловић, В.: 2003, стр. 84), при чему дубоко подељено друштво не треба поистовећивати са (иначе демократски пожељним) плурализмом културних вредности. Но, Хантигтон упозорава да у случају пребрзог спровођења замашних друштвено-економских реформи, постоји опасност од друштвене и политичке поларизације која може разорити демократски поредак (Huntington, S.: 2004., стр. 276)

Политичко друштво, пак, представља арену у којој се главна улога додељује политичким репрезентима – односно странкама, при чему је за земље Југо-Источне Европе карактеристичан проблематично одбојан став према партијско-програмском профилисању политичких интереса, што Линц илуструје чињеницом да су "харизматични лидери у региону, Валенса у Пољској, Хавел у Чехословачкој и Јељцин у Русији, одбили да се прикључе политичким партијама или да их воде" (Linz, J. and Stepan, A.: 1998., стр. 295). А без изградње

¹¹¹ "Демократија имплицира једну одређену политичку културу, а то је демократска култура. Она се састоји у томе да човек прихвати владавину закона, да прихвати да опозицију треба толерисати, разлике у мишљењима поштовати; да не жури са инсистирањем да је нека тврдња апсолутна истина, да признаје легитимност националних институција (дакле, да им признаје право да оне постоје и да врше послове власти) и да прихвати да што-шта није поуздано познато", (Lipset and Lakin.: 2006, стр. 227).

¹¹² "Дакле, постоји култура демократије – она је укорене у секуларизам, толеранцију, либерални индивидуализам, прихватање и поштовање владавине закона – а свака култура која жели да постане демократска мора да прогута ове вредности и прилагоди их својим вредностима", (Исто, стр. 241.).

легитимних демократских институција политичког друштва које ће бити и стварни носиоци моћи, фактички није могуће ни започети транзициони процес.

При томе, Линц посебно проблематичним сматра избор полупредседничког система у транзиционим државама насталим на територијама бивше СФРЈ и Совјетског Савеза. Ово потврђује и Бичемова хипотеза о мањој трајности председничких у односу на парламентарне системе (Павловић, В.: 2003., стр. 84), коју аутор допуњује преференцијом пропорционалних на рачун већинских изборних система, а у циљу смањења потенцијала за политичке расколе. Парламентаризму (насупротив президентијализму) као и пропорционалном изборном систему предност је дао и Лајпхарт (*Arend Lijphart*) у својим *Моделима демократије*, док је у случају полупредседничких система изнео упозорење на могућност да председник, у таквом систему, поседује више моћи него у чисто председничком систему (Lijphart, A.: 2003., стр. 55)

Мерење темпа промена у политичкој арени много је теже него мерење економских варијабли и, према Липсету, може се пратити на институционалном нивоу. У том смислу, и Зоран Стојиљковић, поред политичке културе, у критеријуме за развој демократије убраја: вишестраначку конкуренцију¹¹³, степен одговорности политичке власти и квалитет грађанске партиципације (Стојиљковић, З.: 2008.). Један од битних услова за одрживост демократског система, Бичем види и у високом степену развијености регионалне (само)управе (Павловић, В.: 2003., стр. 84).

Арена владавине права заснива се на начелу демократског конституционализма и одликује де факто и де јуре поделом политичке власти, са посебним нагласком на независно судство и изградњу демократске уставне и правне културе (Linz, J. And Stepan, A.: 1998., стр. 298)

Ефикасност државног управљачког апарата којег сачињавају службеници претходног тоталитарног режима који су бирани на своје службеничке положаје

¹¹³ Приликом поређења програмских карактеристика у страначкој конфронтацији, од користи може да буде анализа коју предлаже Лајпхарт, а која је базирана на следећих седам димензија: 1) друштвено-економској, 2) верској, 3) културно-етничкој, 4) урбано-руралној, 5) димензији подршке режиму, 6) димензији спољне политике и 7) постматеријалистичкој димензији (Lijphart, A.: 2003., стр. 127-134).

на основу политичко-идеолошких а не професионалних критеријума представља посебну арену изазова за процес консолидације демократије у земљама у транзицији, при чему, сматра Линц, "и масовна чистка (као у Источној Немачкој) или одсуство било какве промене (као у Румунији) могу створити проблеме за демократију" (Linz, J. And Stepan, A.: 1998., стр. 300).

Економско друштво, пак, представља можда и најкомплекснији изазов. У овој арени је неопходно уклонити етатистичку привреду, спровести својинску трансформацију, али истовремено градити модерну тржишну економију која мора бити утемељена на тржишно-регулаторним механизмима. У пољу економског друштва, и према мишљењу Дејвида Бичема, налазе се најкрупнији изазови. Његове хипотезе које се односе на ову област састоје се у тврдњи да тржишна економија јесте неопходан, али не и довољан услов за демократију, те да се шансе за демократску консолидацију увећавају пропорционално економском развоју друштва и да трпе утицај класног деловања (Павловић, В.: 2003., стр. 80-81).

О неопходности економског раста и развоја који, ма колико спор био – мора одражавати стабилност економског система да би позитивно утицао на процесе консолидације демократије, већина теоретичара транзиције постиже висок ниво сагласности. За Линца је економски раст (праћен развојем средње класе, образовања и квалификоване радне снаге), поред функционишућих демократских процедура, основни извор легитимитета демократског поретка (Linz, J. And Stepan, A.: 1998., стр. 104). Материјални просперитет као значајан извор легитимације демократског поретка узима и Липсет који одлази и корак даље, утврђујући корелацију између демократије БДП-а по глави становника, те наводећи прогнозу Адама Пшеворског: "Изнад 6.000 долара (годишње, по глави становника) демократије су неуништиве и може се очекивати да трају вечно" (Lipset and Lakin.: 2006, стр. 178). Код Хантингтона, пак, ова варијабла везује се за степен индустријализације (Huntington, S.: 2004., стр. 259). У случају економског краха, Хантингтон предвиђа пораст социјалних сукоба који би на политичку сцену вратили захтев за ауторитарним механизмима управљања (Исто, стр. 276).

Последња Бичемова напомена уско је везана за, већ претходно анализирану, негативну везу између растуће неједнакости, незапослености и сиромаштва, те продубљивања класних подела и демократског концепта

политичке једнакости¹¹⁴ и подршке демократском поретку. Другачије речено, "... широко распрострањена беда – или, прецизније, недостатак радне или средње класе која би била у разумној мери независна, и која би могла од свог рада колико-толико пристојно да живи – подрива темеље демократије" (Lipset and Lakin.: 2006, стр. 200). За одбрану демократског поретка од есенцијалног је значаја постојање и очување средњег друштвеног слоја који има довољно капацитета за независно деловање и, као такав, може бити успешан ограничавајући фактор државној моћи. При томе се не сме заборавити да имовинско стање не подразумева само материјалне ресурсе у најужем смислу, већ да се демократски потенцијал значајно увећава на рачун ауторитарности са порастом нивоа образовања које, пак, директно зависи од достигнутог економског стандарда појединца и друштва у целини.

2.3. Фазе и ефекти приватизације у Србији од 1999. до 2013. године

Одмах након формалног почетка транзиције бивших социјалистичких земаља ка тржишно-демократском плуралистичком поретку, питање својинске трансформације (односно приватизације друштвене својине) наметнуло се као кључно, односно као питање свих питања. Снажно потпомогнуте неолибералном филозофијом међународних финансијских институција¹¹⁵, посткомунистички режими су приватизацији као услову за прелазак на тржишну привреду дали апсолутно приоритетно место у својим реформским програмима. Са отпочињањем приватизационог процеса у Србији отворио се читав сет значајних питања: 1) Шта ће бити приоритетно приватизовано, а шта накнадно, те шта ће

¹¹⁴ У прилог овој тези иде и чињеница да се политичка једнакост (као други са Лајпхартове листе седамнаест критеријума демократије) код овог аутора мери индиректно – путем економске једнакости: "Политичка једнакост се тешко мери на директан начин, али економска једнакост може послужити као најприближнија замена, пошто постоји велика вероватноћа да политичка једнакост у друштву преовлађује уколико нема великих економских неједнакости" (Lijphart, A.: 2003., стр. 269).

¹¹⁵ "Упитан шта је најбољи програм промена за Источну Европу, нобеловац Милтон Фридман је, 1991. године, одговорио да се тај програм може сажети у три речи: приватизација, приватизација и приватизација" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 135).

остати у јавног својини?; 2) Које фазе су неопходне за ефикасну приватизацију и колико је њихово предвиђено временско трајање?; 3) Којом брзином и којим моделима ће бити извршена целокупна приватизација? и т.д. Питање брзине приватизационих промена посебно је осетљиво питање, јер концепту брзе приватизације не иде у прилог ниски ниво куповне моћи, чиме се отвара простор за подцењивање вредности капитала предузећа и улазак шпекулативног капитала који носи опасност од некомпетентног и отвореној тржишној конкуренцији несклоног слоја нових привредника, док са друге стране преспора приватизација носи ризик мрвљења преосталог друштвеног капитала.

Још је, пак, дужи списак питања која су морала бити разматрана на самом почетку приватизације у Србији, а чија је анализа на жалост изостала. Тако је, рецимо, потпуно занемарена чињеница да је за успешну приватизацију неопходно идентификовати социјалне снаге у друштву које ће је подржати, те да је неопходно неговати и развијати средњи слој друштва, из кога се очекује регрутовање предузетничких иницијатива у домену малих и средњих предузећа, како приватизациони процес не би остао сведен на распродају постојећих великих социјалистичких система.

Оно што је, у ствари, у потпуности изостало јесте добро осмишљена развојна стратегија транзиције, са добро испланираним редоследом корака која би "минимизирали неизбежне друштвене тензије и минимизирали цену друштвених промена" (Секуловић, М.: 2004., стр. 37), а који би нужно обухватили и специфичности посткомунистичког менталитета¹¹⁶ у Србији, посебно у тим првим годинама након почетка приватизационог процеса. У том смислу, и Стојиљковић нуди анализу процеса приватизације кроз призму конфликтне теорије моћи која каже: "Прво, да се игре моћи играју у условима ограничених ресурса, односно да, бар краткорочно, постоји социјална цена приватизације – да њоме нико не може добити, а да истовремено неки не изгуби. Друго, да постоје различита срдства за

¹¹⁶ "У свести утицајних појединаца још увек је укоренењено схватање младог Маркса о томе да је укидање приватне својине први предуслов разотуђења човека. Приватизација се онда доживљава као ретроградан процес, а не као услов грађанских слобода и неспутане креативности. Због аутократског система власти, наша приватизација је неизбежно праћена корупцијом, слобода индивидуе – са ризиком и несигурношћу... ". (Секуловић, М: 2004., стр. 89).

обезбеђење (над)моћи – да се, поред уверавања, материјалног стимулисања, односно манипулативног наговештавања награда за подршку и послушност или претњи за супростављање, примењују и правна и политичка принуда, па и огољени терор" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 136).

Такође, озбиљна развојна стратегија морала је обухватити и осмишљену борбу против маргинализације на светском тржишту капитала и рада, будући да је Србија читаву прву деценију изгубила изолована из регионалних и међународних интеграција, те да у глобално међузависном свету из те позиције није имала никаквих шанси за реиндустријализацију и развој озбиљних извозних капацитета. Због тога је друго значајно питање, на које упућује З. Стојиљковић (Исто), из угла концесуалне теорије моћи, питање делотворности и легитимности приватизације, са аспекта њеног утицаја на унапређивање основног друштвеног циља, односно са аспекта доприноса развојним капацитетима и укупном расту укупног друштвеног богатства.

Доношењем Закона о друштвеном капиталу на нивоу СФРЈ ("Сл. Лист СФРЈ", бр. 84/89 и 46/90) 1989. године, отворена је могућност за приватизацију друштвеног капитала. Процес приватизације у Србији започео је наредне године, применом Закона о условима и поступку трансформације друштвене у друге облике својине ("Сл. Гласник Р.Србије", бр. 48/91, 75/91, 48/94 и 51/94). Прва фаза приватизације у Србији спроведена је, дакле, у периоду од формалног почетка процеса транзиције 1990. до демократске смене режима 2000. године. Започета је према моделу докапитализације и продаје, путем већинског радничког акционарства који је предвиђао бесплатне поделе одређеног броја акција запосленима, уз могућност добровољног и од стране државе финансијски стимулисаног откупа додатних акција, а који је претендовао на постизање социјалног консензуса у постизању подршке приватизацији, базираног на идеји социјалне правде, као и на задржавање управљачке контроле над предузећима од стране постојећих управљачких структура (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 140). Из овог таласа били су изузети стратешки привредни сектори, као што су енергетика и рударство. Будући да се овај модел није упуштао у покушаје стварног решавања вишкова запослених (већ их је "решавао" концептом радног односа који је формално опстајао док су запослени масовно били у статусу радника "на

принудним одморима", а који је у стварности служио прикривању стварног опсега незапослености), а посебно узимајући у обзир чињеницу да овакав приватизациони модел није имао никакве шансе за привлачење страног капитала (а ни изложеност економским санкцијама, међународна изолација Србије и ратни контекст нису му ишли на руку), у условима у којима је хиперинфлација збрисала почетну вредност предузећа а држава утрошила велика средства у поступку утврђивања вредности капитала - није тешко закључити да су резултати првог приватизационог таласа могли бити једино онакви какви су и били: израз потпуне економске нерационалности.

Деструктивни покушаји да се, иза привидно вођене политике реформских промена, заправо задржи статус quo, додатно су појачани законским изменама из 1994. године које су, уместо да ослабе – ојачале позицију менаџера предузећа које је поставила држава као већински власник а који никоме нису одговарали за своје "резултате"¹¹⁷. Циљ доношења Закона о измени и допуни закона о условима и поступку претварања друштвене у друге облике својине био је "поништавање инфлаторних добитака које су запослени остварили купујући акције предузећа у условима хиперинфлације током 1992. и 1993. године" (Ристић, З. и др.: 2011., стр. 12), а стварни ефекти његове примене огледали су се у губљењу поверења у правни поредак државе Србије, што је резултирало фактичким заустављањем приватизације све до 1997. године.

Још увек у оквиру Савезне Републике Југославије, Србија је 1997. године донела је Закон о својинској трансформацији ("Сл. Гласник Р. Србије", бр. 32/97 и 10/01), на основу чега је покренут нови приватизациони талас који је задржао "инсајдерски карактер" приватизације. Социјални мир, овога пута, покушао се досегнути бесплатном поделом акција одређеним категоријама становништва, но проблем неодговорности управљачких структура и њихове неспособности за реструктурирање предузећа није решен. Прошавши, тако, кроз укупно три

¹¹⁷ "Коначни етапни резултат псеудопромена и псеудоприватизације је да неререформисана економија у таквом окружењу делује у некој врсти зоне сумрака – обрачуна лобија и кланова блиских власти око расподеле монополских ренти и увозно-извозних контингента", (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 141).

нормативне регулације, приватизација током прве транзицијске деценије у Србији испоставила се као потпуни економски промашај.

Након петооктобарске смене старог режима и успостављање власти од стране коалиционо уједињених демократских снага у Србији, први задатак нових власти био је почетак спровођења истинских економских реформи, са циљем "измене трендова из претходне деценије и интегрисања земље у европске, светске политичке и привредне токове" (Ристић, З.: 2012., стр. 113). Закон о приватизацији који је остао на снази у току следеће деценије, уз велики број измена и допуна пратећих уредби и остале нормативне регулативе, донет је 2001. године и предвидео је модел продаје капитала путем тендера и јавних аукција којима су дефинисани услови продаје, као и модел преноса 30% капитала запосленима и грађанима - без накнаде¹¹⁸. Крајем 2007. године, усвојен је Закон о праву на бесплатне акције и новчану надокнаду коју грађани остварују у поступку приватизације, а који је омогућио да сви пунолетни грађани који нису претходно остварили право на акције добију акције шест великих јавних предузећа. Ова законска одредба ишла је у правцу постизања одређеног степена социјалне правде. Иако и иначе позитивно оцењен у смислу свог развојног опредељења, овај приватизациони талас дошао је, према мишљењу З. Стојиљковића, "са великим закашњењем и у условима краће неповољне неравнотеже понуде и тражње" (Стојиљковић, З.: 2012., стр. 147). Из ових разлога, логично је и да његови ефекти нису могли да буду спектакуларни.

Додатни разлог представља чињеница да нове демократске власти нису могле снаге се одупру групи оснажених домаћих привредника који су имали приступ политичкој елити и, уз њихову свесрдну протекционистичку подршку, дођу до великог броја српских фирми, као и пољопривредног и грађевинског земљишта (Исто, стр. 156). Ово неупитно води лошој инвестиционој клими из

¹¹⁸ "Основна начела на којима је овај закон базиран јесу обавезност и временска ограниченост приватизације друштвеног капитала, уз стварање услова за развој привреде и социјалну стабилност, обезбеђење јавности, флексибилности и формирање продајне цена према тржишним условима. За приватизацију државног капитала у јавним предузећима у области инфраструктуре, саобраћаја, енергетике, шумарства, комуникација, комуналних делатности није дефинисан законски рок", (Ристић, З.: 2012., стр. 113).

угла иностраног капитала, посебно са аспекта процене развијености владавине права у нашој земљи.

У прилог тези о веома ограниченим ефектима приватизације у Србији и након 2000. године, иде и чињеница да је, према проценама Самосталног радног тела Социјално-економског савета Републике Србије за економска питања из 2011. године (Ристић, З. и др.: 2011., стр. 84), око 30% приватизација завршено раскидом приватизационог уговора, док око 15% приватизованих предузећа постоји само формално регистровано у Агенцији за привредне регистре. Према подацима Министарства за економију и регионални развој (Ристић, З.: 2012., стр. 113), у периоду од 2002. до 2011. године, укупна успешност приватизација за овај период износи 66% , при чему највећи број чине приватизације остварене на тржишту капитала. Процент успешно спроведених аукцијских приватизација износи 63%, док је у случају тендерских приватизација то свега 41%. Посебан проблем представљају раскинути приватизациони уговори. Према истом извору, у посматраној деценији је склопљено 90 тендерских уговора, од чега је 37 раскинуто, док је од 1.555 успешних аукција, уговор раскинут у 599 случајева. Према подацима Агенције за приватизацију из октобра 2011. године (Исто, стр. 114) од укупно 2.271 реализоване приватизације, поништено је њих 634, односно готово 30%. Зоран Ристић, из Центра за образовање, истраживања и приватизацију Уједињених гранских синдиката "Независност" тврди да се након раскида уговора о купопродаји друштвеног капитала "по правилу констатује безизлазна финансијска ситуација, блокада рачуна, висока пореска и друга задужења", што онда наводи на закључак да "циљ приватизације није био наставак делатности субјекта приватизације, већ лично богаћење појединаца или ланаца купаца који су по правилу деловали као чланови конзорцијума купаца или повезана лица" (Исто, стр. 116-117). Посебан проблем чини процес реструктурирања предузећа која нису могла бити приватизована који је фактички, у великом броју случајева, значио тек продужено субвенционирање и одлагање стечајног поступка.

Из свега овога следи да је, током целокупног процеса приватизације, од 1990. године, сам процес првобитно служио за прикривање државних аспирација на задржавање моћи у управљачким структурама предузећа која су чинила

друштвени капитал социјалистичке привреде и куповину краткотрајног социјалног мира у време рата и међународне излоације земље, да би затим био употребљен за финансирање државе, односно попуњавање буџетских дефицита. Модернизација самих предузећа и подизање њихове економске ефикасности и конкурентности, при томе је, у већини случајева, у потпуности изостало¹¹⁹, због чега Србија није остварила очекивани економски раст.

Узроци спектакуларног неуспеха приватизације, као најважније карике у транзиционом ланцу, леже у неколико чињеница: од непостојања консензуса око избора адекватног приватизационог модела и лошег спровођења одређених модела, преко недовољног степена транспарентности процеса и непостојања стабилног регулаторног система у привреди, па све до непостојања независне и ефикасне судске власти (као основног услова за остварење правне државе и владавине права) и неспособности нових политичких елита да створе стабилан макроекономски систем, базиран на комплексној развојној привредној стратегији, у оквиру кога је могуће креирати и имплементирати ефикасне економске политике.

Социјални положај запослених у предузећима која су приватизована био би тежак, чак и у идеалним условима у којима би приватни капитал та предузећа повео на пут економској опоравка и развоја. У условима, пак, на овај начин реализоване приватизације, социјални "учинак" се своди на продукцију огромне незапослености, енормни пораст сиромаштва и гомилање нерешених социјалних проблема. Социјална цена неодговорно спроведеног процеса приватизације, који није довео до развоја привредних потенцијала и отварања нових радних места, испоставила се као дугорочни (уместо, како се очекивало, краткотрајни

¹¹⁹ Према подацима које нуди Рајко Косановић, експерт Савеза самосталних синдиката Србије, у Србији је дошло до знатног степена деиндустријализације, при чему се наводи податак да је, само у Београду, број индустријских радника смањен са 245.390 у 1990. години на свега 13.842 у 2007. години: "Велики број предузећа приватизован је, не ради покретања производње или њеног увећања, већ због објеката или грађевинског земљишта, који су продавани по неупоредиво већој цени од цене по којој су купљени. У Србији су уништене, са изузетком прехранбене индустрије: машинска индустрија, електро-индустрија, хемијска индустрија, индустрија мотора и трактора, текстилна индустрија и др. " (Косановић, Р.: 2011., стр. 119)

рецесиони) проблем који ће, у наредном периоду, Србију дуго времена лишити могућности за постизањем макар минимума социјалне правде.

2.3.a Последице приватизације на свет рада

Размере негативних последица које је, поред нужних удараца нанетих глобализацијом, сам поступак лоше спровођеног процес приватизације оставио на свет рада у Србији, још увек је немогуће прецизно измерити. У различитим фазама процеса приступања Републике Србије Европској Унији, у више наврата су (у циљу усклађивања са методологијом ЕУ и Међународне организације рада, те Светске банке) мењане методологије обраде статистичких података. Када се у виду има да је Србија, и пре процеса методолошког прилагођавања, имала бројне проблеме са тзв. "улазним" подацима које је требало да понуде државне институције (попут Републичког Завода за статистику, рецимо), не чуди чињеница да је цео процес усклађивања послужио више политичкој манипулацији која је за циљ имала креирање нереалних закључака за унутрашњу јавну употребу, него покушају утемељеног сагледавања стварног стања. Као пример може да послужи, на пример, чињеница да је Србија, у једном тренутку, као референтну аналитичку основу за истраживање тржишта рада, поред података Националне службе за запошљавање, почела да употребљава алат Међународне организације рада - тзв. Анкету о радној снази која, пак, као "запослене" особе третира и особе које су оствариле макар било какав приход од рада који је могао бити и свега неколико сати укупно током претходног периода. Преласком, дакле, на другу (комбиновану) методологију, држава је приказала значајно смањење стопе незапослености и овако добијени резултат некритички приписала успеху спроведене политике тржишта рада.

Овај рад полази од хипотезе да је процес приватизације, спровођен у Републици Србији, у периоду од 1990. до 2013. године, имао тешке социјалне последице које су, у крајњем исходу, оствариле негативан ефекат на степен друштвене моћи синдиката. Не узимајући, овом приликом, у разматрање све елементе које утичу на кретања на тржишту рада, неспорна је чињеница да је, под директним утицајем приватизације, за десет година (у периоду од 2001. до 2011.

године) у Србији произведен ефекат смањивања броја запослених за читавих 600.000 људи (Косановић, Р.: 2011., стр. 119), што је логично морало водити све већој беди и сиромаштву. Најизложенији плаћању социјалне цене приватизације били су запослени у реалном сектору. Пуним ефектима приватизације тек ће се, у наредном периоду, бавити представници социјалних партнера (синдиката и удружења послодаваца), али остаје чињеница да у Србији послује само 35% друштвених предузећа која су приватизована, док су сва остала или угашена или пред ликвидацијом (Ђукић, П.: 2012., стр.99).

Резултати истраживања Сталног радног тела Социјално-економског савета Републике Србије за економска питања из 2011. године (Ристић, З. и др.: 2011.), у делу у којем су анкетирани радници запослени у 146 приватизованих предузећа који су пристали да одговоре на анкетни упитник (а постоји чак 20,87% оних који су, из страха од нових власника или клаузуле о тајности података), показује драстично умањење радних и синдикалних права у предузећима након приватизације. Наиме, проценат постојања важећег колективног уговора у посматраним предузећима опао је за више од 20% (са 77,80% пре приватизације на 57,60% након спроведене приватизације), док је регулисање радних односа Правилником о раду опало са 7,04% на 3,4%. У чак 22,2% случајева, запослени тврде да је нови колективни уговор са приватним власником неповољнији по запослене од онога који је на снази био раније. Просечан број запослених у посматраним предузећима опао је са 497 на свега 260 радника, при чему се у 29,20% случајева радило о отпуштању радника на основу државног Социјалног програма, у 82,9% коришћен је механизам проглашења технолошког вишка (при чему је број радника који су, након што су проглашени технолошким вишком, започели неки сопствени приватни посао – статистички занемарив), у 64,5% случајева - споразумни прекид радног односа, док је скор на скали "отказа уговора о раду по било ком другом основу" (који фактички не обавезује ни послодавца ни државу на било какав облик заштите у случају губитка запослења) изузетно висок и износи 60,52%. Истраживањем су добијени и бројни подаци о поштовању појединих права запослених (редовност исплате и висина зарада, поштовање одредби о радном времену, годишњем одмору, поштовање права на топли оброк и регрес, безбедности и здравље на раду и т.д.), као и њиховој

процени економске ефикасности предузећа пре и после приватизације. Сви ови подаци дају добру основу за спровођење детаљније компаративне анализе која би, на овом месту, превазишла оквире рада.

Један од узрока овако лоше слике социјалних последица које је процес приватизације донео запосленима и грађанима Србије лежи и у чињеници да су синдикати, у великој мери потпомогнути намерама државе да их у овом процесу маргинализује, у свега 35,40% случајева били укључени у процес израде социјалних програма, док су у тек 16,00% случајева учествовали у раду комисије која је пратила процес приватизације. Улога синдиката у целокупном процесу транзиције биће детаљније разматрана нешто касније.

Искључивање радника, као најугроженијег елемента у транзиционом приватизационом процесу, из самог процеса приватизације, као и непостојање политичке воље да се установе социјални механизми амортизације за очекиване транзиционе губитке, довело је и до проблема у остваривању неопходне широке подршке грађанства овом процесу. Иако већина грађана у Србији данас прихвата неминовност својинске трансформације, у условима изостанка економског развоја као главног транзиционог мотива - не постоји консензус у позитивној оцени приватизације: "Опредељење за промене праћено је у свести већине страхом од растуће беде и незапослености, односно (схватљивом) неспремношћу на ризик у екстремно неповољним околностима" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 142). При томе, на самом почетку транзиционе рецесије, на тржишту рада су се појавиле бројне групе старијих радника – транзиционих губитника које су показале проблематични степен неспремности за програме преквалификације или доквалификације који би их репозиционирали на тржишту радне снаге. Ипак, упркос оправданим бојазнима домаћих истраживача да ће неизвесност о сопственој позицији на тржишту рада (као што су: висина прихода, неизвесност очувања и проналажења новог радног места) и негативан став према правдениости приватизације отворити могућност за јачање конзервативних, реформама супростављених, снага – то се, ипак, није догодило.

Ипак, свет рада претпео је снажне транзиционе губитке који су довели до наглог раслојавања српског друштва и који, чак и након више од две деценије од почетка транзиције у Србији, и даље мрве средњу класу, без које је немогуће

регрутовати здрав нов предузетнички слој који би земљу трасирао коначно на пут привредног опоравка. О утицају који је овакав исход на тржишту рада остварио на пољу умањивања укупне моћи синдиката да се конструктивно укључи транзициони процес, биће више речи у тачки 3. овог поглавља.

2.4. Мерење укупних транзиционих ефеката у Србији: недостајуће претпоставке српске транзиције

У овом делу, рад ће се бавити анализом степена демократских транзиционих промена у Србији, у складу са наведеним критеријумима, а посебно са аспекта идентификације кључних недостајућих претпоставки и степена утицаја њиховог одсуства на укупан исход досадашњег транзиционог процеса. Рад ће настојати да покаже да се разлози изостанка позитивних транзиционих ефеката и немогућности консолидације демократског поретка у Србији не крију само у неспособности политичких елита и мањкавости процеса приватизације, већ и у одсуству политичке воље за креирање и реализацију свеобухватне, систематичне и условима у Србији примерене стратегије модернизације и транзиције у демократски поредак – као недостајућим претпоставкама за реализацију одабраног транзиционог модела.

Имајући у виду претходно изложених Линцових пет арена консолидације демократије, а обзиром на чињеницу да се, као што смо видели у претходном делу, кроз српско искуство приватизација провукла као најзначајнија карика транзиционог ланца и будући да се, као таква, није показала успешним концептом, логично је да мерење укупних транзиционих ефеката у овом делу започнемо управо у арени економског друштва.

Као што смо већ видели, процес приватизације у Србији је прошао кроз различите фазе, са различитим доминантним моделима, али је укупан ефекат економског раста у потпуности изостао. Осим недовољно пропитаног неолибералног транзиционог модела¹²⁰ који је спровођен, у комбинацији са (том

¹²⁰ Под неолибералним транзицијским моделом, овде се подразумева амерички тип тржишне привреде (са минимализираном улогом државе као креатора институционалне основе тржишне привреде и гаранта правне сигурности привредним субјектима) - оријентисане на потрошача, за

моделу, иначе, сасвим неадекватним) фазама буџетски финансиране куповине социјалног мира, неуспеху привредног опоравка нарочито су допринели: деиндустријализација српске привреде и претежно увозна оријентација новонастале привредне елите која је аспирацију према подизању сопствене конкурентности на међународном тржишту заменила сигурном опцијом политички подржаних монопола на националном нивоу (Erke, M.: 2012., стр. 77); неспособност извршне власти да формулише одрживу дугорочну стратегију и, на основу њене доследне имплементације, усмерава привредни развој земље; споро приближавање Европској Унији које је Србију учинило атрактивном само за оне инвестиције којима одговара клима непостојања строгих европских прописа на тлу Србије; као и непостојање чврсте и поуздане државне тржишне регулације која би стимулисала производну и изворно оријентисану иновативност у оквиру плуралистичке привреде, засноване на мешовитој својини и читавој лепези различитих типова привредних друштава.

Све ово заједно довело је Србију у ситуацију транзиције блокиране у дуготрајној рецесији, са кључним недостатком елементарне стабилности економског поретка, без које се процес консолидације демократије не може неометано одвијати. Када се у обзир узме индикатор квалитативних учинака демократије који З. Голубовић посматра кроз призму "изградње новог квалитета живота", онда се заиста може рећи да демократија у Србији није консолидована, јер изостаје "квалитативни преокрет у правцу остварења новог начина живота" који би промовисао "аутономију, слободу и одговорност свих чланова друштва у доношењу конститутивних животних одлука и у избору најповољнијих алтернатива" (Голубовић, З.: 2012., стр. 26).

Бројни парадокси српског транзиционог пута увећавали су констатно социјални јаз између малобројних богатих и све бројнијих сиромашних, разарајући средњу класу и вишеструко умножавајући проблем социјалне искључености све већег процента укупног становништва. Међу најважнијим

разлику од западноевропског социјалног типа (који подразумева већи степен улоге државе у редистрибуцији, са циљем задовољавања социјалних потреба), као и од административно вођене тржишне привреде азијског типа (у којој је држава контролор кључних индустријских и привредних инфраструктурних ресурса). Више о овоме погледати у: Секуловић, М: 2004., стр. 55.

системским диспропорцијама које су, према мишљењу проф др М. Зеца (Зеца, М.: 2012., стр. 70-71), постале кључном одликом српског транзиционог система, осим економских, налази се и низ продуктованих социјалних диспропорција: 1) између броја запослених и броја пензионера, као и између активног и издржаваног становништва, као диспропорција која се перманентно увећавала, паралелно са вишковима запослених које је продукovala приватизација; 2) између запослених и незапослених која је, са порастом проблема дугорочне незапослености, изазвала талас "одлива мозга", те креирала неповољну квалификациону структуру на националном тржишту рада; 3) неравнотежа између запослених у јавном сектору и производној привреди, те између запослених у реалној економији и услужном сектору, обе узроковане наглом деиндустријализацијом; као и 4) огромна диспропорција у неуравнотеженом регионалном развоју, упркос декларативним напорима државе у правцу балансирања регионалног развоја.

Иако је и сам Липсет признавао да богатство земље није нужан (већ само повољан) услов за одржање демократског поретка (Lipset and Lakin: 2006), као неопходан услов консолидације демократије у Србији намеће се питање економске стабилизације, спречавања даљег социјалног раслојавања, смањења поларизације између транзиционих добитника и губитника¹²¹ и постепеног заједничког изласка из рецесије која, са веома кратким предахом у првим годинама након петооктобарских промена 2000. године, траје већ више од две деценије.

¹²¹ Према класификацији добитника и губитника транзиције коју нуди З. Стојиљковић, међу главне транзиционе добитнике спадају: представници олигархије из Милошевићевог и транзиционог периода после 2000. године (при чему никада није испитана легитимност порекла капитала акумулираног у ратним 90-им годинама, већ су представници ове олигархије креирали лобије који су остварили значајан утицај на свет политике), нова политичка елита, запослени у новом приватном сектору и конкурентним, извозно оријентисаним, предузећима, страна предузећа и представници новог банкарског сектора, као и менаџери и запослени у јавним предузећима која су задржала своје монополске позиције. Након 2000. године, сматра Стојиљковић, и већина цивилног друштва, међу којима се најзначајније истичу невладине организације, медији и универзитети, могу се сматрати транзиционим добитницима. На страни, пак, губитника, налазе се: пензионери, дугорочно незапослени, запослени у традиционалним индустријским гранама и нискообразована популација која, по правилу, има веома слаб капацитет прилагођавања променама (Стојиљковић, З.: 2008.).

Излазак из рецесије и убрзавање процеса консолидације демократског поретка у Србији, међутим, не могу се постићи без отклањања препрека у преосталим аренама консолидације. Уколико изузмемо чињеницу да, захваљујући статусу Косова и Метохије, Србија није остварила чак ни неопходни предуслов јасне територијалне дефиниције и да, као таква, представља "недовршену" државу недефинисаних граница, међу најважније институционалне препреке за консолидацију демократије спадају: карактер партијског и изборног система, одсуство политичке стабилности, одсуство стварне парламентарне контроле над извршном влашћу, као и одсуство и њене укупне ефикасности, одсуство контроле корупције, одсуство владавине права (оличено у енормној непримени закона) и изузетно низак степен ефикасности судства. Оне припадају трима Линцовим аренама: арени владавине права, арени ефикасности државне администрације и арени политичког друштва. У све три арене, Србија се сусреће са проблемом недостатка раскида са недемократским наслеђем, корупцијом и криминалом (Стојиљковић, З.: 2012., стр. 7). Одсуство политичког консензуса довело је до једне бројних неслагања на сцени политичког друштва која, само на први поглед, имају заједнички идеолошки именитељ. Тако, док критике реформске политике које потичу од снага са десног политичког крила инсистирају на томе да је заустављање транзиционог процеса у Србији узроковало претерано мешање државе које блокира тржишне механизме, а критике које долазе с лева, сасвим супротно, прстом упиру на недовољност позитивне државне регулативе, и једнима и другима промиче очита неспособност егzekутиве да одлучно заузме позицију гаранта функционисања правне државе и владавине права. Оно што чини нестабилним политичко, па последично и економско, друштвено поље јесте изразита контрадикторност између веома често чак и пренормиране стварности и потпуног изостанка правних последица које би норме требало да произведу. Њени узроци леже у фактичком непостојању функционалне поделе власти. Српски Парламент, презасићен широким коалиционим умрежавањем понекад и програмски веома разнородних политичких субјеката пре је играо пасивну улогу гласачке машинерије у корист самовоље извршне власти, него што је био носилац истинске законодавне, контролне и представничке функције.

Истовремено, неефикасно и политички подређено, односно зависно судство није, ни у једном тренутку, упркос бројним покушајима правосудне реформе, могло преузети намењену му улогу чувара правне сигурности и гаранта владавине права.

Извршна власт, узурпирајући ингеренције осталих грана власти, хиперпродуковала је бројне агенције, комисије и тела, чији се смисао углавном састојао у прикривању дефицита њене истинске демократске контроле, а које су значајно утицале на беспотребан пораст државно-управљачког апарата, без утицаја на пораст његове ефикасности.

Са друге стране, праве институције демократске контроле власти (попут заштитника грађана, повереника за заштиту информација од јавног значаја, повереника за заштиту од дискриминације, Агенције за борбу против корупције, антимонополских комисија и сл.) и тела намењена координацији и социјалном дијалогу, као што је Социјално-економски савет, остале без неопходних материјалних и кадровских ресурса¹²². Једану од основних препрека стабилизацији и консолидацији демократског поретка у Србији, према мишљењу З. Стојиљковића, чини дисфункционалност демократских институција: "Власт треба заиста да станује на својој уставно дефинисаној адреси, а не да борави у неформалним склоповима моћи и у "резервним доменима власти", међу унутрашњим и спољним вето играчима¹²³ који изван јавне сцене и дефинисане одговорности утичу на доношење кључних одлука, условљавајући, уцењујући или чак корумпирајући официјелне носиоце власти" (Стојиљковић, З.: 2012., стр. 235). На исти начин и Липсет (Lipset and Lakin.: 2006., стр. 62) тврди да је, можда чак и значајнији од самих демократских институција – начин на који «формалне институције садејствују са неформалним да би произвеле демократске резултате»,

¹²² У овом смислу, Србија представља одличну илустрацију Липсетове тезе да су се, у већини земаља, демократске институције "догодиле", док су у само малом броју случајева оне настале "као резултат пажљивог промишљања", те да и карактер институционалне изградње итекако има утицаја на процес консолидације демократије (Lipset and Lakin.: 2006., стр. 61.)

¹²³ Појам вето играча Липсет је преузео из теорије игара, при чему је вето играч дефинисан као сваки индивидуални или колективни учесник чији је пристанак неопходан за измену status quo (Исто, стр. 72).

при чему постојање група независних институција одлучујуће утиче на развој демократског поретка.

Када је, пак, реч о социо-економском профилисању партијске сцене у Србији, један број аналитичара сматра да ни по овом критеријуму политичка сцена у Србији није консолидована, због недостатка поделе на десни и леви идеолошки спектар, те још увек етнификоване политике и доминације идеолошких (антикомунистичких) идентитетских питања: "Отуда би нека врста потврде успешно завршене транзиције било успостављање партијских система који се по својој садржини (питањима која артикулишу) могу поредити са западноевропским моделима" (Спасојевић, Д., Лончар, Ј.: 2012., стр 217).

Недостатак политичке воље да се, системским реформским деловањем, утиче на сазревање друштвених подсистема, није манифестована само у оквиру економском друштва и политичко-правног поретка, већ и у арени цивилног друштва.

Анализом области цивилног друштва, са посебним нагласком на улогу синдиката као њеног социјално најсензибилисанијег и, по правилу, најактивнијег дела, у процесу транзиционе трансформације, рад ће се бавити детаљније у наставку. Индикатори за оцену врсте и степена успешности партиципације синдиката у модернизацији и демократизацији српског друштва, у складу са којима ће бити анализирана улога синдиката у периоду од 1990. до 2013. године, односе се на капацитете и демократску употребу расположивог социјалног капитала, те укупни капацитети за иградњу "широког социјалног и политичког партнерства за демократске промене" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 180).

3. Улога синдиката у социјалним расцепима у транзицијским земљама

У складу са претходном констатацијом о неразвијеном социо-економском профилисању политичког поља у Србији, те продуженој доминацији идеолошко-идентитетских линија поделе, неопходно је истражити линије социјалних расцепа у Србији, поготово са аспекта чињенице да ови расцепи не представљају извор искључиво партијских оријентација, већ и значајни ресурс за идентификацију

интереса чија артикулација спада у домен делатности синдиката. Социјални расцепи представљају релативно трајне пукотине у друштвеном ткиву које раздвајају социјалне групе према вредносно-идеолошким оријентацијама, односно које бивају извором или се артикулишу у односу најзначајнија друштвена и политичка питања, путем организационог обједињавања у страначке програме - сукобљене у политичкој арени, или пак, у агенде деловања друштвених покрета и организација цивилно-друштвеног сектора.

Класичну теорију социјалних расцепа поставили су, 1967. године, Липсет и Рокан (*Stein Rokkan*), изневши тезу да су велике промене које су обележиле историјски развој друштва (као што су националне и индустријске револуције) довеле до дубоких и трајних друштвених подела које се рефлектују на политичко поље релационом плурализацијом партијске сцене (Спасојевић, Д.: 2008., стр. 226). Тако су, према ауторима, националне револуције родиле: 1) поделу на заговараче централизоване националне државе и поборнике мањинских аутономија (расцеп на линији центар-периферија) и 2) конфликт у вези обима и ширине који црква треба да остварује на друштво (расцеп на линији држава-црква), док су индустријске револуције донеле: 3) класни конфликт, праћен развијањем самосвести и потребе за организовањем радничке класе (расцеп на линији рад-капитал) и 4) сукоб око односа према модерном пројекту масовне урбанизације која је пратила убрзану индустријализацију (расцеп на линији рурално-урбано). Док су расцепи изазвани националним револуцијама ублажени снажном политиком мултикултурализма и секуларизације државе, снага расцепа између рада и капитала драстично је опала уласком света у фазу постиндустријског глобализованог развоја. Фактичко ишчезавање класичног класног сукоба као једног од најукорењенијих извора социјалних подела индустријског доба довело је до препозиционирања радничке класе и формирања новог расцепа, овога пута вредносно заснованог, на линији материјализам – постматеријализам, о којем говори Инглхарт (*Ronald Inglehart*), тврдећи да су "постматеријалистичке вредности у супротности са традиционално структурисаним организацијама као што су цркве и синдикати" (Исто, стр. 229), те да им је трајност организоване артикулације као основна одлика социјалних расцепа доведена у питање.

Савремена транзициона друштва, настала на рушевинама социјалистичког поретка, налазе се у вишеструко специфичној ситуацији која је теоретичаре поделила по питању могућности примене теорије социјалних расцепа на анализу њихове социјалне и политичке супстанце. Једну од кључних дилема представља чињеница да су бивша социјалистичка друштва, заснована на одсуству тржишних економских механизма и државном интервенционизму, имала доминантно егалитарни карактер, те да нису искусила западни модел, историјски знатно дуготрајнијег, индустријског развоја који је постепено укоревивао поменуте социјалне расцепе. Из ових разлога, према Агу (*Attila Agh*), страначки плурализам на новој вишестраначкој политичкој сцени посткомунистичких држава не изражава дубоке социјалне расцепе (који нису ни формиран), већ му је корен искључиво у програмима политичких елита (Стојиљковић, З.: 2006.: стр. 161). Додатно ограничење у овим земљама представља тзв. принцип недостајуће средине, односно фактички испражњен простор између појединца и државе који традиционално припада свету цивилног друштва и темељ је интересно заснованог друштвеног самоорганизовања.

Насупрот позиције негирања могућности примене теорије социјалних расцепа на друштва у транзицији, стоје бројни покушаји ревизије, односно прилагођавања ове теорије посткомунистичкој стварности, од којих Душан Спасојевић, у раду "Одмрзавање 'замрзнуте хипотезе' - нови приступи социјалним расцепима" (Спасојевић, Д.: 2008.) издваја Бајмеову (*Klaus Von Beyme*) и Кичелтову (*Herbert Kitschelt*).

Бајмеова теорија, прихватајући четири Липсет-Роканове линије подела, као и додатни Инглхартов социјални расцеп, уводи нова три расцепа карактеристична за транзиционо окружење: 1) расцеп на линији односа према старом комунистичком и новом транзиционом поретку који доминира веома кратко време, након урушавања старих система; 2) расцеп у односу на питање (де)централизације који се испоставља као значајан у фази консолидације демократије и представља неку врсту мере превазилажења наслеђене ауторитарне политичке културе и тиче се партиципативног потенцијала грађана; и 3) расцеп на линији окцидентализам – национализам који се тренутно испољава као кључни моменат у готово свим постсоцијалистичким државама, независно од положаја у

европском интеграционом процесу. Када је о Србији реч, Павловић и Антонић (Павловић, Д., Антонић, С.: 2007.) расцеп на линији окцидентализам – национализам преводне на поларизацију између реформско-грађанских и национално-конзервативних снага, укрштајући ову линију поделе са поделом на тврдо (радикално) и умерено усмерене политичке странке.

Кичелт, пак, не говори о социјалним, већ о политичким расцепима које групише у: 1) поделе везане за универзалистички или партикуларно (најчешће, етнички) конципиран статус грађанина, 2) поделе у односу на пожељни степен партиципације у политичком одлучивању, односно борбу између либералног и ауторитарног концепта, и 3) поделе у вези опредељења за тржишну дистрибуцију, односно државну редистрибуцију добара.

Овај трећи расцеп око питања принципа (ре)дистрибуције има социо-економски карактер и појављује се, у савременом свету (а нарочито на посткомунистичком тлу) на месту на коме се раније налазио сукоб између света рада и света капитала и у оквиру њега ће се доминантно позиционирати и савремени синдикати: "У поједностављеној верзији, могли бисмо констатовати да сваки социјални расцеп има три кључна елемента: социо-демографску групу (свесну своје групне припадности), специфични вредносни и интересни систем који је заједнички члановима те групе и посебну политичку организацију. У конкретном примеру, то би значило да се радници (...), на основу уверења да је друштву неопходна одређена редистрибуција добара и већа солидарност (што представља систем вредности ове друштвене групе) удружују у комунистичку, социјалистичку или социјал-демократску партију или одређени синдикат" (Спасојевић, Д.: 2008., стр. 233). За Зорана Стојиљковића, поменути расцеп у постсоцијалистичким земљама има форму поделе на транзиционе добитнике и губитнике (погледати фусноту бр. 122), при чему се констатује увећавање значаја расцепа између рада и капитала (Стојиљковић, З.: 2013.), паралелно са убрзањем процеса приватизације и спровођења либерално-тржишних реформи, праћених интервенцијама у области радног законодавства које су донеле флексибилизацију радних односа и раст осећаја социјалне несигурности.

Веома значајну специфичност посткомунистичких друштава чини, такође, и чињеница да социјални расцепи изникли на њиховом тлу у првим годинама

транзиције нису имали доминантно класно-интересни, већ идеолошко-идентитетски карактер, те је у ситуацији драстичне поларизације, потенцијал за конципирање политичког поља као демократске преговарачке арене значајно редукован. Додатну специфичност на тлу бивше СФРЈ (као и у случају бившег СССР-а) чини почетна доминација етничких расцепа, о којима ће бити више речи у тачки 3.2.

Сагледавајући процес претварања социјалних импулса у политичку понуду, З. Стојиљковић је поставио питање мере у којој политичке снаге артикулишу социјалне импулсе, односно мере у којој их у ствари повратно креирају (Стојиљковић, З.: 2013). Исто ово питање данас се може поставити и за синдикате транзиционих земаља. У различитим транзицијским земљама, почетак процеса трансформације друштвено-политичког поретка одигравао се у различитим условима, па су тако различите биле и карактеристике синдикалне сцене и положај синдиката.

Унутрашња демократска реформа званичног синдиката који је вршио трансмисију комунистичке партије у бившим једнопартијским системима, као и начин решавања питања расподеле синдикалне имовине из времена социјализма, у Мађарској су, рецимо, имали потпуно другачији ток него у Србији. Национални савет мађарских синдиката (SZOT) потпуно се аутономно реформисао у само годину дана након што су се, 1988. године, оснивањем два независна синдиката (филмских и научних радника) појавиле прве назнаке синдикалног плурализма, а већ 1991. године донет је Закон о реформи синдиката којим је привремено замрзнута синдикална имовина, да би након годину дана била расподељена према критеријуму бројности чланова. Поред ове и даље доминантне синдикалне централе, у Мађарској данас делују још два синдиката.

У Чешкословачкој су, пак, синдикати имали значајну улогу у "плишаној револуцији" коју су подржали штрајковима 1989/90. године, те је Чешко-Словачка конфедерација синдиката (KOS) социјалдемократски реформисана изнутра, упркос синдикалном монизму. Сличан пут прешла је и сада социјалдемократски оријентисана Конфедерација независних синдиката Бугарске, којој од 1989. године конкурише Подкрепа, једна од ретких синдикалних организација у транзиционим земљама која је, на почетку транзиционог процеса, инсистирала на

неолибералном концепту брзих економских реформи. Након одвајања од Чешке, у Словачкој је 1991. године формирана синдикална централа хришћанско-демократске оријентације.

Румунско искуство, пак, најсличније је српском, како по покушају владајућих странака да злоупотребе незадовољство радника у сопствене политичке сврхе сузбијања опозиционог деловања, тако и по сложености и високом степену фрагментираниости синдикалне сцене.

Феномен пољског синдикалног покрета из осамдесетих година XX века, пак, толико је значајан да, у данашњем контексту транзицијских теорија, чини неопходан елемент сваке озбиљније анализе, посебно анализе усмерене на идентификацију специфичних околности у којима су се нашле поједине посткомунистичке земље и њиховом утицају на свеукупну успешност демократске транзиције, као и са аспекта компарације обележја покрета са појавом и карактером синдикалног плурализма у осталим земљама из истог блока.

3.1. Пољски сценарио: специфичности покрета "Солидарност"

Пољска припада реду земаља успешне транзиције које су, у веома кратком временском року, превазишле почетну транзициону кризу и, свеобухватним реформским процесом, постигле значајан транзициони напредак. Посткомунистички аналитичари Пољску и Словачку често узимју као пример земаља које су успешно избегле замку тврдог неолиберализма, тако што су се међународну поделу рада укључивале на нивоу појединих предузећа, а не као целокупне националне привреде. Линз и Степан, у компаративној анализи источно-европских посткомунистичких земаља бившег Варшавског пакта, наводе низ карактеристика које су Пољску довеле у нешто другачији почетни положај, а које се могу пратити кроз већ изложене критеријуме консолидације демократије.

Прва специфичност од које аутори полазе јесте оцена о томе да је Пољска била једина земља из овог блока чији претходни режим није имао тоталитарне, већ ауторитарне одлике. Наиме, упркос неспорном постојању тоталитаристичке партијске идеологије и совјетске идеолошке доминације, у овој је земљи задржана

релативно висока аутономна позиција цркве¹²⁴, захваљујући којој је пољски народ задржао висок отклон према нормативно-мобилизаторском утицају комунистичке идеологије. Узимајући ову чињеницу у обзир, као и претходно споменуте повећане демократске потенцијале које интернационализовано католичанство поседује у односу на национално ограничено православље (о овој тези је већ било речи раније), може се закључити да у Пољској простор за развој цивилно друштвеног плурализма фактички није био потпуно избрисан, те да су све време постојали замеци средњих структура, склоних самоорганизовању. Пољска је, истовремено, била и једина социјалистичка земља са легализованим правом на штрајк, што је користио и официјелни Свепољски савез синдиката (OPZZ). Поред овога, Пољска је имала и специфичну ситуацију у области пољопривреде која се одликовала снажном традицијом задругарства и успореном национализацијом, тако да је више од 70% пољопривредних имања било и даље у приватном власништву (Linz, J., Stepan, A.: 1998., стр. 310).

У условима једнопартијског комунистичког режима који није дозвољавао појаву опозиционих политичких организација, простор цивилног поља друштва у који је црква већ унела начело плурализма, а Универзитет проширио степен научних слобода почео је показивати елементе хоризонталне умрежености¹²⁵.

¹²⁴ "Овај фактички друштвени плурализам Цркве створио је један сложени образац узајамног признања значаја и, чак, могућности преговарања Католичке цркве са државом, што представља ситуацију која се није могла наћи ни у једном комунистичком режиму који бисмо назвали тоталитарним. Тако је, априла 1950, влада дозволила верско образовање у јавним школама и пристала да се не меша у издавачку делатност Цркве. Заузврат, Црква се обавезала да се уздржи од отворене политичке активности, као и да свештенике одвраћа од активног ангажовања у опозицији. (...) Колико су се партијске власти, које су уживале совјетску подршку, прибојавале католичке цркве, показује чињеница да, за разлику од Мађарске или Хрватске, пољска држава није кардинала извела на суд. (...) Подршку Цркви дале су чак и друштвене групе које су биле равнодушне према религији или чак антиклерикално расположене..." (Linz, J., Stepan, A.: 1998., стр. 308/309).

¹²⁵ Подршка радника студентима и интелектуалцима који су протествовали 1968. године била је тек незнатна (одређени део радника био је, чак, мобилизован од стране владе у разбијању отпора), док је подршка интелигенције радничким демонстрацијама 1971. године сасвим изостала. Па, ипак, Комитет за одбрану радника који је, од стране интелектуалаца, формиран 1976. године, са

Тако умрежене, све тада постојеће групе пољског цивилног друштва подржале су масовне протесте радника у Гдањску 1980. године, чији је смисао био пружање отпора комунизму, диригованом из СССР-а. Протесте је предводио Лех Валенса (*Lech Walesa*), а синдикални покрет "Солидарност" бројао је чак десет до дванаест милиона радника у високо организованом чланству и постајао незаобилазни друштвени фактор који влада више није могла да игнорише: "Коинцидирање заоштравања кризе са појавом нове, постстаљинистичке генерације претежно образованог радништва, која је, поучена искуствима претходних генерација била имуна на официјелну идеолошку фразологију и која је настојала да формалну партиципацију у управљању земљом замени аутономним синдикалним организовањем и заштитом интереса, учинила је немогућим даље одржавање друштвеног компромиса" (Стојиљковић, З.: 1995., стр. 71). Успехе "Солидарности", Линз илуструје утицајем на начин постављања руководилаца у пољским фабрикама који је, уместо дотадашње праксе постављања партијских кадрова, стручну квалификацију увео као базични критеријум.

Током 1981. године, фактичка власт била је подељена између комунистичке партије која је контролисала војску и полицију и "Солидарности", да би крајем године било проглашено ванредно стање и формиран Војни савет националног спаса који су чинили официри који ће владати Пољском у наредних осам година, деидеологизирајући режим. Након штрајкова које је "Солидарност" организовала 1988. године, Влада је синдикалну организацију прихватила као партнера и позвала на преговоре. Ово је резултирало чињеницом да је Пољска прва социјалистичка земља која је у процес демократске транзиције ушла споразумом, односно договором постигнутим за округлим столом.

Први резултат преговора било је расписивање слободних избора за један дом Сената, а спектакуларна победа "Солидарности" на изборима средином 1989. године оставила је дубоке последице на ионако крхке комунистичке режиме у Источној Европи. Павећи компромисе за преговарачким столом у правцу прихватања поступности политичке трансформације, синдикални покрет "Солидарност", уз масовну друштвену подршку, постао је главни субјекат

намером да се супростави кажњавању штрајкача, вратио је поверење између ове две социјалне групе (Исто, стр. 316)

договорне транзиције (Linz, J., Stepan, A.: 1998., стр. 325). Друштвени циљеви синдикалног покрета "Солидарност", према Стојиљковићу, били су «успостављање слободне, демократске јавности, независног судства и аутономије универзитета» (Стојиљковић, З.: 1995., стр. 71), при чему је визија плуралистичке друштвене организације почивала на идеји о томе да независне групе грађана слободно истичу своје кандидате за изборе.

На овај начин уведена демократију, међутим, није било једнако једноставно и консолидовати, јер су – на таласу опијености идеализмом "Солидарности" и њеног харизматичног лидера Леха Валенсе - пропуштене прве шансе за прихватање чињенице да консолидовану демократију чине стабилни конфликти реалних интереса и изградња адекватног демократског институционалног оквира за њихову артикулацију у политичкој арени. Стиче се утисак да је овде по среди био покушај инверзије политичког и цивилног поља, при чему се није водило рачуна о чињеници да цивилно друштво које врши власт престаје да буде цивилно. Лех Валенса се, наиме, ушавши у политичку арену, ипак није одрекао свог аполитичног стила, што је довело до тога да се синдикални покрет "Солидарност", владајући искључиво технички, полако изнутра разграђује и фрагментира. Према Линзовом мишљењу, кључна грешка коју је починио Лех Валенса било је пропуштање да се, паралелно са председничким, распишу и слободни парламентарни избори 1990. године. Одбацујући и даље могућност да политички институционализује¹²⁶ демократски напредак Пољске, Валенса је постао председник Пољске као нестраначки кандидат, са визијом експертске уместо страначке владе и инсистирајући на наглашеном легитимитету сопствене аполитичне позиције, а за то време су поделе у оквиру "Солидарности" наставиле да се продубљују (Исто., стр. 331).

Када је реч о унутрашњој структури синдиката "Солидарност", према мишљењу З. Стојиљковића, она је имала неспорно демократски карактер који је

¹²⁶ Пољска је, рецимо, одбила прописивање цензуса за улазак у парламент, што је резултирало уласком чак 29 странака у парламент, од којих ниједна није имала више од 14% гласова, док су четири највеће странке (међусобно крајње поларизоване, укупно имале исподполовичну парламентарну подршку. Ово је створило велике проблеме за формирање владе, јер је стварање стабилне коалиционе већине било фактички онемоућено (Исто).

био утемељен на начелима једнакости и солидарности, при чему је синдикално руководство перципирано као координационо и сервисно тело које подржава процес одлучивања путем усаглашавања ставова чланства које је све време било синдикално едуковано - како акционим тренинзима, тако и путем независне издавачке делатности. Па ипак, унутрашње поделе довеле су до драстичног опадања синдикалног чланства. Узроци ове појаве могу се тражити у "емпиријски верификованој правилности да у масовним синдикалним и друштвеним покретима управо у тренуцима остваривања циљева и узмака противника који је (...) позитивно мобилисао покрет и утицао на смањење и потискивање унутрашњих тензија, долази до преиспитивања, кризе и раскола" (Стојиљковић, З.: 1995., стр. 73), али се такође могу објаснити специфичним положајем преминације синдикалне организације на политичкој сцени¹²⁷, што је за синдикате увек политички ризичан аранжман.

Чланство покрета "Солидарност" до 1991. године спало је на око два и по милиона чланова и на изборима те године освојило тек 5% гласова. Следеће године, суочена са последицама губитка поверења међу запосленима, "Солидарност" је напустила позицију чврсте подршке радикалним економским реформама и, штрајком упозорења, демонстрирала став да цена транзиционих промена мора бити равномерније распоређена.

Да директно учешће синдиката у изборној утакмици у Пољској није модел политичког деловања синдиката специфичног само за покрет "Солидарност" и личност Леха Валенсе потврђује и чињеница да је 1989. године, у оквиру демократски трансформисаног OPZZ-а, формиран Покрет људи рада који је, 1991. године, учествовао у изборној трци, док је 1994. године добио изборе, са освојених око 33% мандата.

¹²⁷ Као прву линију поделе у оквиру овог синдикалног покрета, Стојиљковић маркира управо "опредељење за припадање новом владајућем политичком блоку или за аутентичну, аутономну позицију синдиката критичног и у односу на власт проистеклу из сопствених редова. Група "Солидарност 80" која се, са око 100.000 чланова, одвојила од Леха Валенсе тражила је враћање синдиката на заштиту радника, као доминантни фокус деловања и успротивила се идеји да "Солидарност" постане нова монополска снага Пољске, истовремено критикујући мере радикалне привредне реформе које су доносиле прве негативне транзиционе социјалне последице " (Стојиљковић, З.: 1995., стр. 73).

Пољско искуство, дакле, упркос свим специфичностима пољског социјалног ткива, осим што је – на крилима успеха "Солидарности" - значајно утицало на развој синдикалног плурализма у осталим посткомунистичким земљама, истовремено је пружило негативан пример пораза до којег може да доведе недовољно осмишљена политичка стратегија синдикалног деловања.

3.2. Југословенска криза и расцеп синдиката по националним шавовима

Једина сличност између пољског и југословенског транзиционог искуства може се пронаћи у чињеници да је, на простору бивше СФРЈ, постојао релативно стабилан консензус о нужности демократске трансформације, како политичког тако и економског, система, што је од кључног значаја за последице социјалног расцепа између старог и новог трансформацијског режима. Због специфичног међународног положаја несврстане земље, као и захваљујући концепту радничког самоуправљања у којем су идентификовани елементи демократије, Југославија је на Западу перципирана као "најповлашћенији комуниста" (Linz, J., Stepan, A.: 1998.: стр. 282), те је међународни притисак за увођењем демократије у њеном случају био најслабији.

Ипак, док је Пољска, као што смо видели, још у време 80-их година XX века, развијала темеље за стабилно функционисање цивилне арене друштва, дотле је у Србији цивилно друштво било или у потпуности подржављено или потиснуто на маргине друштвеног живота. У време социјалистичког самоуправљања, културно-уметничка и спортска удружења била су једини развијени вид аутономног друштвеног организовања, наравно под претпоставком да су се уклапала у идеолошки профил Савеза комуниста и да у њима није било назнака за могућност евентуалног опозиционог деловања. Што се тиче Савеза синдиката Југославије, он је деловао као продужена рука, односно трансмисија партије и, у том смислу, деловао је као подруштвљена системска (државна) институција, чији је задатак био да одржава сталну спону између руководећег партијског врха и партиципативних органа у предузећима, карактеристичним за самоуправни социјализам. Упркос привидном мноштву и разноликости друштвеног

самоорганизовања, арена цивилног друштва била је суштински испразњена од реалног садржаја.

Са друге стране, међутим, СФРЈ се није сусретала само са кризом ауторитарног и економски неодрживог социјалистичког поретка, већ и са кризом федералне вишенационалне заједнице. Етнички заснован идентитетски социјални расцеп однео је убедљиву превагу над свим осталим, самоуправним егалитаризмом значајно пацификованим, друштвеним поделама и учинио да СФРЈ трасира потпуно другачију транзициониону путању која је, на крају, довела до крвавог ратног расплета и одлагања демократске транзиције за читаву деценију. Када је реч о коренима кризе мултиетничког федералног уређења Југославије, Стојиљковић истиче неколико преломних момената, при чему кризу модернизације из 60-их година XX века, деценију касније компликује покушај решавања структуралне криза којим је, у намери да се очува самоуправни социјалистички поредак и избегне либерална модернизација, отворен пут децентрализацији. Тада је национални плурализам, организационо устоличен на републичко-покрајинском нивоу власти федералних јединица, постао "једино дозвољени и могућ основ и оквир политичке компетиције" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 97). Сматрајући да је конфедерални Устав СФРЈ из 1974. године водио тек успостављању "равнотеже (не)моћи" (Исто, стр. 98), Стојиљковић сматра логичним што је сад већ наметљиво јасна потреба за целокупном друштвеном реформом букнула кроз конфликт републичко-покрајинских елита¹²⁸ и резултирала формирањем националистичких група које су излаз из настале кризе

¹²⁸ Теза је да етнички конфликти, упркос својим бројним религијским, етничким, економским и политичким коренима, нису "букнули из народа", већ да су их инсталирале републичке елите, суочене са презадуженошћу земље и проблемом статуса Косова и Метохије, те са немогућношћу даљег одлагања решења за системску кризу. У циљу илустрације ове тезе, аутор нуди обиље једнострано донетих одлука од стране републичких партијских руководстава и интелектуалних елита: доношење амандмана на Устав Србије, којим се ограничава аутономија покрајина (1989.), појаву Меморандума Српске академије наука и уметности, доношење амандмана на Устав Словеније и реактивну одлуку Србије о економској блокади Словеније (1989.), доношење Декларације о пуној суверености државе Републике Словеније (1990.), доношење Уставне декларације албанских делегата у Скупштини Косова о проглашењу Косова републиком (1990.), доношење Устава Хрватске као националне државе хрватског народа (1990.) и т.д. (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 97 -101)

виделе једино у територијалној и етничкој сепарацији. Ово је Југославију увело у петогодишњи ратни распад који је, супротно искуству осталих посткомунистичких земаља, искусио још једино такође федерално удружени вишенационални Совјетски Савез.

Ратни услови и чињеница да је на простору СФРЈ отпочео ретроградни процес стварања независних етничких држава, заснованих на тенденцији искључиве националистичке хомогенизације и органског јединства, у највећој мери су утрли пут одлагању, односно блокирању реформских транзиционих промена и испоставили се као кључна препрека консолидацији демократије у државама-наследницама.

Узимајући у обзир већ раније изложену Линцову теорију о пет арена консолидације демократије, неопходно је вратити се на питање државности, као нужног предуслова стабилне демократизације поретка. Избијање националистичких државотворних захтева, након што је отварање могућности за формалну плурализацију политичког поља резултирало формирањем нових националистичких елита, у први је план избацило питање права на држављанство и демонстрирало сву тежину Линцове тезе да логика националне државе и логика демократије могу бити комплементарне, али исто тако, у одређеним ситуацијама, и међусобно супростављене. Наиме, нужан услов за демократизацију одређеног друштва представља постојање суверене државе, независно од тога је ли у питању национална или мултиетничка организација. Ова чињеница, сама за себе, говори о томе да је сваки покушај демократске трансформације у тренутку у којем трају ратна разарања и у коме не постоје дефинисани територијални суверенитети¹²⁹ осуђен на неуспех, упркос декларативном залагању елита за либерално-демократску транзицију.

Осим недостатка државног суверенитета, и националистички концепт је, у случају бивше Југославије, био неспојив са процесом демократизације. Начела етнички чисте државе којој се тежило у процесу разрадње федерације, према Линцу (Linz, J., Stepan, A.: 1998., стр. 41-42), а која обухватају: проглашење језика

¹²⁹ "Што је већи проценат људи на датој територији који осећају да не желе да припадају одређеној територијалној јединици, без обзира на то како би се она реконструисала, то је теже учврстити било какву демократију у оквиру такве јединице" (Linz, J., Stepan, A.: 1998., стр. 45).

титуларне нације јединим службеним (па и јавно прихватљивим) језиком, привилеговање доминантне религије и културних симбола доминантне етничке већине и т.д., у директној су супротности са демократком политиком која, у тренутку државног конституционализма, захтева свеобухватно признавање права грађанства и једнакост у индивидуалним правима, независно од националне припадности, те пуно поштовање права мањинских заједница¹³⁰. Уосталом, Линцова теза да је државна политика територијално заокружене етничке хомогенизације најчешће склона примени механизма етничког чишћења¹³¹ (Исто, пп. 50) пронашла је своју недвосмилену потврду у ратовима који су, у периоду од 1990. до 1995. године вођени на простору бивше Југославије, а који се данас, на међународном нивоу, дефинишу као најкрвавији ратни сукоби у Европи након Другог светског рата.

Политизација етничког питања од стране републичких политичких елита, почев од првих слободних вишестраначких изборима па све до данас, није се задржала само у политичко-војном пољу, већ је спуштена дубоко у друштвено

¹³⁰ Ради се, наиме, о два различита одређења нације, односно о разликовању између етничке дефиниције нације, као заједнице засноване на заједничком језику и култури и концепта политичке нације која нацију заснива на грађанском статусу и држављанству, а чије потпуно раздвајање Хабермас сматра пожељним (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 29). Политички концепт нације (са САД и Швајцарском као најадекватнијим примерима), у овом смислу био би комплементаран демократској визији друштва, док би етнички концепт идеји демократије био суштински супротан.

¹³¹ "Пре но што се отпочело са свесним коришћењем стратегије етничког чишћења ради формирања национално хомогених држава у Босни и Херцеговини, Сарајево је било мултинационална урбана целина чији су грађани имали вишеструки идентитет и једну од највиших стопа верски мешовитих бракова на свету. (...) Ако је једна територија културно мултинационална, овакве политичке елите могу отпочети са "политиком форсирања националног", која неће представљати кршење норми демократије које је успоставио Савет Европе, али ће то свакако имати комбинованог негативног ефекта у свих пет арена у државно-политичком ентитету и знатно умањити шансе за демократску консолидацију" (Исто, стр. 56)... Или, другачије речено: "Наша је хипотеза да се у мултинационалном окружењу изгледи за учвршћење демократије повећавају са спровођењем политике давања свеобухватног и подједнаког права на држављанство, као и пружањем свим грађанима заједничког крова индивидуалних права која гарантује држава " (Исто, стр. 52/53).

ткиво, на линију изражених идентитетских расцепа¹³² југословенског друштва. Самим тим, она се изборила за доминантну улогу и у свим осталим друштвеним аренама. Економско поље у Србији, ратним дејством на брзину сведено на питање финансирања рата и додатно ограничено међународним економским санкцијама, постало је место перманентног осиромашења већег дела становништва и блокиране економске либерализације, на којем су једине интервентне државне мере биле оне усмерене на куповину социјалног мира. На тај је начин и расцеп на линији рад - капитал потиснут у други план, а дотадашњи социјалистички синдикални монизам разбијен је у републичке синдикалне монизме, у којима су радници стављени у функцију националних интереса. Покушавајући да дочарају снагу доминације националистичког над економским кључем, многи аналитичари у Србији су о времену с почетка рата говорили као о времену у којем су на протесте људи одлазили као радници, а враћали се као Срби. Или, речено речима Бошка Ковачевића: "По ко зна који пут показало се да је национализам идеологија сиромаштва, а не само духа. Он је потиснуо идеје социјалне правде, солидарности, и наметнуо реторику националног јапајакања и исправљања историјских закинућа као плашт за безобзирно богаћење изабраних, али и социјално понижене већине становништва" (Ковачевић, Б: 2014., стр. 66).

Онога тренутка када је са формирањем и постепеним демократским развојем почела да се захуктава арена цивилног друштва, појавили су се и први знаци синдикалне плурализације, али је формирање независних синдиката у овом периоду било обележено превасходно антиратним деловањем, као покушајем стварања услова за деблокаду укупног економско-политичког демократског транзиционог процеса.

3.3. Развијеност, улога и ефекти цивилног друштва у транзиционим променама

¹³² Кад је реч о Србији, З. Стојиљковић разликује три фазе историјско-етничког расцепа: 1) фазу од 1990. до 1995. године, у којој (у контексту рата) доминира однос према бившој југословенској федерацији и питање одбране српских националних интереса, 2) фазу од 1995. до 2000. године, током које доминира различит однос према закљученим мировним споразумима и резултатима окончања рата, те однос према НАТО интервенцији и 3) фазу од 2000. године, коју обележава прво питање самосталности Црне Горе, а затим и питање статуса Косова које је још увек отворено (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 120).

у Србији

Арена цивилног друштва, као што смо видели, за Линца представља једну од пет кључних арена консолидације демократије која је, у многим недемократским режимима, представљала извор опозиционог демократског отпора. Линц, међутим, с правом упозорава да је фактор развијеног цивилног друштва, чија је улога мобилизатора друштва за реализацију успешног унутрашњег притиска да се крене на пут демократске трансформације целокупног политичког система иначе перципирана као кључна, веома често неправедно занемарен у осталим фазама демократског процеса (Linz, J., Stepan, A.: 1998, стр. 24). Супротно оваквој оцени улоге цивилног друштва коју је Линц критиковао, Шмитер (*Philippe Schmitter*) инситуира на кључном доприносу развијеног цивилног друштва консолидацији демократије, док његову улогу у смени аутократског демократским режимом сматра веома ограниченом (Павловић, В.: 2003., стр. 87).

Паралелно са почетком кризе концепта 'државе благостања' у развијеним западним земљама која је значајно умањила потенцијале државе да, на задовољавајући начин, одговори на потребе грађана, 70-их година XX века реконцептуализован је појам 'цивилног друштва' који је постепено добијао све већи значај у области социјалне политике. Истовремено, са масовним кршењем људских права у друштвима која су ушла у процес транзиције након слома источних социјалистичких режима, оживела је и идеја цивилног друштва као промотера друштвених промена (Пауновић, Ж.: 1997.). Иако је теоријски ограђен бројним различитим приступима, о концепту цивилног друштва се највише расправља у категоријалном пару грађанско друштво – политичка држава (Пауновић, Ж.: 2007). У том смислу, појам 'цивилног друштва' представља „контрабаланс у односу на интенцију сваке власти да пређе границе своје ингеренције” (Мартинић, М.: 2000.)¹³³.

¹³³ На другој страни, Зоран Стојиљковић нуди теоријско-аналитички концепт цивилног друштва који се, према Дајмонду, може одредити као "подручје добровољног, од државе аутономног, саморегенеришућег и (углавном) самоодржаног организовања у оквиру легалног поретка и скупа заједничких правила" (Стојиљковић, З.: 2013б).

У средишту овако конципираног цивилног друштва налази се грађанин (на исти начин на који се, у односу на државу, налази поданик), са својом личној аутономијом, корпусом неотуђивих људских права и спремношћу да се удружује зарад постизања личних или опште друштвених интереса. Обзиром на чињеницу да принцип грађанства у посткомунистичким друштвима добија додатни нормативни значај, важно је напоменути да политичка теорија, у намери очувања његове позитивне вредносне тежине, оперише и категоријом 'нецивилног друштва' која обухвата појаве попут ширења страха, насиља, јавне тортуре, неправде, варваризма и, у крајњој линији води милитаризацији друштва. Узимајући у обзир тежину ауторитарног наслеђа из времена социјализма, традиционално несразмерно већу усмереност ка држави него ка друштву, као и степен (не)развијености цивилног друштва у Србији у тренутку отпочињања транзиционог процеса, Павловић такође упућује на "мању употребну вредност цивилног друштва као теоријско-аналитичког појма с једне и већу важност нормативно-мобилизаторске улоге овог појма са друге стране" (Павловић, В.: 1995., стр. 250). Почетком 90-их година XX века, доминација патријархалног традиционализма додатно је била наглашена условима рата¹³⁴ и наглим падом стандарда грађанства у урбаним срединама, односно убрзаним нестајањем средњег слоја друштва.

Укратко, политичко-правни принципи на којима се заснива либерално-демократски политички систем, а међу којима су најзначајнији: успостављање правне државе и владавине права, уставна гаранција људских права, политички плурализам и изборни парламентаризам, унутрашња подела власти и међусобна контрола законодавне, извршне и судске власти, испоставили су се недовољно ефикасним за свеобухватну демократску контролу политичког процеса (Мартинић, М.: 2000.). Из овог разлога, либерално-демократском, а нарочито транзиционом контексту у којем је тек потребно успоставити равнотежу моћи између слободног грађанина и суверене државе, неопходан је механизам цивилне и ванинституционалне контроле и ограничења власти. На тај се начин цивилно

¹³⁴ Утицај ратног фактора на заустављање развоја цивилног друштва и Павловић је сматрао фундаменталним: "За постојање цивилног друштва неопходан је мир, јер је рат најекстремнији облик нецивилног друштва" (Павловић, В.: 2000., стр. 196-219).

друштво у политичку теорију уводи као ‘трећи сектор’, поред државе (као ‘првог’) и економије (као ‘другог сектора’).

Функције овако конципираног цивилног друштва су бројне. Оне најзначајније за проблем консолидације демократског поретка у српском друштву које издваја Павловић (Павловић, В.: 2007.), могу се груписати у три целине.

Прву целину представља сет критичке и контролне функције у односу на државу и демократске политичке институције. Ове функције, у Србији, нису развијене - како због одсуства слуха државе да цивилно друштво прихвати као релевантног партнера у изградњи функционалног институционалног поретка, односно неспремности представника државне власти да размотре конструктивне критичке примедбе које долазе из цивилне арене друштва, тако и због одсуства трајних контролних механизма, а првенствено независних и слободних медија као канала за креирање критичког јавног мњења. У склопу овог сета, налази се и рад на подизању капацитета политичких институција, као подручје деловања цивилног сектора у којем су резултати у савременој Србији најслабији (ово Павловић илуструје примером борбе против корупције).

Овој целини припадају и три од укупно пет теоријских парадигми Волфганга Меркела (*Wolfgang Merkel*) (Merkel: 2001., у Павловић, В.: 2003., стр. 88-90). Прва је Локова (*John Locke*) функција цивилног друштва као заштите грађана од арбитрарне државе, односно развоја независне сфере друштва којој ће примарни фокус бити на унапређењу и заштити како колективних тако и индивидуалних права грађана, а коју је цивилно друштво у Србији, у првом посткомунистичком периоду, у значајној мери, остваривало. Ту је, затим, и Монтеѕкјеова (*Charles-Louis de Secondat Montesquieu*) функција равнотеже између државе и цивилног друштва која претпоставља постојање широке хоризонталне мреже тзв. посредујућих тела коју углавном чине разноврсне невладине организације. И, на крају, своју пуну критичку функцију цивилно друштво остварује путем Хабермасове функције цивилног друштва као креатора јавне сфере, у оквиру које се гради и развија демократско јавно мњење и дефинише консесуални јавни интерес.

У Дајмондовом (*Lary Diamond*) моделу функција цивилног друштва (Стојиљковић, З.: 2013.), овој целини пак одговара пет функција: 1) контрола и

ограничавање моћи државе, 2) артикулација и заступање интереса, 3) унапређење функционисања институција, 4) формирање прореформски оријентисаних коалиција и 5) регрутација лидера.

Другу целину чине солидаристичка, интегративна и цивилизирајућа функција. Солидаристичка, односно социјална функција односи се на заштиту социјално угрожених (сиромашних и углавном социјално искључених) категорија становништва, чиме се још увек на нашим просторима баве углавном верске организације, уз постепени развој модерних удружења које се баве заштитом особа са инвалидитетом, особа са посебним потребама и сл. Интегративна функција обухвата, поред доприноса социјалној интеграцији угрожених (нарочито вишеструко угрожених) група и стабилизацији мултиетничких или друштава са бројним мањинским групама у осетљивом послератном периоду. Цивилизирајућа функција обавља задатак на превазилажењу цивилизацијског дефицита на којем је инсистирао одређени број аутора¹³⁵, кад је реч о евро-интеграционим процесима земља Југо-Источне Европе, односно на изградњи демократске политичке културе.

Интегративној функцији припада и Патнамова (*Robert Putnam*) улога плуралног цивилног друштва у продукцији социјалног капитала (Merkel: 2001., у Павловић, В.: 2003., стр. 88-90), при чему се плурализам друштвених интереса, артикулисан различитим видовима и нивоима цивилно-друштвеног организовања, перципира као механизам за ублажавање социјалних расцепа и конфликтних потенцијала. Концепт социјалног капитала подразумева успостављање система хоризонталних друштвених односа које се одликују међусобним поверењем и спремношћу различитих цивилних актера на заједнички друштвени ангажман.

Овој групи припадају и следеће две Дајмондове функције: стимулација партиципације грађана, као и развој културе толеранције и дијалога (Стојиљковић, З.: 2013).

Последњу групу чине едукативна и иновативна функција, при чему се полази од токвилловске тезе о цивилном друштву као школи демократије (Merkel:

¹³⁵ Стојиљковић наводи као пример Стомпкин (*Piotr Sztompka*) став о неопходности промене културолошке матрице у посткомунистичким друштвима која сматра "цивилизацијски некомпетентнима" у односу на западне демократије (Стојиљковић, З.: 2014., стр. 32).

2001., у Павловић, В.: 2003., стр. 88-90) која се даље развија у концепт цивилног друштва као генератора најразличитијих иницијатива у пољу неопходних друштвених реформи. Њој припада и последња Дајмондова функција ширења протока информација (Стојиљковић, З.: 2013).

Када је реч о развоју цивилног друштва у посткомунистичкој Србији, треба напоменути да је први период након демократске плурализације политичког система уједно и најплоднији период у свеукупног плурализацији арене цивилног друштва. Од 1990. до 1999. године, у неколико таласа, створен је велики број аутономних невладиних организација (о развоју синдикалног плурализма биће речи нешто касније, у посебном поглављу посвећеном српскох синдикалној сцени). У овом формативном периоду, апсолутну бројчану доминацију оствариле су невладине организације чије је деловање усмерено на антиратне активности, борбу против насиља и говора мржње, као и организације хуманитарног карактера, те оне приоритетно опредељене за заштиту права избеглица и осталих жртава рата и промоцију универзалних људских права која су, у то време, свакодневно кршена. У периоду од 1990. до 1997. године регистровано је приближно седамсто невладиних организација, али према проценама с краја 90-их година, чак 70% њих било тек у повоју¹³⁶ (Мартинић, М.: 2014., стр. 179).

Свој први успех који је означио и признавање понтецијала који невладин сектор има за укупну демократизацију српског транзиционог система остварили су интензивни двомесечни протести, одржани у зиму 1996/97. године, који су за

¹³⁶ "Објективне слабости које су спречавале бржи развој невладиног сектора у Србији, према ауторима "Директоријума невладиних организација у СРЈ" који је објавио Центар за развој непрофитног сектора, 1997. године, могу се разврстати у неколико тачака: 1) неадекватна законска регулатива и нестимулативна пореска политика; 2) недостатак материјалних ресурса и стабилних извора финансирања, 3) недостатак стручног кадра, 4) низак степен међусобне размене информација и координације активности и 5) низак ниво умрежености. Поред овога, невладине организације су се суочиле и са "субјективним потешкоћама: деполитизацијом грађанских иницијатива (неспремношћу на политички ангажман, односно деловање према центрима политичког одлучивања; сопственом некооперативношћу која је блокирала могућности за прерастање грађанских акција у друштвене покрете; преплитањем циљева, што је слабило идентитет појединих организација; застарелим и неосмишљеним типом акција који није доприносио афирмацији механизма грађанске непослушности и масовних јавних протеста" (Мартинић, М.: 2014., стр. 179/80).

циљ имали признавање резултата локалних избора а који су Милошевићев режим, у коначници, приморали на признавање изборног пораза. Ови протести су, на најексплицитнији могући начин, демонстрирали важност цивилно-друштвеног демократског механизма грађанске непослушности¹³⁷. Инсистирањем на квалификованој (а не безусловној) покорности правном поретку која позитивно вреднује основе правне норме, Хабермас грађанску непослушност с правом смешта у центар односа између легалитета и легитимитета (Мартинић, М.: 2014., стр. 115). Следећи велики успех који је довео до коначног слома старог и успостављања новог демократског режима, организације цивилног друштва оствариле су 2000. године, али о њему ће детаљно бити речи у тачки 3.5.б.

Након петооктобарске победе демократских снага у Србији, организације цивилног друштва знатно су успориле свој развој и снизиле свој акциони потенцијал. За настављање њиховог развоја, било је неопходно јачање јавне свести о улози невладиних удружења и организација, на шта је посебно указивао и Зоран Ђинђић: "Улога невладиних организација је јако важна и у даљој реализацији оних промена које треба да доведу до једне модерне, успешне државе Србије. Сматрам да у нашем јавном животу не постоји свест о том значају и да у приличној мери постоји једна конфузија око тога шта је владино, шта је државно, шта је невладино. Из тога произлази да она улога која је реална не кореспондира свести о тој улози, при чему за то нема посебног разлога, осим што у том неком плану едукације људи није учињено довољно да би они схватили које су све могућности организовања и остваривања интереса. Тачније, да су те могућности међусобно компатибилне, да једна другу не искључују, те да има толико простора за деловање да сви они који желе могу да делују" (Ђинђић, З.: 2007., стр. 9).

¹³⁷ "Грађанска непослушност јавља се у ситуацији када се појединац или група суоче са сукобом између лојалности закону и својој политичкој заједници и лојалности правди или савести. Најкраће речено, грађанска непослушност је ненасилан отпор власти, а током историје најпознатији случајеви прибегавања ненасилном отпору су: раднички и синдикални покрети, феминисткиње, пацифисти, еколози, Ганди и т.д. Најпотпунија дефиниција била би да је грађанска непослушност - чин ненасилног непоштовања закона или државног наређења, на основу савести" (Ибид., стр. 112 - 116).

Отворено је, међутим, остало питање колико грађани Србије уопште познају цивилно друштво и у каквој су релацији степен њихове информисаности и степен поверења које пружају његовим организацијама. У анализи резултата два истраживања јавног мњења (истраживање Центра за проучавање алтернатива из 2000. и Центра за слободне изборе и демократију из 2005. године, Срећко Михајловић (Михајловић, С.: 2007.) је дошао до неколико закључака:

1. Највећи постотак грађана који су обавештени о овој теми био је 2000. године, док је између 2001. и 2005. године дошло до опадања броја грађана који процењују да познају цивилно друштво и рад невладиних организација, са 51% на 43%;
2. Процент грађана који је информисан о деловању појединих конкретних невладиних организација је знатно већи: "Тако, док је обавештено о НВО у целини (у мањем или већем обиму) 38% грађана, дотле је, према налазима истог истраживања, о покрету "Отпор" обавештено чак 84% грађана, о Г17 Плус 63%, о Савезу синдиката Србије 62%, о УГС "Независност" 53%, о ЦЕСИД-у 51%" (Исто) Истовремено, познавање рада ових организација има веома низак квалитет, односно задржава се на нивоу површне обавештености;
3. Скоро четвртина испитаника рад невладине организације познаје по идентитету лидера, а не саме организације;
4. Постоји висок степен генерацијске разлике у познавању цивилног сектора друштва у Србији, при чему најмлађа популација, по правилу, има највећи степен обавештености, док са старењем, тај проценат константно опада. Исти је случај и са степеном образовања, с тим да највећи степен обавештености показују највише образовани грађани;
5. Постоји висок степен корелације између грађанског и политичког активизма.

Из ових закључака, није тешко доћи до чињенице да је медијска промоција невладиног сектора сасвим недовољна, те да (још увек дириговано и недовољно независно) поље класичних масовних комуникација и даље преферира доминацију политичког институционалног над економским и цивилним пољем друштва. Без слободног и критички оријентисаног јавног мњења није могућа ни реализација цивилних интереса нити обезбеђивање шире друштвене подршке иницијативама које долазе из ове арене.

Са друге стране, Михајловић упозорава да невладине организације, у ситуацији опадања њихове реалне моћи у односу на крај 90-их година XX века, данас пристају на низак ниво друштвеног утицаја који је, углавном, тек пројектног типа (Михајловић, С.: 2014.а, стр. 15). То се најјасније уочава у појачаној фрагментацији актера на цивилно-друштвеној сцени¹³⁸, те недостатку умрежавања невладиних организација, како на регионалном тако и на националном нивоу. Већина аналитичара склона је да пад ширег организационог потенцијала припише чињеници да данас, за разлику од ситуације из 2000. године, не постоји (бар не тако јасно персонализован) "заједнички непријатељ" који би објединио напоре иначе атомизиране, потпуно зависне од пројектних донатора и њихових политичких интереса¹³⁹, сцене да покуша да оствари значајнији утицај на укупне реформске токове у земљи, при чему целокупан активистички капацитет углавном завршава у елитистичког самопромоцији појединих организација. Стојиљковић, пак, као посебно негативан фактор у анализу потенцијала цивилног друштва за консолидовање демократије у Србији истиче кризу после 2008. године сматрајући да је "кризом само ојачано стање менталне располућености и идеолошке какофоније" које је довело до "повлачења грађана из јавне сфере, што свакако лимитира и њихов утицај и даљу демократску трансформацију друштва" (Стојиљковић, З.: 2014., стр. 32//33).

Оно што оставља наду јесу најновији покушаји институционализације цивилног дијалога (у смислу дијалога између организација цивилног друштва и владиних институција), али и креирања новог простора за међусобни дијалог између различитих цивилно-друштвених актера, кроз отварање Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом, почетком 2011. године. Бошко Ковачевић, међутим, сматра да то неће бити довољан оквир за ново уједињавање капацитета којима располаже цивилни сектор, те предлаже афирмацију регионалног

¹³⁸ Тренутно у Србији постоји око 22.000 невладиних организација или удружења грађана који се баве најразличитијим темама које се крећу у дијапазону од промоције и заштите људских и мањинских права, преко хуманитарних, еколошких тема и борбе против корупције и трговине људима, па све до заштите права животиња (Јашовић, Б.: 2014., стр. 84).

¹³⁹ Зависност организација цивилног друштва од иностраних донатора и Мирослав Ружица сматра основним узроком редукције ових организација на "заговарање и тренинг, али туђе агенде" (Ружица, М: 2014., стр. 48).

повезивања цивилних актера, сматрајући да ће "стварање што гушће и разноврсније регионалне мреже сарадње и повезивања неумитно смањити зазоре и неповерење, произведене сукобе и разилажења" (Ковачевић, Б.: 2014., стр. 69).

За даљи развој невладиног сектора друштва у Србији потребно је пацификовати раздор између организација усмерених на пружање доприноса демократским променама у друштву, односно на покушаје остваривања значајнијег утицаја у процес политичког одлучивања у свим сегментима реформске политике и њихових критичара који политичко опредељење цивилног сектора сматрају потпуно непримереним (Пауновић, Ж.: 2014., стр. 115). Пауновић, при томе, као кључну види будућу улогу (сада ослабљеног) активистичког сектора за који каже да га, по правилу, карактерише висок степен спремности на укључивање у шире друштвене мреже и покрете.

3.3.a Место синдиката у цивилном друштву: теоријске дилеме

У разматрању улоге цивилног друштва у транзиционим променама, посебно место заузима дилема о томе припадају ли синдикати пољу цивилног друштва. Полазећи од хипотезе да модерно конципирана синдикална организација, по својој природи, припада пољу цивилног друштва, упркос својој специфичној преговарачкој позицији коју остварује у оквиру институционализованог социјалног дијалога, рад ће настојати да идентификује основне разлике између синдиката и невладиних организација, као и њихове заједничке карактеристике које, у укупном збиру, говоре у прилог тези да је неопходна сарадња свих сегмената цивилног друштва у борби за остварење опште друштвеног интереса.

Дилема везана за припадност синдиката цивилно-друштвеној арени у суштини израста да на дилеми о томе да ли поље економских односа (којем припадају, како однос између рада и капитала, тако и организациони облици удруживања радника и послодаваца). Покушавајући да одговори на ову дилему, уз уважавање става да је припадност профитних предузећа цивилном пољу друштва дискутабилна, Вукашин Павловић маркира три економске димензије које неспорно овом пољу припадају (Павловић, В.: 1999., стр. 337 - 341). Прва се тиче

карактера својинских односа, при чему се приватна својина (са свим пратећим правним односима које производи) перципира као повољан оквир за развој цивилног друштва.

Друга и трећа димензија односе се на низ односа који се развијају у пољу индустријске демократије, а који су обележени интересима и уговорним односима. Плурализам интереса налази се у самом корену идеје о цивилном друштву и представља његову суштину, а на идеји о заступању интереса израсле су и синдикалне организације, чија је основна функција заступање интереса запослених. Уговорност која проистиче из модела индустријске демократије, пак, манифестује се кроз идеју преговарања и склапања колективних уговора, утемељену на нормираним процедурама модерне правне државе.

Павловић, с тога, образлажући да економија постаје делом јавне сфере, па самим тим и делом цивилног друштва, закључује: "Синдикати као удружења запослених који заступају њихове особене интересе и који их представљају у процесима преговарања и доношења уговора везаних за радне односе, свакако спадају у ону зону друштвености која се налази у простору између сфере приватног живота људи, на једној страни, и сфере државе, на другој страни. Та зона друштвеног, односно јавног артикулисања приватних и групних интереса назива се цивилним друштвом" (Исто, стр. 341). Војислав Михајловић одлази корак даље дефинишући синдикалну као "највећу невладину организацију" (Михајловић, В.: 2014., стр. 91), док Маринковић (Маринковић, Д.: 2014., стр. 162) добровољност, слободу организовања, аутономију воље, независност у односу на политичку власт и непоседовање правних инструмената маркира као заједничке принципе деловања невладиних организација и синдиката.

Уколико, дакле, уважавајући чињеницу да синдикати чине додатни искорак у арену економског друштва, прихватимо да невладине организације и синдикати (заједно са независним медијима и слободним универзитетима) већим делом припадају истом пољу цивилног друштва и да им је демократизација друштва заједнички општи циљ, онда се намеће питање модалитета њиховог међусобног односа који би допринео увећању њихове укупне ефикасности у стабилизацији демократске транзиције. У прилог тези о неопходности њихове ближе сарадње, осим заједничке припадности цивилном друштву, Срећко Михајловић истиче и

следеће елементе: блискост друштвених група које заступају¹⁴⁰, те заједничке вредности, интересе и циљеве, при чему се као могуће заједничке теме истичу "социјална неједнакост, експлоатација, угњетавање, дискриминација, људска права, демократизација, солидарност, питање правде, правна држава, оријентација ка сигурности, еколошки проблеми и т.д." (Михајловић, С.: 2014.а, стр. 9 - 23). Иако су синдикалне организације доминантно фокусиране на радна, економска и социјална права запослених, за разлику од невладиних организација које се баве ширим кругом друштвених проблема, Дарко Маринковић сматра да су све теме којима се бави невладин сектор суштински повезана са програмским циљевима синдиката¹⁴¹.

Путем различитих облика сарадње невладиног и синдикалног сектора, могуће је увећати степен друштвеног утицаја обе стране приликом покретања иницијатива или реализација одређених активности усмерених на критичко сагледавање одређених јавних политика (посебно оних који директно или индиректно имају репрекусије на нормирање радних односа). Основни заједнички циљ могао би се дефинисати као увећање појединачних капацитета обједињених организација за рад на пољу истраживања, међусобно информисање, спровођење

¹⁴⁰ Тезу о блискости друштвених група чије интересе заступају невладине организације и синдикати, Михајловић образлаже чињеницом перманентног смањивања разлика између незапослених, запослених и пензионера, односно између радништва и грађанства: "Прекаризација радништва дестабилизује грађанство. Грађани се присилно преводе у поданике и тако се придружују онима који никад нису досегли грађанство" (Михајловић, С.: 2014.а, стр. 9 - 23). На исти начин, сматрајући да "модерни пролетаријат, као што тврде Хард и Негри (Michael Hardt, Antonio Negri), представља растегљиву категорију која обухвата све оне који на овај или онај наћин трпе доминацију капитала", те да се "савремени пролетаријат у великој мери подудара са границама цивилног друштва", и Борис Јашовић сматра неопходним укључивање свих цивилно-друштвених актера у борбу за одбрану права света рада (Јашовић, Б.: 2014., стр. 74)

¹⁴¹ "Искуство савремених друштава потврђује да тамо где нема радних, економских и социјалних права нема, или бар нема на цивилизацијском нивоу, ни осталих људских права. Стога деловање невладиних организација на широком фронту борбе за људска права ствара неопходну логистичку основу за постизање већих ефеката синдикалне борбе за радна, економска и социјална права. С друге стране, степен економског и технолошког развоја једног друштва, запосленост, социјална сигурност, све оно што чини циљеве синдикалне борбе, представља поуздани рендгенски снимак стања у једном друштву" (Маринковић, Д.: 2014., стр. 168).

различитих врста тренинга за специфичне циљне групе и пружање правне и саветодавне помоћи (Ружица, М: 2014., стр. 55).

За синдикате у данашњем међународно глобализованом окружењу, а посебно у националном контексту продужене и неконсолидоване транзиције, од виталне је важности питање његове реорганизације. У том смислу, сарадња са невладиним сектором може значајно да утиче на амортизацију две идентификоване слабости: 1) спорост синдикалне организације у процесу прилагођавања променама¹⁴² и 2) старење синдикалног чланства, те генерално слаб социјални капитал синдиката у млађој популацији. То би синдикалне стратегије деловања у великој мери приближило начину на који функционишу модерне синдикалне организације развијеног света.

Пример успешне коалиционе сарадње синдиката и невладиног сектора понудио је Жарко Пауновић, илуструјући елементе заједничке стратегије¹⁴³ креиране у кампањи за побољшање услова рада у производњи фармерки "Кампања чисте одеће", која је за циљ имала забрану пескарења фармерки, обзиром на чињеницу да сам производни процес може да буде штетан по здравље радника. Кампања је спроведена он лине на нивоу 16 земаља Европске Уније, а координирана из центра у Амстердаму (Пауновић, Ж: 2014., стр. 110).

На самом формалном почетку транзиционог процеса у Србији, 1990. године, и синдикална и неваљина цивилна сцена доживеле су узлет, конципиране изнова као елементи модерног демократског друштва. Са мисијом да, у краће неповољним условима развијених конфликта на унутрашњем плану и

¹⁴² Узроци тромости синдикалних организација леже у унутрашњој бирократизацији самих организација, проистеклој из изборних мандата и хијерархијског начина организовања (Михајловић, В.: 2014., стр. 94).

¹⁴³ "Сарадња између синдиката и невладиних организација успостављена је на основу заједничке дефиниције проблема и заједничке стратегије која се одвија на четири нивоа активности: (1) Обезбеђивање радних стандарда у текстилној индустрији на основу стандарда МОР, усвајањем Кодекса понашања; (2) Да би се стандарди усвојили, потребно је спровести акције – протесте потрошача усмерене према корпорацијама. Јавним притисцима, уз помоћ медија, интересних група или политичара, потребно је утицати на корпорације да прихвате Кодекс понашања ради остваривања веће правде у глобалног економији; (3) Преговори са корпорацијама – корпорације под притиском јавности и синдиката пристају на преговоре, али тешко пристају да усвоје Кодекс понашања; (4) Обраћање политичарима и државним органима" (Пауновић, Ж.: 2014., стр. 110).

економском блокадом и ратом као спољним чиниоцима, ипак започну процес измене друштвене свести од укореењеног колективистичког обрасца ка концепту индивидуалне одговорности појединца, оба цивилна актера била су природно упућена на међусобну сарадњу.

Међутим, након петооктобарских демократских промена 2000. године, упоредо са смањивањем укупне свеобухватности деловања невладиног сектора, у цивилно-друштвеној арени појавиле су се и прве израженије конфронтације између невладиних организација и синдиката, базиране на идеји међусобне конкуренције. И док невладине организације синдикате оптужују за претерано хијерархијску бирократизовану и недемократску структуру, те застареле обрасце деловања, синдикати новонастала непрофитна удружења виде као елитистичка, уско пројектно опредељена¹⁴⁴ и нелегитимна (обзиром на чињеницу да немају чланство и изборне процедуре).

Кључну претпоставку за приближавања невладиних организација у Србији, поред решавања побројаних конфликтних тачака, представља и довољан степен заинтересованости самих невладиних организација за проблеме у сфери рада. Према мишљењу Душана Спасојевића и Јелене Лончар (Спасојевић, Д., Лончар, Ј.: 2012., стр. 223 – 227), социо-економске теме су код невладиног сектора од почетка транзиционог периода биле у подређеном положају у односу на питања грађанских и политичких права. Позивајући се на резултате истраживања Грађанских иницијатива из 2005. године, аутори закључују да су доминантне организације које се баве хуманитарном социјалном заштитом (групе за самопомоћ и верске организације), а да су иницијативе за социјалне кооперативе још увек у повоју. Међутим, према истраживању које је спроведено 2013. године (Пауновић, Ж.: 2014., стр. 112), чак 70% невладиних организација се изјаснило да је мотивисано да се бави проблемима у области радних односа, 50% заштитом на раду, 84% проблемима запошљавања, а 77% питањима дискриминације у области рада. Ово потврђује раније изнету хипотезу да се однос између света рада и света

¹⁴⁴ Пројектна оријентација невладиног сектора, са становишта синдиката, углавном је виђена као од донатора и страних политичких пројеката зависна, при чему пројектна конкуренција у борби за донаторска средства представља препреку за заједничко солидарно деловање.

капитала који је, у првој деценији транзиције био потпуно маргинализован, сада постепено враћа у фокус деловања цивилног друштва.

Иако начелно већински опредељене за сарадњу са синдикатима, поједине невладине организације чије уже подручје деловања обухвата економско-социјална права понекад имају селективан приступ синдикалној сцени, што додатно омета успостављање њихове ближе сарадње. Упркос бројним анимозитетима који се развијају између ове две групе актера на сцени цивилног друштва, "сарадња српских синдиката и организација цивилног друштва требало би да представља њихово дугорочно, стратешко опредељење у оквиру заједнички формулисаног циља који би се односио на демократски друштвени развој" (Милосављевић, А.: 2014., стр. 123).

3.4. Стратегије деловања синдиката

За сваку синдикалну организацију, а посебно за оне које делују у условима проблематичне посткомунистичке транзиције ка отвореном плуралном либерално-демократском друштву која се, услед изразито неповољних економских и политичких карактеристика, одликује сталном напетом односом на релацији свет рада – свет капитала – држава, од круцијалног је значаја питање добро конципиране и реалистично операционализоване стратегије деловања. Говорећи о стратегији укупних демократских промена у Србији, Вукашин Павловић разликује две стратегије: стратегију понуде, односно политичку топ-даун стратегију и стратегију потражње, односно цивилну ботом-уп стратегију. (Павловић, В.: 2003., стр. 93). Под политичком стратегијом промена, аутор је подразумевао деловање "од врха ка дну друштва", односно од политичких елита и државног центра ка институцијама, а посредством политичких странака и лидера. Правац деловања цивилне стратегије промена је, пак, обрнут: од основе друштва, тј. грађана, према пољу демократског јавног мњења, критички оријентисаног према врху политичке и државне пирамиде, при чему се посредством удружења грађана, делује на поље система основних друштвених вредности и политичке културе.

Уколико овај концепт применимо на поље синдикалне стратегије деловања, онда долазимо до закључка да је за креирање ефикасне стратегије деловања сваке синдикалне организације неопходно развити различите политичке и цивилне стратегије, при чему је смисао политичке стратегије да обезбеди да синдикат, као део цивилног друштвеног поља, оствари утицај на поље политике, у мери и обиму који захтева остварење интереса синдикалног чланства, док би смисао цивилне стратегије био у остваривању друштвено релевантно утицаја на формирање адекватног критичкој јавног мњења о свим темама за које је синдикат, посредно или непосредно, заинтересован.

3.4.a Цивилне стратегије деловања синдиката

У прошлом поглављу рад се бавио дилемом о томе да ли синдикати припадају сфери цивилног друштва и, упркос појединим покушајима да се синдикатима ова припадности негира због специфичне преговарачке позиције коју заузимају у политичкој сфери друштва, утврђен је несумњиво потврдан одговор.

Из утврђене позиције цивилног друштвеног актера, модерна синдикална организација мора да развија комплексну цивилну стратегију синдикалног деловања. Цивилне стратегије деловања синдиката подразумевају делове стратегије које нису усмерене на политичку власт, већ на грађане и друштво, односно на поље јавног мњења. Оне подразумевају разноврсни спектар грађанских иницијатива, различитите акте протеста и видове грађанске непослушности.

Развијање цивилних стратегија деловања за модерне синдикате представља најважнију трансформацију која се, у време глобализованог друштва, намеће као нужна. Наиме, хијерархијски модел организације Ришар сматра специфичним за индустријско доба, док према његовом мишљењу "будућност припада хоризонталним бржим организацијама које су више налик на мрежу" (Richard, J.F.: 2008., стр. 60). Чињеницу да ће се променити смер кретања информација (од хијерархијског вертикалног на хоризонтални ниво) он сматра кључном за креирање новог организационог повезивања и неупоредиво лакшег стварања

концепта партнерства него што је то био случај у досадашњем повезивању традиционалних хијерархијских структура. Информационо друштво, према ауторовој прогнози, вршиће све већи притисак на све важне организације цивилног друштва, међу које он убраја цркве, синдикате, универзитете и остала удружења грађана.

Да би увећао протестни потенцијал који је неопходан за успешан цивилно-друштвени притисак на политичко поље, дакле, и синдикат нужно мора да се хоризонтално повезује са осталим цивилно-друштвеним актерима и да формира чврст блок јавне подршке за своје активности. При томе, одговарајуће партнере за реализацију своје стратегије деловања, синдикат мора да тражи међу невладиним организацијама које имају адекватне ресурсе и потенцијале, али и аутономну позицију и критички однос према политичким актерима.

Само у условима овако коципирани широке демократске мреже која би изнова повезала фрагментирано цивилно друштво, синдикат може успешно обављати своју функцију образовања за демократију која подразумева реактуелизацију принципа солидарности и изградњу демократске политичке културе до нивоа на коме се партиципација запослених у јавном животу српског друштва не прижељкује, већ подразумева.

Пример ефикасности креирања мрежа различитих актера цивилног сектора друштва представљао је, већ поменут, успешан вишемесечни протест током зиме 1996./97. године, којим је тадашњи режим Слободана Милошевића коначно био приморан на признавање губитка власти на локалним изборима. Други пример, о коме ће детаљно бити више речи нешто касније у раду, а који се односи на формирање широке цивилне коалиције "Партнерства за демократске промене" која је постојала у периоду од 1999. до 2005. године и која је доминантно утицала на демократску смену режима 2000. године, говори у прилог чињеници да су, од свих тада постојећих синдикалних актера, развијену цивилну стратегију деловања у транзицијској Србији имали само Уједињени грански синдикати "Независност".

Умреженост цивилно-друштвених актера значајна је још и са аспекта постизања привлачења медијске пажње. Наиме, обједињени цивилни актери нису

у стању у значајној мери утицати на креирање јавног мњења нити могу придобити довољну подршку критички оријентисане јавности за своје циљеве уколико не освоје медијски комуникацијски простор. У претходним примерима, приступ утицајним медијима отворен је заједничким иницијативама које су обезбедиле неопходну масовност и видљивост пратећих, креативно осмишљених, кампања, односно тзв. производњом догађаја.

Стање на фрагментаној и међусобно конфликтној цивилно-друштвеној сцени које затичемо после 2000. године у Србији, а о којој је већ било речи у овом раду, потврђује хипотезу о томе да цивилно друштво у Србији нема довољно зрелу организованост, у оквиру које би било способно да развије свој истински како партиципативни тако и конфликтни потенцијал. Из овог разлога, преокретање смера синдикалног деловања од искључиве оријентације на политичку сферу на подједнако значајано усмеравање ка пољу цивилног друштва кроз пажљиво креирање цивилне стратегије синдикалног деловања - представља важан елемент који синдикални стратеги морају имати у виду.

3.4.6 Политичке стратегије деловања синдиката

На основу различитих улога које је синдикат заузимао у политичком пољу током свог историјског развоја, а о чему је већ било речи у Првом поглављу овог рада, Волаш разликује неколико врста синдикализма: 1) контролни синдикализам, који не негира постојање државе и поретка, већ заступа интересе радничке класе у свету политике, рада и капитала (одговара концепту савременог европског социјал-демократског синдиката); 2) трансмисиони синдикализам, који егзистира у потпуној потчињености од државе и партије (одговара искуству синдикалног монизма у бившим социјалистичким режимима); 3) анархосиндикализам, који негира потребу постојања политичког поретка; 4) економски синдикализам, склон максималном редуковању улоге синдиката искључиво на економска питања, у циљу смањења фракционаштва и остварења што је могуће већег степена синдикалног јединства (најкарактеристичнији за САД), и 5) синдикализам спојен са црквом, углавном мањински присутан и неаутономан (Волаш, Ч.: 2003.).

Захваљујући вишедеценијској пракси социјалистичког самоуправљања, у којој је синдикална организација, у условима синдикалног монизма, представљала трансмисиони орган владајућег Савеза комуниста Југославије, у Србији је, на самом почетку транзиције, синдикат и перципиран као политичка, а не као интересна организација.

Са развојем политичког, друштвеног, па самим тим и синдикалног плурализма и растом свести о заштити и унапређењу интереса запослених као есенцијалном карактеру сваке синдикалне организације, било који транспарентни облик политичког деловања синдиката у почетку је углавном негативно етикетиран. Временом се показало, не само да синдикат своју примарну интересну функцију не може да оствари без деловања према политичким актерима, већ и да постоје услови у којима је принуђен да искорачи изван свог примарног подручја деловања и укључи се у борбу за стварање основних демократских услова, у којима ће моћи слободно да делује као аутономан и независан субјект¹⁴⁵, како у политичком, тако и у пољу цивилног друштва. Из овога разлога се, пред синдикате у транзиционим земљама које се крећу кроз трансформацију ка либерално-демократском поретку, као незаобилазно наметнуло питање политичке стратегије њиховог деловања, односно пажљиве анализе и одабира најадекватнијих облика синдикалног деловања усмереног према политичким актерима. Другим речима, синдикати своју своју базичну функцију морају надоградити политичком функцијом¹⁴⁶, при чему (уколико жели

¹⁴⁵ "Синдикат се сусреће са нужношћу проширења броја проблема којима се бави – синдикат је принуђен да се бави најважнијим друштвеним проблемима – синдикат мора допринети трансформацији друштва. У процесу транзиције, посебно у земљи као што је наша која се поред (или пре) транзиције суочавала са ратовима, са националистичком политиком, са непримерним концептима друштвеног развоја – синдикати, хтели не хтели, баве се и тим проблемима, било пристајањем уз државну политику било у опозицији према њој. Ако их, пак, превиде, онда губе социјални идентитет који у оваквим временима има кључну важност за синдикат" (Михајловић, С.. 2004., стр. 80).

¹⁴⁶ "Ако су синдикати у основи организација за промоцију и заштиту интереса запослених а политика централна регулативна сфера друштва унутар које се управља конфликтима везаним за расподелу добара и вредности и усмерава друштвени развој, онда је основни интерес запослених постојање друштвено моћних и политички утицајних синдиката" (Стојиљковић, З.: 2001., стр. 23).

да рачуна на пуну подршку и мобилизациони потенцијал сопственог чланства) однос синдиката према политичким организацијама мора бити јасан и недвосмислен, а активности које синдикат предузима у циљу остваривања утицаја на процес политичког одлучивања мора бити програмски прецизно дефинисан. Овај задатак није нимало лак ако се у обзир узме чињеница да је само синдикално чланство изразито хетерогено и по различитим основама вишеструко интересно подељено, а нарочито разнолико по питању подршке актерима на хиперплуралној политичко-страначкој позорници.

Постоји неколико модела карактеристичних за различите стратегије утицаја синдиката на поље политике. Најприхватљивијом се чини класификација Зорана Стојиљковића који разликује изборно-политички и формално институционално-интересни модел (Стојиљковић, З.: 2013.)¹⁴⁷. Изборно политичком моделу припадају: 1) већ поменути трансмисиона позиција, у оквиру које синдикат делује под окриљем неке странке; 2) равноправна уговорна сарадња са политичким странкама која представља модел са углавном највишим степеном јавне подршке, а који је карактеристичан за модерна социјалдемократска друштва; 3) формирање сопствене политичке странке, на начин на који је, од британских синдиката настала Лабуристичка странка (специфичну варијанту овог модела представља и «Солидарност» у Пољској), односно кандидовање синдикалних

На исти начин однос синдиката и политичких странака види и Волаш: "У односима са политичким странкама, без било каквих формалних веза, синдикати утичу на доношење радног законодавства, социјалне и економске политике. Путем 'употребе' странака, синдикат индиректно утиче на власт... Несарадња са странкама доприноси изолацији синдиката и умањује значај ове организације" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 109).

¹⁴⁷ Једноставнију поделу политичке везе између синдикалних организација и политичких странака нуди Слободан Антонић (Антонић, С.: 1995., стр. 292) који разликује три типа односа: 1) доминацију партије над синдикатом (аналогно трансмисионој функцији синдиката), 2) однос блиске сарадње партије и странке, без доминације било ког од два равноправна субјекта (пракса социјал-демократских партија и синдиката) и 3) доминација синдиката над странком (пракса британских трејдјуниона). Ова типологија, међутим, редукује политичко деловање синдиката само на елемент односа са политичким странкама као главним политичким актерима, изузимајући могућност развијања политичке стратегије синдикалног деловања усмерене на институције, а не на актере вршења власти, те је због тога недовољно обухватна за анализу улоге синдиката у политичком пољу транзиционих земаља.

функционера на листи неке политичке странке, као концепт који захваљујући карактеру синдиката као масовне организације политички хетерогених актера – углавном остаје без довољне подршке синдикалног чланства; 4) постојање страначких фракција у оквиру јединственог синдиката, преко којих се одиграва сарадња са појединим странкама (при чему Стојиљковић нуди примере синдиката Аустрије и Грчке); и 5) модел отворене једнократне изборне подршке странци или коалицији, условљене испуњавањем конкретних синдикалних захтева.

Насупрот изборно-политичком моделу синдикалног деловања који представља варијетете изградње блиског односа на релацији синдикати – политичке странке, институционално-интересни модел базиран је на релацији синдикати – институције власти и чине га: 1) пракса укључивања представника синдиката у рад одбора и радних тела Парламента, Владе и владиних агенција, заснована на прихватању социјалног дијалога као најоптималнијег механизма за решавање друштвених проблема и 2) институционализација дијалога, односно успостављање трајних посебних тела, намењених вођењу како трипартитног тако и мултипартитног социјалног дијалога на свим нивоима власти, при чему ова тела, у већини политичких пракси, имају консултативни карактер, по угледу на трипартитну структуру Међународне организације рада.

Најмање пожељан облик политичког деловања синдиката јесте директно учешће у изборној трци на листама постојећих политичких странака које се боре за власт, обзиром да ова врста ангажмана најразорније делује на унутарсиндикално јединство и унутарсиндикалне демократске процедуре, те синдикалној организацији одузима аутономну позицију на политичкој сцени (Стојиљковић, З.: 2001., стр. 26). Из ових разлога, ни међународне синдикалне организације не подржавају овај вид политичке стратегије синдикалног деловања.

Када је реч о транзиционој Србији, након урушавања социјалистичког самоуправног система и њему примереног модела синдиката са трансмисионом улогом владајуће политичке партије, на плурализованом синдикалној сцени имали смо прилике да видимо готово све побројане моделе политичког деловања, изузимајући формализовано страначко фракционаштво и прерастање синдиката у политичку странку. Па, ипак, према истраживањима јавног мњења која су

спровођена након 2000. године, чини се да већинску подршку има аутономна, независна и страначки неутрална позиција синдиката који успоставља "уговорни и партнерски однос са политичким партијама који траје само док се испуњавају међусобне обавезе" (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 265).

Такође, не треба запоставити ни различите форме неформализованог политичког утицаја које стоје на располагању синдикатима увиду праксе лобирања и успостављања односа сарадње са појединим парламентарним одборима, групама и синдикатима наклоњеним посланицима, као ни креирање ширих политичких мрежа које би синдикалним организацијама, кроз различите модалитете сарадње, привукле независне истраживаче и медије. Стиче се утисак да за отварање овог вида канала политичког утицаја синдикати у Србији још увек не располажу довољним организационим и кадровским капацитетима, те стога и подизање капацитета у ове сврхе мора пронаћи место међу приоритетима будуће, савременим друштвеним условима и европском окружењу примерене, синдикалне стратегије.

3.5. Улога синдиката у демократским променама у Србији

У анализи улоге коју је синдикат одиграо у транзиционим променама у Србији од почетка 1990. до 2013. године, рад полази од хипотезе да је, у појединим фазама друштвене трансформације, синдикат одиграо значајну улогу, нарочито у процесу демократизације друштва. Овај задани двадесеттворогодишњи временски оквир обухватио је и саму транзицију синдиката од монистичке позиције трансмисионе партијске синдикалне организације из времена реалног социјализма до плуралистичког синдикалног поља са читавом лезом синдикалних организација, од којих су поједине у значајној мери утицале на степен економске и политичке демократизације целокупног система.

У делу рада који се бавио проблемом функционалности синдиката у контексту глобализованог друштва, рад је систематизовао три глобална општа елемента која су довела до пада функционалности синдикалних организација у

свету (промене на тржишту рада, као и у структури радне снаге и стварање јединственог светског финансијског тржишта) и један унутрашњи који се односи на тромост и недостатак флексибилности унутрашње хијерархијске структуре самих синдикалних организација, као и постојање одређене дозе унутрашњег демократског дефицита.

Поред ових општих, постоје и специфични елементи који се односе само на транзиционе посткомунистичке земље или, још специфичније, на случај српске транзиције, а који су додатно утицали на смањење стопе синдикалне организованости и довели у питање дотадашњи владајући концепт синдикализма. Међу њима, посебно значајну улогу играју:

1) политичко-културне детерминанте проистекле из традиционалистичко-ауторитарног наслеђа и за њега карактеристичне позиције синдиката;

2) специфичан однос на релацији синдикати – политичке странке, у условима хиперплурализације и политичке и синдикалне сцене;

3) сложено позиционирање синдикалних организација у односу на остале актере цивилног друштва;

4) однос према наметнутом неолибералном моделу економске транзиције, у оквиру кога су синдикати покушавали да се позиционирају негде између екстремне тачке апсолутне подршке неолибералном коцепту (на штету запослених, чије интересе би требало да заступају) и супротног пола, односно места на коме би били проглашени "кочничарима реформе";

5) специфична преговарачка позиција која, чак и у условима идеалног функционисања националног социјалног дијалога, не би гарантовала задовољавајући политички резултат, обзиром на чињеницу да се добар део реалне моћи фактички налази у рукама међународних монетарних институција које, различитим притисцима и условљавањима финансијских аранжмана, доминирају у областима које би требало да буду питање постизања базичног социјалног консензуса; као и

б) бројне институционалне препреке на националном нивоу, као што су: перманентно одсуство политичке стабилности, карактер партијског и изборног система, одсуство примене закона (владавине права) и низак ниво ефикасности

извршне власти, одсуство реалне парламентарне контроле над политиком Владе, раширена системска корупција и т.д.

Потпуно је неспорна чињеница да је, у постсоцијалистичком транзиционом оквиру у Србији била нужна и трансформација синдиката која се, према мишљењу Зорана Стојиљковића (Стојиљковић, З.: 2014., стр. 64-68) одвијала на четири нивоа: 1) редефинисање карактера и циљева синдиката које се кретало од улоге мобилизације подршке владајућем социјалистичком поретку до поимања синдиката у класичном смислу речи¹⁴⁸; 2) репозиционирање синдиката у односу на државу, политичке странке и послодавачка удружења; 3) дезидеологизација образовне функције, усмерене ка синдикалном чланству и 4) унутрашња реорганизација синдиката. Остаје, пак, отворено питање имају ли синдикати у Србији с почетка ХХИ века капацитет да на консолидацију демократског поретка утичу на начин на који су тицали норвешки синдикати јавног сектора, када су удружени са осталим деловима цивилног друштва, путем Кампање за социјалну државу (1999.-2005.), мобилисали милион грађана и учинили значајан заокрет ка политичком јачању левеце у свом друштву (Михајловић, С.: 2014.а, стр. 20) или су, пак, ближи позицији пакистанским синдикатима који, у условима убрзане приватизације, нису успели да спрече губитак више милиона радних места, што је резултирало појачаним страхом и последичним падом синдикалне организованости и моћи у пакистанском друштву (Јашовић, Б.: 2014., стр. 80)?

Упркос чињеници да су "економска моћ и утицај синдиката у транзицији директно пропорционални економском стању друштва у целини" (Ђукић, П.: 1999., стр. 22), улога синдиката у процесу стабилизације демократског поретка може се пратити и путем следећих индикатора:

- 1) Утицај синдиката на развој активног цивилног друштва;
- 2) Утицај синдиката на изградњу демократских политичких институција;
- 3) Утицај синдиката на унапређење правне културе и владавине права;

¹⁴⁸ Кад је реч о редефинисању карактера синдикалне организације у новим условима демократско-плуралистичке транзиције, треба поменути типологизацију Ричарда Хајмана (*Richard Human*), теоретичара синдикализма, који разликује три типа синдиката: 1) синдикате усмерене на одбрану економских интереса својих чланова, 2) интегративне синдикате који прихватају поредак у коме делују и настоје да преговорима и компромисима, унутар њега, остварују своје циљеве и 3) радикалне синдикате, класно обележене и опозиционо настројене (Михајловић, С.: 2014.а, стр. 11).

- 4) Утицај синдиката на процес својинске трансформације; и
- 5) Утицај синдиката на решавање нагомиланих проблема растуће неједнакости и сиромаштва.

Улогу синдиката у укупном процесу демократизације Србије, рад ће анализирати кроз три временска периода која чине засебне целине: 1) од 1990. до 1998. године, 2) 1998. до 2000. године, 3) од 2000. до 2013. године, при чему ће се – на основу горе изнетих индикатора – утврдити корелација између различитих улога и стратегија деловања синдиката и нивоа успешности демократске трансформације, односно степена укупног политичког, економског и социјалног развоја.

3.5.а Улога синдиката у периоду од 1990. до 1998. године

Званичан прелазак Србије у свет политичког плурализма одиграо се, као што смо већ видели, у условима тешког колективистичког наслеђа понетог из дојучерашњег ауторитарног социјалистичког система, у којима су још увек српским друштвом доминирали слабо развијено цивилно друштво и монистички трансмисиони концепт синдиката. Читав овај почетни транзициони период, обележен је бројним штрајковима у великим производним системима, међу којима посебно значајно место припада штрајку преко 500.000 запослених у металског и текстилној индустрији, 1991. године. Осим своје масовности, овај штрајк је био значајан и зато што га можемо посматрати као неку врсту прекретнице, у смислу да дотадашња пракса постављања непосредних циљева запослених, везаних искључиво за њихов уски економско-социјални интерес, карактеристична за спонтане штрајкачке акције, сада у условима организованог синдикалног деловања постаје пракса дефинисања знатно допуњених, односно проширених циљева, те резултира постављањем ширих друштвено-политичких захтева. Ово је, у том смислу, био први масовни штрајк организован по узору на праксу синдикалне борбе у развијеним западним (тржишно оријентисаним) економијама.

Поред ових специфичности, штрајк радника металске и текстилне индустрије је значајан и због тога што је поделио до тада јединствени синдикални покрет на конзервативну и реформистичку струју. Након избацивања реформистичке струје из Већа Савеза синдиката Србије, отворен је пут синдикалној плурализацији, након чега су исте године формиран Уједињени грански синдикати "Независност".

Убрзо након формирања нове независне синдикалне централе, у новонасталим условима рата и продубљене друштвене кризе која је изазвала масовно осиромашење укупног становништва и унела несигурност међу запослене, дошло је до опадања штрајкачких активности, тако да нови талас штрајкова почиње тек 1993. године, са великим распоном разлика по питању циљева и начина организовања акција која је, на прилично транспарентан начин, демонстрирала сву разлику између аутономних и "псеудо-синдиката" (Маринковић, Д.: 1998., стр. 18).

На једној страни, штрајк Синдиката Електропривреде Србије из 1993. године, у коме је учествовало око 50.000 запослених, а чији су активисти били изложени великој репресији и привођењима која су представљала драстично кршење Конвенције бр. 87 Међународне организације рада, подржан је од стране УГС НЕЗАВИСНОСТ и афирмисао је "независне синдикате као једине реалне носиоце ефикасне штрајкачке борбе, потврђујући тиме псеудо карактер штрајкова које нису организовали независни синдикати", после чега ће "и друштвеној теорији и запосленима бити много лакше да разликују псеудо штрајкове од стварне штрајкачке борбе" (Исто, стр. 139). Са друге стране, Савез синдиката Србије је заузео модификовану трансмисиону улогу, каналишући вољу тада владајуће Социјалистичке партије Србије. Ова је странка, преко до скоро јединог државног синдиката контролисала и опструирала штрајкачку борбу, док је сам ССС коришћен за обавештавање запослених о неопходности спровођења реформи и увођењу нових правила "без критичког става о природи најављених промена" (Ружица, М: 2014., стр. 52). Пасивна улога на коју је пристао Савез синдиката Србије, а којом се ова синдикална централа добровољно одрекла могућности вршења значајнијег друштвеног утицаја, довела ју је у позицију "саучесника" власти у првим транзиционим променама. Покушаји њене унутардемократске

трансформације били су површни, односно на нивоу ревизије програмских докумената (која су делимично дезидеологизована) и истицања кадровске и организационе аутономије (Стојиљковић, З: 2008., стр. 232), уз начелно прихватање својинске трансформације и концепта колективног преговарања. При томе, територијални принцип унутрашње синдикалне структуре споро је уступао место модерном принципу гранског организовања, а унутарсиндикалне транзиционе промене још дуго времена су задржале искључиво козметички карактер. Из овог синдиката, по мишљењу Бошка Ковачевића, није пружан отпор маргинализацији њихове улоге, као ни квази-приватизацији, у оквиру које се одиграла прерасподела друштвене имовине међу новонасталом политичком елитом: "Наслањајући се на провизорну и слабу државу, на најчешће 'разбојнички капитализам', они су постали привезак, или пак маргинални учесник у распродаји друштвене имовине, али и у драстичном осиромашењу радника, грађана " (Ковачевић, Б.: 2014., стр. 66).

Истовремено док се некадашњи пролетаријат перманентно трансформисао у прекаријат, а "процес транзиције претварао у процес периферизације" (Исто, стр. 64), ово урушавање економије, са пратећим драстичним погоршањем положаја запослених све је јасније манифестовало недостатак основних услова за јачање блока цивилно-друштвених иницијатива ка обликовању и убрзавању процеса демократизације (Стојиљковић, З.: 2008, стр. 232). У оваквим условима догађали су се почеци плурализације синдикалне сцене.

Посебан проблем је отворен 1992. године, на нивоу Савезне Републике Југославије, обзиром да је, у време формирања лабаве федерације Србије и Црне Горе, у Србији већ био отворен процес синдикалне плурализације, док је у Црној Гори задржан синдикални монизам који је, рефлектујући се на савезни ниво (на коме је једино постојао трипартитни саветодавни орган), одржавао стари државни синдикат, на вештачки начин, у позицији водеће синдикалне организације и у Србији. Уз нерешено питање поделе синдикалне имовине на све синдикалне субјекте, сразмерно снази њиховог чланства, ССС је дуго година још задржао доминантно место, посетепено се свдећи на тзв. БУШ (брашно, уље, шећер) синдикат, делујући по принципу хуманитарне организације, оријентисане на пуко

преживљавање синдикалног чланства¹⁴⁹. Фокус на задовољавање егзистенцијалног нивоа чланства, за последицу је имао и ретроградно деловање синдиката, усмерено на покушаје одржавања status quo у непродуктивним предузећима, путем одлагања покушаја да се развојном политиком евентуално утиче на њихову тржишну трансформацију и ревитализацију.

У процесу својинске трансформације, као економско-социјалног темеља целокупне транзиције, ушло се без било какве целовите стратегије приватизације, као и без идентификације социјалних снага у националног друштвеној структури које би биле евентуални носиоци будућег српског предузетништва (више о овоме у тачки 2.3 овог рада). Насупрот конципирању реалне и одрживе системске развојне стратегије, прибегло се концепту већинског радничког акционарства, у циљу одржавања социјалног мира, заснованог на илузији о поштовању принципа социјалне правде.

У ратном и послератном контексту и условима међународне изолације земље, ови су трансформацијски покушаји били осуђени на потпуни неуспех, а пракса прикривања потпуног економског краха инсајдерског модела

¹⁴⁹ У кризном контексту који је обележио 90-е године XX века у Србији, фокус синдикалног деловања био је на краткорочним циљевима, чија реализација је омогућавала егзистенцијални опстанак запослених, а не на ширим економско-социјалним питањима (Ђукић, П.: 1999., стр. 45), што је било условљено чињеницом да су, током 1993. године, зараде пале на испод 14% оних из 1989. године. За ово време је, такође, карактеристична инсталација деструктивне верзије самоуправног система, путем реализације тзв. директорских штрајкова од 1994. године, у којима управа и запослени праве коалицију и испостављају захтеве влади како би изнудили олакшице за предузеће (Стојиљковић, З.: 1998., стр. 147), наместо успостављања система тржишне привреде и социјалног партнерства. Ђукић наводи пример "дела синдикалних активиста металског комплекса који су се, у време "чврстог" динара крајем маја 1994. забарикадирани у згради Дома синдиката и штрајковали глађу да би издејствовали 5,5 милиона динара кредита за свој сектор" (Ђукић, П.: 1999., стр. 49). Због свега овога, проф. Маџар је инсистирао на неопходности да синдикати заузму проактивну демократску улогу (Маџар, Љ.: 1999., стр. 78-80), кроз: аналитичку разраду акционе платформе, у циљу избегавања ерозије тржишта рада и повећања зарада на рачун запослености, пажљиво осмишљавање стратегије која би синдикат уздигла до нивоа конструктивног елемента у модернизацији друштва и хитну обуставу "опортунистичке политике ефемерног редистрибутивног присвајања дохотка на рачун других друштвених група" (Исто, стр. 83)

приватизације хиперинфлаторном политиком уљуљкала је и велики део радништва у Србији у илузију да је концепт преживљавања у непродуктивним и застарелим предузећима – губиташима на рачун државног буџета могуће одржавати дуже време. Међутим, са протоком времена и растућим неповерењем у способност политичких елита да се, на барем одржив ако не и продуктиван начин, крећу транзиционим путањама, ставови запослених су постајали све мање јединствени. Ако томе додамо и чињеницу да се друштво, суочено са катастрофалним последицама рата, у великој мери поделило по питању спремности плаћања високе цене за одбврану прокламованих националих интереса, јасно је да су до скоро јединствени свет рада преплавили двоструки социјални расцепи.

Независни синдикати, у овим условима, на самом почетку нису могли остварити значајнији степен друштвене моћи нити су могли бити равноправни учесници у борби за права запослених. Са друге стране, они су свој демократски карактер доказивали понашајући се као латентна опозиција, осуђена на радикална средства деловања: организацију штрајкова и различитих видова протеста. Из овог разлога, УГС НЕЗАВИСНОСТ су уживали нешто већи степен поверења јавности и у већој мери су били повезани са осталим настајућим оазама цивилног друштва, а 1997. године су постали и прва синдикална централа из Србије која је остварила пуноправно чланство у Међународној конфедерацији слободних синдиката.

Почетак плурализације синдикалне сцене прати плурализацију политичке арене, а главну мотивацију за њихов настанак, аналитичар Срећко Михајловић везује за: 1) потребу креирања опозиције старом монистичком концепту партијског синдиката, 2) тежњу исказивања синдикалне плуралне старности, 3) сукобе око питања односа на релацији синдикати-политичке странке, 4) манипулацију режима Слободана Милошевића путем формирања сопствених синдикалних организација, у покушају додатне фрагментације синдикалне сцене, те 5) лидерским амбицијама појединих синдикалних активиста које су водиле атомизацији синдикалне сцене (Михајловић, С.: 2001., стр. 14-15). Ово је време формирања великог броја мањих синдикалних организација, као и гранских савеза који су остали изван постојећих синдикалних централа. Демократска странка је,

1996. године, формирала је и прву опозициону страначку синдикалну организацију: Асоцијацију слободних и независних синдиката.

Кад је реч о колективним уговорима, Закон о колективним уговорима из 1990. године предвидео је закључивање Општег колективног уговора за цели територију Републике Србије, а његове одредбе су унете и у Закон о радним односима из 1996. године, чиме су колективни уговори постали основ регулисања индустријских односа (Арандаренко, М: 1999., стр. 117). Међутим, они су остајали нереализовани у пракси, а комплетан процес колективног преговарања, у периоду 1992.-1994., био је фактички суспендован доношењем посебних закона под окриљем међународних санкција у Србији (Исто). У ових првих осам година транзиције, према Арандареновом мишљењу, преговарачки легитимитет нису имали ни Савез синдиката Србије ни Привредна комора Србије као социјални партнери¹⁵⁰. И док је ССС балансирао на линији покушаја кооперације са државним властима, независни синдикати су – у условима у којима није постојао ни минимум сличности са већинским синдикатом у ставу према преобликовању индустријских односа, своје знатно оштрије критички обојено деловање усмерили према медијском пољу, у намери да допру до социјално-политички заинтересоване јавности¹⁵¹.

У оваквом опште друштвеном контексту почиње да се обликује и јавна свест о томе да раднички и грађански протести имају и политички карактер, те да се "политичко деловање не исцрпљује у партијско-политичком, а посебно не у ускостраначком ангажовању" (Стојиљковић, З: 1998., стр. 176). Пред крај 90-их година, националистички идентификацијски образац је коначно почео да попушта пред социјалним захтевима за пристојним животом који више нису били спремни да се повлаче пред националним интересом.

Постепено сазревање демократске јавне свести довело је до велике континуиране манифестације грађанске непослушности, у виду вишемесечних свакодневних уличних протеста у зиму 1996/97. године, којом су демократски

¹⁵⁰ Унија послодаваца Србије формирана је тек 1994. године, након чега је током двогодишњег трајања успоставила односе са УГС НЕЗАВИСНОСТ.

¹⁵¹ "Елементарни интерес и претпоставку аутономије синдиката представља и успостављање демократске јавности и одбрана независне позиције медија" (Стојиљковић, З.: 1999, стр. 222).

оријентисани грађани (припадници невладиних, студентских и независних синдикалних организација) изборили признавање резултата локалних избора. У наредној години, догодио се следећи велики талас удруживања грађана и стварања великог броја нових невладиних организација.

Ово је период у којем тек почиње учење будућих социјалних партнера да је овај вид социјалног партнерства, у својој суштини - конфликтни однос, односно дијалог који тежи постизању компромиса/консензуса, а не неприродној хармонији интереса државе, послодаваца и запослених. Разлика у демократском потенцијалу између старог и нових независних синдиката илуструју резултати истраживања које је београдски Институт друштвених наука спровео 1997. године, а према којима се 68% чланова Уједињених гранских синдиката "Независност" изјаснило против забране рада странака и синдиката који могу изазвати јавне нереде, док је чак 57,5% чланова осталих синдиката било за ову забрану (Голубовић, З.: 1999., стр. 324). Исто истраживање показало је и да је 1996. година била година раста неповерења у институције¹⁵² која је отворила питање кризе легитимитета.

Из дубоко конфликтног политичког поља, пак, нико није показао интересовање за синдикате - како режимске, тако ни опозиционе странке (Павловић, В.: 1999., стр. 350). На основу анализе програма политичких странака С. Антонића (Антонић, С.: 1999, стр. 360-370), може се закључити да је Социјалистичка партија Србије у потпуности била опредељена против синдикалног плурализма, док је Демократска странка начелно подржала политичку независност синдикалних централа, залажући се истовремено за јачање њихових стручних кадровских потенцијала. Антонићев налаз показује да се Српски покрет обнове програмским опредељивањем према теми синдиката бавио мање чак и у односу на Српску радикалну странку, док највеће изненађење представља чињеница да се синдикалне тематика уопште ни не спомиње у програмима Грађанског савеза Србије, Југословенске левице и Нове демократије.

¹⁵² Од свих институција политичког система, према резултатима поменутог истраживања, грађани су поверење указали само према репресивним органима (полицији и војсци), док је у цивилном пољу друштва надполовични степен поверења задобила само црква (Голубовић, З.: 1999., стр. 324).

Уколико, дакле, на ситуацију у периоду од 1990. до 1998. године применимо уводне индикаторе, долази се до закључка да су независне синдикалне организације¹⁵³, настале у овом периоду, у значајнијој мери утицале на развој активног цивилног друштва и унапређење правне културе и владавине права, док је утицај на процес својинске трансформације и решавање проблема сиромаштва, захваљујући одсуству било какве развојне стратегије на страни политичког руководства и политици елита усмереној готово искључиво на решавање питања "опстанка нације", очекивано био или сасвим недовољан или процесу демократске трансформације сасвим непримерен. Изградња демократских политичких институција, у овом је периоду била онемогућена ратним околностима, па је логично изостао и релевантан утицај синдиката у овој области.

3.5.6 Улога синдиката у периоду од 1998. до 2000. године

Период од 1998. до 2000. године представља најкраћи, али уједно и најбурнији период у овој класификацији, односно период у којем су независне синдикалне организације, уједињене са осталим деловима сад већ омасовљене цивилно-друштвене арене, одиграли најактивнију улогу у демократизацији транзиционог процеса у Србији. У овом периоду, цивилно друштво је, осим масовности, стекло и одређени степен зрелости. На овај процес, режим Слободана Милошевића реаговао је снажном репресијом, чије основне елементе чине: 1) доношење Закона о информисању 1998. године, којим су уведене огромне казне за јавно изречене увреде на рачун режима, а који је циљао на финансијско онеспособљавање независних медија, 2) доношење Закона о Универзитету исте године, којим су извршене кључне кадровске измене на челу свих релеватних универзитетских институција, према принципу политичке (не)подобности, као и 3) доношење Закона о локалној самоуправи 1999. године, чији је циљ био умањивање кадровске и финансијске самосталности локалних самоуправа у

¹⁵³ Под термином независне синдикалне организације овде се мисли на новонастале актере на синдикалној сцени који заузимају истински независну позицију према држави и политичким странакама, па термином нису обухваћене страначко-сателитске организације попут Асоцијације слободних и независних синдиката.

којима је већином, 1996. године, власт освојила опозиција (Стојиљковић, 3: 2008, стр. 107).

Упркос репресији режима, цивилни сектор друштва је, мотивисан успехом грађанске кампање против изборне крађе у јесен 1996. године, кренуо пут међусобног умрежавања. Тако је, средином 1998. године настао Први Форум југословенских невладиних организација, инициран од стране две београдске организације: Центра за развој непрофитног сектора и Фонда Центар за демократију и суботичког Отвореног универзитета: "Дефинисан као Програм подршке развоју невладиних организација у СР Југославији, овај је форум под називом "Непрофитне организације - сектор будућности" окупио око 150 невладиних организација са територије тадашње Савезне Републике Југославије. Идентификујући кључне проблеме, иницијатори скупа дошли су до закључка о томе да је развоју непрофитног сектора друштва потребна перманентна подршка, за коју је изграђен и конкретни план у Препорукама које су усвојене. Форум је показао вољу невладиног сектора да се тргне из своје аполитизоване обамрлости и активно укључи у решавање ургентних политичких питања. Противљење одржавању политичког и социјалног *statusa quo*, односно орјентисаност на демократске промене, јасно су презентовани у усвојеним документима" (Мартинић, М: 2014., стр. 180).

Током интервенције снага НАТО-а на територији Србије, у пролеће 1999. године, створена је друга цивилна мрежа, названа YU акција коју су иницирали Уједињени грански синдикати "Независност", у сарадњи са још педесет организација невладиног сектора, а која се залагала за истинито извештавање са Косова и, након завршетка ванредног стања, амнестију за лица која су одбила да учествују у рату на Косову (Стојиљковић, 3.: 2008., стр. 108). Актери који су чинили YU акцију креирали су три одвојено груписане мреже: мрежу невладиних организација, мрежу независних медија и мрежу независних синдиката, након чега је потписан Протокол о организовању и уједињавању у Унију невладиних организација Србије, односно УНОС¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Организације удружене у УНОС, "одређујући се за развој организованог цивилног друштва и његово активно укључивање у борбу за демократизацију Србије, разрадиле су своје основне циљеве и облике деловања, а њихов Протокол је остао отворен за приступање свих осталих

Исте године формиран је и Грађански парламент Србије (као централа грађанских парламената, са седиштем у Чачку) са циљем одбране грађанских права, а на јесен је одржан и Други Форум југословенских невладиних организација у Суботици који је, као место јавне дебате, "нарочиту пажњу посветио улози невладиних организација у обнови друштва, посебно у домену хуманитарног рада, анимирања грађана за демократске промене, јачања грађанске храбрости и обнови градова" (Мартинић, М.: 2014., стр. 181).

Процес међусобног умрежавања аутономних синдиката, независних медија и ка успостављању демократских односа у друштву оријентисаних невладиних организација кулминирао је крајем 1999. године, када су Уједињени грански синдикати "Независност" и Фондација за мир и решавање криза организовали у Београду скуп под називом "Како до промена?", на који су, поред представника цивилно-друштвених актера, били позвани и представници демократски оријентисаних опозиционих политичких странака, као и бројни независни експерти. Директан резултат договора са овог скупа био је конципирање и стварање мреже Партнерства за демократске промене, чиме је цивилни сектор у Србији дао недвосмислено позитиван одговор на дилему око сопствених потенцијала за заузимање проактивне улоге у процесу деблокаде демократске транзиције. Наиме, у овом тренутку је цивилно-друштвеном ареном преовладала заједничка свест о томе "да се до темељних свеукупних друштвених промена може доћи једино обједињавањем друштвених снага свих демократских субјеката у земљи, путем заједничке стратегије деловања" (Мартинић, М.: 2014., стр. 181-182). Обезбедивши релативно стабилни извор финансирања из донаторских средстава, Партнерство за демократске промене је отворило укупно седамнаест канцеларија на територији Србије (без Косова и Метохије)¹⁵⁵ чији рад је координиран из централног седишта мреже у Београду.

заинтересованих актера са територије Србије. Међу првим циљевима који су своје место нашли у Протоколу било је и покретање акција и кампања за остваривање свестраних промена и сарадњу са свим друштвеним и политичким снагама промена унутар Партнерства за демократске промене " (Мартинић, М.: 2014., стр. 181).

¹⁵⁵ "Свака канцеларија имала је свог стручно оспособљеног координатора чији је задатак био да, у својој локалној/регионалној средини координира рад невладиног сектора, независних локалних

Партнерство за демократске промене активно се бавило мобилизацијом свих демократски оријентисаних снага, у циљу смене режима Слободана Милошевића и отварања политичког простора за друштвене промене српског друштва. При томе, упркос чињеници да мрежа није била проширена на савезни ниво, у кампањама које је организовала активно учешће су узели и бројни независни експерти и цивилно-друштвени актери из Црне Горе. У оквиру мреже, разрађивана је кампања обједињавања најшире друштвене опозиције¹⁵⁶ на националном, регионалном и локалном нивоу, те изграђивана јединствена стратегија за друштвене промене¹⁵⁷ која је укључивала анализу положаја Србије у односу на остале транзиционе земље из окружења и организацију заједничких јавних манифестација и кампања¹⁵⁸, са посебним акцентом на улогу медија у демократском процесу.

медија и регионалних синдикалних повереника (Уједињени грански синдикати "Независност" су, у то време, већ имали разрађену сопствену мрежу регионалних повереништава). Кровна канцеларија Партнерства за демократске промене била је смештена у Београду, опремљена средствима за рад и кадровима који су били у сталној комуникацији са Централом УГС НЕЗАВИСНОСТ и Фондацијом за мир и решавање криза" (Мартинић, М.: 2014, стр. 182).

¹⁵⁶ Бавећи се анализом потенцијала невладиних организација за демократске промене, Партнерство за демократске промене је прихватило следеће ставове УНОС-а: "УНОС сматра да су потенцијали цивилног друштва (НВО, слободни и независни синдикати, студентске организације, грађански парламенти, експертске групе и независни медији) драгоцени и да без њиховог ангажовања демократске промене нису могуће (...) У стварању стратегије промена, треба да учествују актери најшире друштвене опозиције (...) Чланице УНОС-а спремне су за сарадњу у кампањи за демократске изборе, почев од захтева да се такви избори одрже, објашњења грађанима значаја избора, едукације волонтера за контролу изборног процеса и рад у бирачким одборима, мотивације апстинената (посебно младих и жена), медијске кампање, па до организовања великих јавних манифестација". Из цивилног сектора друштва је упућен позив политичким странкама демократске опозиције за креирање јединствене стратегије за промене (Исто).

¹⁵⁷ Средином 2000. године, усаглашени су следећи елементи заједничке стратегије промена: 1) избори и изборна стратегија, 2) суштина будућих промена, 3) обука за контролу избора, 4) мотивација за излазак на изборе, 5) изборна кампања, 6) кризни штабови – одбрана од репресије, 7) заједничке манифестације. Идентификовано је, дакле, седам основних елемената стратегије, а за сваки од њих сачињен је план носиоца конкретних активности и координације деловања између разнородних субјеката цивилног друштва.

¹⁵⁸ За детаље о свим елементима заједничке кампање, погледати у: Стојиљковић, З.: 2008., стр. 109.

У намери да се са постојећим режимом обрачуна легалним путем, односно на слободним вишестраначким изборима, Партнерство за демократске промене је своју активност усмерило првенствено на борбу против изборне апстиненције, настојећи да политички едукује и анимира друштвене групе које су идентификоване као изборни апстиненти. Организоване су бројне трибине и семинари на територији целе Србије (кампања "Излаз 2000."), а бројне програмске активности умрежене су и са контролом изборног процеса коју је спроводио Центар за слободне изборе и демократију, основан 1997. године.

Петооктобарска одбрана резултата локалних и савезних избора, одржаних 24. септембра 2000. године, не би била могућа без масовности коју су, у серији штрајкова, блокади путева и градова, обезбедили чланови Уједињених гранских синдиката "Независност", чиме је потврђена хипотеза да синдикат, као најмасовнији облик организовања у пољу цивилног друштва, поседује капацитет да преузме улогу носиоца обједињавања укупне демократске друштвене енергије. У овом двогодишњем периоду, независни синдикати су демонстрирали своју одлучујућу улогу у процесу демократизације свеукупног српског друштва, показујући зрелост за синергијско деловање у цивилној арени друштва, као и спремност да се (у условима у којима је, услед огромног демократског дефицита, онемогућена аутономна позиција синдикалне организације) синдикално деловање кључно прошири на политичко поље, у циљу обезбеђивања услова за несметан рад организације, усмерен превасходно на заштиту економско-социјалних права запослених. Као кључни мотор кампање "Партнерство за демократске промене", синдикати су јасно показали да политички освешћене радничке организације имају највише мобилизационе потенцијале од свих актера у арени цивилног друштва и да, као такве, представљају респектабилни и моћни друштвени субјекат са којим мора да рачуна свака демократска власт, посебно када је у ситуацији да креира и спроводи корените друштвене промене, чије се последице директно рефлектују на положај запослених и грађана једне земље.

3.5.в Улога синдиката у периоду од 2000. до 2013. године

Након демократске смене претходног режима, стари трансмисиони синдикат такође је отворио процес својих унутрашњих демократских реформи, а Уједињени грански синдикати "Независност", као највећа независна синдикална централа која је додатно ојачала током 2000. године, своје деловање је усмерила на утемељење демократских институционалних оквира политичког, као и даљу демократизацију цивилног поља друштва.

У оквиру покушаја дефиниције најадекватнијег модела за реализацију политичке функције аутономних синдиката, спроведена је серија истраживања и квалификованих стручних расправа на тему улоге синдиката у пољу политике, при чему је констатовано да доминантно опредељење за орочену уговорну сарадњу са политичким странкама које деле исте или сличне циљеве са синдикатом резултирало склапањем конкретних споразума са одређеним бројем политичких странака – има најширу подршку грађанске јавности. Имајући ово у виду, Уједињени грански синдикати "Независност" су, крајем 2000. године, странкама Демократске опозиције Србије којима су, у претходном двогодишњем периоду, помогле да смене режим Слободана Милошевића и дођу на власт, понудиле потписивање Уговора о демократској социјално-праведној Србији. Тако је са Демократском странком Србије и Г17+ потписан уговор којим се ове политичке странке обавезују на институционализацију и развој социјалног дијалога као најадекватнијег механизма за постизање консензуса и склапање социјалног пакта, док је са Демократском странком и Социјал-демократском партијом потписан уговор о међусобној сарадњи на реализацији заједничких вредности, што укључује и сарадњу синдикалних органа са ресорним одборима и посланичким клубовима у Парламенту (Мартинић, М.: 2014., стр. 183).

Већина ових уговора, међутим, никада није била испоштована од стране нових политичких актера, тако да је борба за успостављање нормативног оквира за вођење институционалног социјалног дијалога потрајала још пуних пет година, док борба за признавање социјалних партнера као равноправних ученика у дијалогу траје и данас.

Упркос чињеници да су независни синдикати, вођени идејом о неопходности демократизације поретка, омогућили демократски оријентисаним политичким снагама да дођу на власт и започну процес истинске демократизације,

након доласка коалиције "Демократска опозиција Србије" на власт манифестоване су све могуће замке привилегованог уставно-правног положаја политичких странака у односу на синдикате. Политичке странке, наиме, имају уставно признату улогу идеолошки утемељених актера, право да демократски обликују политичку вољу грађана и репрезентују борбу за "опште добро", док је синдикатима уставно признато само идеолошки неутрално право на удруживање у заступању социјално-економских интереса запослених (Лађевац, Б.: 2014, стр. 49). Уз недостатак свести које су политичке странке владајуће коалиције ДОС манифестовале кад је реч о значају сопственог интереса да, у сарадњи са социјалним партнерима, артикулишу економске интересе, те већој склоности политичких актера да у практичном политичком животу демонстрирају надмоћ власти него политичку одговорност, ово је довело до стављања синдиката у инфериорану позицију релативне немоћи.

У периоду након 2000. године, политичке елите су инсистирале на неопходној брзини промена којом би покушале да ублаже последице економског потонућа из претходне деценије, те је Србија у првих осам година остварила велики привредни раст¹⁵⁹ који се, међутим, базирао на развоју терцијалног сектора (Лађевац, Б.: 2014., стр. 28) и, самим тим, није имао значајан развојни потенцијал. Додатни проблем представљала је чињеница да нова демократска власт није смогла снаге да демонтира спрегу са групама предузетничке елите, па су власници капитала из 90-их година задржали своје протекционистичке везе које су, уз нерешавање проблема нефункционалног правног поретка у држави¹⁶⁰,

¹⁵⁹ Србија је, тако, у годишњем извештају Светске банке "World doing business report 2006"., проглашена најуспешнијом реформском земљом у свету у овом периоду (World Bank Press Release: "Doing Business in 2006.: East European Nations Encourage Business with Aggressive Regulatory", 2006., у: Лађевац: 2014., стр. 31).

¹⁶⁰ "Злоупотребе у процесу приватизације су бројне, али нису настале произвољно, нити деловањем једног фактора – самог купца предузећа, већ су генерисане системским недостацима, правним празнинама у уредбама којима треба да се прецизира примена закона, а посебно недостацима у систему надзора приватизације и постприватизационог поступка. У институционалном смислу, будући да се овде ради о праћењу и анализи рада институција, посебан недостатак је испољен у раду Агенције за приватизацију, која није системски имала обавезу контроле спровођења купопродајног уговора, посебно спровођења социјалног програма. Значајна одговорност за многе лоше спроведене приватизационе поступке пада на Министарство

додатно дестимулисале могућност прилива страних инвестиција у Србију. Политика реструктурирања је реално сведена на политику продуженог субвенционирања губитничких предузећа, са циљем куповине социјалног мира - одлагањем стечајних поступака, а буџетски дефицит који се продубљивао као последица непродуктивних решења надокнађиван је из углавном нетранспарентних приватизационих поступака и уговора, од којих је, при томе (као што смо видели у тачки 2.3.а овог рада), огроман проценат поништен или раскинут, а велики број пропраћен бројним приватизационим аферама. Све је ово резултирало креирањем нестабилног макроекономског поретка, изостанком стварног привредног раста и погоршањем социјалног положаја запослених, нарочито са почетком преливања светске економске кризе на домаћи привредни терен након 2008. године.

Новоизабране демократске власти, дакле, супротно очекивањима демократски оријентисаних синдиката, нису по доласку на власт започеле свеобухватну демократизацију политичког поретка, те је изостала и дубинска системска реформа, а политичке странке у коалиционој Влади нису више препознавале организације запослених као партнере у политичкој арени. Уместо да, тежећи ка постизању социјалног консензуса о динамици предстојећих реформи, конституише и унапреди сопствену контролну функцију над имплементацијом радног законодавства и заштити у највећој могућој мери сопствене запослене грађане од плаћања сувишне цене транзиционих промена, држава је под руководством "Демократске опозиције Србије" наставила да брине о интересу капитала. Додатни фактор који је синдикате оставио по страни као маргиналне актере економске трансформације била је брзина промена коју је демократска власт сматрала императивном, а која није остављала времена синдикатима да, на систематичан и ефикасан начин, артикулишу интерес запослених. Убрзана приватизација гурнула је синдикате у прилично тежак положај, будући да су радници који су током овог процеса изгубили посао само формално задржавани у синдикалном чланству, без средстава за плаћање синдикалне чланарине и без реалног интереса да се активније укључе у рад својих

економије, Министарство финансија, али у целини и на све владе од 2001. до 2011. године" (Стајић, Д.: 2011., стр. 5-6).

представничких организација. Са друге стране, упркос релативно повољном нормативном оквиру, синдикати су се сусрели са великим бројем проблема при покушајима да организују запослене у приватизованим привредним субјектима.

Нашавши се у ситуацији вишеструко изневерених очекивања од стране нових демократских власти у Србији, синдикат је наставио да обавља своју друштвено одговорну улогу у оном обиму у којем је то било реално могуће - иницирајући креирање стратегије за смањење сиромаштва (2003. године), анализирајући радно и социјално законодавство, предлажући реформе тржишта рада и запошљавања, захтевајући редукацију сиве економије, као и реформе у области здравства и социјалног осигурања и образовања и т.д. Као илустративан пример програмске активности независних синдиката, може да послужи Предлог Уједињених гранских синдиката "Независност" упућен, 2006. године, Министарству рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије, а поводом учешћа синдиката у Твининг пројекту Европске Уније који је, у сарадњи са Министарством рада Француске, имао за циљ јачање социјалног дијалога у Србији. У овој иницијативи, синдикат је од државних власти захтевао коначно доношење Стратегије привредног развоја Републике Србије, уз активну улогу социјалних партнера и постизање социјалног консензуса о главним стратешким правцима развоја у свим привредним секторима, као и усвајање стратегије приватизације јавног сектора, заштиту радних и социјалних права запослених у процесу приватизације, контролу процеса приватизације и адекватну анализу њених ефеката, те анализу социјалних програма и утрошка средстава из државних фондова (УГС НЕЗАВИСНОСТ: 2006., интерни документ). Такође, предлог је садржавао и елементе везане за решавање проблема растуће незапослености, доношење адекватне политике запошљавања и обуздавање неформалне економије и њено свођење на обим маргиналне а не доминантне појаве. Осим тога, од Владе Републике Србије је затражено и: разматрање ефеката примене Закона о раду, анализу ефикасности рада инспекцијских и других надзорних органа, повећање степена ефикасности правосудног система, измену начина утврђивања репрезентативности социјалних партнера, а нарочито унапређење рада Социјално-економског савета Републике Србије, кроз доношење годишњег плана рада, координиран рад комисија овог трипартитног тела и правовремени проток

информација који би омогућио квалитетну реакцију социјалних партнера. Из овог се примера може закључити да је синдикат јасно показивао спремност да се, свим својим расположивим капацитетима, активно укључи у решавање најкритичнијих транзиционих чворова који су представљали препреку консолидације демократије у Србије. Ниједна Влада у периоду од 2000. до 2013. године, међутим, није препознала синдикате као пожељне и конструктивне партнере у овом процесу.

Посебан фокус независни синдикати су, током читавог периода, посвећивали и анализи односа медија и цивилно-друштвених актера, обзиром на чињеницу да се независни синдикати налазе у посебно неповољном медијском положују, будући да су њихове активности (па чак и конференције за медије, заказане поводом конкретних и актуелних тема из области економско-политичке реформе друштва) по правилу веома лоше медијски пропраћене, чиме њихов укупан ангажман у процесу демократске консолидације поретка у Србији остаје потпуно невидљив за ширу демократску јавност.

Додатни демотивациони фактор чинила је неспремност нових политичких елита да дијалогом дођу до "минималног социјалног консензуса око питања начина и социјалне цене предстојећих реформи у Србији" (Мартинић, М.: 2014., стр. 183). Ово је изазвало повлачење грађана из јавне сфере и драстично опадање утицаја свих елемената цивилног друштва, па тако и синдиката. На исти начин на који су се главни актери на политичкој сцени атомизирали путем унутарпартијског фракционаштва и масовног осипања, и цивилно друштвена сцена се раслојавала порастом броја невладиних и независних синдикалних организација, што је за последицу имало драстично умањивање њиховог укупног социјалног капитала. Са тако стеченим озбиљним дефицитом легитимитета, потенцијали за њихов друштвени утицај били су временом све ограниченији.

Упркос званично успостављеном механизму социјалног дијалога, преговарачка позиција синдиката сведена је на ниво формалног испуњавања форме социјалног дијалога.

Чак ни спорадични успеси (као што је потписивање Општег колективног уговора 2008. године или закључивање Социјалног пакта о запошљавању и развоју 2012. године), праћени инсистирањем на решавању кључних транзиционих проблема путем дијалога са социјалним партнерима, уз идеју

његовог проширивања и формирања широког Форума за цивилни дијалог, нису донели жељени резултат.

У овом периоду су се и штрајкови преселили из кругова предузећа на улице, запослени су протествовали испред институција државе (посебно су чести били протести испред Агенције за приватизацију), а представници власти су, нарочито након 2008. године, употребљавали и физичку силу да их прекину, под изговором опасности од угрожавања државних аранжмана са међународним финансијским институцијама. Тако је некритичко спровођење политике ММФ-а и Светске Банке заменило добробит грађана Србије на месту националног интереса.

Улога синдиката у усмеравању целокупних транзиционих процеса ка убрзавању демократске консолидације и отварању простора за економски опоравак и развој је, у оваквим околностима, у периоду после 2000. године, једино и могла остати на нивоу који се може оценити као апсолутно недовољан. У последњем делу, рад настоји да идентификује основне узроке (не)моћи синдиката да у већој мери утиче на процес демократске стабилизације и консолидације у Србији од 2000. године.

4. Узроци релативне немоћи синдиката у Србији данас

За разлику од кључног утицаја који су синдикати, обједињени са осталим елементима цивилног друштва у периоду од 1998. до 2000. године, отварајући простор за деблокаду транзиционог процеса и успостављање демократског поретка - остварили на укупан транзициони процес у Србији, њихова улога након 2000. године обележена је процесом константног умањења утицаја и перманентом кризом. Укупна дубока друштвена криза, изазвана неконзистентним приступом решавању проблема блокиране транзиције од стране демократских политичких елита, праћена је и кризом самих синдиката која представља комбинацију спољних и унутрашњих фактора који су водили умањивању моћи синдиката и која је, коначно, од некадашњих главних актера петооктобарског демократског преврата, синдикате претворила у више или мање маргинализоване друштвене актере демократске транзиције: "Фрагментирани покушаји утицаја на област радних и социјалних права углавном су имали ниске домете, а на политичкој

сцени преовладава игнорантски став власти према цивилног сектору, па чак и према социјалним партнерима који имају законом загаратовану преговарачку позицију. То је цивилно-друштвене актере довело у ситуацију готово апсолутног одсуства утицаја на спречавање деградације радних и социјалних права и масовно осиромашење грађана Србије" (Мартинић, М.: 2014., стр. 185). Тако је српско друштво дошло до ситуације у којој је једини актер друштвене трансформације - држава, која спроводи процес приватизације, односно економску и политичку транзицију, без свести о елементарној потреби јавних консултација са грађанима у чије име то чини, док "синдикати не успевају да мобилишу своје капацитете у одбрани истинског социјалног дијалога нити да наметну свој утицај као социјални партнери" (Ибид). Што се тиче осталих делова цивилног друштва, невладине организације нису показале спремност на значајније покушаје да остваре утицај на транзиционе токове, већ су своје деловање задржале на нивоу пројектног активизма. Медији су, након 2000. године, такође изгубили добар део своје критичности, а стручна јавност се махом ставила у службу подршке недовољно изграђеном транзиционом моделу који су елите имплементирале, не водећи превише рачуна о специфичностима националног социјалног ткива. Тако је укупно цивилно друштво, у овом периоду, остварило више него ограничене друштвене домете својих активности.

Како се доспело у ову позицију? У првом поглављу рада (тачка 3.2.б) идентификовани су општи елементи социјално-економске глобализације који су довели до маргинализације синдиката у целом свету¹⁶¹, а који се сматрају

¹⁶¹ Ове факторе чине "глобални" елементи везани за промене на тржишту рада, промене у структури радне снаге, као и за стварање јединственог светског финансијског тржишта, као и унутарсиндикални елементи везани за генерално застареле моделе синдикалне организованости и деловања (погледати детаљније у тачки 3.2.б овог рада). Међу њима, посебно место заузима проблем позиције синдиката у транснационалним компанијама у којима се "угрожавају основне тековине борбе радника и синдиката на плану остваривања синдикалних слобода, права на организовање, колективно преговарање, штрајк, сигурност запослења и т.д.", односно у којима "посебно долази до померања и нарушавања равнотеже између рада и капитала који је донекле успостављен на националном нивоу" (Волаш: 2003., стр. 247). Волаш посебно истиче и чињеницу да међународне синдикалне федерације немају контролу над процесом остваривања права запослених у транснационалним компанијама, већ да своју улогу остварују на нивоу покушаја

основним узроком глобалне кризе синдикалног покрета, чију потврду аутори најчешће илуструју драматичним падом стопе синдикалне организованости у свету. Тај пад је још драстичнији ако узмемо оквир бивших комунистичких земаља Централне и Југоистичне Европе¹⁶² у којима је, током читавог трајања претходног режима, чланство у државним синдикатма било обавезујуће.

Поред набројаних општих, постоји међутим и одређени број фактора специфичних за српско посткомунистичко транзиционо и демократски неконсолидовано друштво који су синдикате у Србији довели на позицију релативно немоћног друштвеног актера. Након досадашње анализе карактеристика српских транзиционих процеса, они се могу класификовати у две групе.

Прву групу чине политичко-културни фактори, међу којима су најугицајнији:

1. фактори везани за доминантно ауторитарну политичку културу¹⁶³;
2. хиперфрагментирана и висококонфликтна синдикална сцена;
3. последично низак ниво социјалног капитала синдиката, појачан чињеницом одсуства позитивних ефеката транзиције на економски развој;
4. неадекватни модели синдикалног организовања; и
5. одсуство ефикасне стратегије деловања синдиката.

Другу групу фактора чине институционалне препреке које су одлучујуће утицале на маргинализацију улоге синдиката у демократском транзиционом процесу:

1. одсуство политичке стабилности;
2. низак степен ефикасности извршне власти;

закључивања транснационалних колективних уговора који, за сада, имају тек скромне почетне резултате (Исто, стр. 248).

¹⁶² У Пољској, земљи са најактивнијом улогом синдикалног покрета у процесу демократске трансформације система, стопа синдикализованости је пала за око 45%, док најдрастичнији случај представља ситуација у Естонији, у којој је стопа синдикалне организованости пала за чак 71% (Андрић, Ч: 2012., стр. 43).

¹⁶³ Овај фактор, Стојиљковић дефинише као "одсуство традиције аутономне борбе и критичке позиције према власти" (Стојиљковић, З.: 2012., стр. 8)

3. одсуство парламентарне контроле над политиком Владе;
4. низак степен утицаја синдиката на процес приватизације;
5. низак ниво утицаја синдиката као партнера у социјалном дијалогу¹⁶⁴;
6. раширена системска корупција;
7. одсуство примене закона, односно владавине права; и
8. низак степен ефикасности судства.

Већ је констатовано да је процес атомизације цивилно-друштвених актера праћен и фактичким прекидом интензивне комуникације између синдиката, медија и невладиних организација, као три највеће групе актера. Како на нивоу целокупног цивилног друштва, фрагментација је захватила и саму синдикалну сцену.

4.1. Политичко-културни фактори маргинализације улоге синдиката

О специфичностима ауторитарног културно-политичког наслеђа, проистеклог из времена самоуправног социјализма, било је речи у претходним поглављима. Из тог ће разлога овај део рада бити усмерен првенствено на анализу ограничења хиперфрагментиране и висококонфликтне синдикалне сцене у Србији и последица које је она имала на степен укупног социјалног капитала синдиката, при чему ће посебна пажња бити посвећена и структури радне снаге у Србији коју би синдикати требало да организују, односно феномену прекаризације рада.

У закључним напоменама, пак, рад ће се бавити, између осталог, и потенцијалним реформама модела синдикалног организовања и могућностима за креирање ефикасније синдикалне стратегије деловања.

4.1.а Синдикална сцена Србије данас: потенцијали и ограничења

¹⁶⁴ Немогућност синдиката да досегне позицију равноправног социјалног партнера узрокована је, у већој мери, "антисиндикалном хистеричом међу припадницима политичке и интелектуалне елите у Србији" (Исто), него недостајућим унутрашњим капацитетима репрезентативних синдикалних организација.

У транзицијским посткомунистичким земљама, као и у свету, забележен је константан стабилан тренд опадања стопе синдикализованости. Овај тренд није мимоишао ни Србију: у односу на готово 100% -тну стопу синдикализованости у време СФРЈ, Србија је 1998. године забележила пад стопе на око 50%, док је тај проценат 2013. године пао на испод 25% синдикално организованих радника (Стојиљковић, З.: 2014., стр. 39). Осим нарушавања принципа масовности, као једног од темељних принципа из којих синдикат по дефиницији црпи своју снагу, у Србији се сусрећемо и са додатно отежавајућим фактором нарушавања другог темељног принципа: јединства синдикалног покрета. Синдикални покрет се, како смо видели у историјском приказу, више пута разједињавао, углавном по идеолошким и политичким линијама подела. За разлику од ових историјских примера, почетна цепања синдикалног покрета у Србији била су резултат природне потребе за демократском плурализацијом синдикалне сцене, након обарања једнопартијског режима са доминантно трансмисионом улогом монистичке синдикалне организације: "Те поделе су често последица немогућности да се бивши савези трансформишу изнутра, због чега поједини синдикати 'искачу' да се домогну нужних реформи и промена. Такве поделе могу да допринесу реформи и осталих синдиката који су још увек под утицајем лоше традиције и кадрова" (Волаш, Ч: 2003., стр. 212). У овом контексту треба посматрати настанак аутономних и независних Уједињених гранских синдиката "Независност", почетком 90-их година ХХ века, у условима у којима је бивши званични социјалистички синдикат наставио да врши улогу трансмисије воље (у том периоду владајуће наследнице Савеза Комуниста) Социјалистичке партије Србије - без суштинске организационе, политичке и кадровске реформе.

Када, међутим, појава конкурентског реформског синдиката коначно произведе позитиван ефекат и на унутрашњу структуру и опредељење старог синдиката (као што се догодило после 2000. године, отпочињањем процеса демократске трансформације у оквиру данашњег Савеза самосталних синдиката Србије), а синдикална сцена отпочне са масовном фрагментацијом на низ синдикалних актера, потпуно неспремних на међусобну сарадњу, онда долазимо у ситуацију претеране плурализације која даље води високом степену акционог

нејединства у укупном синдикалном покрету, у толикој мери да свака појединачна синдикална активност унапред бива осуђена на неуспех.

Српска синдикална сцена тако је доспела у парадоксалну ситуацију да је, упоредо са драстичним смањивањем броја запослених који остварују чланство у неком од синдиката, енормно растао број самих синдикалних организација. Према подацима које нуди Борис Јашовић, укупан број синдикалних организација нарастао је на 26.000 (при чему се мора имати у виду да овај статистички податак произилази из чињенице да се у Србији региструју основне синдикалне јединице у предузећима, независно од тога да ли делују самостално или припадају неком синдикалном савезу, те да у регистру формално нотирани остају и у међувремену угашени синдикати), а број синдикалних централа на чак 36 (Јашовић, Б.: 2014., стр. 81). Ово је, у великој мери, поред осталих фактора везаних за неуспех самих транзиционих промена, довело до растућег тренда пасивизације чланства. Од, дакле, значајно смањеног, процента синдикално организованих запослених грађана у Србији, додатно разједињених припадношћу превеликом броју међусобно углавном конфронтираних организација, чак 90% чини пасивно синдикално чланство (Исто). Отуда не чуди чињеница да је акциони потенцијал синдикално организованих запослених у борби за социјално-економска и радна права у условима транзиционе рецесије и праведнију расподелу цене економске трансформације - готово непостојећи.

У Србији данас постоје две репрезентативне синдикалне централе¹⁶⁵. Први и највећи синдикални савез представља Савез самосталних синдиката Србије (СССС), централа настала трансформацијом републичког дела старог партијског синдиката из доба самоуправног социјализма. Током 90-их година XX века, у првој деценији након увођења вишестраначког парламентарног живота у Србији, овај синдикат остао је под доминантним утицајем тада владајуће Социјалистичке партије Србије и њеног државног апарата. Упркос прокламованој политичкој неутралности, односно програмском опредељењу за изградњу демократског

¹⁶⁵ У раду ће бити представљене само најважније синдикалне централе које делују на територији Републике Србије, у циљу илустрације карактера атомизираних синдикалних сцена и без претензија да се анализира комплетна синдикална сцена, јер би таква анализа увелико превазишла и обим и потребе овог рада.

друштва, заснованог на владавини права и социјалној правди, непромењена кадровска структура унутар фасадно реформисаног ССС и у структури партијског врха Социјалистичке партије Србије доводила је и даље до њиховог неприродног кадровског јединства. Будући да је тадашњи ССС, након победе конзервативних над реформским струјама у сопственим редовима, водио сталну "кампању пацификације чланства, од кога се тражи да одустане од социјалних захтева ради виших државних циљева", током ове деценије задржао је с правом "карактер фасадне или псеудо-синдикалне организације" (Антонић, С.: 1999., стр. 378).

Насупрот њему, инициран визијом модерне, независне, демократске и реформски оријентисане синдикалне организације, као и одвајањем реформског синдикалног крила ССС-а након маја 1991. године, 23. новембра исте године настаје нови синдикални савез: Уједињени грански синдикати "Независност", чија се визија друштвене улоге синдиката не зауставља само у пољу задовољавања краткорочних циљева запослених, већ се проширује на захтев за демонтажом старих друштвених структура и креирањем ефикасних стратегија свеукупног политичког и економско-социјалног развоја српског друштва. Ова синдикална централа је прва у Србији која уноси елементе критичког односа - како према владајућим, тако и према опозиционим политичким елитама.

Овим двама синдикалним централама, на синдикалној сцени Србије придружила се и Асоцијација независних и слободних синдиката Србије (АСНС), настала средином 1996. године, а која је иницирана директно из политичког поља. Стварањем овог савеза, демократске политичке снаге окупљене у коалицији "Заједно" покушале су да маргинализују како режимски Савез синдиката Србије и аутономне Уједињене гранске синдикате "Независност" који нису пристајали да буду "продужена рука" опозиционих политичких странака и њихових коалиција. АСНС је на самој синдикалној сцени дочекан са великим неповерењем као 'нови партијски синдикат', при чему је, рецимо, његов изборни коалициони модел осудило чак 54% припадника УГС "Независност" (Стојиљковић, З.: 2001., стр. 34).

У циљу слабљења Уједињених гранских синдиката "Независност", режим Слободана Милошевића је формирао, 1993. године, и организацију сличног назива Независни синдикати Србије, која је углавном деловала уносећи конфузију

у редове организованог радништва (на пример, лажним објавама обуставе штрајка) у ситуацијама које су биле кризне по позицију режима. Антонић, такође, наводи и оснивање Уније слободних синдиката Југославије, 1998. године, за коју је карактеристичан изразито политички карактер и у чијој декларацији стоји следеће: "Синдикално питање је у својој основи политичко питање и само се тако може и решавати. Досадашње инсистирање на аполитичности синдиката је био један од ефикасних начина маргинализације синдикалних захтева" (Антонић, С.: 1999., стр. 380).

Осим покушаја креирања паралелних синдикалних централа, за Србију је карактеристичан и велики број гранских синдикалних организација које не припадају ниједној централној организацији. Међу њима се, према критеријуму степена преговарачке моћи, у периоду 90-их, издвајају: Синдикат запослених у електропривреди, формиран 1992. године, Синдикат банкара и фармацеута, настао 1997. године, као и бројни синдикати који окупљају запослене у просветној делатности (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 238).

У време пред преломну 2000. годину, ССС је организовао око 29% запослених у Србији, УГС "Независност" 12%, АСНС 2%, док 7% запослених није знало ком синдикату тачно припада (Андрић, Ч.: 2001., стр. 48). Уједињени грански синдикати "Независност" уједно су били и једина синдикална централа која је, 2000. године, доживела драстичан пораст синдикалног чланства (не постоје поуздани подаци о тачном броју чланова), укључујући у своје чланство и велики број пензионера (Исто, стр. 49).

У периоду након 2000. године, нарочито након таласа разочарања у редовима синдикалног чланства које је било изазвано изневереним очекивањима од политичких снага "Демократске опозиције Србије", синдикална сцена у Србији је додатно фрагментирана, при чему је велики број организација настао одвајањем фракција из великих синдикалних централа (посебно из Уједињених гранских синдиката "Независност"). На овај начин настали су, на пример, Индустијски синдикат Србије и Удружени синдикати Србије "Слога", као и бројне друге мање друштвено релеватне синдикалне организације. У овом периоду појавила се, као претендент на чланство у Социјално-економском савету Републике Србије и Конфедерација слободних синдиката Србије. Формирана 2003. године, од стране

синдикалних организација јавног сектора, незадовољних радом СССС, ова синдикална централа је 2012. године, нелегалним решењем ресорног министра¹⁶⁶, проглашена репрезентативним синдикалним партнером, али због проблематичног начина утврђивања репрезентативности није ушла у састав Социјално-економског савета Републике Србије до данас.

Најновији подаци из 2013. године које нуди студија "Колективни уговори код послодаваца у Републици Србији" дају следећу слику припадности организованог радништва у Србији постојећим синдикалним централама: у Савезу самосталних синдиката Србије налази се 47%, чланство у Уједињеним гранским синдикатима "Независност" остварује 32%, Конфедерација слободних синдиката Србије организује 9%, Асоцијација слободних и независних синдиката 4%, а Индустијски синдикат Србије, Удружени синдикати Србије "Слога" и Унија слободних синдиката по 1% од укупног броја синдикално организованих радника (Исто, стр. 8)

Негативне ефекте међусобно конфронтране синдикалне сцене можда најбоље илуструје пример укупне синдикалне немоћи у процесу приватизације у Србији који је настао као резултат међусобних опструкција две главне синдикалне централе, при чему је, у највећем броју случајева Савез самосталних синдиката Србије подржавао напоре руководства предузећа да се чланови Уједињених гранских синдиката "Независност" држе изван активности везаних за приватизацију (Стојиљковић, З.: 2008., стр. 153). Осим руководства појединих предузећа, сукобе унутар синдикалне сцене користили су и послодавци (посебно у случајевима блокада потписивања колективних уговора) и представници државе, манипулишући овим сукобима у циљу опструкције трипартитних договора.

Први знаци унутрашње реформе у оквиру Савеза самосталних синдиката Србије, пак, појавили су се још 1998. године, усвајањем резолуције којом је први пут истакнута отвореност овог синдиката за сарадњу са свим синдикалним

¹⁶⁶ Признавање репрезентативности социјалним партнерима, према законским оквирима, у надлежности је, на трипартитним основама конституисаног, Одбора за утврђивање репрезентативности, те је овај начин издавања решења од стране две репрезентативне синдикалне централе, као и Уније послодаваца, проглашен узурпацијом надлежности од стране Министра за рад, због чега је Социјално-економски савет Републике Србије одбио да потврди КССС као равноправног социјалног партнера.

организацијама у Србији и могућност стварања заједничког фронта за одбрану економско-социјалних интереса свих запослених, без озбира на синдикалну припадност. Међутим, права унутардемократска реформа сада Савеза самосталних синдиката Србије почеће тек након петооктобарских промена 2000. године, а од 2010. године почиње и процес постепеног пораста свести о неопходности ближе сарадње између две највеће синдикалне централе, упкос различитим перцепцијама пожељне стратегије деловања и још и данас нерешеном спору везаном за поделу синдикалне имовине.

Притиснуте покушајем Владе Републике Србије да донесе Закон о измена и допунама Закона о раду, без отварања процеса стварног дијалога и без сагласности социјалних партнера у јесен 2013. године, ова два синдиката су постигла договор о заједничким активностима у борби за заштиту и унапређење радних и социјалних права запослених, те потписала Споразум о заједничким активностима у процесу доношења измена Закона о раду и, непуних месец дана касније, донела заједничку Одлуку о иступању из преговора. Споразумни модел сарадње две репрезентативне синдикалне организације у Србији подржан је и од стране већине синдикално организованих радника у Србији. На основу испитивања вршених у оквиру Синдикалног баромерта 5 из 2010. године (Михајловић, В.: 2013., стр. 69), доминантна већина од 58% подржава "заједничке синдикалне акције на најтежим заједничким питањима", док свега 23% подржава идеју обједињавања свих синдиката у једну синдикалну организацију.

Приближавању две водеће синдикалне централе, умногоме је допринела и чињеница да је Савез самосталних синдиката Србије, спровођењем унутрашње демократске реформе, донекле изашао из сенке сопствене трансмисионе природе која га је чинила препознатљивим до 2000. године. Уколико бисмо важније синдикалне организације, настале на тлу Србије од тренутка плурализације синдикалне сцене, покушали да класификујемо у складу са Хајмановом типологизацијом идентитета синдикалних политика¹⁶⁷, уочили бисмо да се већина синдикалног покрета у Србији данас налази негде између интегративног модела, оријентисаног на унапређење положаја запослених у односу на целокупно

¹⁶⁷ Нуман, Р.: "Геометрија синдикалног деловања", у часопису: "Индустријски односи", 1996., у Лађевац, Б.: 2014, стр. 12

друштво и неокорпоративног модела прихватања либерално-економских тржишних односа, у оквиру којег се синдикати позиционирају као класичне интересне организације. Из тих је разлога за већину синдиката у Србији карактеристично прихватање социјалног партнерства као доминантног концепта учешћа синдиката у економско-политичком животу (Лађевац, Б.: 2014., стр. 61). Уколико изузмемо маргиналне анархо-синдикалне иницијативе које нису успеле да изврше пробој у јавни живот Србије, као и класно нешто конфликтнију левичарску позицију УСС "Слога"¹⁶⁸, анализом програмских докумената се утврђује да је већина синдиката усмерена на задобијање статуса равноправног социјалног партнера и институционализовани социјални дијалог као најпожељнији механизам сопственог деловања.

Из анализе програмских докумената, може се закључити да велике синдикалне центре углавном имају критички став према политичким странкама. Тако се, на пример, у Платформи Савеза самосталних синдиката Србије која је усвојена на Конгресу СССС 2006. године, истиче следеће: "Савез самосталних синдиката Србије ће у свом деловању остваривати одговарајућу сарадњу са политичким партијама, превасходно парламентарним, (непосредно и преко посланичких клубова), како би синдикални захтеви били комплетно изнети на местима где се одлучује и како би утицали на доношење закона и других мериторних одлука битних за материјални и социјални положај и радно-правну сигурност синдикалног чланства. Без обзира које партије и коалиције формирале Владу, савез самосталних синдиката Србије ће, кроз равноправни дијалог и

¹⁶⁸ Радикалнији левичарски став ове синдикалне центре може се илустровати примером поруке коју је недавно послала грађанима Србије, на својој интернет страници. У тексту под називом "Став Слоге у вези формирања 'српске Сиризе'", између осталог, стоји: "Неолиберални капитализам и мере штедне које се спроводе над радништвом Србије, као и победа левнице у Грчкој, све више у јавности отварају питање – да ли је могуће формирање организације налик грчкој 'Сиризи'? Препознати као синдикат изворног радничког покрета, Удружени синдикати Србије "Слога" у последње време добијају све више позива разних организација, са идејом стварања политичке опције која би се супроставила неолибералном концепту и стала на пут константном урушавању радничких права чији смо сведоци свакодневно. Удружени синдикати Србије "Слога" су отворени за све разговоре о овој теми, који би се базирали на "Платформи за окупљање у одбрану радних, грађанских и људских права", коју смо усвојили 2014. године", доступно на www.sloga.org.rs (приступљено 22.03.2016).

аргументовано преговарати са Владом и њеним министарствима, када су у питању интереси синдикалног чланства" (Платформа СССС, Веће СССС, Конгрес 2006., преузето из Маринковић, Д.: "Синдикати и политика", интерактивни стручни семинар, доступно на www.sindikalizam.org, приступљено: 4.04.2016.).

За разлику од Савеза самосталних синдиката Србије који су, тек након опсежне унутрашње реформе, дошли на позицију која искључује директну зависност од политичких странака, Уједињени грански синдикати "Независност" овакву политичку стратегију деловања преферирају од самог свог настанка. У документу које је руководство ове синдикалне централе усвојило поводом избора 2012. године, политичка стратегија је, након бројних неуспешних покушаја да се интереси запослених заштите склапањем уговора са демократским политичким актерима, дефинисана на следећи начин: "Опредељење за успостављање уговорног и партнерског односа синдиката са политичким партијама које траје само док се испуњавају међусобне обавезе – јесте оквир у коме се смешта релативно већинско мишљење запослених. Условљавање подршке испуњавањем датих обећања, говоре о поодмаклом процесу социјалног и политичког учења и сазревању већине запослених. Они, коначно, јасно уочавају и простор заједничких и простор различитих интереса синдиката и политичких партија" (Платформа УГС НЕЗАВИСНОСТ пред предстојеће изборе (мај 2012.), интерни документ УГС НЕЗАВИСНОСТ). У тексту Платформе се истиче да су досадшњи покушаји "Независност"-и да реализују целовиту политичку стратегију директно зависили од постизања елементарног одрживог нивоа консензуса, како међу синдикатима, тако и у оквиру укупног демократског политичког блока, као и од профилисања поузданог политичког партнера синдиката. Оба ова услова могу бити испуњена тек ако дође до зрелијег укрупњавања и синдикалне и страначке сцене у Србији, се те износи закључна оцена да је, до тада, овај уговорни модел односа лимитиран на склапање споразума који ће "имати улогу, карактер и судбину малих, једнократних парцијалних улога са којима се озбиљно не рачуна и на које се, у међувремену, заборавља" (Исто).

Разлике међу водећим синдикатима могу се детектовати, дакле, тек увидом у њихов односу ка политичком пољу. Иако статутарно дефинисане као демократске организације, независне од политичких странака и аутономне у

односу на државу, своју потребу за проширивањем обима критичког друштвеног деловања и ван уско одређене борбе за радноправни статус запослених, различите организације су покушале да остваре на различите начине, односно развијајући различите политичке стратегије деловања.

На први поглед слично стратешки опредељена Асоцијација слободних и независних синдиката, у Резолуцији усвојеној на III Конгресу (2006.) истиче: "Пре свега, српско друштво је данас, за разлику од развијених, демократских грађанских друштава, доминантно политичко друштво, у коме је сва друштвена моћ, укључујући и одлуке о личним судбинама људи, сконцентрисана у рукама извршне политичке власти и у којој још увек нису решена стратешка политичка питања, а која су успешне земље транзиције решиле на почетку овог процеса. То захтева учешће свих релеватних друштвених актера, укључујући и синдикате у процесу донпшења тих стратешких одлука, од којих ће у великој мери зависити будућност света рада и друштва у целини" (Резолуција III Конгреса, 2006., Документациони центар АСНС, Београд, преузето из: Маринковић, Д.: "Синдикати и политика", интерактивни стручни семинар, доступно на www.sindikalizam.org, приступљено 4.04.2016). Иако на наоко сличним програмским опредељењима базирана, Асоцијација независних и слободних синдиката је показала аспирацију за директним партиципирањем у власти, и то у неколико наврата: прво у време сопственог настајања, под окриљем Демократске странке, када је председник ове организације преузео и функцију министра за рад у демократској коалиционој влади, а затим и пред изборе 2012. године – концептом захтева за увођењем 'синдикалне столице' (посланичког места) за представника синдиката, а потом и директним учешћем на изборној трци, кандидовањем на изборној листи коалиције Преокрет коју је предводила Либерално-демократска партија. При томе је избор политичке коалиције, у оквиру чије листе се председница ове синдикалне организације кандидовала за рад у парламенту Србије, у најмању руку – противуречан, обзиром да је Либерално-демократска партија промотер неолибералног тржишног поретка, за који се рећи да се налази на најудаљенијој позицији од интереса запослених.

На идеју директног учешћа у изборној трци, 2012. године није био имун ни Савез самосталних синдиката Србије који је, незадовољан резултатима

синдикалне борбе у претходној деценији, озбиљно разматрао идеју стварања синдикалне партије. Ова идеја, међутим, није била прихваћена од стране већине синдикалног чланства, па се СССС вратио на позицију синдиката који своју стратегију политичког деловања заснива на преферирању конструктивног дијалога са политичким актерима.

Из свега овога може се закључити да, иако поседују заједничку свест о неопходности изградње политичке стратегије деловања у борби за одбрану темељних синдикалних циљева, различите синдикалне централе имају и битно различите визије начина политичке борбе синдиката. Ово даље отвара простор за нужну међусиндикалну дебату, у циљу превазилажења различитих концепата, посебно кад се има у виду да се потенцијали дубоко фрагментираног синдикалног поља друштва у Србији могу остварити једино под условом даљег развоја односа сарадње и постизања минимума заједничког акционог јединства: "Позитивни, стимулишући ефекти међусобне конкуренције програма и активности више синдиката и синдикалних централа, могу доћи до изражаја једино под даљом претпоставком да се истовремено у питање не доводе минимум неопходног синдикалног јединства и узајамни фер односи" (Стојиљковић, З.: 1998., стр. 158). Синдикална сцена Србије, насупрот томе, више је од две деценије била очити пример да плурализација синдикалног поља може, у ситуацији непомирљиве подељености и апсолутног неприхватања могућности спровођења заједничких активности, да произведе краће негативни ефекат и синдикате, као и све запослене, дугорочно блокира у позицији апсолутне немоћи.

4.1.6 Приоритети запослених у условима економске и социјалне кризе

посткомунистичког демократског поретка у Србији и појава
прекарних радника

У условима посткомунистичке транзиције које је произвела дуготрајне негативне ефекте на начин показан у претходним поглављима, посебно узимајући у обзир чињеницу веома ограниченог утицаја синдиката у процесу приватизације, код запослених у Србији је постао доминантно изражен страх од губитка радног места, а поверење у моћ синдиката да заштити бар основни ниво права из радног

односа временом драстично опада. Истраживање јавног мњења запослених под називом "Како преживети транзицију", спроведено 2002. године (Михајловић, С. и др.: 2002., стр. 11), утврдило је следећи редослед приоритета запослених: за 74% запослених приоритет представља приход који омогућава пристојан живот (што је, имајући у виду изузетно ниску и егзистенцијално недовољну минималну зараду, као и чињеницу да имамо једну од најнижих просечних зарада у Европи, у овом тренутку реално недостижно), 37% запослених опредељује се за стални месечни приход као главни приоритет (ово је изазвано нередовном исплатом зарада у Србији којом је практично праћен читав процес приватизације), док 35% на прво место ставља сигурност радног места (што је, такође, тешко достижан циљ, обзиром на политички форсирану супротну тенденцију флексибилизације радних односа иза 2010. године). Ово истраживање показало је огромни степен егзистенцијалне несигурности код већине запослених у Србији, што је сам квалитет запослења оставило на потпуно секундарном нивоу. Тако су се "прихваљиви радни услови" нашли на агенди приоритета код нешто мање од петине запослених, свега 17% очекује "задовољство послом", док је се свега 13% запослених изјаснило да као приоритет има "могућност остварења професионалних амбиција" (Исто).

Ситуација се, у наредној деценији, није променила на боље, посебно након 2008. године, тако да је 2010. године потрошачка корпа износила 358,02 евра, док је просечна нето зарада била на нивоу 323,63 евра (Косановић, Р.: 2011., стр. 95-105). За минималну потрошачку корпу било је потребно издвојити 226,72 евра, док се минимална зарада на нивоу Републике Србије креће око 180 еура у нето износу (Исто).

Овакви катастрофални "развојни ефекти" након више од две деценије економско-политичке транзиције за логичну су последицу имали апстиненцију синдикалног чланства, коју Волаш сматра једним од базичних индикатора задовољства синдикатом: "Обично се каже да штрајкују незадовољни радници, али је чест случај да и у условима огромног незадовољства радници и синдикат ћуте. (...) Узроци апстиненције чланства су и у уверењу да се не може ништа променити, учинити, да је синдикат немоћан, да чланство постоји ради

руководства, да је руководство отуђено од чланства, када многе акције синдиката не дају резултате" (Волаш, Ч.: 2003., стр. 193/194).

Посебан проблем представља измена саме природе рада која је свугде у свету, па тако и у транзиционој Србији, у односе рада и капитала донела феномен прекарног рада, што је унело додатну конфузију у настојања синдикалних организација да одрже прихватљив ниво друштвене моћи у заступању интереса свог чланства. Израз 'прекаријат' настао је комбинацијом појма 'пролетаријат' са енглеским изразом 'precarious' који означава период дуготрајне несигурности, неизвесности и нестабилности у животу појединца, а што за последицу може имати угрожавајући ефекат по његово здравље и благостање. Теоретичари који се баве појавом прекаријата као нове друштвене класе, рођене након нестанка државе благостања, углавном припаднике ове групе углавном деле по основу тога да ли је реч о бившим класично запосленим људима који су, у налету глобализације изгубили радну и животну сигурност или, пак, о младима који нису стекли искуство стабилног радног односа па прихватају несигурне полове или, суочени са непостојањем предвидљиве професионалне перспективе, стичу специфичну друштвену фрустрацију (Ружица, Мирослав: 2012.). Поред њих, засебну групу прекарних радника чине и они који овој групи припадају по сопственом избору.

У смислу ових грубих подела, у посткомунистичкој Србији још увек већину прекарних радника чине они који потичу из групе некадашње класичне радничке класе која је, у време социјалистичког самоуправљања, остваривала готово пуну запосленост и максимални државни протекционизам, што значи да се – у односу на технолошки развијеније западне земље - суочавамо са нешто већим степеном тежње ове групе ка остваривању регуларних и сигурних прихода, те добијању адекватне социјалне заштите од стране државе. Прекаризацији рада у транзицијској Србији увелико је допринео и сам процес приватизације, спроведен без јасне развојне стратегије, без отварања квалитетних радних места и повлачење државе из области регулације односа капитал-радник, те су грађани нагло суочени са краткорочним и повременим уговорима, веома ниским надницама, минималним квалификационим захтевима, непоузданим радним условима, нелојалном конкуренцијом огромне масе неупослене радне снаге, недефинисаним

радним временом, неплаћеним прековременим радом, нереализованим правима на одсуство и годишњи одмор, те фактички непостојећом заштитом радних и социјалних права. Све ово резултира растућом бедом, како прекарних радника, тако и њихових породица, што додатно заоштрава проблем социјалне неједнакости. Понекад се стиче утисак да је некадашњи средњи слој друштва једноставно испарио, те да се на његовом месту појавио процеп, тачка убрзаног социјалног раслојавања у чијем центру се налази несигурност као доминантни феномен српског транзиционог процеса.

Најпроблематичнији аспект прекаријата је што он нема свог политичког репрезента, а припадници овог слоја у настајању не показују ни заинтересованост за класично синдикално организовање. Синдикалне организације, пак, којима на другој страни константно опада преговарачка моћ паралелно са порастом стопе незапослености, немају јасну визију начина на који би организовале прекаријат који још увек има карактер збира све већег броја појединаца, изложених неолибералном концепту индивидуалне одговорности за сопствени социјално-економски положај, без знакова формирања колективне (групне или чак класне) свести. Једно је сигурно: концепт целоживотног запослења дефинитивно постаје прошлост, што је чињеница коју би синдикати морали да прихвате, те да се полако окрену и другим аспектима синдикалне борбе, као што су: борба за једнаке могућности при запошљавању, борба за поштовање права на стручно оспособљавање и преквалификацију, борба против незапослености и т.д. (Побулић, С.: 2013.). Ова питања морају наћи приоритетно место при креирању нових стратегија синдикалног деловања.

4.1.в Проблем социјалног капитала синдиката

Концепт социјалног капитала тек у новије време изазива пажњу друштвених истраживача на нашим просторима, иако је као социолошки концепт утемељен у радовима Пјера Бурдијеа (*Pierre Bourdieu*) који посебан значај даје чињеници припадности одређеној друштвеној групи и систему друштвене умрежености која, институционализована као друштвени статус, у одређеним условима може да буде трансформисана у економски капитал (Михајловић, В.:

2013., стр. 95). Обзиром на чињеницу да теорија социјалног капитала није тема овог рада, рад се појмом социјалног капитала бави само у оној мери која је неопходна за анализу узрока немоћи синдиката у савременом српском друштву.

Појам у политиколошка истраживања уводи Роберт Патнам, утврђујући позитивно дејство социјалног капитала на развој читаве заједнице: "Висок степен развијености социјалног капитала омогућава решавање проблема са којима се сусрећу сва друштва, а који се у политикологији назива дилемом колективног деловања" (Стојиљковић, З. у: Исто, стр. 97). На овај начин се ниво социјалног капитала доводи у директну везу са развојем демократских институција и њиховим укупним капацитетима да пруже адекватан одговор на поједине друштвене проблеме. Сходно томе, његов дефицит доводи до друштвене изолованости појединих група, ширења корупције и међусобног неповерења грађана, те блокаде демократске функције коју би требало да остварује развијено цивилно друштво.

Када је реч о социјалном капиталу синдиката као друштвене организације, према мишљењу В. Михајловића он се "може посматрати као степен до којег дата организација и њени чланови користе себи доступне ресурсе попут мрежа повезаности, поверења и вредности да би што ефикасније остварили циљеве своје организације" (Исто, стр. 24). Синдикална моћ, дакле, директно произилази из активизма синдикалног чланства који је условљен степеном социјалне идентификације са синдикалном организацијом, а који пак произилази из корпуса заједнички дељених вредности (Исто). Осим прихватања основних вредности на којима се заснива синдикална организација, на процес идентификације са организацијом у значајној мери утиче и став о могућностима реалног друштвеног утицаја синдиката и, последично, потребом за његовим постојањем. На овај начин опадање друштвене моћи синдиката упада у негативну каузалну спиралу, узрокујући даљи пад поверења у синдикални начин организовања, при чему пад социјалног капитала синдиката бива праћен новим умањивањем његове друштвене моћи и утицаја. Истраживање "Како грађани виде транзицију из социјализма у капитализам" из 2010. године, показало је да чак 49% запослених у Србији нема поверење у синдикате, док је 35% неодлучних, односно да свега 16% запослених има поверење у синдикате (Исто., стр. 44), што је проценат далеко

мањи од процента запослених који припадају некој од синдикалних организација. Из овога се може извести закључак да постоји велики број синдикалних чланова који немају поверења у сопствене синдикалне организације, чиме је могуће објаснити изузетно низак акциони потенцијал, односно висок степен пасивизације синдикално организованих радника у Србији. Осим катастрофалних транзиционих ефеката по свет рада, на овако низак степен поверења вероватно утиче и лоша обавештеност о раду синдикалних централа – како међу укупним грађанством, тако и међу самим синдикалним чланством.

Поред недостајућег поверења, синдикати показују дефицит и кад је реч о другом елементу социјалног капитала: друштвеној умрежености са другим синдикатима, невладиним организацијама, медијима и политичким актерима, о чему је већ било речи раније у раду. Ради се, дакле, о укупном паду социјалног капитала синдиката (посебно у односу на период око 2000. године) који је могуће превладати само добро осмишљеном и реализованом стратегијом синдикалног деловања.

4.2. Институционални фактори умањења друштвеног утицаја синдиката

Остваривање пуне друштвено одговорне улоге синдиката, као и било којег другог цивилно-друштвеног актера, у процесу демократске транзиције није могуће без изградње легитимних демократских институција које ће омогућавати истинску партиципацију свих актера и бити истински носиоци моћи у оквиру политичког друштва. Само формално постојање демократских институција које није истовремено подржано и функционишућим принципом владавине права, независним судством, демократском правном културом, развијеном локалном самоуправом и ефикасним управљачким апаратом – не може бити гарант демократског карактера транзиционог процеса, као оквира у којем синдикати једино могу реализовати сопствени друштвени утицај.

Из овог разлога, у раду ће бити приказано неколико институционалних аспеката који су, у значајној мери, допринели умањивању укупне друштвене моћи синдиката у транзиционој Србији.

4.2.a Нормативни аспекти маргинализације положаја запослених и синдиката

Паралелно са порастом броја радно способних незапослених лица, током прве транзиционе декаде, у Србији се одвијао и процес умањивања радног потенцијала грађана, услед убрзане депрофесионализације, поремећаја система стручних норми и изолације земље у време економске блокаде (Стајић, Д.: 2001., стр. 126-127). Нагло осиромашење широких друштвених слојева, и синдикате је ставило у позицију одбране егзистенцијалног положаја радника, те их онемогућило у покушају да се достигнути ниво економско-социјалних и радних права запослених макар одржи, ако не и унапреди. У периоду након 2000. године, у условима спровођења непотпуне и вишеструко проблематичне приватизације (о којој је већ било речи), радно законодавство има све израженију тенденцију да се од идеје позитивне заштите запослених у радном односу трансформише у неолиберални концепт дерегулације права.

На ову тенденцију, Уједињени грански синдикати "Независност" реаговали су инсистирањем на креирању новог законодавног оквира који би одговарао радним стандардима европских земаља и који би, према речима Драгице Мишљеновић¹⁶⁹, имао за циљ да се на квалитетнији и свеобухватнији начин регулишу права из рада и по основу рада, првенствено кроз кодификацију ове области доношењем Кодекса рада. Кодекс рада, у овом смислу, требало би да садржи читав сет нормативних аката (Закон о раду, Закон о запошљавању, Закон о синдикатима, Закон о штрајку) који би чинили конзистентни оквир за обезбеђивање правне сигурности запослених, али и синдикатима омогућили друштвено утицајну позицију у нормативном систему. Једна од кључних замерки синдиката, када је реч о нормативном оквиру, јесте парцијални приступ

¹⁶⁹ Из разговора са Драгицом Мишљеновић, вишом саветницом за законодавство и радно-правна питања у Уједињеним гранским синдикатима "Независност", вођеним 20. фебруар 2013. године, у Београду.

доношењем појединачних закона, при чему се онда, у пракси, често догађа да закони буду међусобно неусклађени, а понекад чак и да садрже међусобно супростављене одредбе. Као потврду овог нормативног парадокса, Мишљеновић нуди чињеницу процесне контрадикторности Закона о мирном решавању радних спорова и Закона о парничном поступку, у смислу примене института прекида и мировања парничног поступка за време мирења или арбитраже. Анализа правних прописа, односно укупног степена конзистентности правног система превазишла би оквире и потребе овога рада, али је важно напоменути да честе и исхитрене измене законских решења, најчешће инициране притиском међународних финансијских организација и удружења страних инвеститора – константно урушавају напоре социјалних партнера на његовом унапређењу и приближавању европским стандардима.

Један од примера који синдикати често наводе, када је реч о доношењу закона који су фактички изнуђени од стране међународних финансијских фактора, јесте и Закон о пензијском и инвалидском осигурању којим се, упркос чињеници да званично био мотивисан намером побољшања материјалног положаја корисника пензија, у стварности сузио круг и обим њихових права, поштрио услове за одлазак у пензију, а да је тиме и изостао укупан економски ефекат на који се рачунало. На нормативно умањивање права упозоравали су синдикати и кад је реч о Изменама и допунама Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености којим је сужен обим права незапослених лица.

Упркос исказаној доброј вољи и намерама да се конструктивним социјалним дијалогом уреди област радно-правног нормативног оквира на највишем нивоу, "ни иницијатива УГС НЕЗАВИСНОСТ да се у Устав Србије, као темељ економског и социјалног положаја запослених, уграде клаузуле о обавези социјалног дијалога, те синдикалним слободама и правима, укључујући и право на колективно преговарање, право на штрајк, право на управљање и право на учешће у расподели профита, није у потпуности реализована, конкретно: у Уставу се, остваривање права на штрајк условљава регулисањем тог права законом и колективним уговором" (Зец, З., Мишљеновић, Д.: 2006).

Међу нормативним актима који су, након 2000. године, претрпели највећи број критика од стране синдикалних централа, налази се и Закон о социјално-

економском савету који није осигурао претпоставке за институционализацију социјалног дијалога и његову пуну реализацију у пракси, јер није обезбедио јасно дефинисање социјалних партнера, обезбеђивање једнаких услова деловања за све нити је промовисао културу дијалога, тако да фактички није остварен ниједан предуслов за остваривање равноправности социјалних партнера.

Најновији изазов за синдикате, у том смислу, представља напор државних власти да, под изговором европских интеграционих процеса и потребом привлачења страних инвестиција, у радно законодавство унесе принцип флексибилизације радних односа. При томе, на место сложеног европског концепта "флексигурности", чија је суштина у истовременом повећању флексибилности радних односа и степена социјалне заштите, при чему се несигурност радног места компензује високим нивоом социјалног осигурања у периодима незапослености, у Србији осиромашена држава нуди редукован појам флексибилности радног места¹⁷⁰, без икакве визије о социјалним компензацијама пројектоване радне несигурности. Овај изазов је, у другој половини 2013. године, ујединио две репрезентативне синдикалне централе да заједнички стану у одбрану основних права запослених и уједине снаге у борби против предвиђених, а на овај начин конципираних, измена Закона о раду које циљају на замену концепта дуготрајног запослења концептом повремених послова и пројектног финансирања, при чему држава нема капацитете да преузме пуну улогу социјалног заштитника грађана у честим и, у условима смањене динамике на тржишту рада у Србији – дуготрајним периодима незапослености којима су грађани изложени на преласку са једног на други привремени радни уговор.

Други аспект нормативно узроковане маргинализације положаја запослених у Србији спада у област апсолутно недовољне примене законских решења. Осврћући се на одсуство примене Закона о радним односима у периоду

¹⁷⁰ "Суштина је у томе да је живот радног човека и грађанина (оног који је успео да преживи деведесете) постајао све тежи, док су режим рада и радни уговори попримили флексибилније облике (скраћено радно време, привремено и повремено запошљавање, рад на одређено време, клизно радно време, рад преко викенда, ноћни рад, прековремени рад, рад под притиском...). Све је то скупа утицало на (не)сигурност радног места, висину зараде, могућност социјалног осигурања, услове одласка у пензију... Речју, образована је 'унајми и отпусти' култура у којој више нема места за сигурно запослење за цео радни век" (Јашовић, Б.: 2014., стр. 80).

до 1999. године, З. Голубовић је упозорила да се "не поштује добровољност односа који подразумева узајамна права и обавезе и запосленог и послодавца, који не би могао самовољно да отпусти радника због учешћа у штрајку или демонстрацијама, већ само по закону утврђеном поремећају радне дисциплине" (Голубовић, З.: 1999., стр. 313). Уз то, ауторка је указала на чињеницу да се, у одређеном броју предузећа, зараде не исплаћују на време, већ да (као и исплате пензија) касне по неколико месеци, чиме запослени бивају доведени у ситуацију у којој не могу да остваре своја права на одговарајућу зараду. Осим права на зараду, њима се ускраћује и велики број осталих права која произилазе из радног односа, међу којима је и право на штрајк. Тако област права из рада и по основу рада престаје да буде ствар законске регулативе и постаје предметом сувереног волонтаристичког одлучивања директора предузећа (Исто). Ништа боља ситуација није ни на почетку друге деценије XXI века. Недавне околности које су без основне здравствене заштите оставиле велики број запослених, услед тога што држава у својству послодавца није уплаћивала порезе и доприносе својим запосленима, најбоље илуструју почетну хипотезу да маргинализација позиције радника и њихових синдикалних организација није последица искључиво нормативне регулативе и институционалних решења, већ одсуства имплементације законодавног оквира.

У анализи примене концепта достојанственог рада коју је спровео Фонд Центар за демократију, идентификовани су следећи "проблеми у спроведбено-контролним механизмима": неисплата зарада, неплаћање доприноса за пензијско, социјално и здравствено осигурање, рад без уговора о раду – сива економија, проблеми у области заснивања и престанка радног односа и заштите здравља радника (Ристановић, Р.: 2011., стр.4). Овај документ упућује и на налазе у Извештају о раду заштитника права грађана за 2010. годину, у којем се износи податак да сваком шестом раднику у Србији послодавац не уплаћује обавезни пензијски стаж и констатује "забрињавајуће велики број проблема у остваривању социјалних и економских права, чије занемаривање може довести у питање достигнути степен политичких и грађанских права" (Исто).

На проблем примене законских одредби из области радног законодавства све време упозоравају и синдикати. Тако експерти Уједињених гранских

синдиката "Независност" упозоравају да су оба закона о раду, донета након 2000. године, упркос оштрој синдикалној борби у процесу њиховог доношења, остала без стварних ефеката у пракси: "Најважнији разлози за то били су да је, са једне стране, њихова примена била прилично слаба или, у најмању руку, неуједначена међу предузећима и у односу на поједине чланове закона; а са друге стране, да је тржиште рада аутономно регулисано колективним уговорима и/или факторима 'инерције', као што су финансијска органичења и погодбе које резултирају дугорочним имплицитним уговорима, али и обичајима, 'разменом поклона' између послодаваца и запослених, итд" (Зеџ, З., Ристић, З.: 2010, стр. 58). Овоме у прилог иде и став Светске банке из 2006. године која, анализирајући поменуте законе о раду из 2001. и 2005. године, закључује да "регулатива тржишта рада у Србији није посебно ригидна у поређењу са другим земљама у региону Југоисточне Европе" (Исто.).

Нарочит проблем у имплементацији радно-правних нормативних аката у Србији представља и веома низак степен функционисања инспекцијог надзора који је последица неконзистентног правног система, у оквиру кога се често преклапају надлежности различитих инспекцијских служби, неквалификованог инспекцијског кадра и високог степена корупције.

Полазећи од става да Србији нису потребна нова и флексибилнија нормативна решења у области рада, већ само ефикаснија примена постојећег законског оквира, као и од чињенице да репрезентативне синдикалне организације имају огромну одговорност и задатак да не дозволе измене законске регулативе које би ишле на штету запослених, Уједињени грански синдикати "Независност", покушали су на конкретном примеру да демонстрирају спремност на конструктивни социјални дијалог. Позивајући се на чињеницу непримерено дугачког временског периода од пет до шест година колико, у просеку, трају радни спорови у Србији, као и на чињеницу да су спорови које запослени добију на суду, после оволиког протока времена, у већини случајева ненаплативи (јер је послодавац, у међувремену, прогласио стечај или је предузеће престало да постоји), Уједињени грански синдикати "Независност" поднели су, почетком

2012. године, Иницијативу за доношење Закона о судовима рада¹⁷¹ (са пратећим предлогом, односно нацртом текста закона који су израдили експерти ове синдикалне централе), наглашавајући да би доношењем овог закона проблем примене позитивних правних прописа из области радних односа био ефикасно решен, а механизми правне државе унапређени, што би коначно са мртве тачке померило процес консолидације владавине права у транзиционој Србији. Међу најзначајније мотиве ове иницијативе, синдикат је истакао: неповерење синдиката у редовне судове, компликовану и дуготрајну процедуру у редовним судским поступцима, високе судске трошкове и низак степен ефикасности редовних судских процедура, недовољно специјализоване судије за област радног права и сл.. При томе, Иницијативу за формирање судова рада, синдикат је утемељио на позитивним искуствима из праксе земаља – чланица Европске Уније (Француске, Немачке, Велике Британије и Шведске), преферирајући немачки модел трипартитног конституисања судова рада и истичући значај чињенице да одлуке, односно пресуде донете у трипартитном саставу бивају боље прихваћене од стране – како запослених, тако и послодаваца, што у коначници има далекосежан утицај на враћање поверења грађана у институције демократске државе.

На ову иницијативу, упућену свим политички релеватним актерима, међутим, никада није стигао одговор, ни са једног нивоа власти, што нас доводи до кључног питања о функционисању начелно прихваћеног социјалног дијалога у Србији.

4.2.6 Недостајући социјални дијалог

Укупан демократски друштвени развој Србије као транзицијске земље условљен је, између осталог, и степеном развоја ефикасног бипартитног, трипартитног и мултипартитног социјалног дијалога на свим нивоима: од локалног, преко регионалног и националног, до међународног – као европског стандарда и основног инструмента европских институција у решавању радних конфликта који подразумева процесе информисања, консултација и преговора о

¹⁷¹ Интегрални текст Иницијативе за доношење Закона о судовима рада налази се у ПРИЛОГУ бр. 7 овог рада.

темама које представљају заједнички интерес социјалних партнера. Као што је већ речено у уводном делу, учествовање у раду посебних тела за вођење трипартитног и мултипартитног социјалног дијалога представља најпожељнији савремени облик деловања синдиката, у оквиру кога модерна синдикална организација обавља већи део своје политичке и функције заштите интереса запослених. Реч је о вођењу институционалног социјалног дијалога, процеса у коме представници Владе и равноправних и уважених социјалних партнера (синдиката и послодаваца) размењују мишљења, сучељавају аргументе, настоје да усагласе ставове и регулишу конфликте, у циљу постизања компромиса о свим значајним економским и социјалним питањима која се односе на процес друштвених реформи. Социјални дијалог, у том смислу, представља оптимални механизам постизања социјалног консензуса и обезбеђивања демократске легитимације поретка, при чему је једна од важнијих улога саме државе да ствара услове који ће погодовати развоју узајамног поверења међу социјалним партнерима који су перципирани као "кључни фактори у процесу запошљавања и раста" (Лађевац, Б.: 2014., стр. 9).

Поред трипартитног социјалног дијалога, пракса успешног колективног преговарања и склапања бипартитних колективних уговора између представника запослених и послодаваца други је индикатор степена развоја индустријске демократије. Предуслов за квалификовано учешће у процесу бипартитног социјалног дијалога подразумева прихватање логике договора, базираног на конфликтном партнерству, као и оспособљавање стручних тимова социјалних партнера за развијање и усавршавање стратегије и тактике вођења колективних преговора.

За прву транзициону декаду у Србији, којој и данас многи аутори негирају трансформацијски карактер, упркос увођењу вишестраначја и парламентаризма, карактеристично је одсуство институционалног оквира за спровођење социјалног дијалога. Наиме, у време Савезне Републике Југославије, 1994. године, основан је Социјални савет, трипартитно тело које је имало искључиво саветодавни карактер и које, супротно савременим демократским начелима, није функционисало као независно тело, већ као орган савезне Владе. Њега су, поред представника савезних државних органа (влде и парламента) и представника социјалних

партнера (СССЈ и Привредне коморе), чинили и стручни научни радници. Остали синдикати, због непостојања механизма за утврђивање репрезентативности социјалних партнера и владавине принципа већински-мањински синдикат, остали су изван чланства у овом телу. Истовремено, није формирано аналогно републичко тело на нивоу Србије, тако да у Србији није у то време дошло до институционализације трипартизма. Искуства Социјалног савета, пак, са аспекта демократски оријентисаних синдикалних организација, перципирано је као пример праксе који у демократским променама свакако треба избећи.

Предводећи кампању Партнерства за демократске промене о којој је било речи раније у раду, Уједињени грански синдикати "Независност" су, одмах након демократске смене режима 2000. године, ушле у дијалог са демократским политичким актерима који су освојили власт, захтевајући увођење међународних стандарда у погледу трипартитног начина одлучивања. Социјално-економски савет је формиран 2001. године, Споразумом о формирању СЕС-а, али је остао без одговарајућег нормативног оквира, односно без законског и уставног упоришта). Савет није имао демократски карактер, у њему нису равноправно учествовали сви социјални партнери, а Влада га је углавном користила за накнадну верификацију већ донетих решења.

Закон о социјално-економским саветима донет је тек 2004. године, као и Закон о мирном решавању конфликта. Пуних годину дана након тога, власт је одлагала да обезбеди овом телу основне услове за рад (просторије, финансијска средства, аналитичко-истраживачку подршку), тако да су се тек 2005. године стекли сви формални услови за стварни почетак рада Социјално-економског савета Републике Србије. Међутим, и даље је изостајала суштина, односно није постојала стварна намера Владе да се упусти у дијалог са социјалним партнерима, чак ни када су у питању кључне теме, као што су креирања развојне политике и стратегије приватизације и реструктурирања. Основну мањкавост социјалног дијалога у Србији Дубравка Стајић проналази у чињеници да "држава још није развила fine механизме интервенције којима би помогла запосленима, али и предузетницима, у моментима криза и инфлационих губитака, те надоместила средства која они стварају и наменски улажу у различите фондове" (Стајић, Д.: 2008., стр. 602), при чему се наглашава чињеница да предмет социјалног дијалога

мора да буде и заштита предузетника, запослених и незапослених од економских криза.

Одређене позитивне помаке у креирању стварног садржаја националног социјалног дијалога у Србији, Стојиљковић детектује тек након 2008. године, када су формирана и четири стална радна тела СЕС-а, задужена за анализу социјалног и економског развоја, радно законодавство, безбедност на раду и колективно преговарање (Стојиљковић: 2010., стр. 27).

Упркос овим побољшањима у функционисању социјалног дијалога, као и напорима синдиката да ојачају сопствену институционалну моћ, односно увећају сопствени углед као признати репрезентативни социјални партнери, у Србији је до данас настављена пракса перманентног избегавања процеса консултација са социјалним партнерима која се спроводи најчешће усвајањем нацрта законских решења по хитној процедури, обично уз изговор да је хитност доношења акта захтевана од стране међународне заједнице, уз фреквентно коришћење могућности да се, у оваквој процедури доношења закона, на легалан начин заобиђу како консултације са социјалним партнерима, тако и јавна расправа на нивоу целог друштва. Други механизам маргинализовања улоге социјалних партнера којим се Влада често служи јесте неблаговремено достављање нацрта на мишљење: "По пословнику Владе, рок за давање мишљења на системске законе сведен је на 20 дана, а за 'обичне' законе или подзаконска акта, стратегије и акционе планове тек на 10 дана што крајње лимитира могућност благовременог и адекватног реаговања кроз сложени механизам усаглашавања актера социјалног дијалога" (Исто, стр. 27). На овај проблем указује се и у анализи коју су стална радна тела Социјално-економског савета Републике Србије сачиниле поводом примене Споразума о даљем развоју социјалног дијалога, потписаног четири месеца раније током 2009. године од стране репрезентативних националних социјалних партнера, у којој се (у делу IV Анализа уводног дела Споразума: тачке 1. и 2.) каже да је "и даље присутан проблем у раду Социјално-економског савета јер се у пуној мери не реализује законска обавеза благовременог достављања на разматрање нацрта закона и других аката значајних за материјални и социјални положај запослених и послодаваца" (документ СЕС-а: 2009.).

Увидом у извештајну документацију Социјално-економског савета Србије може се доћи и до закључка да министарства повремено уопште не испуњавају своју законску обавезу достављања нацрта закона овом телу на разматрање пре њиховог уласка у скупштинску процедуру. Тако, рецимо, током 2009. и 2010. године, Социјално-економском савету републике Србије није достављен ниједан предлог нормативног акта, иако се само током прве половине 2010. године, у скупштинског процедури нашло 86 закона, међу којима и Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Закон о пензијском и инвалидском осигурању и т.д. (Лађевац, Б.: 2014., стр. 36)

Стање фингираног социјалног дијалога који, у најбољем случају, задовољава тек минималне формалне критеријуме, уз истовремено готово потпуно одсуство стварног и садржајног дијалога уочава се и од стране запослених у Србији. Чак 73% запослених у Србији сматра да међу послодавцима не постоји стварни интерес за социјални дијалог, док његово одсуство на страни Владе уочава 61% (подаци SLA из 2007. године, у Стојиљковић, З.: 2008., стр. 318). Разлози за овакво стање социјалног дијалога у Србији крећу се од већ поменутог чиниоца ауторитарне политичке културе која, раширена међу самим грађанима, у значајној мери успорава процес развоја свести о неопходности грађанске партиципације у пољу политичког одлучивања (а која није сведена само на повремено демонстрирање политичке воље у изборном процесу), преко недостатка културе дијалога на страни самих вршилаца власти, па све до сложене ситуације у којој се налазе сва три социјална партнера. Док се, на страни синдиката, сусрећемо са већ анализираним проблемима фрагментиране и конфликтне синдикалне сцене и пратећим проблемом критеријума за утврђивање репрезентативности, на послодавачкој сцени смо суочени са ситуацијом да једина репрезентативна послодавачка организација окупља послодавце у чијим привредним субјектима ради тек 2% укупног броја запослених у Србији, те да има слабо раширену сопствену регионалну мрежу. Држава, пак, у социјални дијалог не улази на природан демократски начин, као трећи равноправни и посредујући партнер, већ у неприродној двострукој улози која је, као још увек највећег послодавца у земљи, чини природно наклоњеном интересима крупног капитала.

Можда најтранспарентнији пример карактера социјалног дијалога у Србији представља политичка злоупотреба института колективног уговора, илустрована чињеницом да је, у циљу страначке промоције током предизборне кампање 2008. године, у Србији потписан Општи колективни уговор како би, под изговором последица светске економске кризе на националну привреду, недуго затим (већ почетком 2009. године) биле суспендоване његове финансијске одредбе.

Из овако комплексне позиције сва три социјална партнера логично произилази и низак ниво утицаја синдиката, што додатно умањује његову друштвену моћ и утицај. Развој истинског социјалног дијалога налази се у директној зависности од националне политичке климе и правца реформске опредељености политичких елита, те након економске кризе из 2008. године, социјални дијалог има примарну функцију постизања договора (тачније, верификовања већ припремљених одлука владе) о модалитетима штедње, уз даље маргинализовање идеје о прерасподели добити (Побулић, С.: 2013.).

4.2.ц Детерминанте политичког окружења: партијски карактер државе и системска корупција

Током истраживања различитих путева којим су се посткомунистичке земље Југоисточне Европе, са више или мање успеха, кретале на транзиционој путањи, у претходним је поглављима, у више наврата, истицан пример Словеније која је, захваљујући другачијем примењеном транзиционом моделу који се није базирао на императивима Вашингтонског консензуса, већ на градуалном приступу постепене транзиције, остварила више успеха - уз мању социјалну цену реформама. Специфичношћу словеначког транзиционог модела бавили су се и истраживачи у Хрватској. За нас релевантно истраживање спровео је сарадник загребачког факултета политичких знаности, Марко Грдешкић који се, у научном чланку под називом "Транзиција, синдикати и политичке елите у Словенији и Хрватској" (Грдешкић, М.: 2006.) бави разликама у политичком положају

синдиката у ове две земље и, последично, мерењем њиховог степена утицаја на процес политичког одлучивања. Трагајући за одговором на питање зашто је у Словенији успешно формиран инклузивни "високо институционализовани и регулисани систем усклађивања индустријских односа" (Исто, стр. 122), док су у Хрватској синдикати остали у оквирима конфликтног модела, без већих могућности остваривања утицаја на поље политике, Грдешић закључује да на укупан положај синдиката у транзицијској земљи утиче оријентација политичких елита, будући да је деловање синдиката, независно од њихове сопствене снаге и независности, ипак у периоду транзиције лимитирано на процес реаговања на стратегије трансформације политичких елита.

И док су се синдикати у Хрватској и Словенији различито позиционирали захваљујући битно различитим стратегијама којима су на пут демократске транзиције кренуле њихове политичке елите, у Србији ни у једном моменту није досегнут ни минимални политички консензус о стратешким приоритетима развоја, нити су његови основни елементи јасно артикулисани програмима парламентарних странака. Насупрот томе, политичке елите у Србији су показале запањујући ниво друштвене неодговорности, што је, у синергији са слабошћу демократских институција, довело до катастрофалних економско-социјалних последица: "У домаћој пракси, протеклих седам година обележено је видљивим или прикривеним повезивањем предузећа са врховима политичких странака. Такав, по својој форми партијски капитализам израстао је из социјалистичке повезаности политике и привреде. Сада су само улоге замењене, јер неколицина најмоћнијих људи у Србији диктира одлуке политичких партија. У смислу економског развоја, а посебно стварања и развоја демократских институција, ова спрега је непродуктивна" (Стајић, Д.: 2008., стр. 596). Стајић, дакле, указује на практично-политичку чињеницу да је, уместо системског стратегијског приступа свеобухватном реформском процесу, у Србији развијен политички клијентелизам у којима предузетници и грађани са политичким странкама размењују различите врсте услуга за различите врсте повластица (Исто, стр. 597). На тај начин стимулисано је стварање интересних лобија капитала који су знатно отежали процес хамонизације националног законодавства са европским стандардима, а контролу примене законодавног оквира учинили готово немогућом.

Све ово заједно Србију је одвело директно у замку раширене системске корупције, што је надаље потпуно онемогућило изградњу и јачање демократских институција у друштву, те створило свеопшту атмосферу неефикасности правне државе. Овако раширени системски демократски дефицити, укореењени у спрези политичких странака, капитала и правосудног система, испоставили су се као више него погодно тле за злоупотребе приватизације: "Основна примедба која се упућује држави је да су неактивне, блокиране, неажурне или корумпиране њене контроле – инспекције, тужилаштва, судови" (Стајић, Д.: 2011., стр. 229).

Узимајући у обзир степен раширености корупције и природу повезаности света капитала са политичким елитама у Србији, не изненађује чињеница да синдикати тешко проналазе адекватне партнере за дијалог у политичкој арени. Поред тога што не успевају да идентификују поузданог страначког партнера који би им одговарао и у програмском и у практично политичком смислу, синдикати се суочавају и са чињеницом неразвијеног демократског политичког живота, у коме су носиоци политичког одлучивања у самим страначким врховима, односно у извршној власти, тако да чак и лобирање међу посланичким групама у Парламенту постаје метод ограниченог деловања, када се има у виду да сам Парламент пати од дефицита моћи у односу на Владу.

Ако се, при томе, има у виду сада деценијска пракса формирања коалиционих Влада у којима су, искључиво ради опстанка на власти, спајани и програмски неспојиви политички актери, те повратак старих пререформисаних и у демократско одео пресвучених политичких странака које доминирају српском политичком сценом после 2008. године, онда не чуди чињеница да се Србија, заглављена у својој блокираној транзицији, као друштво налази на самом зачељу посткомунистичких држава. Речима Љубише Митровића, "у друштвима блокиране транзиције, у којима постоји континуитет стратегијских елита, на делу је један хермафродитски модел неолиберализма у економији и остатка ауторитарног система у политичкој структури друштва. Оваква друштва преспоро се отварају према процесима модернизације, демократизације и реформе и потенцијално и стварно су прожета бројним конфликтима који блокирају њихов бржи излазак из кризе" (Митровић, Љ.: 2002., стр. 606).

Докле год, дакле, Србија буде имала крактер превасходно партократске државе која није у стању да консолидује демократске институције и процедуре, синдикати ће бити у позицији неравноправних социјалних партнера, осуђених на парцијално реаговање на одлуке политичке елите и без могућности да се конструктивно укључе у формулисање целовите стратегије изласка Србије из вишедеценијске транзиционе кризе. Додатну тачку спотицања за саме синдикате и њихово потенцијално и реално чланство представља раширена пракса страначког запошљавања. Упркос неповољним околностима у којима делују, синдикати пак морају интензивно радити на изградњи и развоју што обухватније и иновативније стратегије сопственог деловања.

Закључне напомене:

**Трагање за делотворном стратегијом деловања синдиката
у Србији данас**

Реформа друштва и реформа синдиката представљају паралелне и међусобно зависне процесе. У контексту најновије светске финансијске кризе и напетости које се, на глобалном нивоу, развијају унутар неолибералног концепта друштва, а које додатно усложњавају проблем реалне друштвене немоћи синдиката у транзицијским посткомунистичким земљама да пронађу адекватан и делотворан одговор на све савремене изазове – не постоји оправдање за смањено интересовање друштвено одговорне стручне и научне јавности у погледу истраживања улоге синдиката у друштвеним променама.

Из тог разлога, овај рад је испред себе имао задатак да идентификује опште (глобалне постиндустријске) и, за Србију као земљу закаснеле посткомунистичке трансформације - специфичне елементе који су синдикате довели у позицију релативне немоћи у спречавању даље маргинализације запослених и синдиката у Србији, те који узрокују потребу за трансформацијом синдиката и реформом његових стратегија деловања, у циљу покушаја враћања синдикалних организација на позицију релевантног и утицајног друштвеног актера.

Шта се, у ствари, променило на глобалном нивоу? Многи аутори тврде да је власт постала хоризонтално (а не више вертикално) устројена. Међутим, она и даље јесте хијерархијска, али не више у институционалном, већ у вредносном смислу, тј. идеолошки хијерархијска. Дисперзија власти на низ међународно испреплетених институција чије надлежности нису довољно транспарентне омогућена је доминантним начелом неупитности неолиберализма који има глобалну превласт¹⁷². Механизми спровођења реалне власти више нису

¹⁷² Неолиберални концепт који је довео до снажне доминације интереса капитала и потискивања питања социјалне правде у други план, није резултат измењене позиције капитала у односу на рад у савременом свету, већ последица губљења контра-моћи друштвених снага које су поражене у тренутку рушења држава благостања на западу, односно социјалистичких и комунистичких поредака на истоку. Интенција капитала, у савременом глобализованом свету, артикулисана кроз позицију мултинационалних компанија, у истоветном је облику постојала и крајем XVIII века, у време када је Смит објавио "Истраживање природе и узрока богатства народа". У делу које је настало готово цео век пре признавања првих радничких и синдикалних права, аутор је записао: "Ми ретко чујемо о удружењима послодаваца, а често о удружењима радника. Али ко год на основу тога замишља да се послодавци ретко удружују познаје исто тако слабо свет као и тај предмет. Послодавци су увек и свуда у неке врсте прећутном, али сталном и једноликом споразуму, да не дигну плате за рад изнад њихове тадашње стопе. Кршење тог споразума свуда је веома непопуларан чин који наилази на осуду других послодаваца. Додуше, ретко чујемо о том споразуму, јер је то обично и, могло би се рећи, природно стање ствари, о коме се ништа не чује. Неки пут послодавци улазе у посебне споразуме, да снизе плате за рад чак и испод те стопе. Ти се споразуми увек склапају у највећој тишини и тајности све до часа извршења, и кад радници попусте, као што каткад чине, без отпора иако су тиме тешко погођени, други људи никада о њима ништа не чују. Ипак таквим удруживањима често се супроставља супротно одбрамбено удружење радника, који се такође каткад, без икаквог изазова те врсте, сами од себе удружују да би подигли цену свог рада. Њихови обични изговори каткад су високе цене животних намирница, каткад

политички, већ економски, уместо војне силе ратује се силом светског финансијског тржишта. Спровођење ове силе једнако је недемократско (односно укида демократију) као што је то случај и са ратном праксом, те се намеће питање колико је тренд глобализације уопште спојив са принципом демократије. То ће вероватно, у не тако далекој будућности, отворити нова политичка, а затим и идеолошка превирања управо тамо где се Фукујама надао 'крају идеологије'.

У таквом глобалном контексту, Србија је кренула на пут неолибералне трансформације свог економског поретка, ни у једном моменту не пропитујући сопствени избор транзиционог модела, већ га (готово идеолошки заслепљено) прихватајући као споља наметнутог. Након више од две деценије одложених, односно напола спроведених реформских покушаја, Србија се нашла на позицији европске полупериферије која је, са великим закашњењем у односу на остале посткомунистичке земље, коначно отворила сопствени пут ка интеграцији у Европску унију. Транзициони и интеграциони процес у Србији праћен је потпуном маргинализацијом положаја њених запослених и грађана, као и неуспехом синдиката да остваре значајнији утицај – како у пољу заштите и унапређења економских и социјалних права радника у Србији, тако и у ширем пољу одбране укупних људских и грађанских права.

Додатни проблем који представља кључну разлику између Србије и успешнијих посткомунистичких транзиционих земаља чине: незрелост како политичког, тако и цивилног поља друштва, изразито партократски карактер државе, неразвијеност демократских институција, те веома раширена системска корупција, утемељена на чврстој спреси која повезује извршну власт, власнике капитала и страначки зависни правосудни систем.

Са аспекта синдиката, ово отвара изузетно актуелно питање неопходности измене досадашње стратегије синдикалног деловања, односно креирања нове стратегије прилагођене, како укупним међународним приликама, тако и српском транзиционом контексту. Да би се кренуло у трагање за ефикаснијом друштвеном стратегијом деловања, неопходна су три основна предуслова.

велики профити које њихови послодавци остварују из њиховог рада. Али било њихово удруживање офанзивно или дефанзивно, о њему се увек много чује...." (Смитх, А.: 1998., стр. 83).

Прво, нужно је успоставити пуну свест о специфичним карактеристикама српског транзиционог процеса, а нарочито у делу прихватања чињенице да је добар део садашњих транзиционих проблема проистекао из некритичког прихватања неолибералног транзиционог модела као јединог могућег, без разматрања алтернативних приступа. Један од таквих приступа, према Б. Драшковићу (Драшковић, Б.: 2014., стр. 155), представљала је могућност еволутивне транзиције, са битно измењеном улогом државе. За постављање јасних циљева синдикалне активности, неминовно је правилно сагледати значај који има државни институционални поредак: "Парадокс државних институција јесте у томе што се њихова улога може потпуно променити и окренути на дијаметрално супротну позицију, то јест од заштитника интереса крупног капитала ка фактору који врши редистрибуцију друштвеног богатства у корист већине. Појављивање једног или другог лица државних институција зависи од тога које друштвене групе и са којим интересима, односно идеологијом преузимају контролу над државним институцијама" (Исто). Ово, у тренутном развојном моменту, за Србију значи да, иако више није могуће променити модел економске трансформације, још увек је могуће као циљ синдикалног деловања поставити утицај на јачање политичких снага које имају вољу да државно-институционални поредак реформишу у правцу задовољавања барем минималних критеријума социјалне правде.

Следећи предуслов, једнако мотивисан потребом да се разбије доминантна илузија о нормативној неупитности неолибералног концепта, састоји се у томе да се начини коначни одмак од, у последње две и по деценије доминантних, етничких сукоба и на њима заснованих колективних идентификација, те да се реално и даље доминантан расцеп између света рада и света капитала поново стави у фокус синдикалног покрета. Синдикати би били у могућности да тему односа између рада и капитала наметну као централну на агенди јавног мњења, уколико би били у стању да образложе да овај однос није битно измењен нити мање конфликтан, већ само делимично модификован заменом категоријалног пара рад - капитал категоријама прекаријата и финансијских елита. Утицајем на отварање јавне расправе око до сада некритички прихватаних идеолошких поставки неолиберализма, синдикати би ослободили велику количину социјалне

енергије коју би, добро осмишљеним стратешким деловањем, било могуће капитализовати.

Трећи предуслов тиче се повећања степена свести о радикално измењеном политичком пољу, како на светској тако и на српској политичкој сцени, у смислу генерално драстично смањеног утицаја левих политичких опција које су одувек биле традиционално упориште у коме су синдикати тражили своје партнере - након урушавања кејнзијанског модела друштва. Прихватањем ове чињенице, синдикати се неће одрећи своје традиционалне агенде деловања, већ ће им увиђање нових односа на међународној и националној политичкој сцени омогућити раскид са досадашњом праксом ослањања на недостајућу политичку левицу и омогућити шире конципирање потраге за партнерима у цивилном сектору друштва, са којима би заједничким снагама водили борбу за враћање основних синдикалних принципа – принципа солидарности и социјалне (редистрибутивне) правде на врх скале општедруштвених и политичких вредности и интереса.

Концепција класне поделе света и класично одређење радничке класе, карактеристично за индустријско доба и време настанка синдикално организованог радништва као друштвене и политичке снаге – ствар су прошлости. Радна снага, у савременом контексту, битно је изменила своје основне карактеристике и, као таквој, потребан јој је модернизовани и на другачијим основама постиндустријализма утемељени синдикат који би могао да одговори стварним потребама за заступањем и одбраном њених интереса. Из овог разлога, за редифинисање стратегије синдикалног деловања, у контексту српског транзиционог друштва, нису довољне козметичке измене тактичких приступа, већ креирање модерне стратегије подразумева измену целовитог концепта синдикалне борбе у правцу проналажења иновативних решења као одговора на савремене изазове.

На основу анализе почетних хипотеза, изложене у овом раду, долази се до закључка да елементе за креирање нове стратегије синдикалног деловања треба тражити у следећих седам проблемских кругова:

1. организовање синдикалног чланства
2. реструктурирање синдикалних организација

3. редефинисање политичке стратегије деловања
4. редефинисање односа према цивилном друштву
5. унапређење односа према медијима
6. унапређење социјалног дијалога
7. позиционирање на међународној синдикалној сцени.

1. Као што је, у неколико наврата, већ назначено у раду, синдикати у посткомунистичким земљама сусрећу се са проблемом драстичног пада укупног процента синдикално организованих запослених, при чему је ниво опадања синдикалног чланства (захваљујући претходно неприродно високој стопи синдикализованости) много већи¹⁷³ него што је то случај у развијеним западним земљама. Из овог разлога, за синдикате у транзицијским земљама је неопходно да се баве питањем омасовљавања сопствених редова, односно да развију стратегију регрутовања и организовања чланства. Са друге стране, у Извештају Међународне организације рада из 1997. године, стоји "налаз да пад синдикализованости није значио нужно пад моћи, тј. утицаја синдиката", већ да су "синдикати консолидовали и ојачали своју унутрашњу структуру" (Андрић, Ч: 2001., стр. 45).

¹⁷³ Разлоге због којих је синдикатима у транзицијским земљама теже да изнова омасове сопствене редове, Лори Клеменс (*Laurie Clements*), представник ACILS у Београду у периоду до 2005. године, углавном проналази у раширеном скептицизму међу запосленима који синдикате перципирају као сувишан и неефикасан реликт претходног социјалистичког самоуправног поретка, те их у складу са том перцепцијом не виде као значајне актере тржишне привреде. Ово је посебно раширено међу млађом популацијом радника која није имала искуство са запослењем у формалном сектору привреде у време убрзане индустријализације, нити прилике да искуси карактер радних односа са становишта синдикално организоване радне снаге. Са друге стране, Клеменс је критички оријентисан и према послодавцима у новонасталом спороразвијајућем приватном сектору који кумулирају отпор према синдикатима, као и према извршној власти која је отворено наклоњена увођењу новог радног законодавства које би више било оријентисано ка флексибилности тржишта рада него "ка системском уређењу, а камоли очувању права радника". Упозоравајући да сви ови елементи чине изузетно неповољно окружење за синдикално организовање, Клеменс сматра да је оно, у датим условима, значајније него икад (Clements, L.: 2005.).

Тако и аутори Студије "Синдикати у Европи" (Magdalena Bernaciak, Rebecca Gumbrell-McCormick и Richard Hyman) сматрају да релативно низак број синдикалних чланова не мора нужно да значи и слабу преговарачку позицију организације, при чему нуде пример француских синдиката који имају малобројно чланство, али изузетно висок капацитет за акциону мобилизацију (Bernaciak, M. и др.: 2014.). Они, пак, опадање моћи синдиката не виде у квантитативном паду броја чланова, већ у квалитативном недостатку активног чланства и социјалног капитала који би гарантовали јавни легитимитет синдикалним организацијама. Па ипак, уколико се жели препозиционирати на друштвеној сцени, на којој данас – у односу на индустријско доба - владају битно другачији односи и правила, синдикат (традиционално утемељен на чланству индустријских радника, односно у новије време - радника из јавног сектора) се мора окренути организацији шире дефинисаног чланства. Захтев за организовањем посебно рањивих категорија на тржишту рада (жена и младих, првенствено), затим прекарних радника, као и неформално запослених, незапослених, студената, пензионера и т.д. намеће се као базични услов увећању синдикалне моћи. У садашњем контексту, у коме се синдикат активно укључује у процес креирања практичних политика у области запошљавања, смањења стопе сиромаштва, социјалне инклузије, флексибилизације радних односа и социјалне политике, он се више не може бавити само заштитом запослених особа са класичним радним уговорима. Другим речима, уместо да дефанзивно посматра неолибералне налете на сопствену организациону базу, модерни синдикат би требало да редефинише критеријуме за синдикално чланство и постане друштвена снага која ће заступати све грађане на тржишту рада, а не само онај, сад већ исподполовични, део запослених у класичном радном односу.

Глобализација је, између осталог, донела са собом и значајно убрзавање, односно згушњавање времена, тако да су данашњи студенти, на пример, већ сутра у позицији тражилаца посла на суровом неолибералном тржишту рада које, из дана у дан, продукује нове врсте радних уговора и њима је већ за излазак на то тржиште потребна заштита од склапања штетних уговора. Потребно знање, у том смислу, могу да им дају само добро организовани синдикати који располажу високим едукативним капацитетима. Тако, на пример, у нордијским земљама,

постоји пракса да синдикати информишу и регрутују младе људе по школама и факултетима, и да им као синдикалну чланарину наплаћују само одређени фиксни или им, пак, омогуће бесплатно чланство (Bernaciak, M. и др.: 2014.).

2. Што се тиче реструктурирања синдикалних организација, модерни синдикати би требало да се од класичног сервисног крећу постепено према организационом моделу, о чему је већ било речи у овом раду. Већина синдикалних конфедерација у Србији данас има гранску структуру организовања, са којом паралелно, у зависности од финансијских могућности, развија и територијалну мрежу. У циљу увећавања моћи синдиката приликом колективног преговарања на гранском нивоу, можда би било смислено размотрити процес укрупњавања гранских синдиката, на начин на који су то урадили синдикати у неким европским земљама.

Као неопходно намеће се и преиспитивање односа гранских синдиката и централе савеза, при чему би требало уложити додатна средства и напор у повећање капацитета и гранских синдиката и синдикалних централа. Грански синдикати би требало да развијају своје експертске преговарачке тимове за процесе колективног преговарања на гранском нивоу, док би централе било неопходно појачати неком врстом научних савета који би синдикатима помогли да се идејно позиционирају у односу на дати економски, социјални и политички контекст, као и развијенијом научно-истраживачком и, посебно, едукативном делатношћу.

Незаобилазни елемент унутрашњег развоја синдикалне организације представља повећање нивоа демократичности унутар синдикалне организације. Као што за консолидацију демократског поретка у Србији није довољно изаћи на редовне изборе а у међувремену се повући са друштвено ангажоване јавне сцене, тако ни за обезбеђење довољног нивоа унутарсиндикалне демократије није више довољно на редовним конгресима директно изабрати чланове руководећих органа. С тога многи синдикати прибегавају систему релативно честог анкетања сопственог чланства по различитим питањима која су од значаја за њихов економско-социјални положај. Уз унапређење интерне двосмерне

комуникације¹⁷⁴, за шта се могу употребити нова комуникациона средства попут друштвених мрежа и он лине заједница, постепено би дошло до умањивања тренутно високог дефицита поверења (чак и чланова самим синдиката) у синдикалне организације.

Даљем увећању социјалног капитала синдиката у Србији допринело би и пацификовање односа на хиперфрагментираној синдикалној сцени, барем до нивоа постизања споразума о акционом јединству између синдикалних централа које имају барем минимално сродна становишта о најрелевантнијим друштвеним проблемима.

3. Редеофинисање политичке стратегије деловања синдиката односи се на прихватање чињенице да су сва досадашња истраживања показала да синдикати у Србији имају подршку једино за модел орочене и уговорно дефинисане сарадње са политичким странкама, при чему треба имати на уму да је испуњавање уговорних обавеза од стране политичких партнера уско везано за степен укупне друштвене моћи коју поседују синдикати. Посебну пажњу би модернизовани синдикат требало да посвети методама политичког лобирања, односно индиректног политичког утицаја.

4. Цело једно поглавље овог рада било је посвећено редеофинисању односа између синдиката и осталих актера на цивилно-друштвеној сцени, посебно невладиних организација. Стање међусобне конкуренције уместо сарадње на овој сцени неодрживо је на дужи рок, уколико се претендује на заустављање процеса маргинализације синдиката. Синдикати морају, међу основне правце стратегијског деловања, уврстити и увећање ресурса путем умрежавања са осталим деловима цивилног друштва.

Добар пример начина на који је могуће то учинити представља академија на тему "Цивилно друштво и социјалдемократија", коју је крајем 2013. године,

¹⁷⁴ "Стратешке иновације једноставно не могу да буду само питање планова који се кују на нивоу централе. Оне морају да буду преточене у акцију, што захтева активирање 'воље за акцију' код чланова синдиката и њихових представника на нивоу базе. Делотворне иновације углавном је могуће спровести у оквиру оних синдиката и њихових представника у којима се води перманентан и активан интерни дијалог, који негују 'друштвени капитал' својих чланова и користе своје механизме интерне едукације да развију и попуне своје редове 'органиским интелектуалцима' који могу да буду спона између руководства и обичних чланова" (Bernaciak, M. и др.: 2014.).

организовала Фондација Friedrich Ebert, а на којој су учествовали представници подмладака политичких странака, синдиката и невладиних организација. Задатак младих представника ове три групе актера био је да заједнички идентификују проблеме, за чије решавање сматрају нужним своју међусобну сарадњу. Резултат је показао изузетно висок степен међусобног непознавања актера, али и чињеницу да, у условима боље међусобне информисаности, расте воља за изградњу партнерских односа, као и да постоји очувана идеја о примени принципа солидарности на међусобне односе.

5. Не мање запостављени у досадашњим синдикалним стратегијама деловања, односи са медијима представљају једну од кључних тачака које су увећале синдикалну немоћ у транзицијским оквирима. Синдикатима је, у том смислу, неопходна модерна медијска стратегија деловања која се неће ослањати на превазиђени концепт сазивања конференција за новинаре, већ која ће медијску пажњу привлачити производњом догађаја и осмишљавањем ефектних јавних кампања.

6. Унапређење социјалног дијалога представља можда најтранспарентнији изазов за синдикате у Србији, будући да – у постојећим околностима трипартизма, у којем држава отворено стаје на страну крупног капитала, синдикати остају недовољно моћни да, на агенди развоја српског друштва и привреде, проблематизују питање економске ефикасности, као једнострано формулисаног циља, уз драстично занемаривање њених социјалних последица. У том смислу, синдикати морају да наставе са упорним инсистирањем на прерастању формализованог и од садржаја испражњеног социјалног дијалога у ефективан дијалог на свим нивоима, чији ће стварни циљ бити постизње минималног социјалног консензуса о правцима даље економске трансформације земље и механизмима за амортизовање социјалног ризика којем је изложен велики проценат грађана Србије у транзиционом процесу.

7. И, на самом крају, креирање делотворне синдикалне стратегије мора да обухвати процес интернационализације синдикалног покрета. У глобалном контексту, колико год добро осмишљена и иновативна била, стратегија синдикалног деловања која би била дефинисана искључиво у националним оквирима, остала би без резултата. Са нивоа Европске конфедерације синдиката,

земљама у транзицији стижу позитивни сигнали подршке за имплементацију европског социјалног модела друштва¹⁷⁵. У складу са генералним опредељењима, Европска конференција синдиката је, током 2011. године, усагласила и Нацрт социјалног уговора за Европу који, у складу са околностима насталим након најновије светске финансијске кризе, истиче четири основна правца синдикалне акције: 1) социјални дијалог кроз јачање аутономије социјалних партнера и очување колективног преговарања, 2) управљање привредом ка одрживом развоју и запошљавању, 3) јачање економске и социјалне правде и 4) успостављање финансијске стабилности (Чанак, Б.: 2012., стр. 164). У овом контексту, поставља се питање "европеизације синдиката" у Србији које је било предмет истраживања Центра за развој синдикализма 2014. године, у којем су разматрани: 1) улога синдиката у европеизацији Србије, 2) модернизовање самих синдикалних организација, 3) радничко и синдикално препознавање антиевропског понашања и 4) учешће синдиката у међународном синдикализму (Михајловић, С.: 2014.б, стр. 4)¹⁷⁶.

Синдикати у Србији нису усамљени у својим трагањима за ефикаснијом стратегијом деловања и, као равноправни чланови међународних синдикалних федерација, морају пронаћи начин да боље искористе прилику за интернационални дијалог о модалитетима реформи стратегије синдикалног деловања и од својих синдикалних колега обезбеде адекватну стручну и финансијску подршку за трансформацију сопствених организација.

¹⁷⁵ У том смислу, Џон Монкс (*John Monks*), генерални секретар Европске конфедерације синдиката, 2009. године је поручио: "Светска финансијска криза посебно снажно погађа Источну Европу. Двадесет година након пада Берлинског зида и почетка политичке и економске транзиције, постаје јасно да форсирано реструктурирање источноевропских економија кроз брзу приватизацију и њихово уклапање у светску привреду којом влада конкуренција није у довољној мери праћено обезбеђивањем и социјалне димензије. Европски социјални модел, чије остваривање представља перманентни задатак свих европских синдиката, од учесника захтева да увек изнова теже међусобном прожимању привредне динамике и социјалне равнотеже... Ово питање је за нас од посебног значаја, јер и земље чланице Европске Уније и друштва у транзицији из региона средњеисточне Европе и западног Балкана доживљавају Брисел као стетиште европске идеје о транснационалној солидарности и европском социјалном моделу. Са тим повезане процесе промена и надања не смемо олако ставити на коцку" (Брисел, јул 2009. године).

¹⁷⁶ Табеларни приказ истраживања налази се у ПРИЛОГУ бр. 8 овог рада.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић Чеданка: "Синдикална организованост у Србији. Трендови у свету са посебним освртом на регион Централне и Југоисточне Европе", у: Михајловић Срећко (из.): *Синдикати Србије од сукоба ка сарадњи*, Центар за социјалне и демократске студије, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2001.
- Андрић Чеданка: "Социјални дијалог у Србији: договор о развоју или гашење пожара", у: Стојиљковић Зоран (ур): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Антонић Слободан: "Синдикати и политичке странке", у: Маринковић Дарко (прир.), *Синдикат и друштво у транзицији*, Институт за политичке студије, Београд, 1995.

- Антонић Слободан: "Странке и синдикати у Србији 1990-1998.", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.
- Арандаренко Михаил: "Колективно преговарање и трипартизам", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.
- Балунковић Филип: "Има ли Србија (политичку) левицу? ", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2013.
- Буквић Рајко, Зељковић Маринко: "Глобализација и конкурентска способност наше привреде", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Видојевић Зоран: "Глобализација као неминовност, потчињавање и шанса", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Волаш Чедо, *Социологија синдиката*, Завод дистрофичара, Бања Лука, 2003.
- Вратуша-Жуњић Вера: "Тумачења "глобализације" и интереси друштвених актера", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Вукотић Веселин: "Глобализација бизниса, мегатрендови развоја и закаснела транзиција", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Вулетић Владимир: "Савремене теорије о глобализацији", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Вулетић Владимир: "Лавиринти транзиционих теорија", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Глигоров Владимир: "Зависност", Пешчаник, <http://pescanik.net>, 28. 04. 2014. (приступљено 22.02.2016.)
- Голубовић Загорка: "Положај, интереси и вредности запослених и шансе друштвених промена", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.

- Грдешкић Марко, "Транзиција синдиката и политичке елите у Словенији и Хрватској", у: *Политичка мисао*, Vol. XLIII, стр. 121-141, Београд, 2006., преузето са www.sindikaliyam.org (приступљено 4. 04. 2016.)
- Giddens Anthony, *Социологија*, CID, Економски факултет, Београд, 2003.
- Giddens Anthony, *Европа у глобалном добу*, Слио, Београд, 2009. (Habermas Jurgen, Derrida Jacque, *Стара, нова и суштинска Европа*, Лондон, 2005.)
- Gombert Tobias (ед.), *Основе социјалдемократије: Социјалдемократска читанка 1*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Драшковић Божа: "Утицај негативних економских токова на погоршање положаја радничке класе и улога синдиката", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Драшковић Веселин: "Појам, узроци и последице глобализације", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Derpe Frank: "Социјализам у ХХИ веку – више од утопије? ", у: Веселиновић Ана, Јацић Милош, Маљковић Душан, *Криза, одговори, левица*, Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013.
- Ђинђић Зоран: "Улога невладиних организација у демократском друштву", у: Пауновић Жарко (ур): *Будућност цивилног друштва у Србији*, Миленијум, Београд, 2007.
- Ђукић Петар: "Економски и социјални оквир: лимитирајући чинилац деловања синдиката", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.
- Ђукић Петар: "Привредни токови и економски систем Србије: на странпутицама кризе и пропуштених реформи", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Ђурић Драгана М.: "Основни елементи глобализације", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Ерке Михаел: "Извозни раст у Србији", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.

- Зеџ Миодраг: "Српска парадигма – недовршене реформе и кључне диспропорције", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Зеџ Злата, Ристић Зоран: *Синдикати и положај запослених у процесу транзиције*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2010.
- Zerzan John: "Сумрак машина", у: *Anarchy: A Journal of Desire Armed*, No. 54, 2002/2003.
- Јашовић Борис: "Ни Робин Худ, ни Суперхик", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Јосифидис Коста, Прекајац Зора: "Глобализација и национална економија – угрожена сувереност или коегзистенција", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Јовичин Мирослав М.: *Синдикати кроз историју*, Синдикална организација радника покрајинских органа и служби АП Војводине, Нови Сад, 2010.
- Кљакић Љубомир: "Историјска демисија светског система и српска криза", Global Research, [http://www.globalresearch.ca/istorijska-demisija-svetskog-sistema-i-srpska-kriza"/17699](http://www.globalresearch.ca/istorijska-demisija-svetskog-sistema-i-srpska-kriza), 18. 02. 2010. (приступљено 5.12.2015.)
- Ковачевић Бошко: "Могући исходи из социјалног суноврата", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Ковачевић Оља: "Америка и протести – Volstreet", у: Стојиљковић, Зоран (прир.), *Лавиринти транзиције*, Факултет политичких наука, Београд, 2012.
- Косановић, Рајко: *Синдикални лексикон*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.
- Косановић, Рајко: *Социјално право*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011.
- Криштофић Бранимир: *Транзиција и модернизација*, изворни научни чланак, УДК: 316.42, Институт за друштвена истраживања, 14. 11. 2002. Загреб
- Лађевац, Бојан: *Индустријски односи и друштвена (не)моћ синдиката: Случај Србија*, мастер рад, Факултет политичких наука, Београд, 2014.
- Луковић, Славољуб (ур.): *Синдикати и глобална економија: незавршена прича*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2004.
- Lijphart Arend: *Модел демократије*, Службени лист СЦГ, Београд, 2003.

- Linz Juan, Stepan Alfred: *Демократска транзиција и консолидација: Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Lipset S. Martin, Lakin M. Jason: *Демократски век*, Alexandria Press, Београд, 2006.
- Максимовић Слободан: "Универзално и посебно у нашој транзицији", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Маринковић Дарко (ур.): *Зборник конвенција и препорука Међународне организације рада*, Институт за политичке студије, Београд, 1996.
- Маринковић Дарко: *Синдикати у Европи*, Грађанске иницијативе, Београд, 1998.
- Маринковић Дарко (ур.): *Приручник за формирање и организовање синдиката у предузећу/установи*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2000.
- Маринковић Дарко: "Сарадња синдиката и невладиних организација – чиниоци, мотиви, препреке", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Мартинић Марија: *Потенцијали невладиних организација у друштвеним променама*, Алтернативна академска образовна мрежа, завршни рад, Београд, 2000.
- Мартинић Марија: "Цивилно друштво у Србији: Партнерство за демократске промене као успешан пример обједињавања социјалне енергије", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Маџар Љубомир: "Развојни потенцијал и социјална цена приватизације", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.
- Маџар Љубомир: "Неподношљива лакоћа критиковања: ограничења и препреке на путу изласка из транзиционог беспућа", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Милетић Дејан С.: "Глобализација и њен утицај на транзицију СРЈ/Србије", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.

- Милосављевић Александар: "Могући правци сарадње синдиката и организација цивилног друштва", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Митровић Љубиша: *Односи рада и капитала и улога синдиката у постспцијалистичким друштвима у транзицији*, оригинални научни рад, УДК 330.342.151 + 331.105.44, Институт за социологију, Филозофски факултет, Ниш, 2002.
- Михајловић Војислав: *Социјални капитал и организациони капацитети синдиката у Србији*, мастер рад, Факултет политичких наука, Београд, 2013.
- Михајловић Војислав: "Синдикати и социјалдемократија", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2013б.
- Михајловић Војислав: "Повезаност са организацијама цивилног друштва као облик социјалног капитала синдиката", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Михајловић Срећко: "Фрагментација синдикалне сцене и могућност синергетске акције", у: Михајловић Срећко (из.): *Синдикати Србије од сукоба ка сарадњи*, Центар за социјалне и демократске студије, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2001.
- Михајловић Срећко: *Синдикати у променама – промене у синдикатима*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2004.
- Михајловић Срећко (ур): *Политичке поделе и вредносне оријентације грађана Србије*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2005., www.cesid.org (приступљено 12.01.2013)
- Михајловић Срећко: "Јавно мњење о цивилном друштву и невладиним организацијама", у: Пауновић Жарко (ур): *Будућност цивилног друштва у Србији*, Миленијум, Београд, 2007.
- Михајловић Срећко: "Синдикати и невладине организације: савезници или равнодушни једни према другима", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикати и цивилно друштво*, Дан Граф и Центар за развој синдикализма, Београд, 2014.а
- Михајловић Срећко: *Европеизација синдиката Србије*, Центар за развој синдикализма, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2014.б

- Мочник Растко: интервју "Без организације нема револуције", у: Веселиновић Ана, Јаџић Милош, Маљковић Душан, *Криза, одговори, левица*, Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013.
- Moore Lappe Frances, Colins Joseph, Rosset Peter, *Дванаест митова о глади у свету*, Слио, Београд, 2005.
- Otte Max, *Слом долази*, Романос, Бања Лука, 2009.
- Павићевић Ђорђе: "Лева скретања", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Левница у посткризном контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2013.
- Павловић Душан, Антонић Слободан : *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Павловић Вукашин : *Потиснуто цивилно друштво*, Еко Центар, Београд, 1995.
- Павловић Вукашин: "Цивилно друштво и синдикати у транзицији", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.
- Павловић Вукашин : *Мировни покрет*, скрипта, Алтернативна академска образовна мрежа, Београд, 2000.
- Павловић Вукашин: *Друштвени покрети и промене*, Факултет политичких наука и Удружење за политичке науке Југославије, Београд, 2003.
- Павловић Вукашин: *Цивилно друштво и демократија*, Удружење за политичке науке Србије и Црне Горе, Грађанске иницијативе и Факултет политичких наука, Београд, 2004.
- Павловић Вукашин: "Улога цивилног друштва у развоју демократских институција и консолидацији демократије", у: Пауновић Жарко (прир.), *Будућност цивилног друштва у Србији*, Миленијум М, Београд, 2007.
- Пауновић Жарко : *Директоријум невладиних организација у Савезној Републици Југославији*, Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 1997.
- Пауновић Жарко : "Цивилно друштво – родно место настанка и развоја невладиних организација", у: Пауновић Жарко (ур): *Будућност цивилног друштва у Србији*, Миленијум, Београд, 2007.
- Пауновић Жарко: "Експериментални облици сарадње синдиката и невладиних организација", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.

- Петковић-Гајић Драгана, *Друштвене промене и стратегија деловања синдиката*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2010.
- Побулић Симеон: "Рад и капитал : партнери или сукобљене стране", у : часопис *Република*, бр. 550-551, 2013., преузето са www.sindikalizam.org (приступљено 4. 04. 2016.)
- Попов Небојиша: "Има ли левице у Србији? ", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2013.
- Прокопијевић Мирослав: "Систем природне слободе – оглед о мисли Адама Смита" Предговор за: Smith Adam, *Истраживање природе и узрока богатства народа*, Глобал боок, Нови Сад, 1998.
- Prug Toni: "Директна демократија – од протеста до шире политичке борбе", у: Веселиновић Ана, Јацић Милош, Маљковић Душан, *Криза, одговори, левица*, Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013.
- Ристановић Радомир: *Достојанствен рад у Републици Србији: постављање једнакости и солидарности у средиште евроинтеграција*, Фонд Центар за демократију, Olof Palme, Splidar, Београд, 2011.
- Ристић Зоран, Рајковић Данијела, Манчић Светлана, Рајић Драгољуб: *Ефекти приватизације у Србији*, Социјално-економски савет Републике Србије, SOLIDAR Suisse, Београд, 2011.
- Ристић Зоран: "Ефекти приватизације у Србији – изневерена очекивања и остварења у пракси", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, ФЕС, Београд, 2012.
- Ружица Мирослав: "Прекаријат: Нова опасна класа? ", у В&F, бр. 86, Београд, април 2012., преузето са www.sindikalizam.org (приступљено 4. 04. 2016.)
- Ружица Мирослав: "Криза и могућности обнове европске социјалдемократије", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2013.
- Ружица Мирослав: "У сенци државе: Оквири и границе деловања синдиката и цивилног друштва", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Richard Jean-Francois, *Тачно у подне, двадесет глобалних проблема, двадесет година да буду решени*, Clío, Београд, 2008.

- Секуловић Марко: *Огледи о транзицији*, Економски факултет, Ниш, 2004.
- Спасојевић Душан: "Одмрзавање 'замрзнуте хипотезе' – нови приступи социјалним расцепима", у: *Годишњак*, Факултет политичких наука, Београд, 2008.
- Спасојевић Душан, Лончар Јелена: "Политичке репрекусије социоекономских питања у Србији", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Стајић Дубравка: *Радно право против радника*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2001.
- Стајић Дубравка: "Социјална правда као темељни принцип социјалне државе у процесу глобализације", у: *Political Review*, god (XIX) VI, vol=13, бр. 1/2007, Институт политичких студија, Београд, 2007.
- Стајић Дубравка: "Непостојање социјалног дијалога: преиспитивање демократских институција на крају приватизације", у: *Political Review*, god (XX) VII, vol = 16, бр. 2/2008., Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Стајић Дубравка: *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Стајић Дубравка: "Штрајкови као посредни показатељ економског деловања државе у процесу интеграције Србије у Европску унију", у: *Political Review*, god (XXIII) X, vol = 29, бр. 3/2011., Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Стојановић Божо: "Ефекти процеса глобализације на тржиште рада", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Стојиљковић Зоран: "Синдикати у постсоцијалистичким друштвима", у: Маринковић Дарко (прир.), *Синдикат и друштво у транзицији*, Институт за политичке студије, Београд, 1995.
- Стојиљковић Зоран: *Речник демократије*, Грађанске иницијативе, Београд, 1998.
- Стојиљковић Зоран: "Синдикати пред изазовом промена", у: Стојиљковић Зоран (прир.): *Улога синдиката у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 1999.
- Стојиљковић Зоран: "Синдикати и политика", у: Михајловић Срећко (из.): *Синдикати Србије од сукоба ка сарадњи*, Центар за социјалне и демократске студије, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2001.

- Стојиљковић Зоран: *Партијски систем у Србији*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Стојиљковић Зоран: *Конфликт и/или дијалог*, Факултет политичких наука и Swiss Labour Assistance, Београд, 2008.
- Стојиљковић Зоран, Ристић Зоран, Јовановић Бранислав: *Социјални дијалог*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2010.
- Стојиљковић Зоран: "Има ли светла на крају транзиционог тунела", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.
- Стојиљковић Зоран: "Левица у Србији: недостајуће претпоставке", у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Левица у посткризној контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2013.
- Стојиљковић Зоран: *Цивилно друштво, синдикати и политика*, скрипта, Факултет политичких наука, Београд, 2013б.
- Стојиљковић Зоран: "Синдикат и организације цивилног друштва: Како до ефикасне стратегије деловања? ", у: Михајловић Срећко (прир.): *Синдикат и цивилно друштво*, Дан Граф – Данас и Центар за развој синдикализма, 2014.
- Saad-Filho Alfredo: "Марксистичке и кејнзијанске критике неолиберализма", у: Веселиновић Ана, Јаџић Милош, Маљковић Душан, *Криза, одговори, левица*, Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013.
- Smith Adam, *Истраживање природе и узрока богатства народа*, Global book, Нови Сад, 1998.
- Stiglitz Joseph, *Противуречности глобализације*, SBM-х, Београд, 2002.
- Филиповић Милорад: "Могућности остваривања транзиторних провеса у СР Југославији", у: Шуковић Данило (прир.), *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Faut Zimon (ед.), *Економија и социјалдемократија: Социјалдемократска читанка 2*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Huntigton Samuel: *Трећи талас: демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд, 2004.
- Clements Laurie, *Синдикално организовање за социјалну правду*, ACILS, Београд, 2005., необјављени рукопис

- Чакардић Анкица: "Минимална држава и неолибералне стратегије капитализма", у: Веселиновић Ана, Јацић Милош, Маљковић Душан, *Криза, одговори, левица*, Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013.
- Чанак, Бранилав (из.): *Приручник за синдикално организовање*, УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2010.
- Чанак, Бранислав: "Економско-социјалне прогнозе и политичке рефлексије", у: Стојиљковић Зоран (ур.): *Лавиринти транзиције*, Центар за демократију, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012.
- Шуковић Данило: "Глобализација и сиромаштво", у: *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
- Wolfgang Streeck: "Криза демократског капитализма", у: Веселиновић Ана, Јацић Милош, Маљковић Душан, *Криза, одговори, левица*, Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013.

Референтна документа:

- Анализа примене Споразума о даљем развоју социјалног дијалога са предлогом стручног мишљења, Социјално-економски савет републике Србије, Београд, 18. 05. 2009., Архива докумената УГС НЕЗАВИСНОСТ
- Berniaciak Magdalena, Gumbrell-McCormick Rebecca, Human Richard: *Студија Синдикати у Европи: иновативни одговори на тешка времена*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, април 2014.
- Центар за демократију (прир.): *О поштовању права из радних односа: Примери кршења права запослених*, Центар за демократију, Београд, 2008.
- Манифест Иницијативе за демократски социјализам, ИДС, Љубљана, 2013., www.dpi.si (приступљено: 10.10.2014.)
- Маринковић Дарко: *Синдикат и политика: интерактивни стручни семинар*, www.sindikalizam.org/biblioteka (приступљено: 4. 04. 2016.)

- Мишљеновић Драгица, Зец Злата: *Радно и социјално законодавство: примена у пракси*, интерни документ УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2005.
- Николић Миодраг: *Слободни раднички синдикати – прилози историјским расправама*, необјављени рукопис, 2003., Београд, (достављен Уједињеним гранским синдикатима "Независност" 2013. године)
- Платформа УГС НЕЗАВИСНОСТ пред предстојеће изборе (мај 2012), интерни документ УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2012
- Предлози УГС НЕЗАВИСНОСТ у вези са Пројектом Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије и одговарајућег Министарства Француске – по питању јачања специјалног дијалога, интерни документ УГС НЕЗАВИСНОСТ, Београд, 2006.
- "Став Слоге у вези формирања 'српске Сиризе'", УСС "Слога", Београд, 2015., www.sloga.org.rs (приступљено 22.03.2016)

Остало:

- Интервју са Драгицом Мишљеновић, вишом саветницом за законодавство и радно-правна питања у Уједињеним гранским синдикатима "Независност", 20. фебруар 2013. године, Београд

ПРИЛОГ бр. 1

Енциклика RERUM NOVARUM (О новим стварима)

Права и дужности капитала и рада

(аутори: Папа Лав XIII, кардинали Vilhelm Emanuel fon Kajtel и Henri Edvard Mening)

Тачке 49 - 52

Извод приредио: М.М. Јовичин (Јовичин: 2010, стр. 178)

49. Најважније од свега у системима рада су раднички синдикати. Историја потврђује изузетне резултате занатских еснафа у старим временима. Еснафи су били средства помоћу којих радник није добио претерано много, али није мало пута помогло напретку уметности, као што су бројни споменици који су остали из тих времена. Удружени радници не само да су имали довољно за пристојан живот, него су захваљујући својим удружењима, имали материјалне снаге и да попут мецена плаћају вечне лепоте уметности. Данашња радничка удружења требало би да одговоре захтевима нашег доба, доба широког образовања, различитих обичаја, и доба свакодневног живота. Требало би да се зна да постоји не мали број удружења ове врсте, која окупљају само раднике, или и раднике и послодавце, али пожељно би било да их има много више и да су делотворнији. Помињали смо их и раније, али треба да истакнемо потребу за њиховим постојањем. Радници и државна власт имају да се договоре каква би требала да буде организација и модел деловања тих синдиката.

50. Спознаја својих слабости тера човека да потражи помоћ. Читамо у Светоотачким списима да је боље за двоје када су заједно него када су сами, јер ће им њихово заједништво дати снагу. Ако једно од њих падне, други ће му помоћи да устане. Јао њему ако је сам, у паду му нико неће помоћи. И даље, брат потпомогнут братом снажан је као тврди град.

Природни нагон је сила која везује људе заједно у грађанском друштву (држави). Иста сила их такође здружује у удружења, која су уствари мања и зависна од државе, али то су ипак стварна И делотворна друштва. Зато је

прихватљиво и оправдано да се радници удружују, како би уз помоћ слова закона изборили што боље услове свога живота и рада.

51. Мања и већа друштва различита су у неким погледима, јер су њихове тренутне потребе различите. Грађанско друштво постји за опште добро и од сада ће бринути о потребама свих чланова и сваки појединац ће имати место које му по природном праву припада. Ово друштво је организам за све, као што каже Св. Тома Аквински... човек оснива однос са другим човеком на заједничкој земљи и тако чине државу... Друштва које појединци стварају у загрљају државе, по природи су приватна и по праву такође. Њихови чланови теже напретку свога удружења, самим тим теже и напретку читавог друштва. Свети Тома наставља Приватно друштво је оно које су основали двоје или троје, у партнерском односу, са циљем да послују у држави, са другим друштвима и самом државом... Приватна друштва, докле год постоје унутар политичког тела, и докле год су део заједнице, не могу бити забрањена од стране јавног ауторитета (државе). Природно право човека је да улази у таква друштва и држава је дужна својим грађанима да оснивају удружења, онас делује у супротности свога постојања. Држава постоји да би обезбедила нормалне услове за природну тежњу човека да живи и дела у заједништву.

52. Када се покаже да су поједина удружења и људи који их сачињавају, очигледно лоши, нелојални и опасни за државу и друштво у целини, закон тада мора да интервенише да би забранио рад таквих удружења и да их најури заувек. С друге стране, држава ни из опрезности не сме да без јасног разлога и чврстих доказа угрози права појединаца да се удружују, нити да донесе неразумне законе, под изговором да штити свеопште добро.

ПРИЛОГ бр. 2

МАНИФЕСТ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА ДЕМОКРАТСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ

(извор: ИДС – Иницијатива за демократски социјализам*, www.dpt.si,

приступљено: 10.10.2014.)

(Манифест ИДС-а представљен је 1. маја 2013. године, у Љубљани. Иницијатива за демократски социјализам је политичка иницијатива, настала са циљем успостављања друштвено-економског система заснованог на директној демократији. Залаже се за систем производње и расподеле у складу са потребама сваког појединца и друштва у целини, водећи при томе рачуна о одрживости животне средине.)

Доба саморазумљивости капитализма се приближава крају. У другој половини 70-их година 20. века, када се у "развијеном" свету завршило доба брзог и стабилног економског раста, почео је напад сила капитала на радничка права, који траје и данас. Основа за оправдање капитализма је почела опадати, стога су апологети капитала све више били присиљени правдати постојање капитализма пуком чињеницом његовог постојања. Помоћу чињенице да се капитализам, насупротив реално постојећем социјализму, није срушио, иако су га често морале спашавати фашистичке банде и војне хунте, они бране тезу да алтернативе једноставно нема и да у име даље акумулације капитала морамо бити спремни на сваку жртву: растућу неједнакост, сиромаштво већине светске популације, терор диктатора и опустошење природе.

Покушаји решавања текуће кризе потврђују да, у капитализму, привреда није средство за повећање квалитета живота, већ је људски живот средство за ширење акумулације капитала. Криза није изузетак у деловању капитала, није сметња у саморегулацији тржишта и није последица наглог раста броја лењих, корумпираних, непредузимљивих и генерално неконкурентних појединаца, него средство са којим капиталистичка привреда остварује своју превласт над друштвом и природом. Немамо посла са привредном кризом, него са периодом који нормално деловање капитализма захтева – да се у име очувања профита реши последњих остатака бремена демократског надзора, радничких права и јавних

служби. Политичке елите не расправљају о томе како упрегнути привреду не би ли се постигао што пунији развој сваког појединца/ке и како би се задовољиле друштвене потребе, него нагађају које још жртве захтевају силе које не можемо надzirати нити разумети.

Но, мистичне силе, које обитавају на финансијским и другим тржиштима, не црпе своју моћ ни из чег другог до из људског рада у контексту одређеног уређења друштвене продукције. Због оваквог уређења које појединце/ке отуђује како једне од других тако и од производа свога рада, ти производи се осамостаљују и стоје наспрам нас као туђа, неразумљива и несавладива сила која застрашује час у облику финансијских деривата, чак у облику каматне стопе на државне обвезнице. Развој науке и образовања већ данас нуди технолошке могућности за искорењивање сиромаштва, скраћење радног времена и одрживи развој, али ће то све остати само голе могућности ако се друштвене моћи буду исцрпљивале у конкурентском рату и остајале подређене слепом диктату увећања профита. Време је да зацртамо другачији пут развоја у којем ће демократско управљање привредом бити средство за достизање друштвених циљева, а не обратно, и у којем ће водеће начело бити солидарност а не конкурентност.

ШТА ЈЕ ДЕМОКРАТСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ?

Наш циљ је успостављање друштвено-економског система утемељеног на непосредној демократији у политици и економији, те на демократски планираној производњи. У питању је, дакле, систем производње и расподеле који ће бити у складу са потребама сваке појединке и сваког појединца, те друштва као целине, и који ће узимати у обзир носиве капацитете и услове регенерације околине.

Демократски социјализам не разумемо као утопијско друштвено стање у неодређеној будућности, него као процес превазилажења капитализма демократским средствима, који следи вишевековну традицију еманципаторских борби радника, сељака, жена и староседеоца. То демократско превазилажење капитализма се одвија:

- НА ПОЛИТИЧКОМ НИВОУ обликовањем и увођењем нових облика сарадње заједнице у саодлучивању о јавним питањима, као што су партиципативни

прорачун, непосредна демократија на локалној равни (са грађанским скуповима и јавним скупштинама) и замена представничког система непосредним учешћем у саодлучивању и делегатским системом;

- НА МИКРОЕКОНОМСКОМ НИВОУ увођењем облика економске демократије, као што су заједничко власништво запослених, су - и самоуправљање, те задружништво;
- НА МАКРОЕКОНОМСКОМ НИВОУ укидањем тржишта и конкуренције као друштвених механизма који у капитализму проузрокују сталне кризе и са успостављањем алтернативних начина координације производње и расподеле добара као што су сарадња између производних јединица уместо конкуренције и демократско планирање уместо "слепе" тржишне производње;
- У ОДНОСУ ПРЕМА ОКОЛИНИ планирањем обима привреде у складу са носећим и регенерацијским способностима околине, те са одрживим и стабилним привредним растом утемељеним на редистрибуцији већ постојећег богатства и истовременом увођењу еколошки прихватљивих технологија; за то треба на глобалној равни обезбедити једнакоправан приступ сваке појединке и сваког појединца води за пиће, обрадивом земљишту и другим природним ресурсима који омогућавају пристојни живот;
- У ОДНОСУ ПРЕМА КЛАСНОМ ПИТАЊУ И ИДЕНТИТЕТСКИМ ПИТАЊИМА укидањем како класних разлика између рада и капитала тако и свих других облика неједнакости и подређености на друштвеном нивоу, нарочито дискриминације на основу расе, пола, полне усмерености, националне или етничке припадности и хендикепа.

Свесни смо тога да ова политика не може опстати у само једној држави и залажемо се за интернационализам. Заузимамо се за укидање светског капитализма, те се стога надовезујемо на еманципаторске покрете и партије из целог света. Наша борба се смешта у светски противкапиталистички покрет, како га обликују европски Indignados, платформа ¡Democracia Real YA!, грчка Siriza, немачка Die Linke, француски Front de Gauche, шпанска Izquierda Unida, запатисти

и боливарски револуционари Латинске Америке, и на крају, али ни у ком случају мање важни, египатски синдикалисти и кинески раднички покрет.

Еманципаторски покрети за промену система се наине организују на два начина. С једне стране се организују као партије које желе добити политичку моћ и противсистемски деловати, а са друге стране као покрети који се боре за промену система без жеље за преузимањем политичке власти. Идеална позиција је једнаковредно удруживање обе противсистемске стратегије за достизање циља: оних који делују одоздо, и укидају досадашње друштвене односе, и оних који у формалном политичком простору мењају политике одозго.

ПРОГРАМ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА ДЕМОКРАТСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ

Иницијатива за демократски социјализам је политички пројекат чији је циљ постизање горе наведених циљева. Начела демократског социјализма не могу бити достигнута преко ноћи него захтевају постепено увођење и развој. Наше непосредне смернице су реформског типа, али при том не заборављамо да желимо да превазиђемо капитализам и успоставимо солидаран, толерантан и одржив систем. То није утопијски облик друштвеног уређења већ конкретан захтев целе радничке класе, захтев свих нас, који зарад преживљавања морамо продавати властиту радну снагу.

Краткорочни предлози су:

1. Даљи развој квалитетних јавних услуга за све становнице и становнике. Здравство, образовање, социјална заштита, јавни превоз, културна добра, правна помоћ, те старосне и инвалидске пензије морају се обезбедити из јавних и непрофитних институција, уједно гарантујући потпуно финансирање тих услуга из јавног буџета.
2. Увођење и развој саветодавних облика непосредне политичке демократије, које ће омогућити стрпљиво саодлучивање о заједничким потребама по принципима људских права и социјалне правде истовремено дебиروقратизујући све институције политичког представништва и социјалне државе. Мора бити гарантовано учешће заједнице, запослених и

"корисника/ца" при одлучивању, јер само институције које све укључују могу пружити услуге на основу стварних потреба.

3. Успостављање економске демократије. Право на сууправљање и сувласништво у предузећима су темељна демократска права запослених, јер запослени морају имати могућност одлучивања на свим нивоима, како у приватном тако и у државном сектору.
4. Привредна политика која ће се залагати за пуну запосленост, као и социјални и еколошки одрживи развој, заснован на социјалним и еколошким условима производње. Преусмеравање економских приоритета у развој привредних огранака обновљивих извора енергије, енергетске ефикасности, стратешких природних ресурса (као што су шуме, воде, семена, обрадива земља), прехранбено самоснабдевање; уз паралелно увођење прогресивних еколошких пореза.
5. Пуна запосленост и скраћивање радног рада. Четрдесеточасовна радна недеља у оквиру данашње продуктивности и аутоматизације производње је превазиђена, те је један од главних узрока незапослености. Заузмимо се за скраћивање радног времена до границе која би омогућила пуну запосленост.
6. Подизање нивоа минималне плате на минимум 70% просечне плате. Треба окренути тренд раста друштвене неједнакости и одредити максималне разлике у платама.
7. Трансформација системски важних банака у јавни сервис по угледу на систем јавног образовања и јавне здравствене заштите. Банке морају служити јавном а не приватном интересу.
8. Промена пореске политике у правцу прогресивног опорезивања до границе која ће омогућити горе наведени ниво и квалитет јавних услуга. Потребно је подићи порезе на добит правних лица и порез на финансијске трансакције, као и порез на земљиште и сличне имовине што доследно треба да обухвати све власнике (укључујући и верске заједнице) који прелазе одређену границу прихода.

ПРИЛОГ бр. 3

СПИСАК КОНВЕНЦИЈА МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ РАДА

које је СРБИЈА ратификовала

(извор: Косановић, Рајко: 2011, стр.248)

1. Конвенција број 2 о незапослености (C2 Unemployment Convention, 1919.), ратификована 24. 11. 2000.
2. Конвенција број 3 о запошљавању жена пре и после порођаја (C3 Maternity Protection Convention 1919.), ратификована 24. 11. 2000.
3. Конвенција број 8 о накнади за незапосленост у случају губитка због бродолома (C 8 Unemployment Indemnity Convention, 1920.), ратификована 24. 11. 2000.
4. Конвенција број 9 о намештењу мормана (C 9 Placing Seamen Convention, 1920.), ратификована 24. 11. 2000.
5. Конвенција број 11 о праву на удруживање у пољопривреди (C11 Right on Association (Agriculture) Convention, 1921.), ратификована 24. 11. 2000.
6. Конвенција број 12 о обештећењу несрећних случајева (C2 Unemployment Convention, 1919.), ратификована 24. 11. 2000.
7. Конвенција број 13 о употреби оловног белила у бојадисању (C13 White Lead (Painting) Convention, 1921.), ратификована 24.11.2000.
8. Конвенција број 14 о примени недељног одмора у индустријским предузећима (C14 Weekly Rest (Industry) Convention, 1921.), ратификована 24.11.2000.
9. Конвенција број 16 о обавезном лекарском прегледу деце и младића пре запослења на поморским бродовима (C16 Medical Examination of Young Persons (Sea) Convention, 1921.), ратификована 24.11.2000.
10. Конвенција број 17 о накнади која се исплаћује радницима за случај несреће на раду (C17 Workmen's Compensation (Accidents) Convention, 1295.), ратификована 24.11.2000.

11. Конвенција број 18 о обештећењу због обољења од професионалне болести (C18 Workmen's Compensation (Occupational Diseases) Convention, 1925.), ратификована 24.11.2000.
12. Конвенција број 19 о једнаком третману страних и домаћих радника у погледу обештећења несрећних случајева при раду (C19 Equality of Treatment (Accident Compensation) Convention, 1925.), ратификована 24.11.2000.
13. Конвенција број 22 о уговору о најму моранра (C22 Seamen's Articles of Agreement Convention, 1926.), ратификована 24.11.2000.
14. Конвенција број 23 о репатријацији морнара поморске пловидбе (C23 Reparation of Seamen Convention, 1926.), ратификована 24.11.2000.
15. Конвенција број 24 о осигурању за случај болести индустријских и трговачких радника и домаће послуге (C24 Sickness Insurance (Industry) Convention, 1927.), ратификована 24.11.2000.
16. Конвенција број 25 о болесничком осигурању пољопривредних радника (C25 Sickness Insurance (Agriculture) Convention, 1927), ратификована 24.11.2000.
17. Конвенција број 27 о назначивању тежине на великим колетима која се преносе лађом (C27 Marking of Weight (Packages Transported by Vessels) Convention, 1929.), ратификована 24.11.2000.
18. Конвенција број 29 о присилном раду (C29 Forced Labour Convention 1930.), ратификована 24.11.2000.
19. Конвенција број 32 о заштити од несреће радника запослених на пословима утовара и истовара бродова (C32 Protection against Accidents (Dockers) Convention (Revised), 1932.), ратификована 24.11.2000.
20. Конвенција број 45 о запошљавању жена на подземним радовима у рудницима свих категорија (C45 Underground Work (Women) Convention, 1935.), ратификована 24.11.2000.

21. Конвенција број 48 која се односи на установљење међународног уређења очувања права у осигурању за случај изнемоглости, старости и смрти (C48 Maintenance of Migrant's Pension Rights Convention, 1935.), ратификована 24.11.2000.
22. Конвенција број 53 о стручној способности заповедника, послодаваца, старешина и официра на трговачким поморским бродовима (C53 Officers' Competency Critificates Convention, 1936.), ратификована 24.11.2000.
23. Конвенција број 56 о обавезном болесничком осигурању помораца (C56 Sickness Insurance (Sea) Convention, 1936.), ратификована 24.11.2000.
24. Конвенција број 69 која се односи на диплому о способности бродских куvara (C69 Certification of Ships' Cooks Convention, 1946.), ратификована 24.11.2000.
25. Конвенција број 73 о обавезном лекарском прегледу пре запослења на одређеним поморским бродовима (C73 Medical Examination (Seafarers) Convention, 1946.), ратификована 24.11.2000.
26. Конвенција број 74 која се односи на сведоцбе о способности квалификованог морнара (C74 Certification of Able Seamen Convention, 1946.), ратификована 24.11.2000.
27. Конвенција број 80 о ревидираном коначном тексту (C80 final Articles Revision Convention, 1946.), ратификована 24.11.2000.
28. Конвенција број 81 о ревидираном коначном тексту (C81 Labour Inspection Convention, 1947.), ратификована 24.11.2000.
29. Конвенција број 87 о синдикалним слободама и заштити синдикалних права (C87 Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948.), ратификована 24.11.2000.
30. Конвенција број 88 о организацији службе за посредовање рада (C88 Employment Service Convention, 1948.), ратификована 24.11.2000.

31. Конвенција број 89 о ноћном раду жена запослених у индустрији (ревидирана) (C89 Night Work (Women) Convention (Revised) 1948.), ратификована 24.11.2000.
32. Конвенција број 90 о ноћном раду младих лица у индустрији (C90 Night Work of Young Persons (Industry) Convention (Revised), 1948.), ратификована 24.11.2000.
33. Конвенција број 91 о плаћеном одмору помораца (C91 Paid Vacations (Seafarers) Convention (Revised), 1949.), ратификована 24.11.2000.
34. Конвенција број 92 о смештају посаде на поморском броду (ревидирана) (C92 Accommodation of Crews Convention (Revised), 1949.), ратификована 24.11.2000.
35. Конвенција број 97 о миграцијама ради запошљавања (ревидирана) (C97 Migration for Employment Convention (Revised), 1949.), ратификована 24.11.2000.
36. Конвенција број 98 о правима раника на организовања и на колективне преговоре (C98 Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949.), ратификована 24.11.2000.
37. Конвенција број 100 о једнакости награђивања мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности (C100 Equal Remuneration Convention, 1951.), ратификована 24.11.2000.
38. Конвенција број 102 о минималној норми социјалног обезбеђења (C102 Social Security (Minimum Standards) Convention (Revised), 1952.), ратификована 24.11.2000.
39. Конвенција број 103 о заштити материнства (ревидирана) (C103 Maternity Protection Convention, 1952.), ратификована 24.11.2000.
40. Конвенција број 105 о укидању принудног рада (C105 Abolition of Forced Labour Convention, 1957.), ратификована 24.11.2000.

41. Конвенција број 106 о недељном одмору (трговини и бироа) (C106 Weekly Rest (Commerce and Offices) Convention, 1957.), ратификована 24.11.2000.
42. Конвенција број 109 о платама и радном времену на поморском броду и бројном стању посаде (C109 Wages, Hours of Work and Manning (Sea) Convention (Revised), 1958.), ратификована 24.11.2000.
43. Конвенција број 111 која се односи на дискриминацију уопгледу запошљавања и занимања (C111 Дискриминацион (Employment and Occupation) Convention, 1958.), ратификована 24.11.2000.
44. Конвенција број 113 о лекарским прегледима рибара (C113 Medical Examination (Fishermen) Convention, 1959.), ратификована 24.11.2000.
45. Конвенција број 114 која се односи на уговор о запослењу рибара (C114 Fishermen's Articles of Agreement Convention, 1959.), ратификована 24.11.2000.
46. Конвенција број 116 о ревизији завршних одредби (C116 Final Articles Revision Convention, 1961.), ратификована 24.11.2000.
47. Конвенција број 119 о заштити машина (C119 Guarding of Machinery Convention, 1963.), ратификована 24.11.2000.
48. Конвенција број 121 о давањима за случај несреће на послу и професионалних болести (C121 Employment Injury Benefits Convention, 1964.), ратификована 24.11.2000.
49. Конвенција број 122 о политици запошљавања (C122 Employment Policy Convention, 1964.), ратификована 24.11.2000.
50. Конвенција број 126 о смештају на рибарским бродовима (C126 Accommodation of Crews (Fishermen) Convention, 1966.), ратификована 24.11.2000.
51. Конвенција број 129 о инспекцији рада (пољопривреда) (C129 Labour Inspection (Agriculture) Convention 1970.), ратификована 24.11.2000.
52. Конвенција број 131 о минимално утврђеној заради (C131 Minimum Wage Fixing Convention, 1970.), ратификована 24.11.2000.

53. Конвенција број 132 о плаћеном годишњем одмору (ревидирана) (C132 Holidays with Pay Convention (Revised), 1970.), ратификована 24.11.2000.
54. Конвенција број 135 о заштити и олакшицама које се пружају представницима радника у предузећу (C135 Workers' Representatives Convention, 1971.), ратификована 24.11.2000.
55. Конвенција број 136 о заштити од опасности тровања бензолом (C136 Benzene Convention, 1971.), ратификована 24.11.2000.
56. Конвенција број 138 о минималним годинама старости (C138 Minimum Age Convention, 1973.), ратификована 24.11.2000.
57. Конвенција број 139 о превенцији канцера проузрокованог условима рада (C139 Occupational Cancer Convention, 1974.), ратификована 24.11.2000.
58. Конвенција број 140 о плаћеном одсуству заобразовне сврхе (C140 Paid Educational Leave Convention, 1974.), ратификована 24.11.2000.
59. Конвенција број 142 о професионалној оријентацији и стручном оспособљавнају у развоју људских ресурса (C142 Human Resources Development), ратификована 24.11.2000.
60. Конвенција број 143 о радницима мигрантима (C143 Мигрант Воркерс (Супплементару Провисионс) Цонвенцион, 1975.), ратификована 24.11.2000.
61. Конвенција број 144 о трипартитним консултацијама (међународни стандарди рада) (C144 Tripartite Consultation (International Labour Standards) Convention, 1976.), ратификована 24.11.2000.
62. Конвенција број 148 о заштити радника од професионалних криза у радној средини проузрокованих загађењем ваздуха, буке и вибрацијом (C148 Working Environment (Air Pollution, Noise and Vibration) Convention, 1977.), ратификована 24.11.2000.
63. Конвенција број 155 о заштити на раду и радној средини (C155 Occupational Safety and Health Convention, 1981.), ратификована 24.11.2000.

64. Конвенција број 156 о једнакој моућности за раднике и раднице (радници са породичним обавезама) (C156 Workers with Family Responsibilities Convention, 1981.), ратификована 24.11.2000.
65. Конвенција број 158 о престанку радног односа на иницијативу послодавца (C158 Termination of Employment Convention, 1982.), ратификована 24.11.2000.
66. Конвенција број 159 о професионалној рехабилитацији и запошљавању инвалида (C159 Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention, 1983.), ратификована 24.11.2000.
67. Конвенција број 161 о службама медицине рада (C161 Occupational Health Services Convention, 1985.), ратификована 24.11.2000.
68. Конвенција број 162 о безбедности приликом коришћења азбеста (C162 Asbestos Convention, 1986.), ратификована 24.11.2000.
69. Конвенција број 182 која се односи на најтеже облике дечијег рада (C182 Worst Forms of Child Labour Convention, 1999.), ратификована 10.07.2003.
70. Конвенција број 167 о безбедности и здрављу у грађевинарству (C167 Safety and Health in Construction Convention, 1988.), ратификована 16.09.2009.
71. Конвенција број 187 о промотивном оквиру безбедности и здравља на раду (C187 Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention, 2006.), 16.09.2009.
72. Конвенција 183 о заштити материнства (C183 Maternity Protection Convention, 2000.), ратификована 31.08.2010.

МЕЂУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЈА РАДА
КОНВЕНЦИЈА БРОЈ 87 - О синдикалним слободама и заштити синдикалних
права 1948.

(Извор: Маринковић, Дарко: 1996., стр. 19-23)

Део I – Синдикалне слободе

Члан 1.

Сви Чланови Међународне организације рада за које је на снази ова конвенција обавезују се да ће примењивати одредбе које следе.

Члан 2.

Радници и послодавци, без икаквих изузетака, имају право без претходног одобрења, да образују организације по своме избору, као и да приступају овим организацијама, под искључивим условом да се придржавају статута ових последњих.

Члан 3.

1. Радничке и послодавачке организације имају право на доношење својих статута и административних правила, слободних избора својих представника, организовање свога управљања и делатности и формулисање свога акционог програма.

2. Јавне власти морају се уздржавати сваке интервенције такве природе која би имала за циљ ограничење овога права или ометање законског извршења.

Члан 4.

Радничке и послодавачке организације не могу бити распуштене или њихове делатности обустављање административним путем.

Члан 5.

Радничке и послодавачке организације имају право да успостављају федерације и конфедерације, као и да приступају истима, и све организације, федерације или конфедерације имају право да се учлањују у Међународне организације радника и послодаваца.

Члан 6.

Одредбе напред означених 2, 3, и 4 примењују се и на федерације и конфедерације послодавачких и радничких организација.

Члан 7.

Добијање својства правног лица од стране радничких и послодавачких организација, њихових федерација и конфедерација, не може бити подвргнуто условима такве природе који би могли довести у питање примену одредаба горњих чланова 2,3 и 4.

Члан 8.

1. У испуњењу права која су им у овом Конвенцијом призната, радници, послодавци и њихове одговарајуће организације дужни су да као и друга лица и организоване заједнице поштују законитост.

2. Не може се националним законодавством наносити повреда нити исто примењивати на начин на који би се могла нанети повреда гаранција предвиђених овом конвенцијом.

Члан 9.

1. У којој мери ће се гаранције предвиђене овом конвенцијом примењивати на припаднике армије и полиције биће одређено националним законодавством.

2. У сагласности са принципима постављеним у параграфу 8. члана 19. Устава Међународне организације рада ратификација ове конвенције од стране неког Члана неће се сматрати да утиче на било који закон, пресуду, обичај или

споразум који дају припадницима оружаних снага и полиције гаранције предвиђене овом конвенцијом.

Члан 10.

У овој конвенцији, израз »организација« означава сваку организацију радника и послодаваца која има за циљ унапређење и заштиту интереса радника и послодаваца.

Део II – Заштита синдикалних права

Члан 11.

Сваки Члан Међународне организације рада за кога је ова конвенција на снази обавезује се да предузме све потребне и погодне мере да би трудбеницима и радницима обезбедио слободно вршење синдикалних права.

Део III – Разне мере

Члан 12.

1. Што се тиче територија поменутих у члану 35. Устава Међународне организације рада, онако као што је било допуњено амандманом уз Устав Међународне организације рада, 1946. са искључењем територија назначених у параграфу 4 и 5 тако допуњеног члана, сваки Члан организације који ратификује ову конвенцију мора доставити Генералном директору Међународног бироа рада истовремено са ратификацијом или у најкраћем могућем року иза ратификације, декларацију којом објављује:

а) територије у погледу којих се обавезује на примену одредаба конвенција без имена;

б) територије у погледу којих се обавезује на примену одредаба конвенције са изменама и у чему се те измене састоје;

в) територије у погледу којих конвенција није применљива, и у том случају, узроке (разлоге) због којих конвенција није применљива;

г) територије за које задржава право свога одлучивања.

2. Обавезе назначене под тачкама а) и б) првога параграфа овога члана сматраће се саставним делом ратификације и производиће исто дејство.

3. Сваки Члан моћи ће да се одрекне једном новом изјавом, у потпуности или делимично, резерви садржаних у његовој ранијој изјави у смислу тачака б), ц) и д) параграфа 1. овог члана.

4. Сваки Члан моћи ће, у току периода у којима ова конвенција може да буде отказана, сагласно одредбама члана 16. доставити Генералном директору нови изјаву мењајући у сваком погледу све раније изјаве и упознајући са стањем на одређеним територијама.

Члан 13.

1. Када питања која третира ова конвенција буду ушла у оквир надлежности власти на територији ван метрополе, Чланови одговорни за међународне везе на овој територији, у споразуму са владом речене територије, обавеза из ове конвенције.

2. Изјава о прихватању обавеза из ове конвенције може бити достављена Генералном директору Међународног бироа рада.

а) од стране двају или више Чланова Организације за територију која потпада под њихову власт;

б) од стране сваке међународне власти одговорне за руковођење једном територијом на основу одредаба Повеље Уједињених нација или било које важеће одредбе у погледу те територије.

3. Изјаве достављене Генералном директору Међународног бироа рада, у смислу одредаба претходних параграфа овог члана треба да укажу да ли ће одредбе конвенције бити примењиване на територији са или без измена; уколико изјава указује да ће се одредбе конвенције примењивати са задржањем права на измене, она мора посебно назначити у чему се састоје те измене.

4. Заинтересовани Члан или Чланови или међународне власти моћи ће се одрећи у потпуности или делимично, једном доцнијом изјавом, права да прибегну измени, која је назначена у ранијој изјави.

5. Заинтересовани Члан или Чланови или међународне власти моћи ће за време периода у којима ова конвенција може бити отказана, сагласно одредбама члана 16. доставити Генералном директору Међународног бироа рада један нови извештај мењајући у сваком погледу све раније извештаје и упознајући га са ситуацијом у погледу примена ове конвенције.

МЕЂУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЈА РАДА
КОНВЕНЦИЈА БРОЈ 98 - О правима радника на организовање и на колективне
преговоре 1949.

(Извор: Маринковић, Дарко: 1996., стр. 23-25)

Члан 1.

1. Радници треба да користе одговарајућу заштиту против свих дела дискриминације у материји запослења која би могла да буде штетна по синдикалну слободу.

2. Таква заштита се може нарочито применити уколико се ради о делима која би имала за циљ:

а) да запослење радника подреде услову да се он не учлањује у синдикат или да престане да припада синдикату,

б) да се отпусти радник или да му се свим осталим средствима нанесе штета ради тога што је он члан синдиката или што учествује у синдикалним делатностима изван радних часова или, пристанком послодавца, за време радних часова.

Члан 2.

1. Организације радника и послодаваца треба да користе одговарајућу заштиту против свих дела уплитања једних на рачун других, било директно, било преко својих агената или агената или чланова, у њихово формирање, функционисање и администрацију.

2. У смислу овог члана у дела мешања спадају мере које иду за тим да изазову стварање организације радника којима господаре послодавац или организације послодаваца или издржавање организације радника финансијским или другим средствима, са намером, да се ове организације ставе под контролу послодавца или организације послодаваца.

Члан 3.

Одговарајући организми, према националним условима треба, ако је потребно, да буду образовани у сврху обезбеђења поштовања права организовања дефинисаног у претходном члану.

Члан 4.

Одговарајуће мере према националним условима треба да буду предузете ако је потребно да се подстакне и унапреди развој и шире коришћење процедура добровољних преговора путем колективних уговора између послодаваца и организација послодаваца, с једне стране и организације радника с друге стране, како би се овим путем одредили радни услови.

Члан 5.

1. Мера у којој би се предвиђене гаранције у овој конвенцији примениле на војску или полицију биће одређена националним законодавством.

2. Сагласно принципима одређеним у параграфу 8.члана 19. Устава Међународне организације рада, рерификација ове конвенције од стране једног Члана не може да утиче на никакав закон, пресуду, обичај или споразум који већ постоји и који дају чланови војске и полиције гаранције које су предвиђене у овој конвенцији.

Члан 6.

Ова конвенција не односи се на положај државних функционера и не може на никакав начин да се тумачи као и да иде на штету њихових права или његовог статута.

Члан 7.

Формалне ратификације ове конвенције биће достављене Генералном директору Међународног бироа рада који ће их регистровати.

МЕЂУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЈА РАДА
КОНВЕНЦИЈА БРОЈ 144 - О трипартитним консултацијама 2005.

(Извор: www.podaci.net, приступљено 30.11.2015.)

Члан 1.

Термин "репрезентативне организације" у овој конвенцији означава најрепрезентативније организације послодаваца и радника који уживају право на слободу удруживања.

Члан 2.

1. Свака чланица Међународне организације рада која ратификује ову конвенцију преузима обавезу да примењује поступак којим се обезбеђују ефикасне консултације између представника владе, послодаваца и радника о питањима везаним за активности Међународне организације рада које се утврђују чланом 5. тачка 1. доле у тексту.

2. Карактер и форма процедуре из тачке 1. овог члана у свакој земљи утврђују се у складу с националном праксом након консултовања репрезентативних организација, ако такве постоје и ако такав поступак већ није утврђен.

Члан 3.

1. Представнике послодаваца и радника у смислу процедуре предвиђене овом конвенцијом слободно бирају њихове репрезентативне организације, уколико оне постоје.

2. Послодавци и радници су равноправно заступљени у свим органима преко којих се консултације обављају.

Члан 4.

1. Надлежни орган преузима одговорност за административну подршку процедури предвиђеној овом конвенцијом.

2. Између надлежног органа и репрезентативних организација, тамо где оне постоје, закључују се одговарајући аранжмани ради финансирања неопходне обуке учесника у тој процедури.

Члан 5.

1. Циљ процедура предвиђених овом конвенцијом су консултације о:

а) владиним одговорима на упитнике у вези са дневним редом Конференције Међународне организације рада, као и о владиним коментарима о предложеним нацртима који се разматрају на Конференцији;

б) предлозима који се упућују надлежном органу односно органима у вези с подношењем конвенција и препорука у складу са чланом 19. Устава Међународне организације рада;

ц) преиспитивању у одређеним временским размацама нератификованих конвенција и препорука које нису спроведене, како би се размотриле мере које треба предузети у циљу побољшања њихове примене и ратификације, у зависности од случаја;

д) питањима која проистичу из извештаја који се подnose Међународној организацији рада у складу са чланом 22. Устава МОП;

е) предлозима за отказивање потписаних конвенција.

2. У циљу обезбеђења адекватног разматрања питања из тачке 1. овог члана, обављају се консултације у одговарајућим временским интервалима који се утврђују споразумно, а најмање једанпут годишње.

Члан 6.

Ако се то сматра упутним, након консултација са репрезентативним организацијама, тамо где оне постоје, надлежни орган објављује годишњи извештај о функционисању процедура предвиђених овом конвенцијом.

Члан 7.

Званична обавештења о ратификацији ове конвенције достављају се генералном директору Међународне организације рада ради регистравања.

Члан 8.

1. Ова конвенција обавезује само оне чланице МОР чије ратификације су регистроване код генералног директора.

2. Ступа на снагу дванаест месеци од дана регистравања код генералног директора ратификације од стране две чланице. 3. Након тога, ова конвенција ступа на снагу за сваку чланицу појединачно дванаест месеци од дана регистравања њене ратификације.

Члан 9.

1. Чланица која је ратификовала ову конвенцију може је отказати по истеку десет година од дана њеног првобитног ступања на снагу актом који се доставља генералном директору ради регистравања. Такав отказ ступа на снагу годину дана од дана његовог регистравања.

2. Свака чланица која је ратификовала Конвенцију и која у року од годину дана од истека рока од десет година који се помиње у претходном ставу, не искористи право отказа предвиђено у овом члану, обавезна је да је поштује још десет година а, после тога, може да је откаже по истеку сваког периода од десет година, како се предвиђа овим чланом.

Члан 10.

1. Генерални директор МОР обавештава све чланице МОР о регистрацији свих ратификација и отказа које су му пријавиле чланице организације.

2. Приликом обавештавања чланица Организације о регистравању друге ратификације која му је достављена, генерални директор скреће пажњу чланицама Организације на дан ступања на снагу Конвенције.

Члан 11.

Генерални директор Међународне организације рада обавештава генералног секретара ОУН у сврху регистравања у складу са чланом 102. Повеље ОУН о свим детаљима ратификација и о актима отказивања које је регистровао у складу са одредбама претходних чланова.

Члан 12.

У периодима које сам одреди Административни савет МОП подноси Генералној конференцији извештај о функционисању Конвенције и разматра пожељност стављања на дневни ред питања њене потпуне или делимичне ревизије.

Члан 13.

1. Уколико Конференција усвоји нову конвенцију којом се потпуно или делимично ревидира ова конвенција, у том случају, осим ако се новом конвенцијом другачије не предвиђа:

- а) ратификација нове ревидиране конвенције од стране неке чланице ипсо јуре значи тренутно отказивање ове конвенције, без обзира на одредбе горепоменутог члана 9, онда и ако нова ревидирана конвенција ступи на снагу;
- б) од дана ступања на снагу нове ревидиране конвенције, ова конвенција престаје да буде отворена за ратификацију од стране чланица МОП.

2. Ова конвенција остаје на снази у свом садашњем облику и садржини за оне чланице које су је ратификовале а нису ратификовале ревидирану конвенцију.

ПРИЛОГ бр. 7

ИНИЦИЈАТИВА ЗА ДОНОШЕЊЕ ЗАКОНА О СУДОВИМА РАДА
(интерни документ, Архива Уједињених гранских синдиката "Независност")

ПРЕДСЕДНИК РЕПУБЛИКЕ
НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
ВЛАДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
МИНИСТАРСТВО ПРАВОСУЂА РС
МИНИСТАРСТВО РАДА И СОЦИЈЛАНЕ ПОЛИТИКЕ РС
СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИ САВЕТ РС

ПРЕДМЕТ: Иницијатива за доношење Закона о судовима рада

У складу са Уставом Републике Србије, Европском социјалном повељом и програмским опредељењима УГС НЕЗАВИСНОСТ, репрезентативне синдикалне централе у Србији, на VII Конгресу УГС НЕЗАВИСНОСТ, одржаном 11.11.2011. године, једногласно је донета одлука да се пред надлежним државним органима покрене иницијатива за доношење Закона о судовима рада.

У процесу реализације донете одлуке, имајући у воду могући и постојећи правни оквир за њену реализацију, УГС НЕЗАВИСНОСТ подносе иницијативу за доношење Закона о судовима рада.

Радни судови би судили у споровима поводом:

- заснивања, трајања и престанка радног односа;
- права, обавеза и одговорности из радног односа између запослених и послодаваца, односно њихових правних следбеника;
- дискриминације и злостављања на раду;
- уговарања и исплате минималне зараде;

- кршења појединачних права утврђених колективним уговором, другим општим актом или уговором о раду;
- закључивања, измена и допуна или примене колективног уговора или другог општег акт код послодавца;
- примене општег акта којим се регулишу права, обавезе и одговорности запослених, послодаваца и синдиката;
- усклађености колективних уговора са законом, међусобној усклађености колективних уговора и општих аката послодавца са законом и са колективним уговорима;
- надлежности синдиката у вези са радним односима;
- остваривања права на синдикално организовање и деловање;
- утврђивања репрезентативности синдиката и удружења послодаваца;
- законитости штрајка и других индустријских акција;
- остваривања права на информисање, консултовање и учешће запослених у управљању;
- права из обавезног пензијско-инвалидског осигурања и плаћања доприноса за обавезно ПИО;
- права из обавезног здравственог осигурања и плаћања доприноса за ово осигурање; и
- права из обавезног осигурања за случај незапослености и плаћања доприноса за ово осигурање.

Доношењем Закона о судовима рада омогућиће се:

- бржа и ефикаснија, на Закону заснована, правна заштита запослених;

- поновно успостављање, међународним конвенцијама и Уставом гарантоване улоге синдиката у заштити права и заступању интереса и права запослених, делом одузетих доношењем Закона о парничном поступку;
- смањење тензија и враћања пољуљаног поверења у правни поредак Републике Србије; и
- потпуно остваривање уставних принципа о аутономном и независном судству, што је један од основних услова за улазак у Европску унију.

Очекујемо да нашу иницијативу озбиљно и одговорно размотрите и да, што је пре могуће, започнете процес њене реализације. УГС НЕЗАВИСНОСТ и њихови експерти су спремни да, у оквиру трипартитних радних тимова, дају свој активан, одговоран професионалан допринос у остваривању овог, за друштво у целини, изузетно важног задатка.

У очекивању позитивног одговора и позива на заједничку активност,

захваљујемо на разумевању и сарадњи.

С поштовањем,

УГС

НЕЗАВИСНОСТ

Београд, фебруар 2012.
председник

Бранислав Чанак,

ПРИЛОГ бр. 8

Истраживање: ЕВРОПЕИЗАЦИЈА СИНДИКАТА СРБИЈЕ

- (8) Прилози: Фреквенције одговора 100 синдикалних лидера и активиста (Михајловић, Срећко: *Европеизација синдиката Србије*, Центар за развој синдикализма, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2014.
(извор: www.sindikalizam.org, приступљено: 4. 04. 2016.)

Мњење синдикалних лидера и активиста
на *пригодном* узорку од 100 испитаника – новембар 2014.

1. Шта треба ставити у центар стратегије друштвеног и економског опоравка Србије?

У центар стратегије треба ставити:	не слаже се	слаже се	неодлучан, не зна
1. социјални консензус и дијалог	-	98	2
2. достојанствен рад	-	96	4
3-4. социјална правда	-	95	5
3-4. борба против корупције	-	95	5
5-6. подизање нивоа социјалне сигурности	1	94	5
5-6. владавина закона	-	94	6
7. запошљавање	-	89	11
8. раст а не смањење плата и пензија	4	83	13
9. прогресивно опорезивање	10	72	18
10. општа штедња	46	47	7

2. Ако Србија постане чланица Европске уније, да ли ће радницима бити горе, исто или боље?

19 – горе

24 – исто

43 – боље

14 – не зна

3. Однос према уласку Србије у Европску унију?

	Однос испитаника према уласку Србије у ЕУ	Процена односа чланова синдиката према уласку у ЕУ
негативан	23	20
неутралан, не зна	14	32
позитиван	63	43
Тотал	100	100

4. Колико је Србија близу а колико далеко од стандарда ЕУ, када су у питању...

Удаљеност од ЕУ	далеко	близу	ни близу ни далеко, не зна	Просечна удаљеност (1-5)*
1. запошљавање	94	2	4	1,68
2. социјална сигурност	85	2	13	1,74
3. радничка партиципација	83	1	16	1,82
4. социјални дијалог	81	-	19	1,88
5. заштита права радника	75	10	15	2,12
6. друштвени утицај синдиката	68	9	23	2,19
7. истраживања синдикализма	64	2	34	2,20
8. синдикална едукација	51	14	35	2,53
9. кадровска оспособљеност синдиката	49	8	43	2,49
10. колективни уговори	48	10	42	2,39

• легенда за просечну удаљеност: 1 означава највећу удаљеност а 5 највећу близину

5. Оцене радног законодавства у односу на европске стандарде

	нимало	мало	осредње	много	не зна	Тотал
Усклађеност радног законодавства са европским	8	32	46	9	5	100
Услађеност измена ЗОР са европским стандардима	10	39	39	7	5	100
Усклађеност начина доношења ЗОР са праксом ЕУ	36	38	26	4	6	100

6. Оцена мишљења ЕК у Годишњем извештају о напретку када су у питању запошљавање, социјална политика и синдикати

Мишљење о...	слаже се	не слаже се	неодлучан, не зна	Тотал
... о запошљавању	22	39	39	100
... о социјалној политици	24	40	36	100
... о синдикатима	23	35	42	100

7. Самопроцена познавања радничке партиципације (оснивање и функционисање радничких већа)

21 – недовољно

23 – слабо

28 – осредње

25 – добро

3 – веома добро

8. Колико послодавци, радници, држава, синдикати схватају значај радничке партиципације?

	нимало	мало	осредње	много	не зна	Тотал
Послодавци	37	51	9	-	3	100
Радници	20	47	28	2	3	100
Синдикати	8	37	39	14	2	100
Држава	34	47	7	7	5	100

9. Ставови према радничкој партиципацији

	Против партиципације	Неодлучан, не зна	За партиципацију	Просечна оцена
Оснивање радничких већа би угрозило рад синдиката	22	25	53	3,43
Радничка већа доприносе унапређењу радних права	21	20	59	3,43
Радничка већа су утопија, исто као самоуправљање	14	23	63	3,72
Радничка већа доприносе циљевима пословне политике фирме	19	28	53	3,45
Немогуће је разграничити надлежности синдиката и радничких већа	17	26	57	3,45
Радничка већа су средство послодаваца за елиминисање синдиката	23	27	50	3,27
Помоћу радничких већа остварује се бар део оног што нисмо успели помоћу самоуправљања	38	28	34	2,07
Тамо где су јака радничка већа, јаки су и синдикати	17	30	53	3,55
Радничка већа су празна форма	17	21	62	3,64
Радничка партиципација је добра европска пракса	5	24	71	3,98

Просек	19	25	56	3.34
--------	----	----	----	------

10. Оцене улоге синдиката у укупним активностима Србије на путу ка чланству у ЕУ

	никаква	мала	осредња	велика	Тотал
Улога вашег синдиката у приближавању ЕУ	23	34	38	5	100
Каква би улога требало да буде	1	8	19	72	100
Улога свих синдиката у приближавању ЕУ	19	56	24	1	100
Каква би улога свих синдиката требало да буде	2	6	9	83	100

11. Колико су синдикати укључени у процесе европеизације Србије?

30 – нимало

49 – мало

19 – осредње

2 – много

12. Самооцена обавештености о раду европских синдиката

7 – нимало

39 – мала

35 – осредња

19 – велика

13. Оцена коришћења европских искустава у превазилажењу кризе наших синдиката

	нимало	мало	осредње	много	Тотал
Мој синдикат	11	37	42	10	100
Сви синдикати	13	56	29	2	100

14. Потребе за променама у организацији и раду синдиката услед приближавања ЕУ

7 – није потребно

18 – донекле је потребно
70 – потребно је
5 – не зна

15. Да ли се под утицајем приближавања Србије ЕУ мењају наши синдикати?

27 – нимало
42 – мало
16 – осредње
12 – много
3 – не зна

16. Ако има промена, да ли оне захватају све синдикате или само понеке

30 – нема промена
50 – мењају се само понеки синдикати
11 – сви се мењају
9 – не зна

17. Синдикати: који се издваја по обиму и квалитету промена

7 – СССС
7 – УГС НЕЗАВИСНОСТ
7 – ИСС
5 – КСС
4 – УСС Слога
7 – Остали синдикати

18. Области у којима су српским синдикатима најпотребнија европска
искуства

Области	Ранг области	Ранг области	Ранг области		
	1. ранг	2. ранг	3. ранг	Укупно прва	Просечни

				три ранга	ранг
Социјални дијалог	34	10	24	68	1
Искуства у заштити интереса запослених	11	24	14	49	2
Саодлучивање, радничка партиципација	22	11	4	37	3
Колективно преговарање	5	22	20	47	4
Радноправна заштита радника	19	5	10	34	5
Омасовљење синдиката	11	8	14	33	6
Искуства у организовању штрајкова	5	4	4	13	7
Искуства у орган. масовн. скупова	2	8	4	14	8
Сарадња са послодавцима	2	6	3	11	9

19. У којој мери је тачна или нетачна тврдња: “Сарадња синдиката Србије са европским синдикатима је добра” на следећим ниовима:

	нетачно	и тачно и нетачно	тачно	не зна	Тотал
на нивоу централа	12	32	44	12	100
на гранском нивоу	19	29	42	10	100
на регионалном нивоу	44	21	21	14	100
погранична сарадња	40	22	13	25	100

20. Видљивост синдиката на међународној синдикалној сцени

	нимало	мало	осредње	много	не зна	Тотал
Мој синдикат	19	40	31	5	5	100
Сви синдикати	17	52	27	1	3	100

21. Који синдикат има најбољу међународну сарадњу?

61 – ниједан, без одговора – 39 испитаника навело је 48 одговора:

25 – УГС НЕЗАВИСНОСТ

18 – СССС

5 – остали синдикати

22. Примена европских вредности и стандарда у раду синдиката

	нимало	мало	осредње	прилично	не зна	Тотал
Мој синдикат	17	35	32	14	2	100

Сви синдикати	16	52	19	-	13	100
---------------	----	----	----	---	----	-----

23. Оспособљеност синдикалних руководстава за примену европских стандарда у раду

12 – нимало

45 – мало

37 – осредње

1 – много

5 – не зна

24. Када је реч о синдикатима Србије, наше приближавање Европи довешће до...

	не слаже се	неодлучан	слаже се	не зна	Тотал
боље коришћење европских социјалних искустава	10	8	78	4	100
развој социјалног дијалога у Србији	16	16	64	4	100
потчињавање синдиката вољи државе И капиталиста	54	24	17	5	100
бољи колективни уговори под притиском ЕУ	22	24	50	4	100
међусобно приближавање синдиката Србије	19	28	49	4	100
продубљивање кризе синдикализма у Србији	49	26	23	2	100
даље фрагментације синдиката	45	19	25	11	100
погоршање статуса синдиката у трипартитним преговорима	44	20	24	12	100
већи сукови репрезентативних синдиката и оних који то нису	24	29	41	6	100
ефикасније превазилажење синдикалне кризе	22	27	40	11	100

25. Статови према европеизацији Србије

	не слаже се	неодл., не зна	слаже се	Тотал
Систем колективног преговарања је темељ индустријских односа	2	7	91	100
ЕУ норме и стандарде треба прихватити као путоказе а не као “рецептуре”	3	9	88	100
Синдикати треба да се супроставе илузији политичара – да се до изласка из кризе и до привредног раста може доћи без социјалног консензуса	5	10	85	100
Одустајање од социјалног дијалога је вид антиевропског понашања	5	11	84	100
Међународни акти су корисни за заштиту радничких права	5	12	83	100
Представљање и заступање радничких интереса треба да буде усаглашени производ европских “захтева” и “одговора” Србије	3	15	82	100

Европски пут Србије је често изговор за промене које су лоше за радније	7	12	81	100
Не могу се ширити европске вредности без уважавања прошлости земаља Европе	6	21	73	100
На међународном плану послодавци много боље сарађују од синдиката	12	34	54	100
Улазак у ЕУ ће натерати капиталисте да поштују радничка права и потребе	18	36	46	100
Мађународни радни стандарди су непримењиви у Србији јер смо неразвијени	44	21	35	100

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Мр Марија Мартинић, рођена 14.01.1972., у Београду, основне студије завршава 1998., стицањем звања *дипломираног политиколога за новинарство и јавно информисање*, на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Магистарску тезу на истом факултету (област политичке социологије) брани 2010., чиме стиче звање *магистра политичких наука*.

Поред формалног образовања, завршила је и једногодишње специјалистичке студије на ААОМ у Београду (2000), као и већи број семинара из области цивилног друштва и развоја комуникационих вештина. Након успешно завршеног Програма TOTAL – Training of Trainers and Lectures, 2013. постаје серификовани предавач и тренер Фондације Friedrich Ebert.

У периоду од 1990. до 2000., бавила се новинарским радом (Радио Београд, “KulturTreger”-ПостПесмисти Београда, Билтен УГС НЕЗАВИСНОСТ, портал www.freeserbia.org), док је на порталу Conrad Adenauer Städtunf www.politikas.org уређивала две рубрике, у оквиру пројекта Интернет за демократију.

Радила је као координатор Пројекта Партнерство за демократске промене (Фондација за мир и решавање криза, УГС НЕЗАВИСНОСТ), од 1999. до 2005., а током кратког периода 2001/02. обављала је и послове организатора и секретара Југословенског удружења за политичке науке на ФПН. 2005. прелази на место стручног сарадника у Центру за образовање, истраживање и приватизацију УГС НЕЗАВИСНОСТ, где ради и данас, на позицији самосталног саветника за образовање, истраживања и социјални дијалог. Од 2013. године, континуирано сарађује са Friedrich Ebert Stiftung и Фондом Центар за демократију. Активни је предавач на теме социјалдемократије и синдиката (редовна предавања на Универзитету социјалдемократије, Недељи социјалдемократије, у оквиру Балканске мреже за достојанствен рад и т.д.), као и тренер у области јавних политика (Академија: Вредности и политика).

Учествовала је на бројним научним скуповима и конференцијама, те објавила више од 10 стручних текстова и 6 научних чланака у националним и међународним публикацијама. Коаутор је публикације *Колективни уговори код*

послодаваца у републици Србији, коју су објавили СССС и УГС НЕЗАВИСНОСТ, уз подршку ИЛО, 2013.

Аутор је књиге *Ми и/или Они* (2015) коју је издала новосадска Футура плус, а која представља монографију – приређену магистарску тезу *Дискурс рата и мира и цивилно друштво*.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Мр Марија Мартиновић
број уписа 988, од 24.06.2014.

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

УЛОГА СИНДИКАТА У ДЕМОКРАТСКИМ ПРОМЕНАМА У
ТРАНЗИЦИЈСКИМ ЗЕМЉАМА: СЛУЧАЈ СРБИЈА (1990-2013)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 18.05.2016.

M Martincic

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Мр Марија Мартић
Број уписа 988, од 24.06.2014.
Студијски програм Политичка социологија
Наслов рада УЛОГА СИНДИКАТА У ДЕМОКРАТСКИМ ПРОМЕНАМА У
ТРАНЗИЦИЈСКИМ ЗЕМЉАМА: СЛУЧАЈ СРБИЈА (1990-2013)
Ментор Проф др Зоран Стојиљковић

Потписани Мр Марија Мартић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 13.05.2016.

М. Мартић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Улога синдиката у демократским променама у
трансцијонским земљама: случај Србија (1990-2013)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 18.05.2016.

M Marković